

У КРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

1

КИЇВ-1986

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Ю. Ю. Кондуфор (головний редактор), П. Л. Варгатюк, В. К. Василенко, О. Ю. Гаврилюк (заст. головного редактора), А. Ф. Кізченко, М. В. Коваль (заст. головного редактора), М. Ф. Котляр, В. В. Кузьменко, І. Ф. Курас, Ю. О. Курносів, М. Н. Лещенко, І. М. Мельникова, Л. П. Нагорна, А. В. Санцевич, Ф. П. Шевченко, А. М. Шлепаков, П. М. Шморгун

Відповідальний секретар редакції М. Б. Озерова

Адреса редакції
252001 Київ 1, вул. Кірова, 4
Телефон 28 52 34

Наукові редактори

доктор іст. наук М. В. Коваль

канд. іст. наук О. Ю. Гаврилюк

Художній редактор Н. М. Абрамова

Технічний редактор Н. Є. Любич

Коректор Є. І. Міхкова

Здано до набору 18.11.86. Підп. до друку 10.01.86. БФ 32729. Формат 70×108/16. Вис. друк. Ум. друк. арк. 14,0. Ум. фарбо-відб. 14,5. Обл.-вид. арк. 15,95. Тираж 2595 тир. Зам. 0-141.

Журнальне виробництво РВО «Поліграфкнига», 252030 Київ 30, вул. Леніна, 19.

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧЕСЬКИЙ ЖУРНАЛ. № 1 (298), январь, 1986. Інститут історії Академії наук Української ССР, Інститут історії партії при ЦК Компартії України — філіал Інститута марксизма-ленінізму при ЦК КПСС. Научний журнал. Основан в 1957 г. Выходит ежемесечно. (На українском языке). Киев, издательство «Наукова думка». Адрес редакции: 252001 Киев 1, ул. Кирова, 4. Журнальное производство РПО «Поліграфкнига», 252030 Киев 30, ул. Леніна, 19.

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

Науковий журнал
Заснований 1957 р.
Виходить щомісяця

№ 1 (298)

СІЧЕНЬ

1986

КИЇВ

НАУКОВА ДУМКА

З М І С Т

Вчені-історики обговорюють проекти нової редакції Програми КПРС та Статуту КПРС з пропонованими змінами 5

СТАТТІ

Назустріч XXVII з'їзду КПРС

Шевченко В. С. На рівень нових завдань 13
Гончар О. Т. Україна в боротьбі за мир 26

* * *

Мельниченко В. Ю. Історичне значення воєнно-політичного союзу радянських республік 34
Миггович І. І. З історії протидії уніатсько-націоналістичного альянсу встановленню Радянської влади і будівництву соціалізму на Україні 47

Проти буржуазної фальсифікації історії

Історичний досвід КПРС по здійсненню ленінської аграрної політики і неспроможність її буржуазних фальсифікацій (Матеріали «круглого столу») 59

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Сургай Г. І. Продовольча програма СРСР в українській радянській історичній літературі 100

ПОВІДОМЛЕННЯ

З історії дружби народів та інтернаціональних зв'язків

Індутна Н. Є. Співробітництво вузів СРСР та інших країн соціалістичної співдружності (60-ті—80-ті рр.) 110
Знаменська М. В. Участь Української РСР у співробітництві СРСР з європейськими країнами соціалізму в галузі туризму (70-і — початок 80-х рр.) 116

Широков А. І., Шилов В. І. Мілітаризація держави Ізраїль: соціально-економічний і політичний аспекти	126
--	-----

Трибуна молодого автора

Крот В. А. (<i>Ворошиловград</i>). Перші вторгнення османських військ на Україну в 1498 р.	137
--	-----

Критика та бібліографія

Кобринець П. М. Героїчна сторінка з історії машинобудівників	143
Байраківський А. І. Фашистський терор на Україні	144
Чайковський А. С. Трудящі придунайського краю у Великій Вітчизняній війні	146
Даниленко В. М. З досвіду соціалістичної індустріалізації	147
Демченко М. В., Кірюнов Ю. І. (<i>Москва</i>). Нове дослідження з історії робітничого руху	148
Ковальський М. П. (<i>Дніпропетровськ</i>). Соціальний і національний склад населення Західної України	150
Лисенко М. М. Ювілейний історіографічний збірник	152
Кізченко А. Ф. Становлення нового типу міжнародних відносин	153
Хижняк І. А. Проти буржуазних викривлень культури Української РСР	155
Мельник Л. Г. Імперіалістична радянологія — знаряддя буржуазно-націоналістичних фальсифікацій історії України	156

Хроніка та інформація

Маркова О. Є. VIII з'їзд Географічного товариства країни	158
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

Ученые-историкки обсуждают проекты новой редакции Программы КПСС и Устава КПСС с предлагаемыми изменениями	5
--	---

СТАТЬИ

Навстречу XXVII съезду КПСС

Шевченко В. С. На уровень новых задач	13
Гончар О. Т. Украина в борьбе за мир	26

* * *

Мельниченко В. Е. Историческое значение военно-политического союза советских республик	34
Мигович И. И. Из истории противодействия унитарно-националистического альянса установлению Советской власти и строительству социализма на Украине	47

Против буржуазной фальсификации истории

Исторический опыт КПСС по осуществлению ленинской аграрной политики и несостоятельность ее буржуазных фальсификаций (Материалы «круглого стола»)	59
--	----

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

Сургай Г. И. Продовольственная программа СССР в украинской советской исторической литературе	100
--	-----

СООБЩЕНИЯ

Из истории дружбы народов и интернациональных связей

Индутная Н. Е. Сотрудничество вузов СССР и других стран социалистического содружества (60-е—80-е гг.)	110
Знаменская М. В. Участие Украинской ССР в сотрудничестве СССР с европейскими странами социализма в области туризма (70-е — начало 80-х гг.)	116

* * *

Широков А. И., Шилов В. И. Милитаризация государства Израиль: социально-экономический и политический аспекты	126
--	-----

Трибуна молодого автора

Крот В. А. (<i>Ворошиловград</i>). Первые вторжения османских войск на Украину в 1498 г.	137
--	-----

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Кобринец П. И. Геронческая страница из истории машиностроителей	143
Байраковский А. И. Фашистский террор на Украине	144

Чайковский А. С. Трудящиеся придунайского края в Великой Отечественной войне	146
Даниленко В. М. Из опыта социалистической индустриализации	147
Демченко М. В., Кирьянов Ю. И. (Москва). Новое исследование из истории рабочего движения	148
Ковальский Н. П. (Днепропетровск). Социальный и национальный состав населения Западной Украины	150
Лысенко Н. Н. Юбилейный историографический сборник	152
Кизченко А. Ф. Становление нового типа международных отношений	153
Хижняк И. А. Против буржуазных искажений культуры Украинской ССР	155
Мельник Л. Г. Империалистическая советология — орудие буржуазно-националистических фальсификаций истории Украины	156

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

Маркова Е. Е. VIII съезд Географического общества страны	158
--	-----

**ВЧЕНІ-ІСТОРИКИ ОБГОВОРЮЮТЬ ПРОЕКТИ
НОВОЇ РЕДАКЦІЇ ПРОГРАМИ КПРС ТА СТАТУТУ КПРС
З ПРОПОНОВАНИМИ ЗМІНАМИ**

В. І. Юрчук, директор Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, член-кореспондент АН УРСР, професор. Програма КПРС в новій редакції (проект), видатний документ творчого марксизму-ленінізму, характеризується багатством сконцентрованих у ній наукових ідей, глибиною узагальнення історичного досвіду всіх поколінь комуністів, радянських людей, теоретичною та політичною мудрістю при всебічному і переконливому обґрунтуванні історичних завдань, суті стратегії партії з корінних питань внутрішньої і зовнішньої політики КПРС. Все це викликає почуття гордості за дедалі зростаючу теоретичну і політичну мудрість партії, її Центрального Комітету, за історичні звернення першої у світі соціалістичної держави, за ті якісні нові соціальні рубежі, на які вона піднімається в результаті наполегливої праці радянських людей.

Колектив нашого Інституту, як і всі суспільствознавці, добре усвідомлює, які непрості, відповідальні і разом з тим почесні завдання стоять перед ним у зв'язку з опублікуванням проекту Програми КПРС в новій редакції, інших передз'яздівських документів. Ми покликані внести посильний вклад у розкриття того нового, чим збагатилася теоретична і політична думка КПРС за останній час, активно сприяючи тому, щоб кожна радянська людина добре усвідомила програмні цілі і завдання партії.

Діючи в дусі високої відповідальності перед народом, постійно розширюючи і поглиблюючи зв'язки з масами, Комуністична партія Радянського Союзу живе їхніми потребами і турботами. Як сказано в проекті нової редакції Програми, партія вважає обов'язком постійно радитися з трудящими з найважливіших питань внутрішньої та зовнішньої політики, уважно враховувати громадську думку. Одним з яскравих прикладів цього є участь мільйонів радянських людей у загальнопартійному, всенародному обговоренні проектів нової редакції Програми КПРС, інших передз'яздівських документів.

Хотілось би з цього приводу також висловити кілька побажань щодо можливого редакційного уточнення окремих положень Програми партії.

У Вступі сказано: «Геніальний продовжувач справи Маркса і Енгельса Володимир Ілліч Ленін у нових історичних умовах всебічно розвинув їх учення, дав відповіді на корінні питання сучасності, озброїв робітничий рух теорією соціалістичної революції і соціалістичного будівництва, науковою системою поглядів на проблеми війни і миру»¹. В цій фразі бажано було б відобразити, крім теоретичного подвигу В. І. Леніна, і його величезну заслугу в практичному втіленні революційної теорії, у створенні й випробуванні на практиці вперше в історії соціального «механізму» нового суспільства і в захисті його завоювань. Тому було б доцільно після слова «теорією» додати слово «і практикою»*.

¹ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу (Нова редакція). Проект.— К., 1985, с. 3—4.

* Тут і далі пропозиції учасників обговорення набрані курсивом.— Ред.

У частині другій, розділі V, параграфі 3 ідеться про те, що «увагу суспільствознавців слід зосередити на вивченні і всебічному аналізі досвіду світового розвитку, створення нового суспільства в СРСР, в інших соціалістичних країнах...»². Оскільки визначаються глобальні завдання суспільствознавців у такому документі, як Програма КПРС, бажано було б, на наш погляд, насамперед сказати про необхідність узагальнення історичного досвіду нашої партії. Про це дуже добре сказано і в проекті нової редакції Програми: «Комуністична партія Радянського Союзу пройшла шлях, безприкладний за глибиною і силою впливу на суспільний розвиток»³. Тому слід було б у наведеному формулюванні про завдання науковців після слів «на вивченні і всебічному аналізі» додати: «історичного досвіду КПРС, всього світового розвитку...», і далі — за текстом.

І. М. Мельникова, завідувача відділом історії соціалістичних країн та міжнародних зв'язків України Інституту історії АН УРСР, член-кореспондент АН УРСР. У багатогранній міжнародній діяльності КПРС, що здійснюється на непорушних принципах марксизму-ленінізму, пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму, центральне місце займають питання розвитку і зміцнення світової системи соціалізму, дальшого зміцнення єдності та згуртованості країн соціалістичної співдружності. Це знайшло яскраве підтвердження у проекті нової редакції Програми партії, насамперед в марксистсько-ленінському, глибоко науковому аналізі характеру і основного змісту сучасної епохи, розвитку світового революційного процесу, у визначенні магістральних напрямів як внутрішньої, так і зовнішньої політики КПРС і Радянської держави. На основі досвіду СРСР, інших соціалістичних країн у видатному партійному документі дається всебічна характеристика нового суспільства, розкриті його історичні досягнення і незаперечні переваги як переважаючого капіталізм ступеня прогресу людства. Відзначено непересічне значення досвіду, нагромадженого за останні десятиріччя в соціалістичних країнах, що збагатили практику соціалістичного будівництва і наочно виявили різноманітність світу соціалізму. При цьому підкреслюється, що цей досвід водночас свідчить про величезне значення загальних закономірностей розвитку соціалізму, використання яких у конкретних умовах у кожній з соціалістичних країн є основою їх просування вперед, подолання труднощів зростання, реальним вкладом братніх партій у загальний процес розвитку світової системи соціалізму.

У розділі проекту нової редакції Програми партії, який визначає головні цілі та напрями її міжнародної політики, підкреслюється, що КПРС вважає своїм інтернаціональним обов'язком разом з іншими партіями зміцнювати єдність, нарощувати могутність і вплив соціалістичної співдружності. Важливе значення на сучасному етапі розвитку має погодження економічної політики братніх країн, їх загальна економічна стратегія, спрямована на прискорення соціально-економічного розвитку, оволодіння висотами науково-технічного прогресу, поглиблення соціалістичної економічної інтеграції як матеріальної основи згуртування країн соціалізму.

Положенням проекту в цілому та в галузі міжнародної діяльності КПРС і співробітництва з соціалістичними країнами зокрема притаманний реалізм в оцінці досягнутого і постановці нових складних завдань, розв'язання яких пов'язане з подоланням труднощів об'єктивного і суб'єктивного порядку, і водночас — історичний оптимізм, переконаність у правильності і життєвості курсу на всебічне співробітництво та зближення країн соціалізму. Цю переконаність поділяють братні комуністич-

² Там же, с. 59.

³ Там же, с. 77.

ні та робітничі партії країн соціалістичної співдружності, схвалюючи проект нової редакції Програми КПРС, підкреслюючи її міжнародне значення і вбачаючи в ній орієнтири для своєї теоретичної і практичної діяльності в інтересах зміцнення позицій соціалізму і миру на землі.

Проект нової редакції Програми КПРС — документ величезного теоретичного і політичного значення. Для нас, істориків, це зразок глибокого наукового, марксистсько-ленінського аналізу й узагальнення історичного досвіду, послідовно класового партійного підходу до оцінки явищ внутрішнього і міжнародного життя, творчого застосування ідей марксизму-ленізму у висвітленні найскладніших проблем сучасності. Безумовно, це дасть новий імпульс розвитку наукових досліджень актуальних проблем вітчизняної і загальної історії.

Л. П. Нагорна, завідувача сектором історії партії Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленізму при ЦК КПРС, доктор історичних наук. 90 років минуло з того часу, коли В. І. Ленін, перебуваючи у в'язниці, хімічними чорнилами між рядками журналу «Научное обозрение» написав перший проект програми створюваної ним партії. У той час, коли партії робітничого класу в Росії ще не існувало, знаходилося чимало скептиків, які висловлювали сумніви в необхідності програми російської соціал-демократії. Потрібна була ленінська політична прозорливість, щоб зрозуміти величезну важливість програми «для згуртованої і послідовної діяльності політичної партії»⁴. І потрібна була геніальність Леніна, щоб закласти в проект першої програми російських марксистів ідею самостійної розробки і творчого розвитку теорії Маркса, яка, говорячи ленінськими словами, «поклала тільки наріжні камені тієї науки, яку соціалісти повинні рухати далі в усіх напрямках, коли вони не хочуть відстати від життя»⁵.

Те, що неухильне додержання цієї ленінської настанови стало законом життя КПРС, переконливо засвідчує й проект нової редакції третьої Програми нашої партії, винесеної нині на всенародне обговорення. Наступність основоположних теоретичних настанов органічно поєднано в ньому із справжнім новаторським пошуком, з дальшим розвитком марксистсько-ленінської теорії на базі осмислення нових процесів і явищ в житті суспільства. Це повністю стосується як характеристики історичних здобутків та переваг соціалізму, його комуністичної перспективи, так і аналізу складних й суперечливих процесів, які відбуваються в сучасному світі.

В частині проекту, присвяченій аналізу основних тенденцій світового розвитку, особливо імponує не тільки відбита в ньому стабільність миролюбного зовнішньополітичного курсу КПРС, а й широта підходу нашої партії до міжнародних справ, її здатність своєчасно враховувати історичні зрушення й повороти, неупереджено і реалістично оцінювати весь комплекс факторів сучасного розвитку. Науковість та реалізм політики КПРС відзначають політичні діячі, засоби масової інформації, прості люди багатьох країн світу.

Кричуша, нетерпима суперечність, з якою людство прийшло на поріг ХХІ століття, полягає в тому, що творіння розуму і рук людини силою класового егоїзму буржуазії обертаються проти самої людини. У проекті нової редакції Програми КПРС зазначається, що «питання про те, з якою метою буде використано плоди науково-технічної революції, стало одним з головних у сучасній соціально-політичній боротьбі»⁶. На наш погляд, точніше тут було б сказати «у політичній та ідейній бо-

⁴ Ленін В. І. Проект програми нашої партії.— Повне збір. творів, т. 4, с. 205.

⁵ Ленін В. І. Наша програма.— Там же, с. 176.

⁶ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу: (Нова редакція). Проект, с. 21.

ротьбі». Там, де мова йде про новий тип міжнародних відносин, що складаються між соціалістичними державами⁷, краще було б дати: «що склалися між соціалістичними державами». І ще хотілося б запропонувати одне уточнення. В розділі «КППС у світовому комуністичному і робітничому русі», де йдеться про відстоювання партією революційних ідеалів та марксистсько-ленінських основ світового комуністичного руху^{7а}, після слів «догматизму і ревізіонізму» слід було б додати «і сектантства».

Все прогресивне людство сприймає третю Програму КППС в її новій редакції як програму боротьби за мир, демократію, суспільний прогрес, за краще майбутнє людства.

І. С. Хміль, завідувачий відділом історіографії та проблем ідеологічної боротьби Інституту історії АН УРСР, доктор історичних наук, професор. Весь хід думок у проектах документів, з якими наша партія йде назустріч своєму XXVII з'їзду, зосереджений, насамперед, навколо питань сучасного і майбутнього розвитку нашої країни, ролі у ньому Комуністичної партії. Разом з тим ці документи за своїм змістом мають величезне міжнародне значення. Вони сприймаються як маніфест усіх прогресивних сил сучасності, що борються за мир і соціальний прогрес.

Гаряче схвалюючи передз'їздівські документи рідної партії, хотілося б разом з тим висловити деякі міркування.

Як відзначається в проекті нової редакції Програми КППС, «соціалізм, який спочатку став дійсністю в нашій країні, перетворився у світову систему. ...На прикладі цілої групи країн наочно підтверджені його незаперечні переваги, дорогою творення комуністичної цивілізації йдуть сотні мільйонів людей»⁸. В документі наголошено і на величезному значенні досвіду, що його нагромаджено країнами соціалізму в минулому, що кожний значний етап їх розвитку висуває нові складні завдання, розв'язання яких пов'язане з подоланням суперечностей зростання і труднощів, що виникають.

Ці правильні і слухні положення, на наш погляд, можна було б дещо доповнити, виходячи з того, що соціалізму за самою його природою будь-яка несправедливість у відносинах як між людьми, так і між народами та державами є чужою. Тому країни соціалізму в своєму розвитку спираються на власні можливості й ресурси, використовуючи при цьому рівноправне і взаємовигідне співробітництво як між собою, так і з усіма іншими державами. *Суспільний розвиток при соціалізмі набуває характеру саморозвитку, взаємодії внутрішніх сил і факторів суспільства, стає в повному розумінні слова природноісторичним.*

В цьому полягає одна з принципових відмінностей соціалістичних країн від капіталістичних. Як відомо, капіталістичний розвиток західних країн відбувався нерозривно з їх колоніальними завоюваннями. Пограбування й експлуатація заморських країн і народів стали істотним джерелом, за рахунок якого капіталізм на Заході швидко зріс і, зрештою, переріс в імперіалізм. Хоча в ході історичного розвитку створена ним колоніальна система розвалилася, *експлуатація імперіалізмом країн, що визволилися, продовжується й тепер у неокolonіалістських формах, і це живить буржуазну «цивілізацію»*. Тим часом її апологети намагаються надати капіталізмові видимість потенційно життєздатної системи, спекулюючи разом з тим на суперечностях і труднощах, з якими зустрічаються соціалістичні країни, силкуються кинути тінь на соціалізм як альтернативу капіталізмові в суспільному розвитку.

⁷ Там же, с. 13.

^{7а} Там же, с. 76.

⁸ Там же, с. 12.

Очевидно, з урахуванням цих міркувань було б надано більшої повноти розкриттю як положення про суперечності і труднощі, що виникають при соціалізмі, так і наведеної в документі характеристики сучасного імперіалізму.

В. К. Василенко, старший науковий співробітник Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, кандидат історичних наук. У проекті нової редакції Програми КПРС серед стратегічних завдань і напрямів роботи Комуністичної партії, Радянської держави важливе місце відведено проблемам збагачення і поглиблення духовного життя радянського народу, посилення ідейно-виховної роботи. Партія зосереджує увагу на дальшому зміцненні у свідомості радянських людей соціалістичної ідеології, повному утвердженні моральних принципів соціалізму, прилученні найширших мас населення до досягнень науки, цінностей культури, формуванні всебічно розвиненої, суспільно активної особи, яка поєднувала б у собі духовне багатство, моральну чистоту і фізичну досконалість. Головним в ідеологічній роботі, зазначається у проекті, є виховання трудящих у дусі високої ідейності і відданості комунізму.

В обговорюваному документі визначені науково обгрунтовані конкретні завдання в таких напрямках ідейно-виховної роботи, як формування наукового світогляду, трудове виховання, утвердження комуністичної моралі, патріотичне, інтернаціональне, атеїстичне виховання, боротьба проти буржуазної ідеології.

Неухильно керуючись марксистсько-ленінськими положеннями, наша партія виходить з того, що виховання людини невіддільне від її практичної участі у творчій праці на благо народу, в громадському житті, в розв'язанні завдань соціально-економічного й культурного будівництва. Кожним своїм рядком проект нової редакції Програми КПРС націлює трудящих нашої країни на дальший розвиток ініціативи і творчості, підкреслює значення підвищення ролі людського фактора для успішного вирішення намічених партією завдань. Весь зміст проекту свідчить: тільки через добре продуману економічну стратегію, сильну соціальну політику та цілеспрямовану ідейно-виховну роботу, взяті в їх нерозривній єдності, можна активізувати людський фактор. Принципове значення надається єдності ідейно-теоретичної, політико-виховної, організаторської та господарської діяльності.

У зв'язку з цим хотілося б висловити окремі побажання щодо редакційного уточнення окремих положень проекту нової редакції Програми КПРС.

У розділі п'ятому частини другої, де викладені завдання в галузі ідейно-виховної роботи, зокрема трудового виховання, слід було б сказати і про необхідність формування в усіх трудівників економічної культури, економічного мислення.

В частині четвертій, де йдеться про авангардну роль комуністів⁹, бажано було б додати, що «Кожний комуніст зобов'язаний *постійно підвищувати свій ідейно-теоретичний рівень*, бути зразком у праці і в поведінці, в громадському й особистому житті».

Ю. О. Курносов, завідувачий сектором історії культури Інституту історії АН УРСР, доктор історичних наук. Нова редакція Програми КПРС (проект) має величезне значення не тільки для нашої партії, братніх комуністичних і робітничих партій, а й усіх прогресивних сил планети. Адже КПРС, як сказано в цьому видатному документі, складає частина міжнародного комуністичного руху — найвпливовішої політичної сили сучасності.

⁹ Там же, с. 80.

Високо оцінюючи і гаряче схвалюючи проект нової редакції Програми КПРС, хотілося б разом з тим звернути увагу на періодизацію в ньому соціалістичного будівництва. У проекті йдеться про такі важливі етапи розвитку нашої країни, як побудова соціалістичного суспільства в основному, про повну і остаточну перемогу соціалізму в СРСР, про вступ країни в етап розвинутого соціалізму.

В зв'язку з цим, чи не слід було б в остаточному варіанті Програми партії ввести характеристики цих періодів в часі, так би мовити, окреслити їх хронологічні рамки. Це, з одного боку, дало б змогу усунути різнобій, який існує в історичній літературі, а з другого — сприяло б глибокому і реальному аналізу суспільствознавцями закономірностей становлення комуністичної формації.

На нашу думку, слід було б також дещо ширше викласти в Програмі важливе положення про формування соціально однорідного суспільства¹⁰, що дало б науковцям чіткі орієнтири у дослідженні цієї актуальної проблеми.

В. Ф. Шевченко, завідуючий сектором партійного будівництва Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, доктор історичних наук, професор. В проекті нової редакції Програми КПРС переконливо показано історичну місію Комуністичної партії Радянського Союзу, глибоко обгрунтовано фактори, що зумовлюють даліше закономірне зростання керівної ролі партії робітничого класу і всіх трудящих у нових умовах, коли перед країною постали відповідальні завдання у внутрішньому розвитку і на міжнародній арені. Велике теоретичне і практичне значення мають програмні положення про необхідність підвищувати наукову обгрунтованість політики партії, безкомпромісно боротися з будь-яким застоєм і консерватизмом, домагатись творчого пошуку сучасних вирішень політичних, соціально-економічних, науково-технічних, ідейно-виховних та організаційних проблем.

Особлива увага приділяється дальшому зміцненню партійних рядів, їх єдності, посиленню ідейного гарту, підвищенню активності та відповідальності комуністів. Нині, коли життя висуває нові, вищі вимоги до рівня ідеологічної, політичної і організаторської діяльності, особливого значення набуває підвищення ролі партійних організацій, вдосконалення внутріпартійних відносин, посилення партійного керівництва суспільним життям на основі ленінських принципів і норм. КПРС виходить з марксистсько-ленінського положення про нерозривну єдність партії з масами, про те, що жива творчість народу — запорука всіх наших досягнень.

Відзначаючи неминуще значення і всебічну обгрунтованість проекту нової редакції Програми партії, ряд його положень можна доповнити. Зокрема, в четвертій частині проекту доцільно відобразити інтернаціональний характер КПРС, яка об'єднує у своїх рядах представників більш як 100 націй і народностей нашої країни. У зв'язку з цим відповідне положення другого абзацу можна сформулювати так: «Вона є натхненником і організатором історичної творчості мас, керівною і спрямовуючою силою нашого суспільства¹¹, *інтернаціональною за своєю ідеологією, політикою, складом, побудовою*». Положення про роль первинних парторганізацій доцільно доповнити вказівкою про те, що вони є і основою партії. Там же варто підкреслити необхідність підвищення активності й відповідальності місцевих, тобто республіканських, крайових, обласних, окружних, міських і районних партійних організацій в реалізації генеральної лінії й директив партії. Положення про значення принципу колективності керівництва слід, на нашу думку, викласти

¹⁰ Див.: Там же, с. 45.

¹¹ Там же, с. 77.

в такій редакції: «Всю свою роботу партія і далі будуватиме на основі випробуваного **принципу колективності**¹², що є *неодмінною умовою нормальної діяльності партійних організацій, розвитку активності й самодіяльності комуністів, надійною гарантією від проявів суб'єктивізму, культу особи, порушень ленінських принципів і норм партійного життя*».

Відзначаючи важливість зміцнення партійних рядів, слід було б підкреслити необхідність врахування поряд з політичними та діловими також і моральних якостей вступаючих у ряди партії.

Ю. В. С и в о л о б, вчений секретар Сектора суспільних наук Науково-організаційного відділу Президії АН УРСР, кандидат історичних наук. Нова редакція Програми Комуністичної партії Радянського Союзу (проект) є документом величезного теоретичного, політичного і практичного значення. Зокрема, у розділі II другої частини цього документа дано ґрунтовне, новаторське формулювання основних цілей соціалістичного змагання як могутнього засобу піднесення творчої активності трудящих. При цьому цілком правомірно головну увагу сконцентровано на його економічному аспекті. Проте, як відомо, змагання внутрішньо притаманні такі три органічно пов'язані між собою функції, як економічна, соціальна і виховна. Очевидно, це варто підкреслити у Програмі партії, а також конкретизувати засоби і суб'єкти поліпшення організації відносин трудового суперництва і товариської взаємодопомоги. Посилення впливу соціалістичного змагання на вдосконалення господарського механізму теж, на наш погляд, слід було б визначити як одну з головних цілей змагання, як це вже зроблено в ряді партійних документів. Виходячи з цього, відповідний абзац у Програмі КППС пропонується дати у такій редакції: «Предметом постійної уваги партії є розвиток **соціалістичного змагання**. Це дуже важлива сфера розгортання творчості трудящих, *могутній засіб спрямування її на розв'язання актуальних економічних, соціальних і виховних завдань всебічного удосконалення соціалістичного суспільства*, один з основних способів самоутвердження і суспільного визнання особи. Спираючись на ленінські принципи, *партійним комітетам, профспілковим, радянським, комсомольським органам, господарським керівникам, трудовим колективам* необхідно вдосконалювати організацію і підвищувати дієвість змагання, викоринювати формалізм і шаблон, більше поширювати передовий досвід, підтягати відстаючих до рівня передовиків, розвивати дух ініціативи, *трудового суперництва*, товариського співробітництва і взаємодопомоги, *активно використовуючи і вдосконалюючи для цього всі засоби морального і матеріального стимулювання*. Дуже важливе значення має всемірна підтримка ініціативи і творчості мас, спрямованих на прискорення науково-технічного прогресу, зростання продуктивності праці, бережливе використання ресурсів, підвищення ефективності виробництва і якості продукції, зниження її собівартості, *на вдосконалення господарського механізму, зокрема на розробку і виконання напружених планів, забезпечення чіткого трудового ритму і своєчасного виконання договірних зобов'язань, досягнення найкращих кінцевих народногосподарських результатів*¹³.

В. І. О н о п р і є н к о, старший науковий співробітник Інституту історії АН УРСР, доктор філософських наук. У новій редакції Програми КППС (проект) в концентрованій формі дається чітка характеристика стратегічних напрямів роботи партії, Радянської держави, всього народу на сучасному, винятково відповідальному відрізку історії, який має багато в чому переломний характер. Варто відзначити діловий, критич-

¹² Там же, с. 80.

¹³ Див.: Там же, с. 38—39.

ний і конструктивний дух документа, характерний останнім часом для рішень партії. Проекту притаманний реалістичний підхід в оцінці досягнутого та у формулюванні конкретних прогнозів по досягненню нового якісного стану радянського суспільства. У документі наступність основоположних теоретичних і політичних принципів роботи партії поєднано з новаторським пошуком ефективного рішення ключових проблем вдосконалення соціалізму. Програмне значення має розроблена партією концепція прискорення соціально-економічного розвитку країни, що передбачає здійснення нової технічної реконструкції народного господарства, переведення його на інтенсивні рейки розвитку, вихід радянської економіки на вищий рівень організації та ефективності. Розв'язання цих кардинальних завдань неможливе без повної мобілізації трудової і політичної активності всіх трудівників соціалістичного суспільства на основі вдосконалення радянської демократії, неухильного прогресу в соціальній та духовній сферах, цілеспрямованої ідейно-виховної роботи.

Значне місце в проекті відведено проблемам науки та науково-технічного прогресу (НТП). В ньому послідовно проводиться перспективна тенденція розв'язувати завдання управління НТП у контексті забезпечення динамізму всього народного господарства, посилення його сприйнятливості до нововведень, орієнтації на кінцеві господарські результати. Проблема впровадження досягнень науки в практику, у виробництво стає не тільки найважливішим економічним, а й першорядним соціальним і політичним завданням суспільства. Надзвичайно важливо поряд з переходом від великомасштабного економічного експерименту до створення цілісної системи господарювання і управління добитися кардинального перелому у світогляді всіх учасників впровадження наукових досягнень в практику. Всі наукові розробки повинні бути пройняті думкою про їх практичне втілення. Це прямо стосується її реалізації результатів історичних досліджень у соціальній практиці.

Враховуючи нові уявлення про науково-технічний прогрес, сформульовані останнім часом у рішеннях партії, пропонуємо підрозділ II розділу частини другої проекту нової редакції Програми КПРС «Прискорення науково-технічного прогресу — головна підйома підвищення ефективності виробництва»¹⁴ завершити такими словами: *«Соціальний розвиток є не тільки наслідком науково-технічного прогресу, але й найважливішим фактором, що визначає зміст і форми його протікання».*

¹⁴ Там же, с. 28—30.

Назустріч XXVII з'їзду КПРС

В. С. ШЕВЧЕНКО

член Політбюро ЦК Компартії України,
Голова Президії Верховної Ради Української РСР

НА РІВЕНЬ НОВИХ ЗАВДАНЬ

Наполегливою працею, великою творчою наснагою сповнений кожний новий трудовий день соціалістичної Батьківщини, який наближає нас до видатної політичної події — XXVII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу. Демонструючи беззавітну відданість справі партії, ідеалам комунізму, робітничий клас, колгоспне селянство, інтелігенція Української РСР, як і всієї нашої країни, спрямовують свою будівничу енергію, волю, прагнення на те, щоб, як заповідав нам великий Ленін, «...принести на з'їзд партії перевірений, перероблений, підсумований *практичний досвід*»¹, — досвід втілення в життя політики КПРС.

Як відомо, політика нашої партії виражає те, що народ усвідомлює і до чого прагне. Цю неспростовну історичну істину ще раз підтвердили квітневий (1985 р.) Пленум ЦК КПРС, який висунув концепцію прискорення економічного і соціального розвитку країни, та жовтневий (1985 р.) Пленум ЦК КПРС, на якому було розглянуто і схвалено проекти нової редакції Програми КПРС, підготовленої у відповідності з дорученням XXVI з'їзду партії, змін у Статуті КПРС та Основних напрямів економічного і соціального розвитку СРСР на 1986—1990 роки і на період до 2000 року. В цих важливих політичних документах відображений сучасний курс Комуністичної партії. Цей курс покликаний, за словами Генерального секретаря ЦК КПРС М. С. Горбачова, «забезпечити матеріально і духовно багате, соціально динамічне життя радянських людей в умовах миру, ще повніше і яскравіше розкрити можливості і переваги цивілізації історично нового типу, що її уособлює соціалістичний лад»².

У проекті нової редакції Програми партії з науково обгрунтованої, марксистсько-ленінської точки зору дано чітку, розгорнуту характеристику програмних цілей і вузлових питань генеральної лінії КПРС, її економічної стратегії, форм і методів роботи в масах. **«Третя Програма КПРС в її нинішній редакції, — наголошується в проекті, — це програма планомірного і всебічного вдосконалення соціалізму, дальшого просування радянського суспільства до комунізму на основі прискорення соціально-економічного розвитку країни. Це програма боротьби за мир і соціальний прогрес»**³.

Неминуше історичне значення має всебічне обгрунтування партією шляхів якісного перетворення всіх сторін життя соціалістичного суспільства. Йдеться насамперед про докорінне оновлення його матеріально-технічної бази на основі досягнень науково-технічного прогресу; вдосконалення суспільних відносин, і в першу чергу — економічних; глибокі зміни у змісті й характері праці, матеріальних і ду-

¹ Ленін В. І. Лист до організацій РКП про підготовку до партійного з'їзду. — Повне зібр. творів, т. 40, с. 138.

² Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС, 15 жовтня 1985 року. — К., 1985, с. 5.

³ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу (Нова редакція) : Проект. — К., 1985, с. 5.

ховних умовах життя людей; активізацію всієї системи політичних, громадських та ідеологічних інститутів.

Цим основоположним настановам Програми КПРС у цілому відповідає проект Основних напрямів економічного й соціального розвитку СРСР на дванадцять п'ятирічку і на період до 2000 року. В ньому, зокрема, намічається в наступні п'ятнадцять років створити такий економічний потенціал, який приблизно дорівнював би за своїми масштабами нагромадженому за всі попередні роки Радянської влади. Передбачається майже вдвічі збільшити національний дохід країни, обсяги промислового виробництва і в два з половиною рази підвищити продуктивність праці. Причому помітних зрушень у цьому напрямі планується досягти уже в нинішній, дванадцятій п'ятирічці.

Розв'язання завдань такої ваги і значення ставить підвищені вимоги до рівня партійного керівництва соціальними процесами, до розвитку ініціативи й активності комуністів, їх відповідальності за виконання своїх обов'язків. На це спрямовані зміни в Статуті КПРС, покликані привести його у відповідність з положеннями нової редакції Програми.

Природно, що вся ця багатогранна робота найтісніше пов'язується з удосконаленням радянської демократії, розгортанням соціалістичного самоврядування народу шляхом повнішого залучення громадян до управління державними і суспільними справами, поліпшення діяльності виборних органів народної влади, профспілок, комсомолу, інших масових організацій трудящих. Словом, ефективніше використання всіх форм представницької і безпосередньої демократії.

І це — закономірно. Адже весь попередній досвід розвитку нашої країни неспростовно доводить: чим масштабніші історичні цілі, чим складніші завдання, які стоять перед суспільством, тим важливішою є по-господарськи заінтересована, відповідальна, свідомо й активна участь мільйонів у їх здійсненні. Тим повніше треба використати демократичну природу соціалізму, його життєву потребу збагачуватися творчістю мас.

І той промовистий факт, що нині, на етапі великої і відвертої передз'їздивської ради партії з народом з життєво важливих проблем економіки й політики, мільйони й мільйони трудящих, у тому числі і в нашій республіці, активно й заінтересовано обговорюють програмні документи КПРС, засвідчує: радянські люди сприйняли плани партії як свою особисту, кровну справу і докладають зусилля для їх здійснення.

Коллективний розум і мудрий життєвий досвід народних мас допомагає партії ще краще вивірити визначений курс на майбутнє, повніше врахувати волю, інтереси, потреби всіх класів і верств соціалістичного суспільства. Життєві інтереси трудящих знайшли конкретне відображення в рішеннях четвертої сесії Верховної Ради СРСР одинадцятого скликання, в затверженому Державному плані економічного і соціального розвитку та бюджеті країни на 1986 рік — перший рік нової, дванадцятої п'ятирічки. Визначеному партією курсу відповідає затверджений Верховною Радою Української РСР на недавній, другій сесії Державний план розвитку народного господарства і бюджет нашої республіки на нинішній рік.

Тепер, коли організаторська, політична і господарська робота, всенародна енергія концентруються на тому, як краще здійснити намічуване партією і державою, дедалі вагомішого значення набувають положення нової редакції Програми КПРС щодо дальшого розвитку і зміцнення Радянської держави, повнішого розкриття її демократичного, загальнонародного характеру, всебічного поліпшення діяльності Рад народних депутатів, які є головною ланкою соціалістичного самоврядування народу.

Ради народних депутатів — випробувані й надійні провідники політики Комуністичної партії в життя. Вони якнайкраще відповідають зав-

данням масового залучення трудящих до безпосередньої участі в управлінні справами держави. Саме в Радах, які зосереджують у своїх руках одночасно законодавство, управління і контроль, дістали конкретне втілення ідеї В. І. Леніна про самоврядування трудящих, що не знають над собою ніякої влади, крім влади їх власного об'єднання. При цьому слід мати на увазі, що В. І. Ленін, як зазначав М. С. Горбачов у доповіді на Всесоюзній науково-практичній конференції в грудні 1984 р., «ніколи не протиставляв радянську державну владу і самоврядування народу. Він високо цінував Ради за те, що вони поєднують у собі обидві ці якості, є органами влади робітників і селян, і забезпечують їм об'єднання, згуртування, самоврядування»⁴.

У цей відповідальний період, коли комуністи, всі трудящі Радянського Союзу обговорюють програму дальшого політичного, економічного, соціального розвитку нашого суспільства, виповнюється вісім десятиліть з того часу, як теоретична думка засновника Комуністичної партії В. І. Леніна вперше звернулася до Рад — тоді нового, незвичайного для історії явища. Народжені в полум'ї битв російської революції 1905—1907 рр. волею і творчістю народних мас як органи керівництва боротьбою пролетаріату за свої права, вони перетворилися в органи диктатури всіх революційних сил.

Уже першу в Росії загальноміську робітничу Раду, створену в травні 1905 р. в Іваново-Вознесенську, були всі підстави, говорячи ленінськими словами, «...в політичному відношенні ...розглядати як зародок тимчасового революційного уряду»⁵. В період найвищого піднесення революції поряд з робітничими Радами почали виникати Ради робітничих і селянських депутатів, Ради робітничих і солдатських депутатів, Ради солдатських і матроських депутатів. Активно в той час створювалися Ради на Україні — у Катеринославі, Києві, Луганську, Одесі, Миколаєві, Юзівці, Горлівці, Єнакієвому та інших містах⁶.

Діючи як органи влади, вони видавали свої постанови й розпорядження, явочним порядком запроваджували восьмигодинний робочий день, арештовували поліцейських і жандармів, конфісковували кошти царського уряду, капіталістів і поміщиків і обертали їх на потреби трудящих, революції. Як зазначалося на проведеній минулого року в Києві республіканській науковій конференції, присвяченій першій російській революції, восени 1905 р. в країні вже було 62 Ради, 47 з яких очолювалися більшовиками або перебували під їх впливом⁷.

Характерною особливістю перших Рад, яка відразу ж привернула увагу В. І. Леніна, було те, що вони формувалися як органи класового представництва пролетаріату. Якщо до Одеської Ради, наприклад, робітники могли висувати одного депутата від ста виборців, то прикажчики — одного від тисячі. Робітники становили переважну більшість депутатів Катеринославської, Миколаївської, Київської, Луганської та інших міських Рад⁸.

Важливо й те, що вибори до перших Рад були рівними. Кожен виборець мав один голос. Депутати, обрані на фабриках і заводах, послалися безпосередньо до Ради, без будь-яких проміжних зборів, тобто обиралися прямим голосуванням. Крім того, в силу прямої залежності від своїх виборців депутати були зобов'язані постійно підтримувати безпосередні контакти з ними, отримувати від них накази і звітуватися

⁴ Горбачов М. С. Живое творчество народа: Докл. на Всесоюз. науч.-практ. конф., 10 дек. 1984 года.— М., 1984, с. 15.

⁵ Ленін В. І. Наші завдання і Рада робітничих депутатів: (Лист до редакції).— Повне збір. творів, т. 12, с. 57.

⁶ Див.: Матеріали республіканської наукової конференції, присвяченої 80-річчю революції 1905—1907 років у Росії.— Під прапором ленінізму, 1985, № 4, с. 20, 33.

⁷ Там же, с. 20.

⁸ Там же.

про їх виконання. Такий тісний зв'язок депутатів з робітничою масою, її підтримка створювали Радам більшій можливості запроваджувати, як зазначав В. І. Ленін, новий «...прийом боротьби не тільки проти старої влади, а боротьби з допомогою революційної влади...»⁹.

На основі глибокого аналізу революційної практики мас і досвіду буржуазного парламентаризму В. І. Ленін зробив фундаментальний висновок про те, що державною формою майбутньої диктатури пролетаріату повинна стати Республіка Рад. «У Радах,— зазначається в постанові ЦК КПРС «Про 80-річчя революції 1905—1907 років у Росії»,— В. І. Ленін побачив прообраз майбутньої соціалістичної державності, остаточно затвердженої переможним Жовтнем»¹⁰. Таке історичне покликання Радянської влади з граничною чіткістю виражене в геніальній ленінській формулі: «...*Народ*, об'єднаний Радами,— ось хто повинен управляти державою»¹¹.

З ленінським лозунгом «Вся влада Радам!» трудящі нашої країни йшли на штурм самодержавства і буржуазно-поміщицького ладу, відстоювали революційні завоювання від посягань внутрішньої контрреволюції та іноземних інтервентів. Об'єднані Радами в соціалістичну державу, вони під мудрим керівництвом Комуністичної партії здійснили індустріалізацію країни і колективізацію сільського господарства, культурну революцію, перемогли в кровопролитній війні гітлерівський фашизм. Активна творча діяльність Рад — постійний і дійовий фактор дальшого розвитку радянського суспільства, соціалістичної демократії і державності.

На всіх етапах становлення і розвитку першої в світі держави робітників і селян на основі ленінського вчення всебічно розвивалися Ради, неухильно зростала їх роль у державному, господарському і соціально-культурному будівництві, розширювалася соціальна база. Від Рад робітничих; робітничих і солдатських; робітничих, селянських і червоноармійських депутатів — до Рад депутатів трудящих, а з переростанням держави диктатури пролетаріату в загальнонародну — Рад народних депутатів — таким є шлях їх розвитку. Виражаючи волю й інтереси всього радянського народу, якому належить державна влада в країні, Ради, як проголошується в статті 2 Конституції СРСР 1977 р., «становлять політичну основу СРСР. Всі інші державні органи підконтрольні і підзвітні Радам народних депутатів»¹².

Демократична природа Рад, їх глибоко народний характер найбільш яскраво виявляється в широкому, справді всенародному представництві. Наприклад, серед депутатів 10 504 обласних, районних, міських, селищних і сільських Рад УРСР дев'ятнадцятого скликання, обраних 24 лютого 1985 р., майже три чверті становлять робітники та колгоспники. Половина всіх депутатів — жінки, більш як 33% — молоді до 30 років, 56,6% — безпартійні. У складі народних обранців — представники всіх соціальних груп, усіх націй і народностей, які проживають на території республіки.

Таким же представницьким є склад Верховної Ради СРСР, Верховних Рад і місцевих органів влади в союзних, а також автономних республіках. Це означає, що Ради в своїй сукупності є справжніми виразниками колективної волі всього радянського народу. Навіть недруги нашого державного і суспільного ладу змушені сьогодні визнати, що Ради забезпечують таке представництво всіх верств суспільства в ор-

⁹ Ленін В. І. Заключне слово в аграрному питанні: Об'єднаний з'їзд РСДРП 10—25 квіт. (23 квіт.— 8 трав.) 1906 р.— Повне збір. творів, т. 12, с. 342.

¹⁰ Про 80-річчя революції 1905—1907 років у Росії: Постанова ЦК КПРС.— Під прапором ленізму, 1985, № 3, с. 4.

¹¹ Ленін В. І. Промова до солдатів на мітингу в Ізмайловському полку, 10 (23) квітня 1917 р.— Повне збір. творів, т. 31, с. 182.

¹² Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік.— К., 1979, с. 6.

ганах влади, якого не знає, та в силу своєї класової обмеженості й не може знати, буржуазна демократія.

Вбачаючи одне з корінних завдань своєї внутрішньої політики в дальшому розгортанні соціалістичного народовладдя, всієї системи самоврядування трудящих, Комуністична партія повсякденно дбає про розвиток активності Рад, розширення і зміцнення їх зв'язків з масами. «Партія,— зазначається в проєкті нової редакції Програми КПРС,— надає важливого значення вдосконаленню форм народного представництва, демократичних принципів радянської виборчої системи, забезпеченню вільного і всебічного обговорення особистих і ділових якостей кандидатів у депутати з тим, щоб до Рад обиралися найбільш достойні і авторитетні люди»¹³.

З ініціативи Центрального Комітету КПРС останніми роками, як відомо, прийнято цілий ряд законодавчих актів, що привели конституційний статус Рад у відповідність з вимогами сучасного етапу розвитку суспільства. Набув дальшого врегулювання порядок організації їх роботи, зросли матеріальні і фінансові можливості, посилюється вплив на комплексний розвиток трудових колективів, населених пунктів.

Це дало підстави зробити на XXVI з'їзді КПРС висновок про те, що в роботі органів влади почався новий етап. Він характеризується, з одного боку, помітним поживавленням діяльності найвищих органів державної влади — Верховної Ради СРСР і Верховних Рад союзних республік, їх активністю у спрямуванні роботи Рад Міністрів, міністерств і відомств, що позитивно позначається на підвищенні загального тону державного життя. З другого боку, багато нових моментів з'явилося в діяльності місцевих Рад. Не знижуючи уваги до питань місцевого господарства, обслуговування населення, вони стали вносити вагомий вклад у забезпечення комплексного характеру економічного й соціального розвитку, активніше координувати та контролювати роботу розташованих на їх території підприємств і організацій¹⁴.

Для підтвердження цього висновку можна зіслатися на досвід багатьох місцевих Рад нашої республіки. Скажімо, в Києві, Харкові, Ворошиловграді, Кременчуці, Донецькій, Дніпропетровській, Львівській, Волинській та інших містах і областях органи влади цілеспрямованіше займаються господарськими проблемами, краще забезпечують єдність територіальних та загальнодержавних інтересів. Важливо, що всі ці питання розв'язуються при дедалі активнішому залученні трудових колективів, підприємств, установ і організацій, розташованих на підвладних Радам територіях, профспілкових та комсомольських органів, громадськості. Усе відчутнішим, і ця тенденція проявляється дедалі виразніше, стає соціальний аспект діяльності органів Радянської влади. Це — піклування про зростання добробуту трудящих, поліпшення їх обслуговування, збільшення виробництва продуктів харчування і товарів широкого споживання, благоустрій населених пунктів.

Підвищується роль Рад у комуністичному вихованні населення. Вони спрямовують зусилля на формування в трудящих почуття особистої відповідальності за суспільні справи, колективізму, дружби народів, соціалістичного інтернаціоналізму. Ради народних депутатів Чернігівської області, наприклад, під керівництвом партійних організацій підтримують тісні зв'язки районів і міст з районами і містами РРФСР, Білорусії, Грузії, Естонії. Трудові колективи Закарпаття змагаються з колективами підприємств Угорщини, Чехословаччини. І таких прикладів можна навести чимало.

¹³ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу (Нова редакція): Проєкт, с. 49.

¹⁴ Див.: Матеріали XXVI з'їзду КПРС.— К., 1981, с. 77.

Великий вплив на поглиблення змісту діяльності органів влади справили прийнята в 1981 р. постанова ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР і Ради Міністрів СРСР «Про дальше підвищення ролі Рад народних депутатів у господарському будівництві»¹⁵ та постанова квітневого (1984 р.) Пленуму ЦК КПРС «Про дальше поліпшення роботи Рад народних депутатів». У цих документах намічено широкий комплекс заходів, спрямованих на максимальну мобілізацію творчого потенціалу радянського народовладдя, ефективне використання його можливостей для вдосконалення різних сторін життя соціалістичного суспільства. Дальший розвиток і, можна сказати, нове звучання дістали питання роботи Рад також на квітневому Пленумі ЦК КПРС, що відбувся минулого року, на третій та четвертій сесіях Верховної Ради СРСР одинадцятого скликання, у доповідях і виступах Генерального секретаря ЦК КПРС М. С. Горбачова.

Велику увагу роботі Рад приділяє Верховна Рада СРСР та її Президія. Минулого року, наприклад, Президія Верховної Ради СРСР проаналізувала заходи, які вживають місцеві Ради Горьковської області та Литовської РСР по вдосконаленню своєї діяльності в світлі рішень квітневого та жовтневого (1985 р.) Пленумів ЦК КПРС, по гідній зустрічі XXVII з'їзду партії.

Таким чином, турбота партії та держави про підвищення рівня діяльності представницьких органів була й залишається постійною. І в цьому полягає один з найголовніших факторів всемірного посилення їх впливу на справи держави й суспільства.

Повсякденне піклування про поліпшення діяльності Рад народних депутатів нашої республіки, дальший розвиток соціалістичної демократії виявляє ЦК Компартії України. Як зазначалося на XXVI з'їзді Компартії республіки, «своїм найважливішим завданням ЦК Компартії України завжди вважав і вважає забезпечення активної участі Рад, профспілок, комсомолу, всіх масових організацій у розв'язанні політичних, господарських і соціально-культурних завдань з тим, щоб вони повною мірою використовували надані їм права і в повному обсязі виконували покладені на них обов'язки»¹⁶.

Ці питання систематично розглядаються на Пленумах Центрального Комітету Компартії республіки, у Політбюро та Секретаріаті, перебувають у центрі уваги бюро обкомів, міськомів та райкомів партії. Так, наприклад у жовтні минулого року Центральний Комітет Компартії України визначив заходи щодо дальшої активізації роботи Рад республіки. З метою посилення їх впливу на розв'язання економічних і соціальних завдань, повнішого використання наданих повноважень партійним комітетам запропоновано подавати їм необхідну допомогу, забезпечити більш чітке розмежування функцій партійних, радянських, господарських органів.

Важливо, що при цьому зусилля партійних комітетів концентруються на поглибленні змісту, поліпшенні стилю діяльності Рад, підвищенні вимогливості до депутатів-комуністів, які в місцевих Радах республіки нинішнього скликання становлять більше 43% народних обранців, на вдосконаленні добору, розстановки, виховання керівних кадрів виконавчих комітетів. Така робота, в цілому відповідаючи програмним настановам партії щодо керівництва представницькими органами соціалістичного народовладдя, сприяє посиленню якісних факторів у діяльності Рад, повнішому використанню ними своїх повноважень, удосконаленню форм і методів роботи.

На активізацію організаторської та організаційно-масової діяльності радянських органів усіх ланок спрямовує свої зусилля Верховна Рада республіки. Постановою від 30 липня 1985 р., наприклад, Президія

¹⁵ Відомості Верхов. Ради СРСР, 1981, № 13, с. 305—308.

¹⁶ Матеріали XXVI з'їзду Компартії України.— К., 1981, с. 60.

дія Верховної Ради УРСР схвалила ініціативи депутатів місцевих Рад, які взяли підвищені зобов'язання на честь XXVII з'їзду КПРС. У багатьох колективах Ворошиловградської, Дніпропетровської, Хмельницької, Житомирської, Донецької та інших областей підтримана ініціатива народних обранців щодо приведення в дію додаткових резервів інтенсифікації виробництва, впровадження прогресивних технологій і на цій основі — збільшення випуску надпланової продукції, підвищення продуктивності праці, забезпечення економії трудових, матеріальних і енергетичних ресурсів. Місцеві Ради Кіровоградської, Кримської, Черкаської, Чернівецької областей виступили ініціаторами організованого збирання і збереження врожаю минулого року, заготівлі кормів, належної підготовки громадського тваринництва до зимово-стійлового періоду. Депутати Рад Радехівського району Львівської області та честь партійного з'їзду здійснюють заходи щодо поліпшення виробничо-побутових умов для високопродуктивної праці трудівників ферм. У ряді районів Дніпропетровської, Одеської, Сумської областей народні депутати зосередили зусилля на достроковому введенню в експлуатацію житла, об'єктів соціально-побутового і культурного призначення, поліпшенні благоустрою населених пунктів.

Наведені приклади свідчать, що повсякденна увага до діяльності Рад, підтримка їх цінних починань активно сприяє вияву ініціативи й творчості, кращому забезпеченню збалансованого розвитку галузей економіки і обслуговування населення республіки. Від цього багато в чому залежить здійснення поставлених партією завдань переведення народного господарства на рейки науково-технічного прогресу, дальшого піднесення добробуту народу. І в тому, що наша республіка в 1981—1985 рр. досягла відчутних зрушень в економічному й соціальному розвитку і за темпами зростання національного доходу, продуктивності суспільної праці, зниження металомісткості продукції, рядом інших важливих показників вийшла на рубежі, які були намічені планом одинадцяті п'ятирічки, є вагомий внесок і Рад народних депутатів.

Але буде цілком правомірним розглядати здійснювані досі радянськими органами заходи впливу на стан справ у народному господарстві лише як початок тієї великої роботи, що її потрібно буде виконати по реалізації завдань нової редакції Програми КПРС, Основних напрямів економічного й соціального розвитку країни на дванадцяті п'ятирічку і на період до 2000 року.

У зв'язку з цим зростає відповідальність Верховної Ради УРСР, яка згідно з Конституцією Української РСР очолює єдину систему Рад, керує всіма галузями державного життя в республіці. Свій найперший обов'язок, що випливає з проєкту нової редакції Програми КПРС, вона вбачає в удосконаленні державного керівництва господарським і соціально-культурним будівництвом, поглибленні змісту й поліпшенні форм і методів роботи міністерств і відомств, місцевих Рад народних депутатів усіх ланок.

Свої зусилля Верховна Рада республіки зосереджує перш за все на кардинальних напрямках реалізації сучасного курсу КПРС і Радянської держави, на проблемах переведення економіки на шлях інтенсивного розвитку, прискорення впровадження у виробництво досягнень науково-технічного прогресу, вдосконалення управління народним господарством, запровадження суворого режиму економії і бережливості, порядку і відповідальності. З метою успішного виконання цих масштабних завдань повсюдно підвищується вимогливість до радянських органів за стан справ у кожній галузі, на всіх підприємствах і в організаціях, у містах і селах, де безпосередньо вирішується доля наших планів.

При цьому Верховна Рада УРСР надає великого значення вдосконаленню роботи апарату органів державного управління з тим, щоб во-

но було кваліфікованим і оперативним, дбає про забезпечення колегіальності в роботі відповідних його ланок, персональної відповідальності кожного керівника за доручену справу. Надійним важелем впливу на практичне розв'язання цих питань дедалі більше стає контроль за діяльністю підзвітних органів, перевірка виконання прийнятих рішень. Практично кожне питання, яке розглядалося, скажімо, на сесіях Верховної Ради республіки минулого і нинішнього, одинадцятого, скликання, засіданнях її Президії, постійних комісій, мало контрольний характер. Наприклад, на сесіях, крім затвердження народногосподарських планів та бюджетів, у порядку контролю розглядалися звіти уряду республіки про їх виконання, про реалізацію Продовольчої програми, про поліпшення будівництва житла, об'єктів комунально-побутового і соціально-культурного призначення, про збільшення виробництва і поліпшення якості товарів народного споживання тощо.

Закономірно, що в здійсненні такої відповідальної функції Верховної Ради, як контрольна, зростає роль її Президії, яка є постійно діючим органом Верховної Ради УРСР. Досить сказати, що за останні п'ять років на засіданнях Президії звітували керівники близько 20 міністерств і відомств, або майже половина органів, які здійснюють управління відповідними галузями господарства і культури.

Стало системою розглядати на засіданнях Президії Верховної Ради УРСР повідомлення уряду республіки про реалізацію зауважень і пропозицій постійних комісій і депутатів, висловлених при обговоренні планів економічного і соціального розвитку, наказів виборців.

Як важливу форму виховання державного підходу до справи, господарського ставлення до загальнодержавних інтересів, народного добра розглядає Верховна Рада УРСР неухильне додержання законності і правопорядку. Тому у практиці її роботи дедалі помітніше місце займають питання діяльності органів народного контролю, суду, прокурорського нагляду, юстиції, міліції. Як підкреслюється в проекті нової редакції Програми КПРС, вони покликані робити все необхідне для забезпечення схоронності соціалістичної власності, охорони особистого майна, честі й гідності громадян, вести рішучу боротьбу із злочинністю, запобігати будь-яким правопорушенням і усувати причини, що їх породжують. Це знаходить свій вияв як у заходах Верховної Ради, спрямованих на вдосконалення республіканського законодавства, що останніми роками докорінно оновлене, так і в організаторській роботі по втіленню законів у життя, забезпеченні неухильного виконання їх усіма державними, господарськими органами, службовими особами і громадянами.

Зрозуміло, що успішна реалізація рішень органу державної влади ґрунтується на активній участі в цій роботі кожного депутата, на його політичній зрілості, знанні, досвіді. Серед депутатів Верховної Ради республіки нинішнього скликання — багато активних виробничників, здібних організаторів, спеціалістів народного господарства і культури. А це — один з важливих чинників результативної роботи, колегіального і компетентного вирішення багатьох питань державного, господарського, громадського життя республіки.

Треба мати на увазі, що нині, коли партія взяла курс на прискорення соціально-економічного розвитку країни, вдосконалення всіх сторін життя соціалістичного суспільства, поняття колегіальності і компетентності в роботі Рад, а тим більше Верховної Ради, набуває глибшого смислу і значення. Йдеться не просто про колективне обговорення тієї чи іншої проблеми на сесії, засіданні Президії чи в постійних комісіях, а про широку колективну участь у підготовці питань, прийнятті рішень, здійсненні контролю їх виконання.

І тут важливу роль відіграють постійні комісії. Адже сьогодні вони

не лише об'єднують депутатів, а й дають можливість спрямовувати їх діяльність на розв'язання конкретних питань. Це допомагає Верховній Раді, її органам постійно тримати руку на пульсі всього багатогранного життя республіки, зі знанням справи втручатися і впливати на стан справ в сферах виробництва, управління, культури, освіти, побуту тощо. Можна вважати, що саме зростання кількості комісій, об'єднання в них з кожним скликанням усе більшого числа депутатів є конкретною відповіддю на потреби часу.

Про це, зокрема, свідчать такі дані. Якщо у Верховній Раді Української РСР першого скликання (1938—1941 рр.) було створено три комісії, до складу яких входило лише 9% від загальної кількості депутатів, другого скликання — 4 комісії (11% депутатів)¹⁷, то в нинішньому, одинадцятому скликанні — 18 постійних комісій об'єднують 85% депутатів найвищого органу державної влади республіки. Коли раніше діяльність постійних комісій здебільшого активізувалася напередодні сесій, то тепер вони працюють з повним навантаженням протягом усього періоду скликання, краще забезпечують безперервність діяльності Верховної Ради.

Разом з тим практика останнього часу показує, що ефективність діяльності таких депутатських формувань, як постійні комісії, тим вища, чим чіткіше вона планується і координується. З урахуванням цього Президія Верховної Ради УРСР прагне зосереджувати основні зусилля постійних комісій на «вузьких» місцях. Це дає можливість: по-перше, уникнути дублювання в роботі комісій; по-друге, накреслити для них коло найбільш актуальних практичних проблем; по-третє, визначати конкретні шляхи реалізації запланованого. Приблизно так само планують і контролюють роботу своїх постійних комісій і виконкоми місцевих Рад.

Зі свого боку, постійні комісії, не підміняючи функцій органів управління, мають більше можливостей зосереджувати зусилля там, де їх втручання найбільш доцільне, викликане потребами народного господарства, запитами людей. Вони регулярно аналізують стан справ у тій чи іншій галузі, заслуховують звіти керівників міністерств і відомств про виконання планів, прийнятих Верховною Радою рішень і законодавчих актів, готують рекомендації.

Природно, що це вимагає вироблення найбільш доцільних і ефективних форм роботи комісій. Без перебільшення можна сказати, що останнім часом, по суті, кожне питання — постановочного, рекомендаційного чи контрольного характеру — готується ними з обов'язковим залученням народних контролерів, спеціалістів різних галузей економіки і культури, науковців, депутатів місцевих Рад. Це дає можливість виробляти обґрунтовані рішення і організувати дійовий контроль їх виконання. Лише при розробці державних планів економічного і соціального розвитку та державних бюджетів республіки, які затверджуються Верховною Радою на сесіях, до складу підготовчих груп комісії залучають щороку до 300—350 депутатів і спеціалістів.

Про зрослі авторитет постійних комісій, їх роль у розв'язанні питань, які входять до відання Верховної Ради, свідчить і той факт, що на їх засіданнях із звітами тепер, як правило, виступають міністри, голови державних комітетів, виконкомів обласних Рад. Переважна більшість рішень цих комісій обов'язково розглядається колегіями міністерств і відомств, на їх основі розробляються робочі плани, видаються накази, здійснюються заходи з метою усунення виявлених недоліків. Міністерство житлово-комунального господарства республіки, наприклад, здійснює заходи у відповідності з рекомендаціями постійних комісій Верховної Ради, значно поживавило роботу по економії паливно-енергетичних ресурсів на підприємствах. Завдяки цьому тільки за один рік було за-

¹⁷ Укр. іст. журн., 1982, № 1, с. 13.

ощаджено 150 млн. квт/год електроенергії, 45 тис. гікакалорій теплової енергії, понад 100 тис. т умовного палива, більш як 5 тис. т автомобільного і дизельного пального.

Таким чином, постійні комісії Верховної Ради УРСР нагромадили значний досвід роботи. Завдання полягає в тому, щоб найбільш ефективно використовувати його, дбати, щоб комісії не дублювали галузеві міністерства і відомства, а діяли «на стиках» галузей, де безпосередньо вирішуються питання комплексного розвитку економіки і на противагу будь-яким вузьковідомчим, місницьким тенденціям відстоюються загальнодержавні інтереси.

У проєкті нової редакції Програми партії сказано, що роль Рад народних депутатів у здійсненні комплексного економічного і соціального розвитку територій, у самостійному розв'язанні завдань місцевого значення, у координації та контролі розташованих на їх території організацій і надалі зростатиме. Це пояснюється насамперед тим, що в руках місцевих органів влади, по суті, зосереджується практичне керівництво з боку держави багатогранними справами суспільного розвитку і від їх зусиль великою мірою залежить його прискорення.

Тому, здійснюючи повсякденний контроль за дотриманням демократичних принципів у діяльності місцевих Рад, за виконанням ними директив вищестоящих партійних і державних органів, Верховна Рада республіки систематично узагальнює та поширює передовий досвід, ефективні форми їх організаційно-масової роботи, посилює вимогливість до них за якнайповніше здійснення конституційних повноважень. На цьому, до речі, особливо наголошувалося в постанові Президії Верховної Ради СРСР від 15 березня 1983 р. «Про роботу Рад народних депутатів Української РСР по контролю за діяльністю підзвітних органів»¹⁸. Досить сказати, що тільки на засіданнях Президії Верховної Ради УРСР минулого скликання було заслухано звіти всіх обласних, деяких міських, районних, селищних і сільських Рад з різних питань. Причому при оцінці діяльності кожної Ради Верховна Рада, її Президія виходять насамперед з того, як вона забезпечує економічний і соціальний розвиток на своїх територіях, потреби населення. Головна увага звертається на нерозв'язані питання, наявні резерви і недоліки. Виробляються такі рішення, положення і рекомендації, які сприяють активізації зусиль усіх Рад республіки, досягненню при найменших затратах найвагоміших результатів.

Наприклад, уже в 1980 р. кількість жителів столиці України, міст-героя Києва — одного з найбільших індустріальних, наукових і культурних центрів республіки — перевищила рівень, який передбачався на 2000-й рік. Внаслідок цього ще гострішими ставали проблеми спорудження житла, дитячих садків, магазинів, роботи сфери послуг. Після обговорення на засіданні Президії Верховної Ради республіки питання про практику роботи Рад міста по здійсненню економічного і соціального планування було прийнято рішення: щоб поліпшити ситуацію, виконкому міськради слід збільшити дольову участь всіх без винятку підприємств у «підтягуванні» соціальної сфери.

При підтримці вищестоящих партійних і радянських органів виконкоми міської, районних Рад добилися обов'язкового попереднього розгляду проєктів річних планів підприємств і організації союзного, союзно-республіканського і республіканського підпорядкування. Так, при затвердженні планів на 1984 р., з метою контролю передбачуваних у них соціальних заходів, було внесено 6,5 тис. зауважень і пропозицій, реалізація яких дала можливість додатково використати понад 149 млн. крб. на будівництво житла, 13 млн. — на розвиток комунального господарства, 10 млн. — на спорудження об'єктів народної освіти, що дозволило істотно зміцнити базу соціальної культури.

¹⁸ Відомості Верховної Ради СРСР, 1983, № 13, с. 436.

Цей приклад — непоодинокий. Скажімо, позаторік після обговорення на засіданні Президії Верховної Ради УРСР звіту виконкому Сумської обласної Ради про роботу по збільшенню виробництва, розширенню асортименту і поліпшенню якості товарів народного споживання в результаті посилення контролю за реалізацією розроблених заходів обсяги виробництва таких товарів на підприємствах області зросли на 32%. Активніше стали впливати на забезпечення трудящих виробами широкого вжитку також місцеві Ради Львова, Харкова, Артемівська, що на Донеччині, Закарпатської, Тернопільської, інших областей. На початок минулого року до цієї справи в республіці було вже залучено близько 90% підприємств, а випуск таких виробів доведено до 1 крб. 49 коп. на карбованець фонду заробітної плати, що значно більше, ніж планувалося.

Зрозуміло, що сьогодні, коли по-новому ставиться питання про економію і раціональне витрачання матеріальних ресурсів, механічне нарощування обсягів виробництва товарів широкого вжитку вже не відповідає зростим потребам. Тому не випадково у прийнятій торік Комплексній програмі розвитку виробництва товарів народного споживання і сфери послуг на 1986—2000 рр., яка є складовою частиною Основних напрямів економічного і соціального розвитку країни, наголос зроблено на поліпшенні якості, розширенні асортименту товарів. Радам народних депутатів необхідно спрямувати зусилля депутатів, які трудяться у матеріальній сфері, на те, щоб їх контроль за збільшенням виробництва товарів для населення був невіддільним від піклування про неухильне зростання якості останніх.

Завдяки постійній допомозі партійних органів, контролю з боку Верховної Ради республіки місцеві Ради народних депутатів предметніше стали займатись і такою важливою справою, як дальший розвиток агропромислового комплексу, збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, прискорення соціальної перебудови села. Нині практично в усіх областях ця перебудова набула масового і комплексного характеру. Цьому активно сприяє централізація Радами фондів різних відомств на будівельні матеріали і поліпшення постачання ними індивідуальних забудовників, краще використання місцевих можливостей, передового досвіду організації цієї справи, розвиток кооперативного будівництва. Якщо в дев'ятій і десятій п'ятирічках у селах республіки було введено в дію 13 млн. квадратних метрів житла, то в минулій п'ятирічці, за попередніми підрахунками, — близько 20 млн. квадратних метрів.

У сільській місцевості споруджено багато шкіл, дитячих дошкільних закладів, магазинів, побутових майстерень, створено культурно-спортивні комплекси. Якщо, скажімо, на початок минулої п'ятирічки такі комплекси були лише в окремих районах, то нині діє близько 1400 районних і сільських культурно-спортивних комплексів. Узагальнення Президією Верховної Ради УРСР досвіду їх роботи в Хмельницькій області засвідчило, що охоплення трудящих культурно-масовими заходами зросло в результаті цього на третину. Як наголошується в постанові ЦК КПРС від 12 червня 1985 р. «Про заходи щодо поліпшення використання клубних закладів і спортивних споруд», дуже важливо, щоб наявна матеріальна база комплексів краще використовувалася з метою комуністичного виховання, організації дозвілля, розвитку творчих здібностей і фізичного загартування населення¹⁹.

Значно більшої уваги потребують також підсобні сільські господарства промислових підприємств та особисті господарства громадян, які є важливим резервом поповнення продовольчого фонду. Там, де Ради, особливо сільські і селищні, їх депутати в своїх виборчих округах

¹⁹ Рад. Україна, 1985, 16 черв.

предметно займаються цією справою, допомагають населенню у придбанні молодняка худоби і птиці, кормів, насіння, як, наприклад, у Вінницькій, Житомирській, Чернівецькій областях, в особистих господарствах зростає поголів'я корів, свиней, іншої домашньої живності. І, відповідно, збільшуються виробництво і закупівля у населення сільськогосподарської продукції.

Проте не всюди ще рівень роботи місцевих органів влади відповідає новим високим вимогам, поставленим партією. Тому дуже важливо, щоб у ході підготовки до XXVII з'їзду КПРС кожна Рада, її виконком, депутати всебічно проаналізували вже зроблене і врахували недоліки, узагальнили нагромадженій досвід, чітко визначили напрями дальшої діяльності і проблеми, які потребують невідкладного розв'язання, спрямували роботу на безумовне виконання накреслень Комуністичної партії.

Які б питання не вирішували Ради, вони повинні завжди пам'ятати про накази виборців. Тим більше, що від виборів до виборів вони стають масштабнішими, складнішими. Це вимагає більших матеріальних ресурсів для їх реалізації, посилення організаторської роботи Рад. Під час останньої виборчої кампанії, наприклад, тільки депутатам Верховної Ради республіки трудящі дали 1534 накази, найбільш складні з яких Президія Верховної Ради УРСР передала для виконання уряду республіки. Багато наказів дали виборці депутатам місцевих Рад, і вони також повинні дбати, щоб накази було включено в плани економічного і соціального розвитку, щоб для їх виконання залучалися кошти підприємств, колгоспів і радгоспів.

Зрозуміло, що для поліпшення керівництва господарським і соціально-культурним будівництвом Ради мають краще використовувати ті форми і методи роботи, які дають найбільшу віддачу. Візьмемо для прикладу сесії — основну організаційно-правову форму діяльності органів влади та їх депутатів. Регулярне скликання сесій, залучення населення до попереднього розгляду проектів їх рішень, що все ширше практикується, дає можливість органам народовладдя критичніше і глибше аналізувати зроблене, усувати наявні недоліки. Треба й надалі вдосконалювати організацію цієї справи.

Багато тут, звичайно, залежить від позиції депутатів, їх сумлінності, зацікавленості, відповідального ставлення до виконання своїх обов'язків, наполегливості у виконанні доручень Рад. Вони повинні виявляти більше принципності, вносити на сесіях більше запитів і пропозицій, активнішою має бути їх робота в постійних комісіях, відчутнішою — роль у виборчих округах і трудових колективах.

Безумовно, добре, що в більшості Рад утвердилася практика інформування депутатів на сесіях, а виборців під час «днів депутата», зустрічей народних обранців з трудящими про виконання раніше прийнятих рішень, роботу виконкомів у міжсесійний період, про хід реалізації наказів виборців, заходів, вжитих у відповідь на критичні зауваження і пропозиції. Але треба, щоб прийоми, методи і засоби, які використовують місцеві органи влади, дозволяли не лише своєчасно фіксувати, а й усувати недоліки та причини, що їх породжують.

Більше слід приділяти уваги і такому дійовому засобу зміцнення зв'язків Рад з трудящими, як поліпшення прийому громадян, розгляду їх заяв і пропозицій. У Київській, Львівській областях, наприклад, останнім часом нагромаджено певного досвіду організації зустрічей депутатів з виборцями після кожної сесії, у Тернопільській, Волинській — проведення єдиного дня депутата, в Харківській — подвірних обходів, що дає можливість вчасно вирішувати багато актуальних питань, запобігати виникненню скарг трудящих.

Відчутні результати дає й використання такої форми зміцнення зв'язків радянських органів, депутатів з населенням, як сходи громадян. Тільки протягом червня—липня минулого року, коли, наприклад, у мі-

стах і селах республіки за участю керівних партійних, радянських, комсомольських, господарських працівників обговорювали заходи партії і держави щодо подолання пияцтва й алкоголізму, в них взяли участь понад 9 млн. чол. Від учасників сходів надійшли тисячі цінних пропозицій, спрямованих на посилення боротьби з аморальними проявами, поліпшення роботи Рад, адміністративних органів у трудових колективах і за місцем проживання населення.

Успішна діяльність Рад у розв'язанні поставлених перед ними завдань великою мірою залежить і від активної позиції органів громадської самодіяльності населення, яких у республіці діє близько 455 тис. і які об'єднують понад 5,5 млн. активістів. Добиватися більшої результативності їх роботи для органів влади рівноцінно, що подесятерити, за словами В. І. Леніна, свії апарат, робити його гнучким, нерозривно зв'язаним з народними масами²⁰.

Усі аспекти дальшого розвитку соціалістичної демократії, радянського народовладдя, самоврядування народу знайшли відображення в проекті нової редакції Програми партії, яка після всенародного обговорення і затвердження на з'їзді КПРС стане програмою наших практичних дій. Саме вона й визначає сучасний стиль роботи Рад, їх виконавчих і розпорядчих органів, депутатів, активу.

Перебудовуючи роботу в дусі вимог ЦК КПРС і ЦК Компартії України, Президія Верховної Ради УРСР вважає своїм основним завданням добиватися, щоб кожна Рада всебічно посилювала вплив на прискорення економічного і соціального розвитку, вдосконалення комуністичного виховання населення, щоб усі вони внесли гідний вклад у виконання рішень XXVII з'їзду партії. Від того, наскільки ефективно за їх безпосередньою участю вдосконалюватимуться планування й управління, методи господарювання, поліпшуватиметься організація справи, зміцнюватиметься дисципліна,— залежатиме досягнення намічуваних партією високих рубежів комуністичного будівництва.

В. С. Шевченко

НА УРОВЕНЬ НОВЫХ ЗАДАЧ

Резюме

В статье члена Политбюро ЦК Компартии Украины, Председателя Президиума Верховного Совета УССР В. С. Шевченко раскрывается роль Советов народных депутатов республики в решении экономических и социальных задач в одиннадцатой пятилетке, показаны пути дальнейшего совершенствования их деятельности в свете требований апрельского и октябрьского (1985 г.) Пленумов ЦК КПСС, проекта новой редакции Программы партии.

²⁰ Див.: Ленін В. І. Чи вдержать більшовики державну владу? — Повне збір. творів, т. 34, с. 297.

О. Т. ГОНЧАР,

академік АН УРСР, голова Українського республіканського комітету захисту миру,
член Всесвітньої Ради Миру

УКРАЇНА В БОРОТЬБІ ЗА МИР

Народи планети живуть нині в атмосфері всезростаючої тривоги за долю миру, адже є цілком реальні чинники, які знов і знов викликають напругу в сучасному світі. З вини імперіалізму, в першу чергу реакційних сил США, їхнього потворно розбухлого воєнно-промислового комплексу, міжнародне становище дедалі погіршується, раз у раз ігноруються мирні, винятково важливі ініціативи Радянського Союзу та інших соціалістичних країн. Розміщення в Західній Європі американської ядерної зброї першого удару, злочинні плани мілітаризації космосу, маячливі видіння «зоряних воєн» — все це тяжкі звинувачення верховодам імперіалістичної політики, все це те, що викликає справедливе обурення народів.

Історичний урок сучасної епохи полягає в тому, що імперіалізм, втрачаючи одну за одною свої позиції в світі, дедалі нахабніше виношуючи агресивні доктрини, зустрічає повсюди наростаючу волю народів до відвернення війни, наростаючу згуртованість тих могутніх сил, що прагнуть відстояти мир, усвідомлюють свою виняткову відповідальність у цей суворий ядерний вік.

Найбільш реакційні, найбільш антикомуністичні й антирадянські угруповання, які стоять біля керма американської політики, відверто беруть ставку на досягнення воєнної переваги США і НАТО над Радянським Союзом, країнами Варшавського договору, на підготовку страхітливої ядерної війни, в якій, на думку самих же американських вчених, переможців бути не могло б, був би суцільний крах, знищення всього живого на планеті. Патологічна ненависть до соціалізму і світового національно-визвольного руху, мілітаристський чад, однак, раз у раз заглушують почуття реальності, беруть гору над здоровим глуздом. Правлячі кола США ставлять собі за мету ліквідувати все те позитивне, що було досягнуто в 70-ті роки внаслідок наполегливих зусиль СРСР, країн соціалістичної співдружності, всіх миролюбних сил.

Перш за все це стосується Європи — континенту нинішньої цивілізації, Європи, де воєнні арсенали щерть уже заповнені найновітнішою зброєю. Американським мілітаристам вдалося примусити уряди деяких західноєвропейських країн, всупереч волі самих народів цих країн, погодитися на розміщення на своїх територіях американських «Першінгів» і «Томагавків». Західноєвропейському міщанинові було обіцяно, що поява нової американської зброї принесе йому сталий мир і тим самим зніме тягар сумнівів і тривог. Західні політики сподівалися також, що поява нових американських ракет у Європі буде нищівним ударом для масового антивоєнного руху. Але поява «Томагавків» і «Першінгів-2» на європейському обрії ще виразніше відтіняє всезростаючу небезпеку, і народи західноєвропейських країн не тільки не відчули полегшення, навпаки — дедалі ясніше усвідомлюють, що Сполучені Штати, намагаючись перетворити європейську зону розрядки у найактивніший фронт боротьби проти соціалізму, хочуть зробити їх заложниками своєї політики.

Поряд з перетворенням Західної Європи у ядерний полігон мілітаристи США приступили до створення вогнища воєнної конфронтації на Далекому Сході, в азійсько-тихоокеанському регіоні. Вони постійно нарощують свою воєнну присутність поблизу наших далекосхідних кордонів, домагаються посилення мілітаризації Японії, продовжують озброювати Південну Корею. США намагаються залучити до трикутника Вашингтон — Токіо — Сеул і країни АСЕАН. Останнім часом Пентагон рветься до мілітаризації космосу. Здійснення цих намірів означало б

новий виток гонки озброєнь, завдало б непоправного удару безпеці всіх народів планети на тривалий період.

Відомо, що мілітаристські приготування американського імперіалізму побудовані на провокаційних концепціях «обмеженої» ядерної війни, в якій начебто можна здобути перемогу. Це не що інше, як намагання дезорієнтувати, ввести народи в оману, замаскувати плани тотальних ядерних конфліктів. Почата у будь-якому регіоні світу, така війна неодмінно стане детонатором загальної ядерної пожежі, призведе до всесвітньої катастрофи — з цього має виходити тверезий розум сучасного людства.

Ракетно-ядерний шантаж Вашингтона щодо країн соціалістичної співдружності супроводжується небаченими досі масштабами наступу американського імперіалізму на національно-визвольний рух. Жан-дармські «сили швидкого реагування» проникають у найвіддаленіші регіони, що їх імперіалізм США оголошує сферою своїх «життєвих інтересів». Бандитське вторгнення на Гренаду, уперті намагання повалити народну владу в Нікарагуа, придушити революцію у Сальвадорі, дестабілізувати режими в Анголі і Мозамбіку, погрози Кубі, підступи проти Індії, підтримка кривавих агресивних дій ізраїльської воляччини — ось далеко не повний перелік розбійницьких дій американського імперіалізму. І його апологети ще розбалакують про свою миротворчу місію, про захист демократичних свобод...

СРСР, інші країни соціалістичної співдружності були і є переконаними прихильниками того, щоб зупинити небезпечний розвиток подій, зупинити гонку озброєнь, яка так дорого обходиться народам, позначається на всьому моральному кліматі планети. На оздоровлення міжнародної атмосфери спрямований весь комплекс радянських мирних пропозицій:

- негайне заморожування ядерних арсеналів;
- обмеження і суттєве скорочення стратегічних озброєнь;
- значне зниження ядерного протистояння в Європі;
- недопущення мілітаризації космосу;
- заборона, а потім і знищення хімічної зброї.

Радянський Союз закликає відмовитися від застосування воєнної сили між країнами НАТО і державами — учасниками Варшавського договору. Більше того, він в односторонньому порядку взяв зобов'язання першим не застосовувати ядерну зброю, ввів мораторій на розміщення своїх ракет у відповідь на розгортання в Європі американських ракет першого удару, з 6 серпня 1985 р. відмовився від будь-яких ядерних випробувань до кінця року, а потім і назавжди, якщо так само зроблять і США.

Курс Комуністичної партії і Радянської держави спрямований на вивільнення людства від загрози ядерної війни. «Ми ставимо перед собою завдання покінчити з гонкою озброєнь, не на словах, а на ділі виступаємо за найбільш радикальне розв'язання проблеми ядерної зброї — її повну заборону і знищення, — зазначав Генеральний секретар ЦК КПРС М. С. Горбачов, звертаючись до учасників XII Всесвітнього фестивалю молоді і студентів у Москві. — Ми за те, щоб сили, енергія людей, геній людства спрямовувалися не на створення все нових і нових засобів руйнування, а на ліквідацію голоду, злиднів, хвороб, на цілі процвітання і мирного розвитку. Ми проти політики погроз і насильства, нехтування прав людини, і насамперед таких священних, як право на життя, право на працю, проти того, щоб країни, які визволилися, і країни, які розвиваються, перетворювали у джерело збагачення монополій, використовували їх під військові бази і плацдарми агресії. Ми говоримо відкрито і ясно: Радянський Союз на боці тих, хто бореться за свободу, національну незалежність і соціальну справедливість»¹.

¹ Рад. Україна, 1985, 28 лип.

Громадськість усього світу сприймає миролюбний курс нашої партії і держави з високою довірою і оптимізмом, вбачаючи в цій політиці реальний шлях до поступового подолання бар'єру недовіри, подолання безперспективної філософії «залякування» неіснуючою «радянською загрозою». Дедалі масовішими, згуртованішими стають лави борців за мир, щодалі гучніше лунає їхній голос. Глибоко демократичний, глибоко інтернаціональний антивоєнний рух всупереч волі американської воляччини не тільки не втратив авторитету, а навпаки — досяг небаченого досі розмаху, набуває все виразніших форм, залучає до своїх лав мільйони нових і нових прихильників. Усі чесні люди пишаються героїчними вчинками англійських жінок з Грінем-Коммон, які протягом багатьох місяців ведуть боротьбу за очищення своєї землі від американської зброї, американських воєнних гарнізонів. Міжнародну солідарність і підтримку відчувають учасники антивоєнних маршів і пікетники Федеративної Республіки Німеччини, Японії, які також виступають за виведення з території своїх країн американської ракетно-ядерної зброї першого удару. Дії численних поборників миру, учасників антиракетного руху — це дії справжніх патріотів-інтернаціоналістів. Благородна мужність рівнить їх з подвигами учасників руху Опору, полум'яних антифашистів, чиїх легендарних звершень історія ніколи не забуде.

Активною і могутньою силою у всесвітньому антивоєнному русі є радянський миролюбний рух. Робітники і колгоспники, письменники і вчені, митці, лікарі, вчителі, партійні й радянські працівники — люди всіх поколінь шукають можливості прилучитися до найінтернаціональнішого, найдемократичнішого руху сучасності — руху за мир. Справжнім штабом цього руху нині в нашій республіці є Український республіканський комітет захисту миру.

Плідно працюють його 12 обласних та Київський комітети захисту миру; республіканське, 25 обласних, 610 міських та районних відділень Радянського фонду миру, близько 60 тис. комісій сприяння Фондові у трудових колективах. Таким чином, лише виборний актив становить 500 тис. чол. Головні його зусилля спрямовані на організацію широкої пропаганди та роз'яснення миролюбного зовнішньополітичного курсу КПРС і Радянського уряду серед радянської та зарубіжної громадськості, організацію масових миролюбних акцій, патріотичне та інтернаціональне виховання радянських людей, на формування громадської думки на користь миру.

Український республіканський комітет захисту миру користується широкою підтримкою громадськості, він витворений нею, щоб виявити миролюбні настрої самого народу. Комітети миру, що існують в усіх братніх республіках, не отримують ніяких матеріальних субсидій від держави, в лавах прихильників миру люди працюють на добровільних засадах, за покликом серця. Миролюбні акції, які потребують витрат, забезпечуються з надходжень у вигляді грошових переказів, авторських гонорарів, доходів від концертів у Фонд миру, спортивних змагань, реалізації коштів, переданих у дар, тощо. Іноземні громадяни також можуть передавати свої кошти через банк зовнішньої торгівлі СРСР та його філіали.

Рух за мир демонструє нині свою величезну життєву силу. Адже устремління його зрозумілі і підтримуються практично всім населенням республіки. Люди особисто зацікавлені в діях на користь миру і тому активно прилучаються до масових антивоєнних акцій, де виявляють себе найчистіші помисли й почуття громадян Країни Рад. Формувати громадську думку на користь миру — що може бути важливішим в сучасних умовах.

Яскравим свідченням підтримки радянськими людьми миролюбного зовнішньополітичного курсу КПРС, виявом рішучості активно діяти проти агресивної та мілітаристської політики правлячих кіл США та

Їх спільників по НАТО стали традиційні миролюбні акції, що проводяться на заклик Радянського комітету захисту миру та Всесвітньої Ради Миру. Політично гостро, масово і на високому емоційному рівні проходить щорічно у травні Тиждень дій за безпеку і співробітництво в Європі, Тиждень дій за заборону ядерної зброї (6—13 серпня), Міжнародний день миру 1 вересня, Тиждень дій за роззброєння (24—31 жовтня).

У травні 1983 р. з ініціативи Радянського комітету захисту миру в країні відбувся Місячник миру, який органічно переріс у кампанію підтримки Всесвітньої асамблеї «За мир і життя, проти ядерної війни». Це була справді масова антивоєнна акція. Травневий Місячник миру проходив і в 1984 р. На Україні він почався 5 травня маніфестацією і грандіозним 250-тисячним мітингом киян. Протягом місяця відбулося 50 тис. масових заходів, у яких взяло участь близько 20 млн. громадян України. Це були не тільки марші, мітинги, маніфестації. Металурги і доменщики Ворошиловградщини проводили «плавку миру», шахтарі Донбасу спільно із своїми ростовськими колегами — ударні вахти миру. Масові антивоєнні заходи провели трудівники Новокраматорського машинобудівного заводу, комбінату «Запоріжсталь», Черкаського комбінату шовкових тканин, жителі Одеси, Івано-Франківська, Львова, Кривого Рога, Кременчука. Молодь Луцька посадила сад миру і дружби.

Український республіканський комітет захисту миру проводить заходи найрізноманітніші, серед яких дедалі помітнішою подією стає ударна трудова Вахта миру, яка проходить у переддень відкриття XXVII з'їзду КПРС. Десятки тисяч мітингів і зборів відбуваються безпосередньо у трудових колективах, учасники яких схвалюють миролюбну політику Комуністичної партії, беруть підвищені зобов'язання і, працюючи того дня по-ударному, заробіток передають у Радянський фонд миру.

Треба підкреслити, що саме в робітничому середовищі народжуються по-справжньому всенародні ініціативи. Щодалі популярнішою стає ініціатива запорізьких робітників проводити перший робочий день року як День мирної праці. Так само з глибин робітничого середовища прийшла і міцно утвердилася в нашому житті глибоко патріотична ініціатива — зараховувати до виробничих бригад на вакантні посади Почесними членами тих, хто загинув у роки Великої Вітчизняної війни, і передавати їхній заробіток у Радянський фонд миру. У робітничому ж середовищі зародилася Вахта пам'яті — Вахта миру, яка традиційно проводиться на Україні з 9 квітня по 9 травня. Вахта пам'яті — це не тільки ударна праця на кожному робочому місці, а водночас і активізація всієї ідейно-виховної роботи.

63 Почесних героїв значаться в списках колективу Київського заводу верстатів-автоматів ім. М. Горького. 24 бригади Новокраматорського машинобудівного заводу зарахували Почесним членом колишнього робітника цього підприємства Миколу Румянцева, який в роки війни пораненим потрапив у фашистський полон, а вирвавшись із гестапівських катівень, очолив лейпцігське підпілля і загинув за кілька днів до закінчення війни. Імена 80 загиблих при визволенні м. Чоп радянських воїнів викарбувано на стелі, встановленій у центрі міста. Всі воїни на період Вахти пам'яті зараховуються Почесними членами до виробничих бригад.

У ювілейному, 1985 році, коли відзначалося 40-річчя Перемоги над фашизмом, на Україні Вахту пам'яті — Вахту миру провели 34 378 трудових колективів, до складу яких було зараховано понад 10 000 Почесних членів.

Вахта пам'яті — це не тільки данина глибокої поваги до полеглих у роки війни. Це також хвилююче свідчення згуртованості різних поколінь борців за соціалізм і мир, поєднаних спільністю інтересів та ідеа-

лів. За три роки свого існування вона здобула мільйони прихильників і є одним з найдорожчих надбань в арсеналі українських борців за мир.

Вагомим здобутком руху прихильників миру на Україні стали масові заходи в рамках Тижня боротьби за мир, який традиційно починається 22 червня — у день віроломного нападу фашистської Німеччини на Радянський Союз. У цей період школярі республіки здійснюють походи по місцях перших боїв з фашистами, проводять урочисті лінійки біля всіх більш як 30 тис. пам'ятників і обелісків, споруджених на Україні загиблим воїнам. У піонерських таборах біля кострища проводяться зустрічі з ветеранами війни. Протягом Тижня лектори товариства «Знання» й активісти Комітету захисту миру читають близько 500—600 тис. лекцій, проводять бесіди. Останнім часом у період Тижня в багатьох областях республіки відбуваються вечори вшанування солдатських вдів, мітинги-реквієми.

Слід зауважити, що участь жінок у миролюбному русі республіки віднедавна значно активізувалася. Їх стає дедалі більше на мітингах, маршах, маніфестаціях. У дні відзначення 40-річчя визволення Черкас від фашистів майже 600 учасниць минулої війни провели антивоєнний мітинг і від імені своїх родин прийняли документ, який засуджує розв'язану американськими імперіалістами гонку озброєнь. Такий же мітинг організували й понад 200 трудівниць колгоспу «Україна» Троїцького району на Ворошиловградщині. Жінки-трудівниці готують вишивки, твори народного мистецтва і виносять їх для продажу на ярмарки, які в народі названо «ярмарками солідарності». Виручені за продаж цих речей гроші вони передають у Фонд миру.

Помітною у миролюбному русі республіки є участь колгоспного селянства. Благородній справі миру сприяють ініціативи хліборарів — «Перша мирна борозна», «Перший сніп нового врожаю — Фондові миру»; популярними стали польові Вахти миру, які проходять на Полтавщині, Ровенщині, Кіровоградщині, Дніпропетровщині, Волині, Одещині, в Донбасі.

Імена О. В. Гіталова, М. М. Рябошапки, М. В. Пріхна, Г. І. Ткачука, К. Г. Твердохліб, К. О. Мороз, Є. О. Долинюк добре відомі у миролюбному русі. Не тільки хліборобська слава йде й про членів Радянського комітету захисту миру — депутата Верховної Ради СРСР Г. М. Сиволап — майстра машинного доїння радгоспу Глобинський цукровий комбінат Полтавської області та Героя Соціалістичної Праці, члена ЦК Компартії України, голову колгоспу «Дружба» Хмільницького району на Вінниччині В. Т. Вільчинського, які є організаторами багатьох миролюбних маніфестацій і мітингів, учасниками важливих міжнародних форумів.

Активною і динамічною складовою миролюбного руху республіки є наша молодь. Процес її активізації у цьому русі є результатом багаторічної уваги Українського республіканського комітету захисту миру до роботи з підростаючим поколінням. Разом з ЦК ЛКСМУ та Комітетом молодіжних організацій УРСР у 1982 р. було організовано «Естафету миру», в якій взяли участь понад 8 млн. молодих громадян. Значною подією стали масові молодіжні кампанії 1983 р. «Я голосую за мир» (6 млн. 515 тис. учасників). Широко практикується організація тематичних концертів учнівської та студентської художньої самодіяльності, пантомім, вистав.

Важливе політико-виховне значення має проведення 1 вересня, у Всесвітній день миру, в усіх школах республіки Ленінського уроку миру, на якому йдеться про боротьбу прогресивних сил планети за відвернення воєн, перед дітьми в усій величі постає ленінський Декрет про мир, що є нині політичною платформою всесвітнього миролюбного руху. В 1985 р. на цей урок прийшло понад 8 млн. школярів республіки. Особливим змістом сповнилися акції Всесвітнього дня миру після прилу-

чення до них професійних спілок, які оголосили 1 вересня також днем єдиних профспілкових дій за мир.

Починаючи з 1975 р. Комітет захисту миру разом з Міністерством освіти УРСР влаштовує серед школярів конкурси на кращий літературний твір про мир або малюнок на цю тему. Найкращі малюнки експонуються у приміщенні Комітету захисту миру. В 1984 р. житомирська восьмикласниця Люба Антошук стала переможницею Міжнародного конкурсу, який проводила американська організація «Діти як вчителі миру». Приз у розмірі 1000 доларів Люба за згодою батьків передала у Радянський фонд миру (батько і мати у Люби незрячі). Виступаючи на Республіканській конференції прихильників миру 15 грудня 1984 р., вона говорила: «Мене часто питають, що зображено на моєму малюнку «Діти миру»? Коли я малювала його, мені хотілося, щоб усі діти знали, як мені добре у моєму дитинстві. І тому я намалювала яскраве усміхнене сонечко, яке може і повинно зігрівати всіх дітей нашої планети. За нього борються і дорослі, і діти... Ми, діти, мабуть, по-своєму розуміємо і сам мир, і боротьбу за нього. Ми хочемо боротися за мир і робимо це так, як можемо».

Активною силою миролюбного руху республіки є студентство. Багато студентських будівельних загонів працюють під час літніх канікул на різних народногосподарських об'єктах. В 1984 р. українські студенти створили 147 таких загонів і весь заробіток — 100 тис. крб. — передали у Фонд миру. В 1985 р. близько тисячі студентських будівельних загонів ввели до складу своїх бригад Почесними членами полеглих у Великій Вітчизняній війні і їх заробіток також передали у Фонд миру.

Певним етапом у роботі з молоддю стало проведене у квітні 1984 р. спільне засідання Президії Комітету захисту миру та колегиї Міністерства освіти республіки, на якому було розглянуто досвід 39-ї київської школи по вихованню дітей в дусі миру та інтернаціональної дружби.

Спільний документ з відповідними рекомендаціями розісланий в усі школи республіки і вже дає позитивні наслідки.

Широко представлені у миролюбному русі науковці нашої республіки. Першим головою Республіканського комітету захисту миру був академік АН УРСР М. П. Семененко. Багато років з діяльністю борців за мир пов'язані імена президента Академії наук УРСР Б. Є. Патона, віце-президентів К. М. Ситника та В. І. Трефілова, академіків АН УРСР В. П. Комісаренка, Б. М. Бабія, І. І. Ляшка, В. І. Моссаковського, академіків АМН СРСР А. П. Ромоданова, Н. О. Пучковської, О. М. Лук'янової. Саме вони, науковці, в силу своїх професійних знань особливо ясно усвідомлюють усі наслідки можливої термоядерної війни. Сотні тисяч медичних працівників республіки підтримали Заклик учасників III міжнародного конгресу «Лікарі світу за відвернення ядерної війни» найактивніше прилучитися до дій борців за мир.

З душею віддаються роботі у Комітеті захисту миру відомі письменники Борис Олійник, Віталій Коротич, Іван Гайдаєнко, Роман Лубківський та інші. Для діячів культури, як і для всіх радянських людей, немає зараз завдання важливішого, ніж те, що є великою метою сучасності: відвести загрозу ядерної війни, відстояти мир на землі.

Література й мистецтво минулих віків віддавали свої зусилля відтворенню «вічних питань», моральному вдосконаленню Людини. Це те, що хвилює творчу думку її сьогодні. Однак сучасний художник не може не думати про те, що є питанням питань епохи, адже йдеться про збереження самого життя на землі. Тим-то місія художника сьогодні ще складніша, ще відповідальніша.

У нинішніх умовах зростає роль і відповідальність діячів культури, які завжди були на передньому краї життя. В останні роки створено

значну кількість літературних, образотворчих і музичних творів, що глибоко висвітлюють актуальні проблеми боротьби за відвернення війни, звеличують радянських людей — послідовних і невтомних борців за справу миру. Трудящі виявляють глибокий інтерес до цих творів. На Донеччині і Ворошиловградщині набули популярності Тижні «Книга в боротьбі за мир», на Одещині — декада «Мистецтво у боротьбі за мир». Стало традиційним проведення літературних вечорів з передачею виручених грошових сум на справу миру.

Кошти від концертів у Фонд миру надійшли від колективів Державного академічного українського народного хору ім. Г. Верьовки, Державної хорової капели «Думка», Черкаського народного хору, народного ансамблю танцю «Трипілля», вокально-інструментальних ансамблів «Кобза», «Ватра», «Медобори», багатьох дитячих колективів.

Грошову частину Ленінської премії передали у Фонд миру поет Микола Бажан, народний артист СРСР Анатолій Солов'яненко, народний художник СРСР Василь Бородай; Державної премії Української РСР імені Т. Г. Шевченка — народна артистка СРСР Наталія Ужвій — незмінний член Республіканського комітету захисту миру з дня його заснування, народні художники УРСР Віктор Шаталін і Макар Вронський, художній керівник та головний диригент заслуженого Буковинського ансамблю пісні і танцю УРСР Андрій Кушніренко. Дають концерти у Фонд миру Дмитро Гнатюк, Юрій Богатиков, тріо бандуристок Майя Голенко, Тамара Гриценко, Ніна Писаренко та ще багато наших талановитих митців.

Художники Києва, Дніпропетровська, Одеси, Харкова, Сімферополя, Чернівців систематично влаштовують виставки-продажі творів декоративно-прикладного мистецтва, а виручені кошти переказують у Фонд миру. Традиційними стали й щорічні конкурси політичного плакату, які організовують Український республіканський комітет захисту миру, Спілка художників та Політвидав України.

По-справжньому багатогранну і різнопланову роботу проводить наш актив. Життя підказує все нові й нові форми цієї діяльності, яка єднається у спільному широкому річищі справді народного антивоєнного руху. Значною подією у громадсько-політичному житті республіки стала вимпел-естафета «Шляхами звитяги» на честь 40-річчя визволення України від фашистських загарбників, організована Республіканським комітетом захисту миру, редакцією газети «Радянська Україна», Радянським комітетом ветеранів війни, Комісією у справах колишніх партизанів при Президії Верховної Ради УРСР. Естафета й Книга ратної і трудової слави пройшли по всіх областях УРСР, почавши в січні 1983 р. свій шлях від селища Мілове на Ворошиловградщині, що першим було визволене на Україні, а завершивши у жовтні 1984 р. на Львівщині та Закарпатті.

Передача вимпел-естафети повсюди викликала велике трудове й політичне піднесення. Багатолюдні мітинги, на яких виступали ветерани Великої Вітчизняної війни, сини й онуки героїв, перетворювалися на яскраву демонстрацію всенародної підтримки миролюбної внутрішньої і зовнішньої політики КПРС і Радянського уряду. До складу цехів, змін, бригад зараховувалися Почесними членами загиблі у роки війни, а зароблені за них гроші перераховувалися до Радянського фонду миру. Дні перебування вимпел-естафети в трудових колективах, як правило, ставали днями найвищої продуктивності праці. У Книгу ратних і трудових подвигів, яка передавалася разом з вимпел-естафетою, за підписом знатних людей заносився рапорт про здобутки в соціалістичному змаганні на честь 40-річчя визволення України, успіхи у громадсько-політичній роботі.

Не буде, отже, перебільшенням сказати, що миролюбний рух на Україні є по-справжньому масовим, і об'єднує він у своїх лавах представ-

ників усіх вікових груп. Про розмах у республіці руху за мир красномовно свідчать такі факти: в 1983 р. проведено 80 000 антивоєнних заходів, у яких взяли участь 40 млн. громадян; у 1984 р. учасниками цих заходів були 45 млн. чол. Крім того, на адресу Комітету захисту миру, редакцій газет, журналів, радіо і телебачення надходять тисячі листів, резолюцій зборів і мітингів, телеграм, що виповідають волю її небайдужість радянських людей, коли йдеться про мир, про завтрашній день народів планети. Кожен підпис — це вияв патріотизму й інтернаціоналізму, готовності самовідданою працею зміцнювати економічну могутність нашої країни, бажання зробити особистий внесок у справу захисту миру.

Знаменним є факт, що радянський рух за мир має дуже високий авторитет у населення. Адже воля самого народу знаходить свій вияв у політиці Радянського Союзу, що була й залишається політикою послідовної боротьби за відвернення загрози війни, за припинення гонки озброєнь, за формування стосунків довіри й поваги до всіх народів. Про це, про форми роботи громадських організацій, що очолюють найдемократичніший рух сучасності, про одностайну підтримку радянськими людьми миролюбної зовнішньої політики КПРС і Радянської держави, про масову участь радянських людей у миролюбному русі активісти Комітету систематично розповідають численним зарубіжним делегаціям, гостям з різних континентів, які відвідують Республіканський та обласні комітети захисту миру. Їх кількість невпинно зростає. Тільки за 4 роки в Українському республіканському комітеті побувало іноземців учетверо більше, ніж за весь період його існування до 1980 р.

Благородна місія Комітету миру — зміцнювати єдність людей у боротьбі за мирне, добросусідське життя народів. Саме цьому сприяють зустрічі з зарубіжними учасниками руху за мир, з ветеранами руху Опору, з численними делегаціями країн Заходу і Сходу. В дні Тижня за заборону ядерної зброї і солідарності з жертвами атомного бомбардування Хіросіми та Нагасакі в Києві перебувала японська делегація, в складі якої були й ті, хто зазнав на собі трагічних наслідків атомного вибуху. Японці взяли участь у хвилюючому мітингу киян, де господарі й гості рішуче висловили свій осуд мілітаризмові, заявили, що тільки мирні і ніякі інші взаємини можливі між народами в ядерній вік.

За останні роки значно зміцніли й збагатилися новими формами зв'язки прихильників миру Радянської України з представниками антивоєнних рухів соціалістичних країн. Єдність ідейна, братерська спільність в оцінках міжнародних подій, взаємна підтримка й постійне тісне співробітництво характеризують багаторічні традиційні зв'язки прихильників миру республіки з комітетами миру соціалістичних країн. «Соціалізм і мир — невіддільні!» — таким був лейтмотив зустрічі представників організацій прихильників миру соціалістичних країн, що відбулася в Києві у жовтні 1982 р. і була присвячена 60-річчю утворення СРСР. В ній взяв участь президент Всесвітньої Ради Миру Ромеш Чандра.

Традиційними стали прикордонні зустрічі прихильників миру Закарпаття, Східно-Словацької області ЧССР та Саболч-Сатмарської області Угорської Народної Республіки. Ці зустрічі, які проводяться щороку на початку травня, стали справжнім святом миру і дружби, вагомим внеском у розвиток братерських зв'язків між організаціями прихильників миру народів-сусідів.

Цікаві бесіди з іноземцями проводять активісти Донецького, Запорізького, Закарпатського, Львівського та Одеського комітетів захисту миру. На добре слово заслуговує робота кримських товаришів, які систематично проводять у Ялті зустрічі-дискусії з іноземними туристами з питань міжнародного життя та боротьби за мир в сучасних умовах. Належний резонанс у миролюбному русі має голос населення поріднених міст.

Багато зарубіжних гостей Комітету захисту миру щиро захоплюються розмахом антивоєнного руху в Радянському Союзі, і на Україні зокрема. Це тим важливіше, що всупереч буржуазній пропаганді людям відкривається правда про нашу країну, про наше життя. Вдома їм часом доводиться чути вигадки, що в Радянському Союзі нібито ніякої боротьби за мир немає, а ті, хто бореться за мир навіть зазнають переслідувань. Кожна з делегації має змогу, доторкнувшись до безлічі конкретних фактів, відчуті справді всенародні масштаби і глибину антивоєнного руху на Україні, як і в кожній з радянських республік. Переважна більшість наших гостей несе потім слово правди про Країну Рад своїм співвітчизникам. Про це вони пишуть у своїх листах, надсилаючи водночас також копії відповідних публікацій у газетах і журналах. Наших зарубіжних адресатів (а їх нині близько 350) ми знайомимо з інформаційною літературою Політвидаву України та АПН. За 4 минулі роки Комітет відправив за кордон 208 назв книжок і брошур кількістю 338 тис. примірників.

Широкий позитивний розголос за рубежем мало проведення міжнародного Маршу миру-82 (Москва—Відень), другий етап якого проходив через Київ та Ужгород. Представники миролюбних організацій 33-х країн світу пройшли разом з десятками тисяч киян вулицями столиці України і взяли участь у масових антивоєнних мітингах.

Представники зарубіжної громадськості також дедалі частіше залучаються до участі у миролюбних акціях, які проводяться в СРСР. Тут вони мають можливість безпосередньо спілкуватися з радянськими людьми, наочно побачити, яким природним є антивоєнний рух у нашому суспільстві, в країні будівничих, де філософія миру відтворює саму філософію життя.

Всесвітній антивоєнний рух перебуває сьогодні на відповідальному етапі свого розвитку. Усвідомлюючи це, прихильники миру України ще більше активізують свою діяльність для того, щоб разом з усіма радянськими людьми втілювати в життя глибоко гуманні своєю суттю настанови Ленінської партії, спрямовані на зміцнення взаєморозуміння і миру між народами, які нині так потребують більшої згуртованості і певності у своєму завтрашньому дні.

О. Т. Гончар

УКРАИНА В БОРЬБЕ ЗА МИР

Резюме

В статье на большом фактическом материале показано участие трудящихся Украинской ССР — представителей различных классов, социальных и возрастных групп — в движении борцов за мир, за устранение из жизни человечества угрозы возникновения новой мировой войны, широко раскрыта многогранная деятельность штаба этого движения в УССР — Украинского республиканского комитета защиты мира, его многочисленного актива.

* * *

В. Ю. МЕЛЬНИЧЕНКО (Київ)

ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ВОЄННО-ПОЛІТИЧНОГО СОЮЗУ РАДЯНСЬКИХ РЕСПУБЛІК

Значні успіхи досягнуті у висвітленні конкретної історії створення, зміцнення і діяльності воєнно-політичного союзу радянських республік¹.

¹ Кузьмин Н. Ф. В. И. Ленин во главе обороны Советской страны (1918—1920 гг.).— М., 1958.— 344 с.; Кляцкин С. М. Создание единой военной организа-

У працях Ю. Ю. Кондуфора, М. І. Куліченка, А. В. Лихолата, М. І. Супруненка, В. А. Чирка значну увагу приділено, зокрема, воєнно-політичному союзу Радянської Росії і Радянської України, від якого, як вважав В. І. Ленін, значною мірою залежала доля революції². Окремо слід виділити праці Ю. І. Корабльова і С. В. Липицького, що розкривають видатну роль В. І. Леніна в захисті завоювань Великого Жовтня, утворенні і зміцненні воєнно-політичного союзу радянських республік³.

Питання воєнно-політичного союзу висвітлені в працях з історії КПРС і історії СРСР, в історико-правових⁴.

Значним вкладом у вивчення проблеми став збірник статей «Боевое содружество советских республик. 1919—1922», в основу якого були покладені матеріали наукової конференції, присвяченої питанням створення і діяльності воєнно-політичного союзу, який, за визначенням академіка І. І. Мінца, «...послужить доброю основою для дальшої дослідницької розробки воєнно-політичного союзу радянських республік»⁵. Зокрема, в ньому було звернуто увагу на недостатню розробку питання про роль воєнно-політичного союзу в розгромі ворожих революції сил, на відсутність спеціальних досліджень про його історичне значення. Цій темі присвячені лише окремі статті⁶. З приводу історичного значення союзу українські історики Ю. М. Гамрецький і І. К. Рыбалка писали: «Ця проблема в силу своєї важливості заслуговує на більш широку увагу радянських істориків, спеціальне всебічне і глибоке дослідження»⁷.

ци советских республик в 1919 году. — Военно-истор. журн., 1960, № 4, с. 44—57; его же. На защите Октября.— М., 1965.— 476 с.; Куличенко М. И. Борьба Коммунистической партии за решение национального вопроса в 1918—1920 годах.— Харьков, 1961.— 448 с.; Мутовкин Н. С. Из истории борьбы партии за создание и укрепление военно-политического союза советских республик (1918—1920 гг.).— Вopr. истории КПСС, 1965, № 8, с. 27—37; Супруненко Н. И. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине.— М., 1966.— 456 с.; Чирко В. А. Коммунистическая партия — организатор братского сотрудничества народов Украины и России в 1917—1922 гг.— М., 1967.— 383 с.; Макарова Г. П. Осуществление ленинской национальной политики в первые годы Советской власти.— М., 1969.— 268 с.; Владимирцев В. С. Партия — организатор разгрома контрреволюции на Юге.— М., 1971.— 304 с.; Лихолат А. В. Под ленинским знаменем дружбы народов.— М., 1970.— 431 с.; его же. Содружество народов СССР в борьбе за построение социализма.— М., 1976.— 368 с.; Кондуфор Ю. Ю. Великий Жовтень і захист його завоювань.— К., 1971.— 252 с.

² Ленін В. І. Лист до робітників і селян України з приводу перемог над Денікіним.— Повне збір. творів, т. 40, с. 44, 45, 96.

³ Липицький С. В. Военная деятельность ЦК РКП(б) 1917—1920. — М., 1973.— 320 с.; его же. Ленинское руководство обороной страны. 1917—1920. — М., 1979.— 304 с.; Кораблев Ю. И. В. И. Ленин и защита завоеваний Великого Октября.— М., 1979.— 544 с.; его же. В. И. Ленин — организатор военного союза советских республик в годы гражданской войны.— В кн.: Боевое содружество советских республик, 1919—1922: Сб. ст.— М., 1982, с. 7—16.

⁴ Андриенко В. Д. Висвітлення діяльності КПРС по створенню і зміцненню воєнно-політичного союзу РСФФР і України (1917—1920 рр.) в сучасній історіографії.— Наук. праці з історії КПРС. 1973, вш. 62, с. 67—72; Боевое содружество советских республик, 1919—1922, с. 189—192.

⁵ Боевое содружество советских республик, 1919—1922, с. 5.

⁶ Ремезовський М. Д., Шевченко І. І. Боротьба більшовників України за зміцнення військово-політичного союзу радянських республік в роки громадянської війни.— Наук. зап. 1957, т. 16, вип. 11, 1957; Сплин Н. Т. Коммунистическая партия — организатор воєнно-політичного союзу радянських республік.— В кн.: Решающие победы советского народа над интервентами и белогвардейцами в 1919 г.: Сб. ст.— М., 1960, с. 488—530; Титаренко Я. А. Роль ленинского воєнно-політичного союзу РСФСР и Советской Украины в разгроме Деникина.— Вopr. истории КПСС, 1980, № 7, с. 81—89; его же. Роль воєнно-політичного единства советских республик в разгроме интервентов и белогвардейцев. — В кн.: Защита Великого Октября. — М., 1982, с. 304—317.

⁷ Гамрецький Ю. М., Рыбалка И. К. Историческое значение воєнно-політичного союзу советских республик в 1919—1920 гг.— В кн.: Боевое содружество советских республик, 1919—1922, с. 198.

Тому особливо важливо чітко виділити і розкрити основні параметри проблеми. По-перше, історичне значення воєнно-політичного союзу радянських республік полягає в тому, що він відіграв вирішальну роль у забезпеченні збройної, воєнної відсічі інтервентам і внутрішній контрреволюції.

«В 1919 і 1920 роках що було основне? — Відсіч воєнна»⁸ — ці лєнінські слова найбільш коротко і точно характеризують історичну обстановку, в якій виник і діяв союз радянських республік. Не випадково в декреті ВЦВК від 1 червня 1919 р. про об'єднання радянських республік Росії, України, Латвії, Литви і Білорусії говорилося: «Мобілізувавши проти Радянської влади всі сили монархічної і капіталістичної контрреволюції, світовий капітал прагне спільним наступом на всіх фронтах задусити владу робітників і селян. Відсіч цій спробі знову ввергнути в рабство десятки мільйонів російських, українських, латиських, литовських, білоруських і кримських робітників і селян потребує від них найтіснішого об'єднання бойових сил, централізації і керівництва у важкій боротьбі на життя і на смерть. **Воєнний союз** усіх згаданих радянських соціалістичних республік повинен бути першою відповіддю на наступ спільних ворогів»⁹ (підкреслено нами — В. М.)

У своїй основі і за своєю суттю це був, передусім, союз воєнний. «В період громадянської війни та інтервенції,— записав у своїх рішеннях XII з'їзд партії,— коли інтереси воєнного самозахисту національних республік виступили на перший план... співробітництво набрало форми військового союзу»¹⁰.

Воєнно-політичний союз, за визначенням П. А. Голуба, став «дуже крупним кроком на шляху централізації зусиль для боротьби із світовим імперіалізмом і внутрішньою контрреволюцією»¹¹. В той же час оформлення союзу було важливим етапом національного військового будівництва, пише Ю. І. Корабльов, на якому відбулося об'єднання зусиль всіх народів для створення масової багатонаціональної Червоної Армії і організації завершальних перемог над інтервентами і білогвардійцями¹². Червона Армія інтернаціональна за своїм характером, яка будувалася як армія пролетарського інтернаціоналізму, стала головною ударною силою воєнно-політичного союзу. Цей союз дозволив створити єдину воєнну організацію Країни Рад з єдиним командуванням (Реввійськрада РСФРР), єдиною системою постачання, єдиним порядком мобілізації і т. д. На території республік були створені військові округи на рівних правах з РСФРР.

Вирішальне значення для долі революції мало забезпечення воєнної єдності Радянської Росії і Радянської України*, до якої з перемогою Великого Жовтня прагнули трудящі обох республік¹³. У відповідності з наказом Реввійськради РСФРР від 4 червня 1919 р. Український фронт у складі трьох армій був розформований. «Нові завдання, що стоять перед Українськими арміями,— говорилося у наказі В. О. Ан-

⁸ Ленін В. І. XI з'їзд РКП(б), 27 березня—2 квітня 1922 р.—Повне збір. творів, т. 45, с. 103.

⁹ Декрети Советской власти.—М., 1971, т. 5, с. 260.

¹⁰ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (далі — КПРС в резолюціях...). К., 1979, т. 2, с. 419.

¹¹ Голуб П. А. Революция защищается.—М., 1982, с. 214.

¹² Корабльов Ю. И. Указ. соч., с. 504.

* Події інтервенції і громадянської війни перешкодили реалізації декрету ВЦВК від 1 червня 1919 р. у повному обсязі. Влітку того року Радянська влада у прибалтійських республіках була повалена, була тимчасово окупована Білорусія і Україна. У рамках воєнно-політичного союзу найбільшою мірою на практиці були оформлені відносини між РСФРР і УСРР.

¹³ Щусь О. И. Воєнна єдність трудящих Росії та України (1918—1919 рр.).—Укр. іст. журн., 1980, № 10, с. 37—48.

тонова—Овсієнка від 16 червня 1919 р.,— зливаються із завданнями армій Російського фронту і вимагають... зосередження військової волі»¹⁴. Частини 2-ї Української армії разом з частинами, що прибули з Росії, були зведені в 14-у армію і підпорядковані командуванню Південного фронту; 1-а і 3-а Українські армії стали основою для утворення 12-ї армії, переданої Західному фронту.

19 червня 1919 р. Реввійськрада ввела в дію на території України всі декрети, законодавчі акти, постанови і накази з військових справ, прийняті в Радянській Росії.

Ця робота знайшла повну підтримку комуністів, усіх трудящих Радянської України. «Першим своїм завданням,— підкреслювалося на конференції представників комуністичних осередків Київського гарнізону, що відбулася всередині червня 1919 р.,— ми повинні поставити об'єднання нашої Червоної Української армії з армією Великоросійською, щоб одним кулаком нанести удар нашому ворогові»^{15–16}. Свідченням того, що на такій позиції стояли широкі трудящі маси, в тому числі селянські, є повідомлення М. І. Подвойського на початку червня 1919 р. В. І. Леніну. Йшлося про те, що 4 червня на Софійській площі (нині — площа Б. Хмельницького) у Києві в присутності делегатів Всеукраїнського з'їзду повітових виконавчих комітетів відбулося вручення військовим частинам 40 прапорів, надісланих на Україну Московською Радою робітничих і солдатських депутатів у травні 1919 р.¹⁷. «На древку кожного із прапорів,— телеграфував Володимиру Іллічу М. І. Подвойський,— прикріплена табличка з написом, що говорить про об'єднання всіх революційних і військових сил обох республік з таким самим гаслом. Акт вручення прапорів, символізуючий об'єднання, справив дуже сильне враження на делегатів»¹⁸. Напередодні делегати Всеукраїнського з'їзду, які виражали волю і сподівання трудяшого селянства, одногослосно ухвалили резолюцію: «Ми вітаємо єднання військових сил соціалістичних республік»¹⁹.

Такі документальні свідчення повністю викривають наскрізь брехливі картини, мальовані українськими буржуазними націоналістами типу П. Феденка нібито «Ленін послав із Росії свою «червону гвардію», щоб силою зброї примусити національні республіки (наприклад, Україну) до «добровільної федерації»²⁰. Буржуазні націоналістичні історики багато пишуть і про те, що РСФРР нібито вела війну проти України. Насправді в громадянській війні воювали між собою не радянські республіки, не російський і український народи; воювали пліч-о-пліч робітники і селяни Росії і України проти інтервентів, внутрішньої контрреволюції, у тому числі й буржуазно-націоналістичної, яка запламувала себе не однією антинародною змовою з іноземними інтервентами, починаючи з відвертої зради — продажу України Німеччині і Австро-Угорщині. Нині їх ідейні спадкоємці за кордоном також розглядають нашестя німецького імперіалізму у 1918 р. як «...звільнення України з допомогою німецької і австрійської армій»²¹. Чи потрібні коментарі до огидної властивості всіх зрадників батьківщини: поєднувати злісний наклеп з повною духовною деградацією.

Правда історії повністю викриває писання буржуазних фальсификаторів. Саме воєнно-політичний союз Радянської України з Радян-

¹⁴ Центр. держ. арх. Жовт. революції і соц. буд-ва УРСР (далі—ЦДАЖР УРСР), ф. 2, оп. 1, спр. 97, арк. 26.

^{15–16} Парт. арх. Ін-ту історії партії (далі — ПА ІП) при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 20, спр. 53, арк. 88.

¹⁷ ЦДАЖР СРСР, ф. 1235, оп. 94, спр. 579, арк. 742.

¹⁸ Там же, ф. 130, оп. 3, спр. 682, арк. 86.

¹⁹ Коммунист, 1919, 4 лютого.

²⁰ Боевое содружество советских республик, 1919—1922, с. 192.

²¹ Исторический атлас Украины. — Монреаль; Нью-Йорк; Мюнхен, 1980, с. 144.

ською Росією врятував Україну від інтервентів, білогвардійщини і буржуазно-націоналістичної контрреволюції.

Военна єдність дозволила Реввійськраді республіки розподіляти повнення Червоної Армії, керуючись не місцевими, а спільними інтересами, враховувати специфіку тих національних регіонів, які були ареною збройної боротьби. Таким регіоном була Україна. В. І. Ленін особливо підкреслював, що «...союзники-імперіалісти якраз з півдня, з України, намагалися наступати і хотіли зробити з України опорний пункт проти Радянської республіки...»²².

Военна єдність радянських республік, централізація у військовій області, встановлення суворої дисципліни були вирішальними факторами подолання партизанщини, у якій В. І. Ленін вбачав головне зло, що завважало будівництву регулярної Червоної Армії і підривало її боєздатність, зло, яке «веде до загибелі: і Урал, і Сибір, і Україна довели це»²³. Перехід від періоду партизанщини і стихійних повстань на Україні²⁴ став можливим і був здійснений на основі рішень VIII з'їзду партії в умовах, створених воєнним союзом радянських республік.

В результаті воєнної єдності було покладено кінець проявам сепаратистських, самостійних устремлінь і тенденцій керівників Українського фронту, засуджуваних В. І. Леніном²⁵.

Нарешті, воєнний союз став джерелом бойових успіхів по визволенню Радянської України від іноземних інтервентів, білогвардійців і буржуазно-націоналістичних покидьків. Він склався і загартувався в боях на тому вирішальному етапі громадянської війни, коли були розгромлені найсильніші і найкрупніші збройні сили контрреволюції — армії Колчака і Денікіна, які В. І. Ленін розцінював як дві руки Антанти²⁶. Величезна роль воєнного союзу у цих перемогах всебічно розкрита в історичній літературі. Проте не завжди звертається увага на той принциповий момент, що висновок про переломне значення воєнного союзу для бойових дій зроблено на полі бою, в розпалі громадянської війни, що знайшло відбиття в оперативних зведеннях та інших документах воєнного часу. В одному з таких документів підкреслювалася дієвість заходів, передбачених воєнним союзом, «наочним доказом чого може служити перелом, що відбувся на Південному фронті і успішний наступ на всьому фронті від Києва до Царицина»²⁷.

Підписання у жовтні 1920 р. миру з Польщею, яке означало, що новий воєнний похід Антанти закінчився провалом, а також розгром у листопаді 1920 р. Врангеля, що завершив період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни, у всій повноті підтвердили історичну правоту створення воєнно-політичного союзу, першої в історії Робітничо-Селянської багатонаціональної Червоної Армії.

У роки громадянської війни в рядах багатонаціональної Червоної Армії пліч-о-пліч воювали за владу Рад росіяни, українці, білоруси, латиші, казахи, туркмени, киргизи, узбеки, естонці, татари, башкири, литовці, євреї, представники інших національностей. Ще у червні 1919 р. М. І. Калінін говорив про те, що воєнно-політичний союз «дасть нам можливість перемогти наших ворогів...»²⁸.

²² Ленін В. І. Пленум Всеросійської центральної ради професійних спілок 11 квітня 1919 р.— Повне збір. творів, т. 38, с. 269.

²³ Ленін В. І. Лист до робітників і селян з приводу перемоги над Колчаком.— Там же, т. 39, с. 143.

²⁴ Ленін В. І. Пленум Всеросійської центральної ради професійних спілок 11 квітня 1919 р.— Там же, т. 38, с. 278.

²⁵ Берхін І. Б. Вопросы истории периода гражданской войны (1918—1920 гг.) в сочинениях В. И. Ленина.— М., 1981, с. 62—66.

²⁶ Див.: Ленін В. І. Всі на боротьбу з Денікіним!— Повне збір. творів, т. 39, с. 48.

²⁷ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 20, спр. 120, арк. 64 зв.: Центр. держ. арх. Радянської Армії (далі — ЦДАРА), ф. 25860, оп. 1, спр. 569, арк. 4.

²⁸ Калінін М. И. Избранные произведения. М., 1960, т. 1, с. 74.

На жаль, вичерпні дані про національний склад РСЧА наприкінці громадянської війни відсутні. Проте дослідники А. В. Крушельницький і М. А. Молодцигін зробили спробу дати у зіставленні відомості на кінець 1920 р. про соціальний і національний склад військових з'єднань, розміщених в великих національних районах країни, в тому числі на Україні, і майже четверту частину чисельності РСЧА (понад 1 млн. чол.), причому в основному бійців²⁹. Аналіз цих відомостей переконливо показує, що основний тягар збройної боротьби виніс на своїх плечах російський народ. Наприкінці громадянської війни росіяни становили 62,4% особового складу Туркестанського фронту (без 1-ї армії), 74% — 9-ї Кубанської Армії Кавказького фронту, 74,7% — 6-ї армії Південного фронту. У Київському і Харківському воєнних округах (чисельність особового складу двох округів, про яку є ці дані, перевищувала 285 тис. чол.), що охоплювали всю Україну, росіяни становили відповідно 57,1% і 62,3% всього особового складу військ, українці — 32,5% і 25,3%. Ці нові статистичні дані ще раз підтверджують важливий висновок в різних працях про те, що більшу частину Червоної Армії становили революційні робітники і селяни російської національності. Серед них провідна роль належала промислового пролетаріату центральних районів країни, який цементував ряди Червоної Армії, що поновлювалася трудящими різних національностей³⁰.

У свою чергу українці становили 17% особового складу військ Привольського військового округу РСФРР, 13,9% — 9-ї Кубанської армії Кавказького фронту, 6,5% — 6-ї армії Південного фронту³¹. Україна давала значні поповнення рядів Червоної Армії. На території Харківського округу до 1 жовтня 1920 р. було мобілізовано понад 145 тис. чол., у Київському (до 15 листопада 1920 р.) — майже 195 тис. чол.³²

По-друге, будучи у своїй основі воєнним, союз радянських республік був одночасно і політичним, знаменував новий етап у розвитку федеративних зв'язків радянських республік, був важливим кроком на шляху до утворення СРСР, відіграв значну роль у радянському державному будівництві.

Декрет від 1 червня 1919 р. про об'єднання радянських республік Росії, України, Латвії, Литви і Білорусії по формі був актом вищого органу державної влади РСФРР — Всеросійського ЦВК, проте по суті, як підкреслюють дослідники, він став договором міжреспубліканського характеру³³. На наш погляд, це було зумовлено тим, що об'єднувчий рух радянських республік, особливо в галузі воєнній, на практиці випереджав юридичне оформлення їх відносин; незалежні радянські республіки, виражаючи волю своїх народів, виступили ініціаторами створення воєнно-політичного союзу. ВЦВК, прийнявши історичне рішення про об'єднання, виходив «як з резолюції Українського ЦВК, прийнятої на засіданні 18 травня 1919 р., так і пропозиції Радянських урядів Латвії, Литви і Білорусії...»³⁴. При цьому були присутні повноважні представники радянських республік, які повністю підтримали декрет ВЦВК; цей декрет в короткі строки був схвалений вищими органами

²⁹ Крушельницький А. В., Молодцигін М. А. Становление РККА как армии дружбы и братства народов.— В кн.: Боевое содружество советских республик, 1919—1922 гг., с. 16—29.

³⁰ Интернационализм советского народа (история и современность).— М., 1982, с. 68.

³¹ Крушельницький А. В., Молодцигін М. А. Указ. соч., с. 25.

³² Щусь О. П. Створення військово-адміністративного апарату на Україні в 1920 р. і розгортання його діяльності.— В кн.: На захисті завоювань Великого Жовтня.— К., 1982, с. 138.

³³ Златопольський Д. Л., Чистяков О. И. Образование Союза ССР.— М., 1972, с. 110; Великий советский народ.— Киев, 1976, с. 72; Лихолат А. В. Содружество народов СССР в борьбе за построение социализма, с. 87.

³⁴ Декреты Советской власти, т. 5, с. 260.

державної влади незалежних республік, на Україні — ВУЦВКом 14 червня 1919 р.³⁵

Таким чином, воєнно-політичний союз на практиці уособлював лєнінську ідею добровільного союзу націй, що ґрунтується на цілковитому довір'ї, братерській єдності, на добровільній згоді.

Цю якісну відмінність воєнно-політичного союзу радянських республік від усіх попередніх нерівноправних союзів капіталістичних держав і нині марно намагаються заперечити наші ідейні противники. Особливо вперто проповідується версія про «великодержавність» Радянської Росії і нібито нерівноправне становище Радянської України у воєнно-політичному союзі. Так голосливо заявляв А. Адамс про те, що в цьому союзі «Україною керувала Москва», а уряд УСРР «був позбавлений влади»³⁶. Враховуючи те, що заперечувати існування суверенної української радянської держави стає все важче, українські буржуазні націоналісти останнім часом твердять про нібито сугубо формальний характер незалежності України в союзі. Побутує теза про те, що більшовики України «пішли на компроміс з російськими більшовиками і домоглися від них згоди на частково націонал-комуністичну концепцію Української Радянської Республіки як формально самостійної держави у воєнно-політичному союзі з Радянською Росією»³⁷.

Проте це явне перекручення історичних фактів. Декрет від 1 червня 1919 р. прямо вказував, що ВЦВК стоїть «цілком на ґрунті визнання незалежності, свободи і самовизначення трудящих мас України, Латвії, Литви, Білорусії...»³⁸.

ЦК РКП(б) і VIII Всеросійська конференція РКП(б) в резолюції «Про радянську владу на Україні» на перше місце поставили пункт: «Неухильно проводячи принцип самовизначення націй, ЦК вважає за необхідне ще раз підтвердити, що РКП стоїть на точці зору визнання самостійності УСРР»³⁹. В. І. Ленін у «Листі до робітників і селян України з приводу перемог над Денікіним» писав: «Незалежність України визнана і ВсеЦВКОМ (Всеросійським Центральним Виконавчим Комітетом) РСФРР (Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки) і Російською Комуністичної партією більшовиків»⁴⁰.

Важливу роль в утворенні і життєдіяльності воєнно-політичного союзу, а пізніше і єдиної союзної держави, відіграла РСФРР — найбільша економічно і політично розвинута республіка. Об'єктивно тільки вона могла стати тим природним ядром, навколо якого на добровільних засадах згуртувалися тоді радянські республіки, трудящі яких довіряли Раднарком Радянської Росії, на чолі з В. І. Леніним. Тому закономірно, як відзначають дослідники, що вищі органи влади і управління РСФРР взяли на себе керівництво обороною і відповідними галузями народного господарства Радянської країни⁴¹. Організація єдиних органів державного управління сприяла тіснішому інтернаціональному згуртуванню народів. Оцінюючи суть відносин РСФРР і УСРР у воєнно-політичному союзі, В. І. Ленін підкреслював, що він «означає тісну федерацію двох республік»⁴².

Послідовний курс партії на здійснення права націй на самовизначення і створення національної державності, в тому числі української, повністю спростовує домисли фальсифікаторів про «великодержавну»

³⁵ История Украинской ССР. Т. 6.— Киев, 1984, с. 448.

³⁶ Adams A. E. *Bolsheviks in the Ukraine: The second campaign, 1918—1919.*— New Haven; London, 1983 p., 372, 381, 392, 401.

³⁷ «Відносна», зима 1984/85—весна 1985. Вип. 2.— Мюнхен, 1985, с. 29.

³⁸ Декреты Советской власти, т. 5, с. 260.

³⁹ КПРС в резолюциях..., т. 2, с. 120.

⁴⁰ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 40, с. 40.

⁴¹ Боевое содружество советских республик, с. 193.

⁴² Ленін В. І. Доповідь про роботу ВЦВК і Раднаркому на першій сесії ВЦВК VII скликання, 2 лютого 1920 р.— Повне збір. творів, т. 40, с. 96.

політику більшовиків. Як заявив один із лідерів українських буржуазних націоналістів М. Шаповал, «більшовики перемогли нас тим, що створили українську державу і вибили зброю з наших рук»⁴³.

По-третє, воєнно-політичний союз був союзом економічним, господарським. Тісне економічне співробітництво між радянськими республіками встановилося з перших днів їх існування, а грошова система незалежних республік була єдиною — радянський карбованець. Об'єднання згідно з декретом ВЦВК від 1 червня 1919 р., рад народного господарства, залізничного управління, фінансів, комісаріатів праці радянських республік повністю відповідало інтересам всіх республік, що входили до воєнно-політичного союзу⁴⁴.

У контексті нашої проблеми важливо торкнутися тих історичних завдань, які партія і народ розв'язували в роки громадянської війни, дякуючи економічному співробітництву радянських республік. Встановленням економічного союзу, як зазначав М. І. Куличенко, розв'язувалося не тільки питання про створення спільного для всіх республік економічного апарату, але й досягалася єдність їх господарської політики, що мало дуже важливе значення для об'єднання всіх матеріальних ресурсів Країни Рад і зміцнення її обороноздатності⁴⁵.

Економічний союз дозволив здійснити у масштабах країни життєво важливий принцип централізації, не лише у воєнній галузі, але й у всіх сферах народного господарства. У промисловості цей принцип втілював центральний орган керівництва економікою країни — Вища Рада Народного Господарства і керовані ним головами, що стали провідними органами галузевого управління економікою. Щодо керівництва підприємствами по виробництву озброєння, боєприпасів і військового спорядження, то воно було зосереджене в руках вищого надзвичайного органу по обороні країни — Ради Робітничої і Селянської Оборони, очолюваної В. І. Леніним. Робота по заготівлі і розподілу продовольства у країні, постачання Червоної Армії продовольством і предметами першої необхідності велася під керівництвом Наркомату продовольства, а робота транспорту — Наркомату шляхів.

Підбиваючи підсумок, можна сказати, що воєнно-економічний союз значною мірою сприяв успішному розв'язанню надзвичайно складного завдання організації міцного тилу, перетворення країни в єдиний бойовий табір, він допоміг врятувати робітничий клас, за висловом В. І. Леніна, «...від голодної смерті, від прямої загибелі...»⁴⁶.

По-четверте, воєнно-політичний союз республік був першим державним актом міжреспубліканського характеру, який створював реальні передумови для взаємозбагачення, взаємопроникнення національних культур, для обміну духовними цінностями між націями.

Наркомати освіти, у віданні яких і в РСФРР, і на Україні перебували не тільки питання народної освіти, а й розвитку культури в цілому, не були об'єднані декретом ВЦВК від 1 червня 1919 р., але приклад співробітництва об'єднаних наркоматів, сам дух воєнно-політичного союзу сприяли тому, що наркомосвіти, як і інші наркомати, працювали у тісному контакті під безпосереднім керівництвом ЦК РКП(б) і

⁴³ Цит. за кн.: Многонациональное советское государство.— М., 1972, с. 35. Між тим найбільш шалені націоналісти і нині відмовляють українському народові в праві на створення після революції національної держави. О. Прицак, наприклад, стверджує, що «у 1917—1920 рр... українці-селяни не усвідомлювали ні необхідності, ні можливості створення своєї власної держави (Pritsak O. The origin of Rus' Vol I. — Cambridge (Mass.), 1981, p., XVII).

⁴⁴ Доклад див.: Куличенко М. И. Указ. соч., с. 187—214; Чирко В. А. Указ. соч., с. 181—185; Златопольский Д. Л., Чистяков О. И. Указ. соч., с. 118—128; Лихолат А. В. Содружество народов СССР в борьбе за построение социализма, с. 124—142; Історія народного господарства Української РСР. К., 1984, т. 2, с. 81—91 та ін.

⁴⁵ Куличенко М. И. Указ. соч., с. 203.

⁴⁶ Ленін В. І. Повне зібр. творів, т. 38, с. 382.

В. І. Леніна. Досвід Радянської Росії мав величезне значення для культурного будівництва на Україні в роки громадянської війни⁴⁷.

Воєнна і політична єдність радянських республік все відчутніше впливала на формування у трудящих спільних рис, це сприяло створенню духовного обличчя радянської людини. У цій атмосфері складалася і певна спільність громадянства радянських республік, відображена у декреті Раднаркому України від 13 лютого 1919 р.: «Громадяни всіх радянських республік (Росія, Литва, Латвія, Білорусія) урівнюються в усіх правах і обов'язках з українськими громадянами»⁴⁸. Дослідники правильно відзначають, що ця спільність громадянства створювалася передусім на базі воєнної необхідності⁴⁹. Але не можна не бачити за цим і початку глибоких духовних процесів, зумовлених перемогою Великого Жовтня, воєнно-політичним і економічним об'єднанням радянських республік у межах союзу. В. І. Ленін з науковою прозорливістю відзначив тенденцію до утворення в умовах багатонаціональної соціалістичної держави принципово нової історичної спільності людей, вперше вживши саме у 1919 р. узагальнюючий термін «радянські люди»⁵⁰.

По-п'яте, воєнно-політичний союз радянських республік сприяв зміцненню воєнно-політичного союзу робітничого класу і трудящого селянства — головної сили у громадянській війні. Не торкаючись таких важливих факторів у зміцненні цього союзу, як широке залучення середняка до участі в управлінні державою⁵¹, надання пролетарської допомоги селянам, політробота на селі, вклад робітничого класу у соціалістичні перетворення на селі⁵², відзначимо окремо, що створення воєнно-політичного союзу радянських республік об'єктивно сприяло посиленню інтернаціоналістського впливу російського робітничого класу на трудяще селянство інших республік, розкрило його величезні потенціальні можливості як провідної сили інтернаціонального згуртування. Цей момент не привертає належної уваги дослідників.

Тим часом, не можна забувати, що характерною рисою союзу робітників і селян було те, що він здійснювався значною мірою між робітничим класом Росії і трудящим селянством переважно неросійських національностей.

Прослідкувати це можна на прикладі України, де, як і в Сибіру, за словами В. І. Леніна, контрреволюція могла тимчасово перемагати, тому що буржуазія на деякий час повернула на свій бік селянство⁵³. Робітничий клас Росії сприяв зміні розстановки сил. Під його впливом українські селяни звільнялися від дурману буржуазно-націоналістичних партій, підтримували і захищали Радянську владу. Тисячі російських робітників, які боролися за владу Рад на Україні в рядах Червоної Армії, працювали у продовольчих загонах⁵⁴, партійних, радянських і господарських органах, показали трудящому селянству України зразки мужності, стійкості і самовідданості в боротьбі за ідеали революції,

⁴⁷ Гутянський С. К. В. І. Ленін і культурне будівництво на Україні.— К., 1964, с. 195; Мельниченко А. М. В. І. Ленін и становление народного образования на Украине.—Киев, 1982, с. 184 та ін.

⁴⁸ Собр. узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьян. правительства Украины, 1919, 13 февр., № 9, с. 115.

⁴⁹ Златопольский Д. Л., Чистяков О. И. Указ. соч., с. 118.

⁵⁰ Ленін В. І. Промови, записані на грамофонних пластинках.— Повне збір. творів, т. 38, с. 229.

⁵¹ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу. К., т. 3, кн. 2, с. 291—292.

⁵² Рабочий класс в Октябрьской революции и на защите ее завоеваний 1917—1920 гг. М., 1984, т. 1, с. 325—336; Реент А. П. Рабочий класс Советской Украины, на завершающем этапе гражданской войны (1920 г.).— Киев, 1984, с. 94—111 та ін.

⁵³ Ленін В. І. III конгрес комуністичного Інтернаціоналу, 22 червня—12 липня 1921 р.— Повне збір. творів, т. 44, с. 40.

⁵⁴ Кондуфор Ю. Ю. Укрепление союза рабочего класса и крестьянства на Украине в период гражданской войны. (В ходе проведения продовольств. политики 1918—1920 гг.).— Киев, 1954.— 262 с.

виконання інтернаціонального обов'язку, зразки величезної уваги до національних інтересів і почуттів українського народу, непримиренності до бужуазного націоналізму.

Усім цим російські робітники заслужили довір'я трудящих селян Радянської України, як і трудящих селян інших національностей Радянської країни. Про довір'я до російського пролетаріату з боку «його інонаціональних братів» говорилося в резолюції XII з'їзду партії «У національному питанні». З'їзд зробив висновок про те, що «без такого довір'я російський пролетаріат не зміг би перемогти Колчака і Денікіна, Юденича і Врангеля»⁵⁵. В свою чергу пригноблені національності, де селянство становило більшість, не змогли б добитися свого визволення без союзу з робітничим класом, передусім з російським.

Значення воєнно-політичного союзу полягає і в тому, що він прискорив крах «лівих» дрібнобуржуазних партій, представники яких входили в Український Радянський уряд. Неприйняттям союзу вони лили воду на млин дрібнобуржуазних контрреволюційних партій есерів, меншовиків, анархістів, а також кадетських груп, які активно боролися проти Радянської влади*. Ставлення до союзу стало своєрідною лакмусовою реакцією, яка з усією виразністю і в короткий строк виявила в очах широких трудящих мас націоналістичний характер і антинародну суть політичної лінії дрібнобуржуазних партій. Найвиразніше простежується це на прикладі партії боротьбистів.

Дякуючи працям І. Ф. Кураса, А. В. Лихолата, В. А. Чирка, історія утворення, діяльності і краху партії боротьбистів стала хрестоматійно відомою. Тому торкнемося тільки деяких моментів, що безпосередньо стосуються нашої проблеми.

Партія боротьбистів, як відомо, з самого початку вороже поставилася до ідеї утворення воєнно-політичного союзу радянських республік. Проте було б неправильно трактувати таку її позицію спрощено, прямолінійно, як це іноді робиться, особливо в науково-популярних працях. Ідея воєнно-політичної єдності з Радянською Росією настільки оволоділа свідомістю трудящих Радянської України, що лідери боротьбистів не могли цього не враховувати. І вони вели лицемірну тактику, камуфлюючи дійсний стан справ фразерством, схоластичним теоретизуванням.

Візьмемо виступ одного із лідерів боротьбистів А. Шумського на засіданні ВУЦВК 14 червня 1919 р. при обговоренні питання про воєнно-політичний союз радянських республік: «Ми маємо перед собою організовану силу імперіалістів... Зрозуміло, що таку організацію для подолання противника мусимо провести і ми. Тут двох думок не може бути. Для боротьби проти єдиного фронту капіталу ми мусимо виступити єдиним фронтом праці. Із цих міркувань нам ясно, зрозуміло, що об'єднання має бути і якби тільки цим ми керувались, то це справа ясна...»⁵⁶. Ми ще більше марксистів, ніж самі більшовики—ось що звучить за цим зовні красивим словоблудством. Але чим же пропонував керуватися А. Шумський? Виявляється повністю безпідставною у той час ідеєю про «необхідність створити однакову форму соціалістичного об'єднання соціалістичних республік в усьому світі».

Розглагольстування про пристосування цієї «форми» до Америки, Алжіру, Німеччини, Франції та ін. межували з небажанням об'єднати реально існуючі соціалістичні республіки навколо РСФРР. «Від цього треба відмовитися»,—недвозначно заявляв А. Шумський. Він висловив особливе невдоволення тим, що, «вся енергія Комуністичної партії

⁵⁵ КПРС в резолюціях..., т. 2, с. 418.

* Доклад див.: Спирин Л. М. Классы и партии в гражданской войне в России (1917—1920 гг.).— М., 438 с.; Гусев К. В. Партия эсеров: от мелкобуржуазного революционаризма к контрреволюции: (Ист. очерк).— М., 1975.— 383 с.; Непролетарские партии России: Урок истории.— М., 1984.— 566 с.

⁵⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 1, спр. 10, арк. 253.

була спрямована на момент об'єднання». Справжня позиція боротьбистів виплеснулася назовні словами про те, що воєнно-політичний союз — це «об'єднання колишньої Російської імперії», а також неприйняттям економічної єдності УСРР і РСФРР, запереченням проти централізації управління залізницями і т. ін.⁵⁷ У резолюції, запропонованій боротьбистами на засіданні ВУЦВК, навіть не згадувався воєнно-політичний союз, а декларувалася утопічна «всесвітня федерація радянських республік»⁵⁸. Ця резолюція була відкинута більшістю голосів.

Боротьбистські спроби протягти свої погляди виявилися марними завдяки твердій інтернаціоналістській позиції більшовиків. Виступаючи на засіданні ВУЦВК 14 червня 1919 р., В. П. Затонський дав чітку класову оцінку лицемірної тактики боротьбистів: «...Офіційний представник партії висловлюється так,— говорив він про виступ А. Шумського,— як могли б висловлюватися типові націоналісти, наводячи такі факти, таке мотивування, які до душі придуться кожному Григор'єву, Петлюрі і компанії... Зрозуміло, зовсім відмовитися від ідеї об'єднання радянських республік неможливо — адже вони соціалістами себе називають. Тоді починається тихий саботаж...»⁵⁹.

Але вже наступний крок боротьбистів показав, що вони пішли у наступ на воєнно-політичний союз з відкритим забралом. 17 червня 1919 р. у своєму органі — газеті «Боротьба» вони опублікували наклепницьку статтю про рішення ВУЦВК від 14 червня, твердячи, що воно нібито «дозволяє під виглядом стратегічно-військового об'єднання проводити політичні державно-націоналістичні тенденції російського реставраторства» і «погрожує внутрішній згуртованості трудящих»⁶⁰. Цей крок з усією логічністю впливав із буржуазно-націоналістичної суті політики партії боротьбистів і наблизив їх до ганебного краху, оскільки відстань до нього вимірювалася у часі тією швидкістю, з якою боротьбисти втрачали свій вплив серед селянства, яке в цілому підтримало створення союзу. Щодо робітників, то лідери боротьбистів намагалися завоювати їх довір'я і підтримку, а оскільки це не вдавалося, то не втрачали можливості видати бажане за реальне. Не випадково, наприклад, на засіданні Виконкому Комінтерну 5 лютого 1920 р. В. Поллоз п'ять разів повертався до голосливих тверджень, про те, що партія боротьбистів є «суто пролетарською партією», що вона «базується на своєму впливі на пролетарські маси України», має серйозний вплив «на пролетаріат Києва, Житомира та інших українських міст»⁶¹. Насправді робітники-інтернаціоналісти за своєю природою — одностайно стали за воєнно-політичний союз і повністю відкинули боротьбистські ідейки.

Скочування партії боротьбистів по похилій площині було тим швидшим, чим запекліше виступали вони проти воєнно-політичного союзу з Радянською Росією. Наприкінці 1919 р., коли велися переговори про підписання з боротьбистами угоди на платформі ЦК КП(б)У, член ЦК боротьбистської партії Л. Ковальов заявив, що таку угоду, враховуючи практичне здійснення КП(б)У «політики об'єднання комісаріатів на основі літніх постанов Центральних Виконавчих комітетів *», підписати не можемо»^{61-а}. Боротьбисти змушені були таки підписати 17 грудня 1919 р. угоду, яка, зокрема, передбачала припинення їх виступів проти союзу російського і українського народів і всіляке сприяння Червоній Армії в боротьбі проти денікінців і петлюрівців⁶². Проте зобов'я-

⁵⁷ Там же, арк. 254, 256, 259, 260.

⁵⁸ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 57, оп. 2, спр. 260, арк. 92—95.

⁵⁹ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 1, спр. 10, арк. 267—268.

⁶⁰ Боротьба, 1919, 17 черв.

⁶¹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 57, оп. 2, спр. 375, арк. 15, 16, 17, 18.

* Йдеться про рішення ВЦВК від 1 червня і ВУЦВК від 14 червня 1919 р.

^{61-а} ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 20, спр. 101, арк. 3.

⁶² Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919—1920).— Кіев, 1978, с. 22.

зання ці не були виконані, а праве крило партії продовжувало вести пропаганду своїх поглядів. За точною оцінкою І. Ф. Кураса, ця частина боротьбистської партії розглядала угоду з КП(б)У «лише як вимушений маневр розрахований на зміцнення політичного становища партії»⁶³. Наприкінці 1919 — на початку 1920 рр. боротьбисти знову виступили проти державного, воєнно-політичного і економічного союзу України і Росії, вимагали створення окремої Червоної Армії, а також повели націоналістичне цькування комуністів, що перебували з Радянської Росії⁶⁴. На засіданні Виконкому Комінтерну 22 грудня 1919 р. Г. Гринько, торкаючись питання про об'єднання з Радянською Росією, сказав: «Коли і влітку ставилося це питання, ми були проти такого об'єднання». Він повторив боротьбистські пропозиції про створення на Україні відособлених «воєнного і економічного центрів»^{64-а}. Через десять днів після згаданої угоди «Боротьба» злісно кваліфікувала воєнно-політичний союз Радянської України з Радянською Росією як «єдиний фронт за розпорядженням» РКП(б)⁶⁵.

17 січня 1920 р. ЦК КП(б)У повідомляв Бюро Виконкому Комінтерну, що незважаючи на угоду від 17 грудня 1919 р., «ЦК боротьбистів у своєму Центральному органі*, виступах членів ЦК і відповідальних працівників на мітингах і зборах, у тому числі і перед червоноармійцями, не тільки не виконують взятих на себе зобов'язань, але навпаки ведуть авантюристичну політику дезорганізації комуністичної роботи на Україні і організують навколо себе петлюрівські і повстанські контрреволюційні елементи, прикриваючи все це іменем комунізму»⁶⁶.

Характерно, що на засіданні Виконкому Комінтерну 5 лютого 1920 р. В. Полоз намагався ввести в оману його учасників, лицемірно стверджуючи, що «всі звинувачення з цього питання є проти нас необгрунтованими»⁶⁷. Проте справжнє обличчя боротьбистів дуже виразно показав В. І. Ленін у написаному 6 лютого 1920 р. «Проекті резолюції про українську партію боротьбистів»: «Визнати боротьбистів партією, яка порушує основні принципи комунізму своєю пропагандою поділу військових сил і підтримкою бандитизму, що просто на руку білим і міжнародному імперіалізму. Так само суперечить інтересам пролетаріату їх боротьба проти лозунга тісного і найтіснішого союзу з РСФРР»⁶⁸. 26 лютого 1920 р. Виконком Комінтерну відмовив партії боротьбистів у прийнятті її в Комуністичний Інтернаціонал, вказавши, що вона «на ділі відступає від принципів комунізму...»⁶⁹. У березні 1920 р. партія боротьбистів перестала існувати.

Отже, крах боротьбизму був одночасно крахом спроби зруйнувати воєнно-політичний і економічний союз радянських республік Росії і України, очорнити ленінські ідеї інтернаціонального згуртування робітничого класу, всіх трудящих.

Нарешті, важко переоцінити міжнародне значення воєнно-політичного союзу радянських республік. Це був якісно новий союз — союз оборонного характеру, про що свідчив декрет ВЦВК від 1 червня 1919 р. Вперше в світовій історії соціалістичні республіки протиставили його агресивним воєнним союзам капіталістичних держав, що переслідували загарбницькі цілі. В декреті особливо підкреслювалося, що радянські

⁶³ Курас І. Ф. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине. К., 1978, с. 280.

⁶⁴ Чирко В. А. Указ. соч., с. 185.

^{64-а} ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 57, оп. 2, спр. 378, арк. 22, 23, 24, 25.

⁶⁵ Боротьба, 1919, 27 груд.

* Йдеться про газету «Боротьба».

⁶⁶ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 5, спр. 333, арк. 27—28.

⁶⁷ Там же, ф. 57, оп. 2, спр. 375, арк. 15.

⁶⁸ Ленін В. І. Проект резолюції про українську партію боротьбистів.— Повне збір. творів, т. 40, с. 118.

⁶⁹ Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919—1920), с. 68.

республіки «неодноразово і привселюдно заявляли про свою готовність вступити у мирні переговори з метою припинити нав'язану їм війну», проте «сили міжнародного імперіалізму, які... згуртувалися проти світового руху трудящих, знехтували мирні пропозиції...»⁷⁰.

На жаль, у сучасних умовах ця надзвичайно небезпечна для справи миру позиція міжнародного імперіалізму стала ще більш агресивною. Як підкреслено у проекті нової редакції Програми КПРС імперіалізм не хоче зважати на політичні реальності сучасного світу, будучи винуватцем двох світових воєн, він загрожує людству третьою світовою війною⁷¹.

Трудящі всієї планети побачили: союз радянських республік, що втілював військову силу нової системи, Радянської влади не тільки вистояв, а й переміг у першому смертельному бою з міжнародним союзом імперіалістів. Одна із чикагських газет писала в 1920 р. про більшовиків, усіх радянських людей: «Антимілітаристи, вони вщент розбили збройні сили всього світу, що ополчилися на них... Те, що революція кінець-кінцем пододала несприятливі умови, які здавалися непереборними, — ...чудо і свідчення не тільки палкої віри червоних росіян, але і **непереможності комуністичної системи**»⁷². (підкреслення наше — В. М.).

Справді про ці більш як шестидесятирічної давності тверезі міркування не завадило б знати тим у США, хто сьогодні, перебуваючи біля керма влади, нарощує гонку озброєнь, прагне поширити її на космічний простір, і як раніше, сподівається військовою силою перемогти комунізм. Уроки воєнно-політичного союзу радянських республік періоду громадянської війни, воєнної співдружності, братерства радянських народів у роки Великої Вітчизняної війни незаперечно свідчать про те, що ці наміри даремні.

Величезна притягальна сила воєнно-політичного союзу для міжнародних трудящих мас полягала і в тому, що він був цілком добровільним і рівноправним. Мільйони людей у всьому світі все більше переконалися, що тільки соціалістична революція забезпечує рівність і взаємодопомогу трудящих усіх національностей, їх справді братерські стосунки, непереборний союз народів у боротьбі проти іноземних нашествь, вона усуває найменшу можливість загарбницьких, братовбивчих воєн і відкриває простір для всебічного розвитку кожної нації.

Історична заслуга створення, зміцнення і всієї життєдіяльності воєнно-політичного союзу належить Комуністичній партії. Керована В. І. Леніним, партія зуміла: правильно визначити настійну вимогу часу, об'єктивну необхідність об'єднання радянських республік і мудро реалізувати її у формі їх воєнно-політичного союзу; забезпечити незламну міцність цього союзу на основі повного взаємного довір'я, добровільної згоди, виключення будь-якої форми нерівності у відносинах між націями; повністю використати величезні потенціальні можливості якісно нового державного утворення для організації збройної відсічі класовим ворогам, розгрому внутрішньої і зовнішньої контрреволюції.

У керівництві ленінської партії — ключове джерело сили і перемог воєнно-політичного союзу радянських республік, його історичного значення.

Нерідко трапляється, що в літературі історичне значення воєнно-політичного союзу локалізується часовими рамками громадянської війни. У цьому зв'язку доцільно акцентувати увагу на трьох моментах, що визначають довгочасний характер значення союзу. По-перше, неминуще саме історичне значення перемоги робітничого класу, всіх трудящих

⁷⁰ Декрети Советской власти, т. 5, с. 259—260.

⁷¹ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу (Нова редакція). Проект. — К., 1985, с. 17, 21.

⁷² Советский Союз глазами американцев, 1917—1977: Документы и материалы. — М., 1979, с. 70.

Радянської країни, здобутої в роки громадянської війни завдяки воєно-політичному союзу. В проєкті нової редакції Програми КПРС зазначено, що «завоювання політичної влади, перемоги на фронтах громадянської війни, розгром іноземної воєнної інтервенції, перспективи будівництва нового життя, що відкрилися, викликали могутній приплив сил і революційної енергії трудящих мас»⁷³.

По-друге, декрет ВЦВК від 1 червня 1919 р., за оцінкою В. І. Леніна, став базою, на якій партія будувала «все більш і більш тісний союз»⁷⁴.

Іншими словами, воєно-політичний союз заклав міцні підвалини радянської національної державності, був біля витоків формування радянського народу як нової історичної спільності людей.

По-третє, досвід створення і діяльності воєно-політичного союзу радянських республік і нині є історичним прикладом організації ефективного збройного захисту революції від іноземних інтервентів і внутрішньої контрреволюції в умовах багатонаціональної країни. В сучасній обстановці, коли посилюється агресивність воєнних блоків імперіалістичних держав, цей досвід використовується для зміцнення воєно-політичного оборонного союзу країн соціалізму, який є міцним оплотом миру на землі.

В. Е. Мельниченко

ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОГО СОЮЗА СОВЕТСКИХ РЕСПУБЛИК

Резюме

В статье на значительном материале показано становление военно-политического союза советских республик в годы гражданской войны и его укрепление. В ней раскрыто значение этого союза в защите завоеваний Октября.

⁷³ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу: (Нова редакція). Проєкт, с. 8.

⁷⁴ Ленін В. І. Повне зібр. творів, т. 40, с. 96.

І. І. МИГОВИЧ (Київ)

З ІСТОРІЇ ПРОТИДІЇ УНІАТСЬКО-НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО АЛІАНСУ ВСТАНОВЛЕННЮ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ І БУДІВНИЦТВУ СОЦІАЛІЗМУ НА УКРАЇНІ

У боротьбі проти реального соціалізму пропагандистські та розвідувально-підривні служби імперіалістичних держав активно використовують буржуазно-націоналістичні та клерикальні організації. Западливими підручними ворогів миру й соціального прогресу показали себе за рубезем українські буржуазні націоналісти і верхівка залишків уніатської церкви. Як відомо, остання виникла в результаті примусового запровадження в Західній Україні й на Закарпатті Брестської (1596 р.) та Ужгородської (1649 р.) церковних уній. Тривалий час уніатська церква була активним знаряддям експансіоністської політики Ватикану і магнатської Польщі, Австро-Угорської монархії, буржуазної Чехословаччини та інших держав проти нашої країни.

На початку ХХ ст., в умовах посилення національно-визвольної і революційної боротьби західноукраїнських трудящих греко-католицька церква утворила ідейно-політичний альянс з українським націоналізмом, спрямований на захист інтересів місцевих експлуататорів та іноземних загарбників. Скомпрометована реакційною, антинародною діяльністю, що особливо виразно виявилась у співробітництві з гітлерівськими окупантами, уніатська церква зазнала закономірного краху: на Львівському соборі 1946 р. представники духовенства і мирян прийняли ухвалу про її саморозпуск. Незабаром (1949 р.) такого ж висновку дійшло керівництво цієї церкви на Закарпатті. Її рештки продовжують існувати за кордоном серед частини населення українського походження.

Перебуваючи в полоні зоологічного антикомунізму, заводії уніатсько-націоналістичного альянсу слухняно прислужують найреакційнішим силам сучасності, роблять на них ставку у маячних мріях про своє майбутнє панування на Україні, відновлення у нашій країні експлуаторського ладу. Маскуючи своє справжнє обличчя, вони видають себе за «правовірних християн», «патріотів України», «поборників людських прав», всіляко намагаються прикрасити ганебне минуле своїх організацій, приписати їм «національний характер», якісь «заслуги» у суспільному розвитку народу, насправді зрадженого і гнобленого ними.

У прогресивній дореволюційній і радянській літературі ґрунтовно розкрито згубну роль греко-католицької церкви, справжню суть українського буржуазного націоналізму, ворожість ідеології і політичної практики цих реакційних сил інтересам трудящих¹. Проте не всі сторінки їхньої антинародної діяльності висвітлені достатньо, зокрема — ставлення уніатсько-націоналістичної верхівки до Великого Жовтня і Радянської влади, які назавжди визначили соціалістичну долю українського народу.

Завдяки Великій Жовтневій соціалістичній революції трудящі України здобули і відстояли волю й незалежність, створили свою державність, побудували соціалістичне суспільство, а нині у мирній творчій праці всебічно його вдосконалюють. В усі часи робітники й селяни України відкидали облудні гасла «самостійників», виявляли глибоко усвідомлений інтернаціоналізм. «Український народ знає: він відстояв свою свободу, своє право на щасливе життя, піднявся до вершин економічного і духовного прогресу завдяки випробуваному керівництву великої партії Леніна, завдяки інтернаціональній єдності і братерській дружбі усіх народів Радянського Союзу»².

Уніатська церква та її буржуазно-націоналістичні спільники вороже зустріли перемогу в нашій країні пролетарської революції. В цих умовах греко-католицька церква і західноукраїнська буржуазія силкувалися будь-що зберегти експлуаторський лад у Східній Галичині, на Закарпатті й Буковині, перешкодити зміцненню Радянської влади і здійсненню соціалістичних перетворень на Україні, спробувати відторгнути її від союзу з Росією та іншими братніми республіками, реставрувати на всій її території буржуазні порядки, а населенню нав'язати греко-католицизм. Ця стратегічна мета, залежно від становища, що складалося в той чи інший час, і наявних можливостей, втілювалася в тактичних завданнях і лозунгах. Для їх реалізації використовувались усі

¹ Див.: Болдижар М. М. Антинародна діяльність уніатської церкви (на матеріалах Ужгородської унії).— Львів, 1980; Вовк О. Л. Місце і роль націоналістичних клерикалів в планах реакції.— К., 1984; Возняк Н. В. Їх справжнє обличчя.— Ужгород, 1974; Даниленко С. Т. Дорогою ганьби і зради: (Іст. хроніка).— К., 1970; Дмитрук К. Е. Під штандартами реакції і фашизму.— К., 1976; Масловський В. І. Дорога в безодню.— Львів, 1978; Петляков П. А. Униатская церковь — орудие антикоммунизма и антисоветизма.— Львов, 1982; Сливка Ю. Ю. Союз хреста і капіталу.— Львів, 1970; Чередниченко В. Анатомія зради.— К., 1978; Шиш А. З. Ідеологія зради і запроданства.— Ужгород, 1969 та ін.

² Щербіцкий В. В. Избранные речи и статьи.— М., 1978, с. 693.

сили—як свої, так і інших загонів міжнародної реакції, застосовувались різні засоби — політичні, дипломатичні, військові, розвідувальні, диверсійно-терористичні, ідеологічні, релігійно-культурні та ін.

В політичному плані уніатська верхівка та її буржуазно-націоналістичні поплічники підтримували будь-які уряди, державні й суспільно-громадські формування, угруповання й окремих діячів, які відстоювали капіталістичний лад і виступали проти Радянської влади в нашій країні. Вони брали активну участь в усіх контрреволюційних політичних комбінаціях на Україні — Центральній раді, гетьманщині, Директорії та ін. Коли ж ці об'єднані зусилля не давали бажаних результатів або коли виникали хоч найменші передумови для «власної ініціативи», уніатсько-націоналістичні діячі виявляли «самостійну» політичну активність, намагалися на протипагу Радянській Україні створити «свої» державні формування. Такими в різний час були, зокрема, т. з. Українська народна республіка (УНР), Західноукраїнська народна республіка (ЗУНР), «Карпатська Україна», «крайове правління» оунівців у Львові. Їх інспіратори ревню служили міжнародному імперіалізму в його боротьбі проти Радянської держави. «Уряди» цих маріонеткових утворень цілком залежали від країн Антанти, США, Угорщини, Німеччини і ні про який їх «самостійний», «демократичний» характер не могло бути й мови.

Засліплені антирадянськими прагненнями, керівники ЗУНР, наприклад, у своїй ноті країнам Антанти 12 травня 1919 р. писали: «Скріплюючи постійно протибільшовицький фронт, від границь Румунії до прип'ятьських боліт,... Західна Україна і її правительство, так само як і провідні групи Західної України, вірять, що їх найважливіша ціль, що лежить навіть в інтересі європейської культури, бути П'ємонтою цілої України, даючи їй сили військові і цивільні... В змаганні до цієї мети першою задачею є боротьба проти... більшовизму»³.

Радянська Україна двічі (у березні й травні 1919 р.) пропонувала ЗУНР створити єдиний фронт боротьби проти білополяків, що вторглися в Східну Галичину. Проте класові інтереси запеклих ворогів Радянської влади, які не прийняли політичної боротьби проти неї, виявилися сильнішими за загальнонаціональні прагнення власної державності. Характерний такий факт. Коли керівники українських націоналістів поінформували уніатського владику Шептицького про пропозицію уряду Радянської України спільно боротися проти окупантів, одержали від нього категоричну вказівку: «...ніякого контакту, а тим більше єдиного фронту з більшовиками бути не може. Той, хто підтримує цей контакт і прагне створення єдиного фронту з безбожними більшовиками,— зрадник народу й церкви»⁴. У цьому виразно виявилася зрадницька сутність уніатської церкви, яка всіляко намагалася перешкодити визвольній боротьбі трудящих Радянської України проти чужоземних окупантів. Її дітище — ЗУНР у вирішенні своєї долі цілковито поклалася на західні країни, а ті віддали перевагу сильнішій і організованішій білопанській Польщі.

Після капітуляції ЗУНР (1919 р.) Директорія уклала угоду з польським урядом, за якою відмовилася від прав не тільки на Східну Галичину, а й на Західну Волинь. Це стало логічним наслідком антинародної політики української буржуазії й уніатського духовенства, які сприяли розчленуванню України, загарбанню західноукраїнських земель іноземними державами.

В період непу українські буржуазні націоналісти й уніатські клерикали звертались до правителів багатьох капіталістичних країн, намагаючись зацікавити їх справою «звільнення України від більшовиків». Політична всеїдність і маккіавелізм об'єктивно привели їх потім до слугу-

³ Цит. за кн.: Сливка Ю. Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920—1939).— К., 1985, с. 17.

⁴ Див.: Даниленко С. Т. Уніати.— М., 1972, с. 66.

вання гітлерівському фашизмові, а після його поразки — спецслужбам імперіалістичних держав.

Антирадянським, антиукраїнським політичним цілям підпорядковувались жалюгідні вправи клерикально-націоналістичної реакції й на дипломатичній ниві. Її зусилля спрямовувались на те, щоб «мирним» і збройним шляхами задушити Українську Радянську Республіку, а коли це не вдалося, то хоча б утримати якомога більшу територію споконвічно українських земель під іноземним пануванням. Так, ще в 1917 р. контрреволюційна українська Центральна рада надіслала до Бреста свою делегацію, яка почала вести з німцями закулісні переговори щодо сепаратного миру. В лютому 1918 р. Німеччина та її союзники підписали «мирний» договір з Центральною радою. Спираючись на нього, австроугорські війська окупували Україну й почали її по-хижацькому грабувати. З цієї нагоди Шептицький урочисто відслужив подячний молебен у Львівському соборі св. Юра.

На допомогу західних країн та Ватикану розраховував і контрреволюційний уряд Директорії, що захопив владу на Україні при підтримці англо-французьких окупантів (існував на частині території республіки в 1918—1919 рр.). Шептицький благословив Петлюру на підписання 21 квітня 1920 р. ганебного договору з Пілсудським, за яким до буржуазно-поміщицької Польщі відходили Східна Галичина, Волинь, Поділля та інші українські землі. Назвавши цю чорну зраду «велінням часу», графмитрополит силкувався обґрунтувати її правомірність «історичними причинами»: нібито «Галичина завжди належала Польщі»⁵. При активному сприянні Шептицького Петлюра уклав з Ватиканом договір, за яким українські націоналісти зобов'язувались виконувати вимоги римської курії, а та — субсидувати збройну боротьбу Петлюри проти Радянської влади.

У 20-х роках основними напрямками дипломатичних зусиль глави греко-католицької церкви були: виторгувати якомога сприятливіші умови для уніатського духовенства в буржуазно-поміщицькій Польщі та інших державах; захист там українсько-націоналістичних функціонерів перед урядовими органами; «умиротворення» пригнічених українських трудящих; нацькування імперіалістичних кіл Заходу й папства на подальшу боротьбу проти СРСР, включаючи Радянську Україну. Після гітлерівського путчу об'єктом № 1 дипломатії уніатсько-націоналістичної верхівки стають правителі фашистської Німеччини.

І політична, й дипломатична активність клерикально-націоналістичних діячів будувалася в розрахунок на повалення Радянської влади в СРСР збройним шляхом. Їхні вихованці безпосередньо причетні до масових убивств робітників і селян в різних куточках України, які восени 1917 р. виступили проти експлуататорського ладу, за знищення класового, національного, духовного та інших видів гноблення, створення суспільства соціальної справедливості. Коли на початку 1918 р. до України вступили австро-німецькі окупанти, уніатське духовенство та українські буржуазні націоналісти організували в Східній Галичині «свято миру й української держави» під лозунгами: «Слава Брестському миру! Слава українській державі в Габсбурзькій монархії!..» З благословення Шептицького в грабівницькій похід на Україну разом з окупантами посунули формування українських січових стрільців (УСС) на чолі з Мельником-Коновальцем і десятки уніатських місіонерів. Становлячи основу збройної сили української контрреволюції, «січові стрільці» вчинили криваву розправу над повсталими робітниками київського «Арсеналу», розігнали селянський з'їзд у Полтаві, здійснили ряд каральних експедицій проти трудящих, що боролися за Радянську владу.

Після розгрому петлюрівських банд ворогуючі між собою угруповання українських націоналістів звернулися до Шептицького за порадою: з

⁵ Див.: Даниленко С. Т. Дорогою ганьби і зради, с. 86.

ким блокуватися, на кого орієнтуватися? Митрополит відповів: «Боротьба з більшовизмом до повного його знищення є святим обов'язком кожного патріота-українця. Для успіху цієї боротьби конче необхідно домовитись і з поляками, і з російською білою армією»⁶ Глава уніатської церкви перетворив святоюрські палати на армійський штаб, всіляко намагаючись об'єднати розпорошені сили українських націоналістів Галичини для війни проти Радянської України.

Готуючись до збройного нападу на неї разом з білополяками, західноукраїнська контрреволюція створила весною 1920 р. так звану Українську військову організацію (УВО). Перед нею було поставлене завдання: добитися розкладу галицьких військ, частина яких після розгрому Денікіна перейшла на бік Червоної Армії (ці військові формування почали називатися Червоною Українською Галицькою Армією — ЧУГА), не допустити їх дій на користь Радянської влади. Шептицький погрожував бійцям цих формувань «батьківським прокляттям всієї української нації», до якої він фактично не мав відношення. Уніатським попом та українським націоналістам брехнею і погрозами вдалося розколоти сили ЧУГА, і її верхівка з'єдналася з білополяками.

При підтримці Шептицького в 1921 р. був організований «рейд» петлюрівців на Радянську Україну, які влаштували в ряді міст і сіл криваві погроми. На Поділлі бандити УВО зробили спробу підняти куркульське повстання.

Тривалий час уніатсько-націоналістична верхівка допомагала польському фашистському режимові окупувати західноукраїнські землі, одночасно накопичуючи сили для нових збройних виступів проти Радянської України.

Політикани від релігії постійно займалися й розвідувальною діяльністю. Особливо активізувалась вона напередодні Великої Жовтневої соціалістичної революції. Своє перебування на Україні та в Росії під час «ув'язнення» царськими чиновниками Шептицький використовував для збору відомостей про політичне, військове, економічне становище країни. Його доповідь у Римі стала початком діяльної підготовки до «великих жнив» на Сході. Консисторська конгрегація відбирала з числа єзуїтів, василіан і домініканців кандидатів для «апостольської роботи» в нашій країні; конгрегація пропаганди віри розробляла для католицько-уніатських агентів практичні завдання; папська столиця вишукувала всі можливості для допомоги «законній» владі буржуазії на Україні та в Росії в придушенні боротьби революційно настроєних робітників і селян.

За порадою Шептицького Рим доручив петроградському митрополитові барону Роопу керівництво антирадянської діяльності католицького духовенства в нашій країні. Була створена підпільна організація з числа католицьких священників і віруючих. Її члени збирали шпигунські відомості, видавали антирадянську літературу, брали участь у контрреволюційних змовах.

Після падіння Австро-Угорської монархії Шептицький передав представникові Ватікану у Варшаві містке шпигунське донесення про становище на Радянській Україні і в Галичині. Аналогічними матеріалами він і надалі забезпечував римську курію, урядові кола і спецслужби капіталістичних держав. Як тільки ту чи іншу частину території республіки тимчасово захоплювали окупанти та їхні буржуазно-націоналістичні прислужники, там одразу ж виникала католицька агентура, виявляючи комуністів, прогресивно настроєних робітників, селян, інтелігентів, які незабаром зникали. Тисячі замордованих українців стали жертвами доносів уніатського духовенства.

Для шпигунської діяльності використовувались релігійні та буржуазно-націоналістичні канали, створювалися спеціалізовані підрозділи. Так, після доповіді Шептицького римській курії в 1924 р. папа Пій XI

⁶ Даниленко С. Т. Ушати, с. 70.

доручив Конгрегації східних церков і «спеціалістам» з Росії розробити план подальшої боротьби проти СРСР. Була створена «Комісія про Руссія», в роботі якої діяльну участь взяв митрополит. У розробленому нею плані головна увага приділялася підготовці «апостольських трудівників» — шпигунів і диверсантів для засилання в нашу країну. Було вирішено створити спеціальні «східні інститути» у Львові, Брюсселі, Римі. В 1928—1929 рр. вони вже діяли. Це Східний інститут «Руссікум» та «Українська семінарія імені Йосафата Кунцевича» в Римі, «Українська богословська академія» у Львові. В них із числа оунівців, петлюрівців та інших націоналістів швидкими темпами підготовляли агентуру Ватикану для боротьби проти СРСР.

За згодою і благословенням Шептицького розвідувальну діяльність активно вела УВО. По його рекомендації керівники цієї організації наприкінці 20-х років встановили контакти з німецькою розвідкою. Коновалець доповідав митрополитові: «Шеф німецької розвідки цікавився всім: історією створення УВО, її складом, спрямуванням і масштабами її діяльності, але найбільше — реальними можливостями УВО на Радянській Україні. Він ще і ще раз повертався до розмови про зв'язок із засланими туди резидентами і про труднощі агентурної роботи на радянській території. Обережно поцікавився контактами з розвідкою польського генштабу»⁷. Уніатсько-націоналістична верхівка передала німецькій розвідці список повного складу УВО, дислокацію своєї агентури на Радянській Україні, переклонила її на виконання шпигунських завдань німецьких спецслужб. Після зустрічі Коновальця з Гітлером, Розенбергом та іншими фашистськими діячами УВО і її спадкоємниця ОУН (1929 р.) стали платною агентурою їхніх розвідок. Шептицький здійснював функції головного політичного радника і духовного пастиря оунівської верхівки. Щоб зміцнити ОУН і посилити її діяльність на Україні, він запропонував заступникові Коновальця А. Мельнику переїхати з Праги до Львова, призначив його управителем своїх маєтків.

Прибулий також сюди в 1938 р. для керівництва ОУН С. Бандера сповістив Шептицького про таку вказівку гітлерівців: «На нас покладене завдання розташувати на радянській землі своїх людей, щоб напередодні вирішальних подій (агресії проти СРСР — І. М.) вони, отримавши наказ, були б здатні дезорганізувати нормальне життя країни, деморалізувати населення, усунути місцевих керівників і організувати опір заходам центральної влади...»⁸. Напучуючи Бандеру, Шептицький сказав: «Дійте, як наказано. Ми завжди були вневніні в тому, що рано чи пізно смертельний удар більшовизму завдасть саме Німеччина»^{8а}. В цьому напрямі будувалася вся наступна розвідувальна діяльність уніатсько-націоналістичних організацій, аж до остаточного розгрому гітлерівського фашизму. Показово, що, крім абвера, її фінансував митрополит Шептицький через контрольований ним Земельний (іпотечний) банк у Львові.

Шпигунство паралельно супроводжувалося провокаціями, диверсіями, терористичними актами та іншими злочинними діями, що мали на меті перешкодити зміцненню Радянської влади, побудові соціалізму на Україні. Митрополит Шептицький прихильно ставився до будь-якого політичного діяча, готового боротися проти Радянської влади, заохочував при цьому будь-які засоби, способи її форми. Так, з його допомогою петлюрівський генеральний штаб, який після розгрому опинився в передмісті Львова — Підзамчому, на початку 20-х років готував свої банди до проникнення на Радянську Україну. Організатори рейду, зібравши близько 3 тис. головорізів, сподівалися підняти повстання, створити «масову українську армію, яка щонайбільше за два тижні знищить Радянську владу і звільнить Україну». Українські чекісти викрили її

⁷ Див.: Даниленко С. Т. Дорогою ганьби і зради, с. 142.

⁸ Див.: Даниленко С. Т. Уніати, с. 98.

^{8а} Там же, с. 99.

ліквідували головні підпільні організації, на які робили ставку Шептицький та його виученики. Озброєні банди Тютюнника були розбиті червоноармійцями.

Коли на більшій частині республіки народ, що визволився від окупантів та їхніх прислужників, приступив до державного і господарського будівництва, уніатська церква та українські буржуазні націоналісти вдалися до нової тактики. Вони почали проникати в державні установи, громадські організації і, створюючи підпільні контрреволюційні групи, розвинули підривну діяльність проти Радянської влади, партії більшовиків.

Не припинялися спроби Шептицького заінтересувати імперіалістів Заходу новою інтервенцією проти більшовиків, обіцяючи як нагороду казкові прибутки на Україні. Він зустрічався, зокрема, з мільйонером Гувером — керівником «Американської адміністрації допомоги» (АРА), під прикриттям якої в нашій країні деякий час діяли шпигуни й диверсанти.

Уніатська верхівка виправдовувала терор польських властей проти західно-українських трудящих, лицемірно стверджуючи, що «пацифікацію» (умиротворення) нібито бог наслав на них за безвір'я, смертний гріх «збільшовичення» і прагнення об'єднатися з Радянською Україною. Тільки у вересні 1930 р. польські окупанти пограбували, зруйнували та спалили 800 сіл, заарештували 1700 селянських активістів. Десятки тисяч трудящих були жорстоко побиті.

В цей час уніатська верхівка створює на західноукраїнських землях спеціальну організацію — «Католицьку акцію української молоді» (КАУМ), головним чином для терору проти комуністів, погромів прогресивно настроєних робітників і селян. Уніатсько-оунівський офіціоз відверто писав: «Український націоналізм мусить бути приготований на всякі засоби боротьби з комунізмом, не виключаючи масової екстермінації, хоч би й жертвою мільйонів людських екзистенцій»⁹.

Верховоди ОУН взяли на озброєння ніцшеансько-донцовські положення «філософії смерті», трактуючи їх як програмні цілі й норми. В одній з їхніх брошур прямо говорилося: «Треба крові — дамо море крові. Треба терору — доведемо його до пекельного кипіння. Треба жертв матеріального добра — не залишимо собі нічого... У боротьбі нема етики»¹⁰. Буржуазно-націоналістичні політикани наголошували на тому, що «ідея, мов упір, має пити кров власних визнаців». Вони підкреслювали, що «треба застелити Україну трупами..., замаїти Україну шибеницями»¹¹.

Основні зусилля керівників УВО—ОУН були зосереджені на організації контрреволюційного націоналістичного підпілля на території Радянської України. Їм всіляко допомагав у цьому Шептицький. Так, він особисто інструктував перед засиланням до Києва офіцера корпусу «усусів» Думіна, якому наказувалося вивчити настрої українців, їх ставлення до політики більшовиків, провокувати невдоволення Радянською владою. Всім офіцерам-галичанам на Україні рекомендувалося зайняти відповідальні пости, просувати своїх людей у військові штаби, контррозвідку, ЧК, а при можливості вступати до КП/б/У. Крім того, Шептицький наказував доповідати про осіб, які щиро служать Радянській владі. Митрополит активно сирив утворенню підпільного «Всеукраїнського повстанкому», націоналістичної «православної церкви», «Союзу визволення України» /СВУ/, інших антирадянських організацій.

За порадою Шептицького оунівська верхівка активізувала закидання на Радянську Україну своєї агентури і диверсійних груп, яким доручалося використовувати щонайменші приводи для інспірування протес-

⁹ Мета, 1932, 17 квіт.

¹⁰ Цит. за кн.: Масловський В. І. Дорога в безодню.— Львів, 1978, с. 105.

¹¹ Цит. за кн.: На рубежі вогню.— К., 1975, с. 166.

тів трудящих, а оскільки це не вдавалося — вбивати активістів, поширювати ворожі чутки, збирати розвідувальну інформацію.

Улюблений засіб клерикально-націоналістичної реакції — терор. Так, 21 жовтня 1933 р. оунівці здійснили збройний напад на радянське консульство у Львові, жертвою якого став його співробітник А. Майлов. Вони розраховували, що цей акт стане сигналом антибільшовицьких виступів на Радянській Україні.

В 1930 р. СВУ спланувала підняти антирадянський заколот на Україні. Проте створені нею контрреволюційні організації були розкриті. Диверсіями, саботажем, провокаціями клерикально-націоналістичні угруповання мали на меті перешкодити індустріалізації промисловості, колективізації сільського господарства, культурним перетворенням.

Буржуазні націоналісти вдавалися до терору проти всіх українців, яких вважали «противниками ідей і методів ОУН»¹². Їх групи, повідомляла 15 квітня 1934 р. львівська комуністична газета «Праця», озброєні кийками та револьверами, нападають на робітників і селян, що часто спричиняє криваві жертви».

15 червня 1934 р. оунівці вбили директора української гімназії у Львові І. Бабія, який не підтримував підпільні націоналістичні групи. Через чотири дні вони обстріляли будинок І. Божика, 8 липня при нападі на колишнього політв'язня Ю. Шкалубину вбили його брата. Згодом ці бандити в с. Тишовець смертельно поранили комуніста Соблажана, в с. Опарець Сколівського району одного комуніста вбили, а двох поранили; 12 липня того ж року в с. Вергани Стрийського району біля входу в кооперативний будинок боїовики ОУН застрелили комуніста Я. Барабаша. Того ж року в с. Копитів Сокальського району двома пострілами через вікно ними був убитий відомий комунар Роман Шеремета¹³. Цей список можна продовжувати без кінця. Оунівці підпалювали скирти хліба, будинки селян, церкви, а потім поширювали листівки із звинуваченням у цьому комуністів. Таким чином робилася спроба залякати революційні сили, скомпрометувати їх авангард — комуністів, придушити прагнення західноукраїнських трудящих до єднання з братами на Сході.

«Кривавий терор оунівських виродків,— підкреслювалося в заяві ЦК КПЗУ,— зорганізований планово і з одного центру, до якого ведуть нитки з польської дефензиви і гітлерівського гестапо. Оунівські злодії — терористи не мають нічого спільного з українським народом; вони є агентами чужих сил, виконавцями розбійницьких загарбницьких планів Гітлера, польських панів — магнатів, цих смертельних ворогів свободи українського народу»¹⁴. Їх розвідувальна і диверсійно-терористична діяльність проти УРСР активізувалася напередодні другої світової війни. З агресивними планами Гітлера уніатсько-оунівський блок пов'язував свої надії на знищення Радянської влади і реставрацію буржуазного ладу на Україні. В одному із звернень до віруючих Шептицький по-блюзнірськи писав: «Сердечні і бідні брати там, за Збручем... вже може бути недалеко та хвилина, коли доведеться нав'язувати (Україні — І. М.) перервані переслідуванням наші традиції»¹⁵.

Уніатські попи й буржуазні націоналісти готували на Західній Україні плацдарм для фашистської агресії. Під контролем німецької розвідки оунівці в спеціальних школах оволодівали технікою підривної справи, диверсій, терору, шпигунства. Свої знання і досвід вони випробували ще перед нападом гітлерівців на Польщу підривною та диверсійно-розвідувальною роботою¹⁶.

¹² ЦДІА УРСР у Львові, ф. 201, оп. 5, с. 256, арк. 76.

¹³ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 233, оп. 1, спр. 236, арк. 94.

¹⁴ Див.: Макарчук С. А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. — Львов, 1983, с. 198—199.

¹⁵ Львів. архієпарх. відомості, 1938, № 6/7, с. 85.

¹⁶ Докладно див.: Война в тылу врага.— М., 1972, с. 401.

І після визволення Західної України Червоною Армією восени 1939 р. митрополіча резиденція у Львові залишалася антирадянським штабом. Звідси уніатсько-націоналістичній агентурі надходили нелегальні інструкції такого змісту: «Все бачити, все чути і всебічно вивчати становище, поведінку солдатів і офіцерів Червоної Армії, настрої населення в краю і все те, що стосується органів влади і заходів, особливо по відношенню до церкви. Виявляти всіх, хто радіє з приходу червоних, братається з ними»¹⁷. Церковним активістам і монахам належало влаштуватися на роботу в державні установи, збирати інформацію, що цікавила уніатську ієрархію, тишком вести антирадянську пропаганду й агітацію. Уніатські попи поширювали провокаційні плітки, намагаючись дискредитувати заходи народної влади. Разом з націоналістами вони залякували віруючих введенням «примусової праці біля верстатів, у колгоспах», «конфіскацією майна», «вивезенням худоби і хліба на Схід...», іншими подібними вигадками. Диверсії, саботаж, паклеши, залякування населення — все вживалося, щоб підірвати творчий ентузіазм західноукраїнських трудящих, які розпочали здійснення соціалістичних перетворень, скомпрометувати безкорисливу допомогу їм радянських народів-братів. Греко-католицькі церкви й монастирі з допомогою уніатської верхівки перетворились на склади зброї, а попівські маєтки та чернечі келії — на явочні пункти для оунівських проводирів і зв'язкових. Церковники поширювали серед населення провокаційні чутки щодо «недовговічності Рад», залякували віруючих «відправленням до Сибіру» та іншими вигадками, фабрикували «чудеса», котрі нібито провіщали війну проти СРСР за «самостійну Україну»¹⁸. Керівництво греко-католицької церкви, активно готуючись до «місії на Сході», засилало туди свою агентуру, підбирало й навчало для цього кадри, постачало розвідувальними даними абвер, а з початком нашестя гітлерівців на Україну відкрито співробітничало з окупантами¹⁹.

Навіть тоді, коли розгром фашистської Німеччини став очевидним, керівництво уніатської церкви штовхнуло українських націоналістів на нові злочини проти радянського народу. Спішно створювались дивізії СС «Галичина», УПА, диверсійні групи. За своєю жорстокістю, садизмом звірства оунівських бандитів не поступалися перед злочинами гітлерівців. Їх згубна діяльність тривала деякий час і після визволення Червоною Армією західноукраїнських земель від окупантів. У директиві підпільного керівництва ОУН перед бандитами висувалося завдання: «діяти так, щоб всіх, хто визнав Радянську владу, знищити»²⁰. У цьому виразно виявилася скажена лють приречених націоналістів і їхніх духовних пастирів до власного народу.

Свою злочинну діяльність уніатська верхівка обґрунтовувала ідеологічно. З перших днів перемоги Великого Жовтня вона навіювала духовенству й віруючим думку про «сатанинський» характер Радянської влади, всіляко паплюжила партію більшовиків, силкувалася довести «ворожість» комуністичних ідеалів «божим установам» та інтересам трудящих України, справі їх визволення.

Разом з іншими антирадянськими реакційними силами греко-католицька ієрархія брутально перекучувала марксистсько-ленінське вчення, фальсифікувала практику соціалістичного будівництва в СРСР, зводила злісні наклепи на комуністів, закликала до хрестового походу проти Країни Рад і робітничо-селянської влади на Україні. В уніатській усній та друкованій пропаганді ні на день не змовкали прокльони на адресу більшовиків, заклики до трудящих ігнорувати радянські закони,

¹⁷ Цит. за кн.: Даниленко С. Т. Уніати, с. 102.

¹⁸ Див.: Масловский В. И. В борьбе с врагами социализма.— Львов, 1984, с. 35—39.

¹⁹ Докладно див.: Дмитрук К. Безбатченки.— К., 1980, с. 191—219.

²⁰ Правду не здолати.— Львів, 1974, с. 96.

безпосередні підбурювання до повалення народної влади, доводи «богоугодності» злочинів контрреволюційних сил.

Радянська Україна з її великими економічними ресурсами й географічним становищем на західних рубежах СРСР постійно займала важливе місце в антирадянських планах імперіалістів і Ватикану. Агресивні кола Заходу не втрачали надій відірвати її від братніх радянських республік, використати як плацдарм для наступу проти Радянського Союзу. Свої справжні цілі міжнародна реакція на початку 30-х років вирішила закамфлювати під релігійною машкарою. 9 лютого 1930 р. папа Пій XI закликав віруючих усіх релігій повсюдно відправляти урочисті служби «умилостивлення» за нібито «образу бога і святотатство більшовизму». Так був даний сигнал «хрестовому походу» проти СРСР. Папа розраховував підігріти релігійний фанатизм віруючих, викликати масовий антирадянський психоз, створити відповідний морально-психологічний клімат для боротьби з СРСР, включаючи военний шлях.

До «походу» активно готувалися уніатські клерикали. В їх виданнях («Нива», «Місіонар» та ін.) посилювався потік брехні та наклепів про те, начебто на Україні та в Росії «переслідують» християн більше, ніж колись у язичницькій «римській державі», настирливішими стали заклики молитися за Україну, де нібито всі віруючі зазнають репресій, підступно стверджувалося, що «церква на Україні зруйнована, переходить до катакомб». А уніатська газета «Нова зоря», зображуючи «гоніння» християн в СРСР, прямо закликала віруючих «протидіяти на своїй землі комуністам»²¹.

Жахливу картину малював, наприклад, журнал уніатського духовенства «Нива» в редакційній статті «Хрест і комуна». Без тіні збентеження й сорому за очевидну брехню він змальовував радянських людей як рабів «без сонця, без радості»²². А часопис «Лицарство пресвятої богородиці» ввів навіть постійну рубрику «З большевицького пекла»²³.

Уніатсько-націоналістичний альянс найбільше боявся, що досвід соціалістичних перетворень у сільському господарстві СРСР проникне через «санітарний кордон» до знедолених трударів галицького села.

«Більшовицька господарка на селі це просто грабіж селянина, — писав тижневик «Христос — наша сила». — Індивідуальні господарства, а теж і колгоспи мусять продавати всі свої плоди державі, бо там тільки держава має право купувати... Селянин терпить під владою більшовиків страшні злидні і нечуваний визиск»,²⁴ — робив висновок тижневик.

Особливо злісною антирадянщиною вирізнявся щомісячник ордену василіан «Місіонар». З його сторінок не сходили фальшивки найнижчого кшталту. «В Совітах приневолюють до праці дітей, — віщав часопис. — Вони мусять своїми вимужденими рученятами занурювати шовк у гарячій, майже кипучій воді...»²⁵

Розгорнувши шалену антикомуністичну пропаганду, приписуючи марксизму-ленінізму заперечення національних інтересів, знищення релігії та церкви, уніатсько-оунівський альянс паразитував на підвищеній національній збудливості західноукраїнських трудящих, які довго зазнавали жорстокої експлуатації іноземних загарбників, тиску денационалізаторської політики правлячих кіл Австро-Угорщини і панської Польщі.

«Безбожницький уряд червоної Москви руйнує безпощадно християнську віру й усі культурні її надбання, нищить церкву, духовенство, родинне життя і приватну власність та старається роздмухати пожежу революції на цілім світі...», — лякав віруючих у «ювілейній» проповіді на торжествах, пов'язаних з 950-літтям «хрещення Русі — України» (вве-

²¹ Нова зоря, 1930, 3 лют.

²² Нива, 1937, № 4, с. 122.

²³ Христос — наша сила, 1937, 19 листоп.

²⁴ Там же, 1937, 19 верес.

²⁵ Місіонар, 1935, № 10, с. 246.

денням християнства у Київській Русі — І. М.) професор духовної академії А. Ішак²⁶.

Антирадянська пропагандистська кампанія уніатських клерикалів і оунівців, що велася під фальшивим гаслом «захисту релігії», мала на меті розпалити ненависть до СРСР у західноукраїнських трудящих, підірвати морально-політичну єдність радянського народу, скомпрометувати практику соціалістичного будівництва в очах світової громадськості.

Після визволення Червоною Армією Західної України і возз'єднання її з УРСР греко-католицьке духовенство, використовуючи будь-яку можливість ідейного впливу на віруючих, всіляко підбурювало їх проти заходів Радянської влади. Так, глава уніатської церкви протестував проти конфіскації поміщицьких, церковних і монастирських земель, розподілу їх за рішенням Народних зборів серед селян, проти реформи школи, створення комсомольських і піонерських організацій, відокремлення церкви від держави. Тих, хто брав участь у соціалістичних перетвореннях, з амвонів таврували як «відступників від Христа», «зрадників церкви», лякали «божою карою»²⁷.

У роки Великої Вітчизняної війни пропагандистські зусилля уніатсько-націоналістичної верхівки були спрямовані на насадження покорності населення гітлерівським окупантам.

Одним із засобів ослаблення Радянської влади на Україні митрополит Шептицький розглядав власне релігійно-культурну діяльність. Залежно від умов, що склалися, він висував певні практичні завдання. Спочатку це були спроби поширити на Україні уніатство, щоб потім легше було втягнути її в політичну орбіту капіталістичного Заходу. Великі надії щодо цього покладались Шептицьким на легалізацію Тимчасовим урядом греко-католицької церкви в Росії. Потім ставка робилася на багнети австро-німецьких і білопольських військ, прихильність до уніатства Центральної ради, гетьманщини і петлюрівщини.

У 1917 р. в рекордно короткий час у центрі Києва була збудована уніатська церква. За вказівкою Центральної ради тут легалізується діяльність генерального вікарія греко-католиків, дозволяється організація їхніх парафій в Одесі, Катеринославі, Вінниці, Кам'янці-Подільському. Шептицький насаджує свою агентуру по Україні, веде таємні переговори з впливовими буржуазними діячами щодо влаштування «української самостійної держави», майбутнього уніатської церкви та її ролі в суспільно-політичному житті. При цьому повсюдно поширювалася чутка, нібито уніатського владуку призначено митрополитом Київським та Галицьким. Українські буржуазні націоналісти серйозно обговорювали питання про введення унії і визнання греко-католицького митрополита патріархом всієї України.

З крахом пілсудсько-петлюрівської авантюри розрахунки Шептицького на трон українського патріарха провалилися. Тоді свої честолюбні плани він став пов'язувати з розколом у Руській православній церкві, а потім — з виникненням автокефалії на Україні. Митрополит квапив українських націоналістів із створенням «самостійної», незалежної від Москви православної церкви на Україні як сили, здатної організувати маси на виступи проти Радянської влади. Проте її цього разу його спиткала невдача.

Кампанію польських властей щодо вилучення (ревіндикації) церков у православних громад в 30-х роках Шептицький намагався використати в своїх цілях. Він виступив з пастирським посланням, облудно закликаючи до «захисту православних братів». Цим розраховував, з одного боку, викликати прихильність православних українців, щоб потім підкорни-

²⁶ Цим знаком переможеш.—Львів, 1938, с. 27.

²⁷ Петляков П. Уніатская церковь — орудие антикоммунизма и антисоветизма, с. 127—128.

ти їх своїй духовній владі, а з іншого — намагався утримати їх від переходу на позиції більшовиків.

Амбіційні претензії глави греко-католицької церкви особливо посилилися наприкінці 30-х років. Друга світова війна ще тільки розгорнулася, а він підбадьорював слухняне духовенство швидкою можливістю проповідувати «на Великій Україні — Правобережжі і Лівобережжі, аж по Кубань і Кавказ, Москву і Тобольськ...»²⁸

Возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР митрополит вирішив використати для здійснення своєї давньої мрії про поширення унії на Схід. Він створив у Львові нелегальні курси для підготовки місіонерів із ченців ордену студитів і цивільних осіб. Перед ними стояло завдання: «при першій можливості виїхати до східних областей України для... унійної діяльності».

У жовтні 1939 р. Шептицький «розділив» Радянський Союз на уніатські екзархати, призначив їх керівників, почав проводити собори новоспечених екзархів. У роки війни його місіонери непомітно, під виглядом православних, намагалися поширити унію на окупованій території України й Білорусії. Проте іде «унійна акція» не зустрічала підтримки місцевого населення. Та керівництво греко-католицької церкви до кінця підтримувало окупантів, сподіваючись з їх допомогою поширити свій вплив на Україну.

Антирадянська діяльність уніатсько-націоналістичного альянсу, його протидія соціалістичному будівництву на Україні забезпечувалась організаційно. Це досягалося різними шляхами й засобами, насамперед через мережу «своїх» церковних закладів і духовенство (від парафій до митрополичого ординаріату). В Західній Україні діяло 4400 уніатських церков, їх обслуговувало 2950 попів²⁹.

По-друге антирадянським цілям нерідко підпорядковувалась діяльність 171 уніатського монастиря (в них було більш як півтори тисячі ченців і черниць). У духовній академії та семінаріях навчалися сотні слухачів. По-третє, уніатська ієрархія часто вдавалася по допомогу до Ватикану, католицьких єпархій, місій та інших установ. По-четверте, нею створювались різноманітні клерикальні формування (партії, спілки, товариства, жіночі, молодіжні та інші об'єднання). Координуючим їх центром мав бути створений Шептицьким на початку 30-х років «позапартійний», «аполітичний» «Український католицький союз», який прогресивна львівська газета влучно назвала «збіговиськом найзапекліших ворогів Радянської України, які збираються війною знищити її, щоб на руїнах збудувати панську, фашистську Україну»³⁰. По-п'яте, на антирадянському ґрунті забезпечувалось тісне співробітництво, взаємодоповнення релігійних, клерикальних і буржуазно-націоналістичних організацій, узгоджені дії керівних органів і низових ланок. По-шосте, координувалися зусилля їхньої преси, видавництва, інших засобів пропаганди, кадрів і активу, застосовувались загальні і специфічні, явні і замасковані форми спільної діяльності. Зрештою, і це, мабуть, головне, уніатсько-націоналістична верхівка спиралася на потужну матеріальну базу, фінансові, технічні та інші можливості — як власні, так і монополістичного капіталу Заходу, зняряддя якого вона довго виступала в боротьбі проти життєвих інтересів трудящих аж до свого закономірного краху на Україні.

В ході соціалістичного будівництва на західноукраїнських землях, під впливом цілеспрямованої різнобічної ідейно-виховної роботи партійних, радянських і громадських організацій основна частина населення відійшла від релігії, сприйняла науково-матеріалістичний світогляд. Більшість тих, хто залишився віруючим, сповідують православ'я. Імперіалістична і буржуазно-клерикальна пропаганда грубо перекинує цей

²⁸ Даниленко С. Т. Дорогою ганьби і зради, с. 173.

²⁹ Масловський В. І. Дорога в безодню, с. 67.

³⁰ Сила, 1931, 10 трав.

процес, заперечує правомірність Львівського собору, твердить про існування в західних областях республіки «катакомбної церкви», силкується поширити серед колишніх уніатів релігійно-націоналістичні погляди, підштовхнути їх на антисупільні вчинки. З цією метою ідеологічні диверсанти намагаються використати, зокрема, наступне 1000-ліття від початку запровадження християнства на Русі. Всупереч історичній правді, вони роблять спроби приписати церковному ювілеєві «український», «неросійський» характер, довести католицьке походження християнства в нашій країні, обілити зрадницю-унію, фальсифікують становище релігії і церкви в СРСР. Висвітлення соціально-класових причин виникнення і згубної ролі уніатсько-націоналістичного альянсу в суспільному розвитку українського народу, його ворожості соціалізму залишається актуальним завданням ідейно-виховної, контрпропагандистської роботи.

Резюме

ИЗ ИСТОРИИ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ УНИАТСКО-НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКОГО АЛЬЯНСА УСТАНОВЛЕНИЮ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ И СТРОИТЕЛЬСТВУ СОЦИАЛИЗМА НА УКРАИНЕ

В статье раскрывается антинародная сущность альянса униатской (греко-католической) церкви и украинского буржуазного национализма, наиболее отчетливо проявившаяся в его тщетных попытках помешать установлению Советской власти и социалистическому строительству на Украине, подчеркивается необходимость разоблачения антикоммунистических происков клерикально-националистической реакции, которая после своего полного краха в нашей стране полностью перешла на службу к правящим кругам империалистических государств, используется ими как подручное средство в «психологической войне» против СССР.

Проти буржуазної фальсифікації історії

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД КПРС ПО ЗДІЙСНЕННЮ ЛЕНІНСЬКОЇ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ І НЕСПРОМОЖНІСТЬ ЇЇ БУРЖУАЗНИХ ФАЛЬСИФІКАЦІЙ (Матеріали «круглого столу»)

Інститут історії партії при ЦК Компартії України — філіал Інституту марксизму-ленізму при ЦК КПРС, інститути історії та соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР разом з редакцією «Українського історичного журналу» провели 21 жовтня 1985 року засідання «круглого столу» з проблеми: «Історичний досвід КПРС по здійсненню ленінської аграрної політики і неспроможність її буржуазних фальсифікацій». Після вступного слова директора Інституту історії АН УРСР, головного редактора «Українського історичного журналу», академіка АН УРСР Ю. Ю. Кондуфора в обговоренні проблеми взяли участь О. Ю. Гаврилюк (заст. головного редактора «Українського історичного журналу», канд. істор. наук), М. Т. Куц (д-р істор. наук, проф. Чернігівського філіалу Київського політехнічного інституту), Л. І. Марчук (зав. кафедрою історії КПРС Дніпропетровського сільгоспінституту, д-р істор. наук, проф.), П. П. Панченко (зав. відділом Інституту історії АН УРСР д-р істор. наук), Л. Ю. Беренштейн (зав. кафедрою історії КПРС Української сільгоспакадемії, д-р істор. наук, проф.), І. С. Корольов (аспірант Інституту соціальних і економіч-

них проблем зарубіжних країн АН УРСР), І. Ю. Чарських (асист. кафедри Донецького інституту торгівлі, канд. істор. наук), О. Ф. Іванов (ст. викл. Київського держуніверситету, канд. істор. наук), В. Г. Бодров (доц. Київського держуніверситету, канд. істор. наук), Н. П. Ісакова (ст. викл. Української сільгоспакадемії, канд. істор. наук), К. П. Тарасов (зав. кафедрою Харківського інституту радіоелектроніки, канд. істор. наук), О. І. Осташко (доц. Кременчуцького філіалу Харківського політехнічного інституту, канд. істор. наук), О. М. Семко (ст. викл. Харківського держуніверситету, канд. істор. наук), Т. В. Орлова (асист. кафедри Київського держуніверситету, канд. істор. наук), Ю. І. Шаповал (мол. наук. співроб. Інституту історії партії при ЦК Компартії України).

Ю. Ю. Кондуфор. Вступне слово. Наша партія, увесь радянський народ активно готуються до чергового XXVII з'їзду КПРС, який розгляне документи величезного політичного значення. В них визначено наші програмні цілі на довгі роки, вузлові питання генеральної лінії партії, її економічну стратегію, форми і методи роботи в масах на сучасному і, як підкреслив Генеральний секретар ЦК КПРС М. С. Горбачов на жовтневому (1985 р.) Пленумі партії, «винятково складному і відповідальному відрізку історії, який великою мірою — як у внутрішньому, так і міжнародному плані — має переломний характер»¹.

У реалізації розглянутих на Пленумі документів — проекту нової редакції Програми КПРС, змін у Статуті партії, проекту Основних напрямів економічного і соціального розвитку СРСР на 1986—1990 роки і на період до 2000 року — кровно зацікавлені кожна радянська людина, кожна родина, всі трудові колективи. Положення цих документів глибоко виражають думки і сподівання радянських людей.

Неоціненним є їх значення для історичної та інших наук. Вони стануть методологічною основою дослідження проблем розвитку радянського суспільства, вивчення процесів, пов'язаних з планомірним і всебічним вдосконаленням соціалізму, дальшим просуванням нашого суспільства до комунізму на основі прискорення соціально-економічного розвитку країни.

Серед проблем, що залишаються в центрі нашої наукової діяльності, — ленінська аграрна політика КПРС та історичний досвід її здійснення в СРСР, у тому числі й на Україні.

Керуючись революційною теорією, наша партія вперше в історії позитивно вирішила аграрно-селянське питання. На рейки соціалізму був переведений найчисленніший клас. Це було надзвичайної складності завдання. Перехід бідняків та середняків на шлях колективізації став справжньою революцією.

Слід відзначити, що на Заході і донині буржуазні фальсифікатори та їх лакеї — українські буржуазні націоналісти продовжують перекручувати процес соціалістичної перебудови села, розвиток колгоспного руху, здійснення сучасної аграрної політики КПРС, тенденційно, а спотвореному вигляді зображують процеси, що відбувалися і відбуваються на селі. Так, були й помилки, і перегини в колективізації. Їх сміливо викрила і рішуче пододала партія. Та це лише епізоди в її величезній творчій діяльності по будівництву соціалізму на селі. Це були помилки творення, творчого пошуку, і виникали вони через відсутність досвіду. У партії і народу є лише одна оцінка колективізації: колгоспний лад — це наше велике історичне завоювання.

Як би не ухитрялися лакеї буржуазії у брехні на колгоспний лад, шлях приватного підприємництва, який вони рекламують, для радянського селянства давно став лише тяжкою згадкою. Наші колгоспники впевнено йдуть ленінським шляхом, розв'язуючи нині завдання, висуну-

¹ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС, 15 жовтня 1985 року, — К., 1985, с. 5.

ті Продовольчою програмою СРСР, рішеннями квітневого і жовтневого (1985 р.) Пленумів ЦК КПРС.

Сподіваємося, що матеріали «круглого столу», опубліковані в журналі, сприятимуть активізації роботи вчених республіки по дальшому дослідженню проблеми і подадуть допомогу ідеологічним кадрам.

О. Ю. Гаврилюк. **Марксизм-ленінізм про шляхи соціалістичного перетворення сільського господарства.** Питання про долю селянського господарства і самих селян хвилювало передові уми людства ще в домарксистський період. Та тільки К. Маркс і Ф. Енгельс, відкривши об'єктивні закони розвитку суспільства, вперше науково обґрунтували можливість розв'язання аграрно-селянського питання лише за соціалізму, тобто при умові ліквідації капіталізму і встановлення влади пролетаріату. Однак селянство в силу свого соціального становища в капіталістичному суспільстві не в змозі самостійно звільнитися від панування буржуазії. Воно може це здійснити лише під керівництвом робітничого класу та в союзі з ним. «Ясно,— писав К. Маркс у праці «Класова боротьба у Франції»,— що експлуатація селян відрізняється від експлуатації промислового пролетаріату лише по *формі*. Експлуатор той же самий — *капітал*». І далі, «тільки падіння капіталу може підняти селянина, тільки антикапіталістичний, пролетарський уряд може покласти край його економічним злидням і суспільній деградації»^{1а}.

Основоположники наукового комунізму підкреслювали, що союз пролетаріату і селянства є тією величезною силою, яка здатна перемогти буржуазію. Питання про союз робітничого класу з селянством є центральним питанням аграрної теорії марксизму. Виступаючи як проти Г. Кріге, який оголосив селянський рух «безпосередньо соціалістичним», так і проти Ф. Лассалля, що не бачив двоїстої природи селянства і вважав селян лише власниками і «реакціонерами», на яких міцно тримається капіталістичний порядок, К. Маркс і Ф. Енгельс довели, що успіх пролетарської революції залежатиме від підтримки її селянством, від другого «видання Селянської війни»².

У загальних рисах ними накреслено шляхи, розкрито методи соціалістичного перетворення сільського господарства як складової частини загальносуспільних перетворень. У їх працях обґрунтована необхідність націоналізації землі пролетарською революцією. Від вирішення цього питання, вказував К. Маркс, залежить майбутнє робітничого класу, оскільки воно стало необхідністю, яка зумовлюється економічним розвитком суспільства.

Розглядаючи націоналізацію землі як загальну закономірність, К. Маркс і Ф. Енгельс поставили питання також і про історично конкретні умови її здійснення пролетарською революцією. В країнах, де селянин у своїй масі є власником, пролетаріат з приходом до влади повинен вжити заходи, «...в результаті яких безпосередньо поліпшиться становище селянина і які, таким чином, привернуть його на сторону революції...»³.

Марксистська вимога націоналізації землі на етапі буржуазно-демократичної революції спрямована на розвиток класової боротьби на селі, яка на етапі соціалістичної революції приводить до ліквідації капіталістичного виробництва і знищення експлуатації людини людиною.

Основоположники марксизму теоретично обґрунтували переваги великого господарства на селі над дрібним, показали, що врятувати остан-

¹ Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 7, с. 80.

² Див.: Маркс К. Лист до Енгельса. Лондон, 16 квіт. (1956 р.).— Там же, т. 29, с. 35.

³ Маркс К. Конспект книги Бакуніна «Державність і анархія».— Там же, т. 18, с. 585.

не від злиднів й розорення може лише добровільний перехід селянства на шлях кооперативного колективного землекористування при державній власності на землю. Разом з тим вони застерігали пролетаріат від негайних соціальних перетворень дрібної селянської земельної власності.

К. Маркс і Ф. Енгельс також показали, що тільки після ліквідації капіталізму, знищення приватної власності на землю і перетворення її в суспільну власність, після організації великого колективного землеробства в сільському господарстві з'явиться можливість повністю використати сучасну науку і техніку, правильно обробляти землю.

Основні положення марксистської аграрної теорії відстояв від нападок ревізіоністів і опортуністів та розвинув їх у нових історичних умовах В. І. Ленін. Ще в 90-х роках Володимир Ілліч показав, що вирішальною умовою завоювання і зміцнення революційної влади пролетаріату є союз робітничого класу з трудящим селянством при керівній ролі робітничого класу. Тільки спираючись на цей союз, організовуючи й згуртовуючи навколо себе основні маси селянства, він може виконати свою всесвітньо-історичну місію. Вже в першому начерку проекту програми партії, написаному В. І. Леніним у 1895 р., містилися чіткі пункти аграрних вимог майбутньої РСДРП, які створювали селянству стимул до розвитку класової боротьби на селі, сприяли його пробудженню від вікової сплячки.

Продовжуючи далі працювати над проектом першої марксистської аграрної програми, В. І. Ленін шліфував її теоретичні і політичні формулювання, розширяв вимоги селян з тим, щоб активізувати революційну боротьбу на селі. Він відстоював їх у гострій боротьбі в редакції «Искры». В аграрній частині Програми, прийнятої II з'їздом РСДРП без істотних змін, були сформульовані два головних завдання: знищення залишків кріпосництва і сприяння розвитку класової боротьби на селі.

В. І. Ленін, аналізуючи пізніше першу аграрну програму партії, вказав, зокрема, на її помилкові положення, які належало негайно виправити в інтересах розвитку революції. Серед них: переоцінка ступеня розвитку капіталізму в землеробстві; відсутність повної характеристики класової диференціації села; програма базувалася на приблизному відділенні поміщицьких земель, що служили для кріпосницьких, кабальних методів, експлуатації та земель, експлуатованих капіталістично. «Таке примірне відділення було цілком помилкове, бо на практиці рух селянських мас не міг спрямовуватися проти окремих розрядів поміщицьких земель, а тільки проти поміщицького землеволодіння взагалі»⁴.

Незважаючи на поміркованість першої аграрної програми, В. І. Ленін до 1905 р. дотримувався думки, що вона відповідала основному завданню моменту — згуртуванню революційних сил пролетаріату і розвитку класової боротьби на селі.

Перша російська революція, досвід масового селянського руху дали В. І. Леніну можливість зробити новий крок у розробці аграрної програми соціал-демократичної партії. Підготовлена в роки революції друга ленінська аграрна програма є блискучим зразком творчого розвитку революційної теорії марксизму та майстерного застосування її до конкретно-історичних умов Росії. В програмі аграрні перетворення тісно пов'язані із завоюванням революційним народом державної влади, проголошенням демократичної республіки і переростанням буржуазно-демократичної революції в соціалістичну. В. І. Ленін писав: «...Наша аграрна програма повинна складатися з трьох основних частин: по-перше, з формулювання найрішучішого заклику до революційного селянського

⁴ Ленін В. І. Аграрна програма соціал-демократії в першій російській революції 1905—1907 років.— Повне зібр. творів, с. 16, с. 217.

натиску на поміщицьке землеволодіння; по-друге, з точного вказання дальшого кроку, що його може і повинен зробити рух для закріплення селянських завоювань і для переходу від перемоги демократії до пролетарської безпосередньої боротьби за соціалізм; по-третє, з указання класових пролетарських завдань партії...»⁵.

Відповідні положення цієї програми викладалися В. І. Леніним у формі порад. По-перше, слід було спрямувати всі зусилля на повну перемогу селянського повстання, а лозунгом, який закликав би селян до повстання, міг бути лише один: конфіскація всіх поміщицьких земель селянськими комітетами. По-друге, не можна взяти землю і втримати її за собою без нових політичних завоювань. Це значить, при умові завоювання республіки необхідно здійснити націоналізацію всієї землі як необхідний крок переходу до революції соціалістичної. По-третє, пролетаріату міста і села необхідно організовуватися окремо і боротися за новий соціалістичний переворот⁶.

Основні положення нової аграрної програми більшовиків були викладені в Квітневих тезах В. І. Леніна, а потім конкретизовані в рішеннях VII Всеросійської конференції (квітень 1917 р.). Вона ввійшла пізніше складовою частиною у другу Програму партії, прийняту на VIII з'їзді РКП(б). Третя ленінська аграрна програма істотно відрізняється від попередньої. І це природно: період другої революції в Росії різко відрізнявся від часу першої революції.

Одним з основних положень третьої аграрної програми партії була вимога негайної конфіскації великого землеволодіння та націоналізація всієї землі. Порівняно з другою ленінською програмою нове тут полягало у тому, що конфіскацію намічалось здійснити не селянськими комітетами, а Радами батрацьких, бідняцьких, солдатських, селянських депутатів. Крім того, здійснення націоналізації передбачалося вже не в рамках буржуазно-демократичної, а соціалістичної республіки Рад. Нова програма передбачала також організацію сільського пролетаріату в самостійну класову силу, давала теоретичне обґрунтування необхідності створення двох типів громадських господарств у землеробстві. Отже, ще до перемоги Великого Жовтня наша партія визначила чітку лінію на створення великого громадського господарства в землеробстві, а після перемоги соціалістичної революції неухильно і послідовно втілювала її в життя.

З перемогою Великої Жовтневої соціалістичної революції ленінська аграрна програма була втілена в життя. Вже Декретом про землю вся земля оголошувалася народним багатством, всі види власності на землю ліквідувалися. Таким чином, вперше в історії було проведено конфіскацію поміщицьких земель і націоналізацію всієї землі. Цей декрет та інші документи Радянської держави про землю мали виключно важливе значення для залучення селян на бік пролетаріату, для зміцнення і розвитку держави Рад.

Вирішальним кроком соціалістичної революції на селі була колективізація. Спираючись на ідеї К. Маркса і Ф. Енгельса, В. І. Ленін у своїх працях, написаних в останні роки життя, обґрунтував економічні, теоретичні та політичні основи соціалістичного перетворення сільського господарства. Вони знайшли втілення в знаменитому ленінському кооперативному плані, який став основою політичного курсу нашої партії щодо селянства в період будівництва соціалізму.

Ленінський план вказав магістральний шлях переходу селян до соціалізму — через кооперацію: спочатку через прості її форми — споживчу, постачально-збутову, кредитну, а потім — виробничу. В. І. Ленін глибоко розкрив корінні відмінності кооперації в умовах капіталізму

⁵ Ленін В. І. Перегляд аграрної програми робітничої партії.— Там же, т. 12, с. 248.

⁶ Див.: Там же, с. 246—247.

та за соціалізму. Так, в буржуазних країнах кооперація залишається капіталістичною і на неї поширюється дія законів капіталізму. Вона служить експлуатації найбіднішої частини селян багатими.

За соціалізму ж кооперація всією своєю суттю є принципово іншою — вона має соціалістичний характер і служить новому суспільному ладу. «...Становище кооперативів,— писав В. І. Ленін,— у корені принципіально міняється від часу завоювання державної влади пролетаріатом, з моменту приступу пролетарської державної влади до систематичного створювання соціалістичних порядків. Тут кількість переходить у якість. Кооператив, як маленький острівцець у капіталістичному суспільстві, є крамничка. Кооператив, якщо він охоплює все суспільство, в якому соціалізована земля і націоналізовані фабрики й заводи, є соціалізм»⁷.

Ці ленінські положення мають велике значення. Вони є методологічною основою в ідейній боротьбі проти буржуазних фальсифікаторів, які силкуються і тепер «доводити», що радянські колгоспи нічим не відрізняються від буржуазних кооперативів.

Однією з головних, неодмінних умов соціалістичного перетворення сільського господарства є націоналізація землі. Вона створює об'єктивні умови для об'єднання дрібних земельних ділянок, організації колективних господарств.

Розкривши переваги великого соціалістичного сільського господарства над дрібним селянським та великим капіталістичним, В. І. Ленін показав, що важливою умовою переходу дрібних селянських господарств на шлях великого кооперативного землекористування є допомога кооперації з боку радянської держави, робітничого класу. Здійснення кооперативного плану Володимир Ілліч нерозривно пов'язував з створенням необхідної матеріально-технічної бази, використанням наукових прийомів ведення сільського господарства. Таку базу під аграрне виробництво могла підвести потужна важка індустрія, високорозвинуте машинобудування, розвиток енергетики.

Складова частина ленінського кооперативного плану — здійснення культурної революції на селі. Володимир Ілліч вказав, що без культурної революції кооперування селян неможливе⁸.

Володимир Ілліч довів й таку історичну закономірність і неминучість такого заходу соціалістичної революції, як ліквідація куркульства — цього останнього буржуазного класу в нашій країні.

У ленінській теоретичній спадщині визначені принципи та методи кооперування селянства. Одним з найголовніших з них є добровільна масова участь трудящих селян у кооперативному русі.

Значну увагу В. І. Ленін приділяв радгоспам, які розглядав як господарства послідовно соціалістичного типу, що покликані служити зразком у розвитку сільського господарства за нового суспільного ладу. Він підкреслював також, що неможливо негайно перейти всій селянській масі у відсталій країні на шлях соціалізму без ряду переходів, перехідних ступенів⁹.

Визначення В. І. Ленінінм кооперації як нової суспільної соціалістичної форми господарства і шляхів її створення має всесвітньо-історичне значення. Воно стало теоретичним обґрунтуванням можливості й необхідності перетворення дрібного селянського господарства в колективне, основою політики КПРС по розвитку колгоспів і радгоспів, підвищенню матеріального і культурного рівня життя селянства та всіх трудящих.

⁷ Ленін В. І. Первісний варіант статті «Чергові завдання Радянської влади». — Там же, т. 36, с. 152.

⁸ Див.: Ленін В. І. Про кооперацію. — Там же, т. 45, с. 358.

⁹ Див.: Ленін В. І. Пролетарська революція і ренегат Каутський. — Там же, т. 37, с. 309.

Марксистсько-ленінська аграрна теорія розвивається і збагачується КПРС, братніми комуністичними і робітничими партіями. Значний вклад, зокрема, в цей розвиток внесли березневий (1965 р.) Пленум ЦК КПРС, XXIV—XXVI з'їзди партії, наступні Пленуми ЦК КПРС. В їх рішеннях та інших партійних документах розроблена комплексна програма піднесення сільськогосподарського виробництва і вдосконалення виробничих відносин на селі, яка становить суть сучасної аграрної політики партії.

Важливою віхою в розробці і практичному здійсненні аграрної політики на сучасному етапі є травневий (1982 р.) Пленум ЦК КПРС, який схвалив Продовольчу програму СРСР на період до 1990 р. Його рішення являють собою значний вклад у марксистсько-ленінську теорію і практику соціалістичного будівництва. Вони відзначаються масштабністю поставленої партією мети, комплексним характером вирішення завдань, що назріли, шляхів і засобів їх досягнення, дедалі більшою орієнтацією сільського господарства і всього агропромислового комплексу на інтенсивні фактори росту, взаємозв'язком економічного розвитку з соціальним прогресом села. Продовольча програма характеризується науково обгрунтованою системою заходів, що охоплюють всі основні питання розвитку агропромислового комплексу.

Марксистсько-ленінська аграрна теорія, політика Комуністичної партії по втіленню в життя цієї теорії витримали випробування часом. Їх торжество — це створення міцного соціально-економічного фундаменту радянського суспільства, нинішній рівень розвитку аграрного сектора економіки у нашій країні, інших країнах соціалізму. Це — розв'язання соціальних завдань на селі й серед них — розвиток селянства як класу. Для колгоспного селянства характерні такі риси, як колективізм, інтернаціоналізм, соціалістичне ставлення до праці і суспільної власності, високі моральні якості та ідейна переконаність, зросла загальноосвітня і професійно-технічна підготовка, духовний розвиток, вірність союзу з робітничим класом. Сьогодні колгоспне селянство СРСР спільно з робітничим класом, трудовою інтелігенцією активно трудиться над втіленням в життя розгорнутої концепції «прискорення соціально-економічного розвитку країни і на цій основі, — як відзначив М. С. Горбачов, — досягнення нового якісного стану радянського суспільства»¹⁰.

М. Т. Куц. **Перемога колгоспного ладу в СРСР — триумф ленінського кооперативного плану.** Соціалістичні перетворення в сільському господарстві були життєвою потребою нового суспільства. В праці «Чергові завдання Радянської влади» В. І. Ленін накреслив чіткий план будівництва основ соціалістичної економіки. Обов'язковою умовою його виконання Володимир Ілліч назвав переведення роздрібного, одноосібного селянського господарства на колективний, соціалістичний шлях розвитку. Відповіддю на ці настанови було створення в нашій країні вже у 1918 р. перших 1597 сільськогосподарських комун та артілей¹¹. До 1921 р. діяло 15 569 артілей, комун і товариств спільного обробітку землі¹², а на Україні — 2119 колгоспів¹³. Це були перші осередки колективного ведення сільського господарства, передбачуваного ленінським кооперативним планом, який став дороговказом, теоретичною, практичною і методологічною основою діяльності партії на селі.

Відомо, що в ході відбудови народного господарства радянський народ під керівництвом Комуністичної партії здійснив справжній под-

¹⁰ Доповідь Генерального секретаря ЦК КПРС М. С. Горбачова.— Рад. Україна, 1985, 16 жовт.

¹¹ ЦДАЖР СРСР, ф. 7486, оп. 1, спр. 2827, арк. 168.

¹² Див.: 5 лет власти Советов.— М., 1922, с. 351.

¹³ Див.: Народное хозяйство Украины в 1921 г.— Харьков, 1922, с. 70.

виг: на кінець 1925 р. її в основному було завершено. Посівні площі наблизилися до довоєнного рівня, а збір зернових у 1925 р. перевищив середньорічний врожай 1909—1913 р.¹⁴ Життя спростувало вигадки буржуазної пропаганди про неспроможність трудящих керувати економікою, про неминучість в СРСР або розрухи, або повернення до капіталізму. Сільськогосподарськими культурами у 1928 р. було зайнято 113 млн. га землі проти 105 млн. у 1913 р., а валова продукція зерна в 1927 р. досягла 4303 млн. пудів проти 4670 млн. пудів у найбільш врожайному 1913 р.¹⁵

Однак, якщо сільськогосподарське виробництво досягло довоєнного рівня в 1927 р., то темпи його зростання ще значно відставали від темпів розвитку соціалістичної промисловості. А це в свою чергу позначалося на рівні розвитку господарства в цілому, зокрема уповільнювало темпи промислового виробництва. До того ж, селянське господарство, що базувалося на приватній власності на засоби виробництва і ручній техніці, мало тенденцію безперервного дроблення, яке було головною причиною зниження продуктивності сільськогосподарської праці і зменшення родючості земель. На бідній технічній базі не можна було здійснити соціалістичне перетворення сільського господарства, підняти рівень його виробництва.

Єдиним виходом із становища, що склалося, був вказаний В. І. Леніним шлях — створення великих сільськогосподарських підприємств соціалістичного типу, озброєних найновішою на той час технікою. Долаючи величезні труднощі, пов'язані з віковою відсталістю царської Росії, незважаючи на відсутність досвіду, коштів, допомоги ззовні, КПРС мобілізувала всі внутрішні сили й можливості і за накресленою Леніним програмою та рішеннями XIV й XV з'їздів ВКП(б) приступила до індустріалізації країни і колективізації сільського господарства з одночасним оснащенням його технікою.

Радянська держава в історично короткий строк створила вітчизняне сільськогосподарське машинобудування, що сприяло прискоренню колективізації і було могутнім важелем технічної революції у сільському господарстві. Напередодні розгортання колгоспного руху в СРСР налічувалося 24,5 млн. дрібних одноосібних селянських господарств, у тому числі близько 8,5 млн. бідняцьких (35%), 15 мільйонів середняцьких (60%) і понад 1 млн. куркульських (до 5%). Колгоспний лад мав ліквідувати цю диференціацію на селі і створити однорідний в соціальному відношенні клас — колгоспне селянство, вільний від експлуатації і злиднів.

Вирішальною заслугою Комуністичної партії було те, що вона перетворила стихійний рух трудящих за створення колгоспів в організований, залучила до нього багатомільйонні маси селянства, робітників та інтелігенцію. В той час виникла необхідність здійснити на селі організаційно-політичні заходи. Розглянувши це важливе питання, листопадовий (1929 р.) Пленум ЦК ВКП(б) вирішив направити на роботу в колгоспи, на машинно-тракторні станції та в кушові об'єднання не менш як 25 тис. передових, досвідчених і політично загартованих робітників¹⁶.

Значним гальмом на шляху соціалістичної перебудови села було куркульство, яке оголосило колгоспам справжню війну. Спираючись на реакційних церковників, воно проводило серед селян розгнуждану антирадянську пропаганду і здійснювало масові терористичні акти. На початку 1930 р. Радянський уряд перейшов від політики обмеження

¹⁴ Збір зерна становив 675,6 млн. цнт при середній врожайності 6,9 цнт з гектара (ЦДАЖР СРСР, ф. 1562, оп. 26, спр. 249, арк. 3).

¹⁵ Див.: Социалистическое сельское хозяйство СССР: Стат. сб.— М., 1939, с. 20.

¹⁶ Див.: КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. К., 1954, ч. 2, с. 603.

і витіснення куркульських елементів до ліквідації їх як класу на основі суцільної колективізації.

У 1930 р. в колгоспному русі спостерігалися припливи і відпливи, які пояснювалися гостротою класової боротьби на селі, провокаціями з боку куркульства і церковників, відсутністю у місцевих працівників відповідного досвіду. Однак, незважаючи на всі ці труднощі, до літа 1931 р. понад 13 млн. селянських господарств країни, або 52,7% їх загальної кількості, було вже об'єднано в колгоспи. Постало питання про їхнє організаційно-господарське зміцнення. На це спрямовували рішення XVII партійної конференції 1932 р. До кінця того року в СРСР було створено 211 тис. колгоспів, 2446 МТС і 4,5 тис. радгоспів. На червень 1933 р. колективними вже були 65%, а через два роки — 83,2% селянських господарств¹⁷. На кінець 1933 р. колгоспи мали 210,9 тис. тракторів*, 25 тис. комбайнів та багато іншої сільськогосподарської техніки. Колгоспам і радгоспам належало 84,5% усіх площ під зерновими в країні¹⁸.

Значну роботу провели на селі політвідділи МТС і радгоспів, що існували майже два роки і за рішенням листопадового (1934 р.) Пленуму ЦК ВКП (б) були злиті з районними комітетами партії. Протягом чотирьох років — 1929—1933 — переважна більшість селян вступила до колгоспів, а весь процес колективізації тривав 10—12 років. З її завершенням імперіалісти втратили останню надію на відновлення капіталізму в СРСР.

Таким чином, соціалістичні перетворення в сільському укладі життя сприяли розв'язанню ряду завдань у галузі сільського господарства, а саме:

— одноосібне землекористування було замінено на колективно-артильне, в результаті чого зникла суперечність між суспільним характером власності на землю і приватним характером господарювання на ній;

— село назавжди позбавилося куркульської кабали і класового розшарування, розорення і злиднів, зміцнився союз робітничого класу з трудовим селянством на новій основі — спільності інтересів будівників соціалізму;

— колективна форма господарювання дала можливість концентрувати виробництво, а це в свою чергу — застосовувати техніку і підвищувати продуктивність сільськогосподарської праці;

— колгоспи відкрили можливості для розв'язання такої важливої соціальної проблеми, як систематичне поліпшення матеріальних і культурних умов життя всього населення нашої країни, в тому числі й сільських трудівників;

— перемога колгоспного ладу спростувала псевдонаукову буржуазну аграрну теорію про так звану «стійкість» дрібного виробництва;

— спираючись на закладені В. І. Леніним теоретичні і практичні основи кооперативного плану, КПРС розвинула далі теорію колективізації сільського господарства, розробила науково обгрунтовані принципи економічних зв'язків і взаємовідносин між містом і селом, формувала соціалістичні погляди на працю;

— колгоспне селянство СРСР, виконуючи свою інтернаціональну місію, проклало шлях до соціалізму для селян усіх країн світу, шлях, який для них буде коротшим і легшим;

— нарешті, колективізація сільського господарства, за словами М. І. Калініна, «є не витівка, а політично глибокий, необхідний захід самозахисту Радянського Союзу від капіталістичного світу»¹⁹.

¹⁷ Див.: Социалистическое сельское хозяйство, с. 42.

* Це вдвічі перевищувало ту кількість тракторів, про яку говорив у свій час В. І. Ленін як про далеке майбутнє.

¹⁸ Архів ЦСУ СРСР, оп. 21, спр. 324/180, арк. 13—14.

¹⁹ Калінін М. І. Статті і речи.— М., 1934, с. 20.

Перехід від дрібного одноосібного господарства до великого соціалістичного виробництва, від індивідуальної праці до колективної, заснованої на техніці, означав початок ліквідації різнотипності економічних основ розвитку міста й села. Глибокі соціально-економічні перетворення, що відбулися в сільському господарстві країни, зростання культурно-технічного рівня колгоспного селянства сприяли становленню соціально однорідної структури радянського суспільства.

Колгоспний лад довів свою велику життєвість у роки Великої Вітчизняної війни. Колективні господарства виступили могутньою економічною і політичною силою, а виховане Комуністичною партією колгоспне селянство довело свою патріотичну відданість Батьківщині й у роки великих випробувань забезпечило населення країни і Червону Армію хлібом та іншим продовольством. На III Всесоюзному з'їзді колгоспників у 1969 р. відзначалося, що колгоспи, як і передбачав В. І. Ленін, перетворилися на великі сільськогосподарські підприємства, спроможні разом з радгоспами повністю задовольнити населення продовольством, а промисловість — сировиною. У названому році 36 235 колгоспів володіли понад 225 млн. га угідь, у тому числі 115 млн. га ріллі. В середньому на кожен з них припадало більш як 50 тракторів, десятки вантажних автомобілів, комбайнів, електромоторів. У 1935 р. вартість основних фондів колгоспів у порівняльних цінах визначалася в 5 млрд. крб., а в 1969 р. — понад 40 мільярдів²⁰.

III Всесоюзний з'їзд колгоспників прийняв новий Примірний Статут колгоспу — основний закон колгоспного життя в умовах реального соціалізму. Особлива роль у ньому відводилася міжколгоспним та державно-колгоспним спеціалізованим підприємствам, організаціям та об'єднанням. Статутом було запроваджено пенсійне забезпечення колгоспників.

Новим етапом у розвитку сільського господарства, всього агропромислового комплексу став травневий (1982 р.) Пленум ЦК КПРС, на якому, підкреслив Генеральний секретар ЦК КПРС М. С. Горбачов, виступаючи в Цілинограді, «ми обрали правильний напрям, багато чого навчилися і вже немало зробили»²¹. Завдання, що розглядалися на ньому, визнано нині всенародними.

Наші ідейні противники докладали і докладають чималих зусиль, щоб перевернути справжні історичні події, применшити прогресивне значення колгоспного будівництва, успіхи у створенні нового суспільства в Радянському Союзі та інших країнах соціалістичної співдружності. Однак скільки б антикомуністи і антирадянщики не кидали отруйного насіння в наш соціалістичний ґрунт, йому на ньому не вдасться прорости.

Л. І. Марчук. Міжнародне значення історичного досвіду КПРС по соціалістичному перетворенню сільського господарства СРСР. Історичний досвід партії у розв'язанні аграрно-селянського питання викликав, викликає і буде викликати глибоку заінтересованість і пильну увагу мільйонів трудівників земної кулі, стверджуючи цим міжнародне значення соціальних перетворень в СРСР. Розроблений В. І. Леніним і вперше у світовій революційній практиці здійснений нашою країною кооперативний план повністю підтвердив слова Володимира Ілліча: «Тепер ми маємо вже перед собою чималий міжнародний досвід, який говорить з цілковитою виразністю, що деякі основні риси нашої революції мають не місцеве, не національно-особливе, не російське тільки, а міжнародне значення»²².

²⁰ Див.: Третій Всесоюзний съезд колхозников: Стеногр. отчет.— М., 1970, с. 44.

²¹ Рад. Україна, 1985, 11 верес.

²² Ленін В. І. Дитяча хвороба «лівізми» в комунізмі.— Повне збір. творів, т. 41, с. 3.

Теоретичні висновки і обґрунтування основоположників наукового комунізму, досвід КПРС у вирішенні аграрно-селянського питання були покладені в основу діяльності братніх комуністичних і робітничих партій, взяті за приклад народами країн, що розвиваються.

Історичні здобутки нашої партії у цій важливій сфері привертають увагу не тільки наших друзів. Чималий інтерес виявляє до них і сучасна «радянологія». Її головна мета — спотворити досвід СРСР і країн соціалістичної співдружності у вирішенні аграрного питання, викликати у світової громадськості недовіря до нього.

Один з найпоширеніших прийомів буржуазної пропаганди — це спроби заперечити значення історичного досвіду КПРС для діяльності братніх комуністичних і робітничих партій по соціалістичному перетворенню сільського господарства. «Радянологи» намагаються довести, що ці партії начебто не мали своїх аграрних програм, а лише сліпо копіювали радянський шлях. Зокрема, професор Техаського університету в США Е. Таборський безпідставно твердив, що, наприклад, здійснені Комуністичною партією Чехословаччини аграрні реформи нібито не відповідали інтересам селян, оскільки комуністи, мовляв, ніколи не мали глибокого коріння на селі, а тому не уявляли собі, чого ж хочуть селяни²³⁻²⁴.

Радянські історики, їх колеги в країнах соціалістичної співдружності та прогресивні історики Заходу дають гідну відсіч буржуазним фальсифікаторам. Міжнародне значення історичного досвіду КПРС у розв'язанні аграрно-селянського питання, практика перебудови сільського господарства в країнах соціалізму підтверджуються аграрними перетвореннями, які відбуваються в країнах Азії і Латинської Америки, що стали на шлях розвитку національної економіки.

Заяви буржуазних ідеологів М. Левіна, Б. Віньякура та багатьох інших про відсутність у комуністичних і робітничих партій своїх аграрних програм повністю спростовуються історичною дійсністю. Прийшовши до влади, робітничий клас європейських країн народної демократії насамперед подбав про розв'язання земельного питання. Прийняті тут перші закони про землю мали багато спільного з аналогічними реформами, здійсненими в нашій країні на зорі Радянської влади. Водночас, спираючись на теорію марксизму-ленізму, яка обґрунтовує вирішення аграрно-селянського питання через націоналізацію всієї землі або передачу її селянам, комуністичні й робітничі партії враховували як загальні закономірності соціалістичного перетворення сільського господарства, так і особливості їх вияву в своїх країнах. На відміну від СРСР і МНР, де земля була націоналізована, в ряді європейських країн народної демократії земля, одержана селянами, переходила в їх приватну власність. В окремих державах були здійснені водночас і націоналізація землі і передача її селянам.

Ці закони були спрямовані на ліквідацію феодально-кріпосницьких пережитків, поміщицького землеволодіння та задоволення потреб селянства в землі. Так, у декреті «Про проведення земельної реформи», прийнятому в Польщі 6 вересня 1944 р., наголошувалося саме на цьому завданні.

Неспроможні твердження буржуазних ідеологів і про те, мовляв, комуністичні й робітничі партії сліпо копіювали при проведенні соціалістичних перетворень радянський досвід колгоспного будівництва. Перші сільськогосподарські виробничі кооперативи почали виникати в європейських країнах народної демократії одразу ж після їх визволення від фашистської окупації. Однак значного поширення й розвитку вони набрали тільки в результаті перемоги там соціалістичних революцій. Спираючись на положення Ф. Енгельса про те, що завдання

²³⁻²⁴ Див.: Шарпов В. Г. Международное значение опыта КПСС по социалистическому преобразованию деревни. — М., 1976, с. 217—227.

пролетаріату, який здобув перемогу, «...щодо дрібних селян полягає насамперед у тому, щоб їх приватне виробництво, їх власність перевести в товариську, але не насильно, а з допомогою прикладу, пропонуючи для цього громадську допомогу»²⁵, керуючись ідеями ленінського кооперативного плану та використовуючи багатий досвід КПРС, братні комуністичні й робітничі партії з урахуванням специфіки й особливостей розвитку своїх країн висунули конкретні програми соціалістичного перетворення села. При цьому вони виходили з того, що лише створення великого соціалістичного виробництва може підняти життєвий рівень селян і забезпечити повну перемогу соціалізму. Обґрунтовуючи таку програму для Болгарії, Г. Димитров в одному із своїх виступів у 1947 р. підкреслював, що кооперування селянства «несе порятунок нашому величезному селянському населенню, нашій відсталій — з вини царської диннастії, буржуазії і фашистів — країні»²⁶.

Разом з тим форми кооперування селянських господарств, як і їх шляхи до великих колективних сільськогосподарських підприємств, були в братніх країнах різними. В НДР, наприклад, створювалися сільськогосподарські кооперативи, в Чехословаччині — об'єднані сільськогосподарські кооперативи, в Румунії — товариства спільного обробітку землі, в Угорщині — кооперативні групи, в КНДР і В'єтнамі — бригади трудової взаємодопомоги. В результаті становлення і розвитку цих форм виникли два види сільськогосподарських підприємств: державні і кооперативні.

У складних економічних умовах соціалістичні держави подавали селянам матеріальну допомогу кредитами, насінням, інвентарем, здійснювали заходи, спрямовані на обмеження куркульської експлуатації. Тільки за період другої п'ятирічки в Болгарії, Польщі та НДР капітальні вкладення в сільське господарство збільшилися відповідно в 1,5 раза, 4 рази і на 38%²⁷⁻²⁸. За прикладом Радянського Союзу на промислових підприємствах створювалися шефські товариства допомоги селу, кращі виробничники виїздили туди для сприяння в організації кооперативів. Використовуючи досвід КПРС, братні партії багатьох країн провели значну роботу по створенню машинно-тракторних станцій. Широко розгорнулася культурна революція на селі.

Важливе значення мало безпосереднє ознайомлення селян країн народної демократії з практикою колгоспного будівництва в СРСР. Вони на власні очі переконувалися в перевагах колективного сільськогосподарського виробництва. Так, у жовтні 1949 р., коли в чехословацькому селі лише починалося масове кооперування, для вивчення досвіду нашої країни у здійсненні ленінського кооперативного плану в Радянській Союз була направлена делегація з Чехословаччини у складі 306 чол. Протягом п'яти тижнів вона побувала у багатьох колгоспах і радгоспах і багато чого навчилася.

Повернувшись на батьківщину, члени делегації організували кілька спеціальних бригад. У цьому вони наслідували приклад радянських селян, які під час масової колективізації створювали ініціативні та вербувальні групи. Учасники бригад прочитали 6715 доповідей більш як у 6700 селах, які прослухали 546 тис. чол. Крім того, члени делегації виступали в пресі і по радіо, видали спеціальну книгу «Великий приклад», в якій детально розповіли про досвід колгоспного будівництва в СРСР²⁹. Як наслідок, у багатьох місцевостях країни різко збільшився вступ селян у сільськогосподарські кооперативи.

²⁵ Енгельс Ф. Селянське питання у Франції і Німеччині.— Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 22, с. 491.

²⁶ Димитров Г. Избранные произведения. М., 1957, т. 2, с. 344.

²⁷⁻²⁸ Петрушов А. Сельское хозяйство европейских стран народной демократии на социалистическом пути.— М., 1959, с. 124.

²⁹ Недорезов А. И. Аграрные преобразования в народно-демократической Чехословакии.— М., 1954, с. 47.

Використовуючи історичний досвід боротьби КПРС з правим ухилом, комуністичні й робітничі партії країн соціалістичної співдружності ідейно та організаційно розгромили групи, які виступали проти соціалістичних перетворень у сільському господарстві. Так, УСРП розвінчала опортуністичну течію Імре Надя, КПЧ дала рішучу відсіч течіям, представники яких проповідували самоплив у розвитку села, вимагаючи невтручання партії в процес кооперування селян. Намагаючись будь-що затримати соціалістичний розвиток сільського господарства, польські ревізіоністи виступили з пропагандою капіталістичного шляху його розвитку, необхідності реорганізації селянських господарств у великі фермерські господарства. На II та V Пленумах ЦК ПОРП (1959, 1960 рр.) ці теорії, носіями яких виступали, зокрема, економісти Б. Галенський та Н. Мещанковський, були рішуче викриті і засуджені.

Для перемоги соціалістичних відносин на селі братнім країнам соціалізму потрібно було значно менше часу, ніж нашої. Це пояснюється тим, що їх комуністичні й робітничі партії, спираючись на багатющий досвід КПРС, змогли уникнути багатьох труднощів і помилок, що їх доводилося долати ленінській партії в процесі колгоспного будівництва в СРСР.

Хронологічно період закінчення соціалістичних перетворень у сільському господарстві країн соціалістичної співдружності визначається 1958—1963 рр. Першою завершила їх Болгарія. Тут уже на кінець 1958 р. в 975 трудових кооперативах було об'єднано 4413 тис. селян. У 1960 р. завершилося кооперування селянських господарств у НДР, ДРВ, МНР; в 1961 р.— в Угорщині, в 1962 р.— в Румунії, в 1963 р.— на Кубі.

Аналізуючи підсумки будівництва нового суспільства в соціалістичних країнах та розкриваючи причини досягнутих успіхів, Нарада представників комуністичних і робітничих партій 1960 р. наголосила, що вони стали можливими «завдяки правильному застосуванню загальних закономірностей соціалістичного будівництва з урахуванням історичних особливостей кожної країни та інтересів соціалістичної системи в цілому, завдяки зусиллям народів цих країн, їх тісному братерському співробітництву і взаємній інтернаціональній допомозі і, в першу чергу, завдяки братерській інтернаціональній допомозі Радянського Союзу»³⁰.

Історичний досвід КПРС у справі соціалістичного перетворення сільського господарства і його розвитку, практика соціалістичного будівництва в братніх країнах соціалізму нині дедалі більше привертають увагу селян капіталістичних країн і особливо тих, які стали на шлях розвитку національної економіки. Про це свідчить і той факт, що на Третьюму Всесоюзному з'їзді колгоспників (1969 р.) були присутні делегації з 18 зарубіжних країн. Керівник сірійської делегації заявив на з'їзді: «Шлях, пройдений радянським селянством, приковує погляди мільйонів аграріїв світу, які розглядають його як єдиний шлях подолання відсталості й експлуатації, шлях будівництва майбутнього на основі справедливості, свободи та миру»³¹.

Спираючись на досвід Радянського Союзу, інших країн соціалістичної співдружності, глибокі аграрні реформи здійснюють уряди і народи Афганістану, Нікарагуа, Ефіопії і т. д., компартії капіталістичних країн — розвінчують намагання сучасних мальтузіанців виправдати жебрацтво і голод селян «законом зменшення родючості ґрунту».

Аграрні перетворення, здійснені в СРСР, інших країнах соціалістичної співдружності, наочно показують трудящим усього світу, що лише керований марксистсько-ленінською партією робітничий клас, який взяв владу в свої руки, спроможний задовольнити корінні інтере-

³⁰ Программные документы борьбы за мир, демократию и социализм.— М., 1961, с. 49.

³¹ Правда, 1969, 29 нояб.

си трудового селянства. І даремні намагання буржуазних фальсифікаторів усіх мастей і рангів очорнити історичний досвід КПРС у цій важливій справі, практику соціалістичного будівництва в братніх країнах соціалізму.

П. П. Панченко. До критики буржуазних фальсифікацій союзу робітничого класу, колгоспного селянства та інтелігенції. В. І. Ленін наголошував, що капіталізм навмисне роз'єднував верстви населення. За соціалізму це роз'єднання зникає повністю, а все суспільство перетворюється в єдиний кооператив³²⁻³³. Однак буржуазні ідеологи (Л. Шапіро, В. Шарндорф, Б. Мейснер) марно намагаються довести, що в радянському суспільстві ущемлюються інтереси всіх класів та соціальних груп. Однак факти свідчать про протилежне.

Перемога соціалізму привела до докорінних змін у соціальній структурі, яка складається не тільки з класів робітників і колгоспників, а також прошарку інтелігенції. Союзники пролетаріату активно й беззаперечно підтримують політику КПРС. Це юридично закріплено в Основному Законі країни — Конституції СРСР. В статті 19 говориться: «Соціальною основою СРСР становить непорушний союз робітників, селян та інтелігенції».

Держава сприяє посиленню соціальної однорідності суспільства — стиранню класових відмінностей, істотних відмінностей між містом і селом, розумовою і фізичною працею, всебічному розвитку та зближенню всіх націй і народностей СРСР»³⁴. Аналогічне положення зафіксоване в Конституції УРСР³⁵.

Ці обставини означають, що союз трудящих СРСР піднявся на нову якісну ступінь, набув глибокої суті й соціальної значимості. Це відповідає більш досконалому рівневі суспільного розвитку. Робітничий клас, колгоспне селянство і народна інтелігенція становлять не тільки політичну, а і ідейну спільність. Інтелігенція цілком і повністю поділяє політичні погляди робітничого класу. Її представники у своїй переважній більшості є вихідцями з народу і, безперечно, значно сильніше ніж будь-коли, органічно зв'язані з ним.

Розв'язати ж масштабні завдання соціально-економічного розвитку нашої країни можна тільки завдяки ще міцнішій консолідації зусиль всіх трудящих. Генеральний секретар ЦК КПРС М. С. Горбачов у своєму виступі на квітневому (1985 р.) Пленумі ЦК КПРС наголошував, що вирішити складні й масштабні проблеми сучасного етапу, що зачіпають всі сторони нашого життя, можна, тільки спираючись на живу творчість народу, на його розум, талант і працю. Для цього необхідно підняти мільйони людей, постійно розвивати ініціативу і енергію робітничого класу, селянства і інтелігенції, привести в рух ті невичерпні можливості, які є в розпорядженні нашого суспільства³⁶.

Політичною основою Української РСР, як і всієї країни, є Ради народних депутатів. Буржуазні ідеологи (П. Г. Джувілер, Д. Р. Хамер, С. М. Шварц та інші) твердять, що органи державної влади СРСР формуються без урахування соціального складу населення. Невичерпні можливості творчої співдружності трудящих визначаються не лише тим, що їх економічним фундаментом є найпередовіший, соціалістичний спосіб виробництва, а й тим, що політичною основою виступає держава, звичайно, з властивою їй загальнонародною демократією.

³²⁻³³ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 37, с. 331.

³⁴ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік.— К., 1977, с. 11.

³⁵ Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки.— К., 1978, с. 9.

³⁶ Рад. Україна, 1985, 24 квіт.

Братерське єднання радянських людей, за висловом В. І. Леніна, є союзом «представників науки, пролетаріату і техніки»³⁷.

В Конституції УРСР в розділі «Політична система» підкреслено, що Українська Радянська Соціалістична Республіка є соціалістичною загальнонародною державою, яка виражає волю й інтереси робітників, селян та інтелігенції, трудящих усіх національностей. Вся влада належить народові. Він здійснює керівництво справами держави через Ради народних депутатів, які становлять політичну основу УРСР. Всі інші органи підконтрольні і підзвітні їм³⁸.

Як завжди, Комуністична партія і Радянська держава приділяють значну увагу залученню представників селянства до роботи в органах Радянської влади всіх ступенів. Завдяки цілеспрямованій соціалістичній політиці партії постійно зростає їх роль у суспільному житті. Наприклад, у складі депутатів Верховної Ради республіки питома вага колгоспників становила у 1980 р. 19,2%. Практично такий же процент їх (18,8%) принесли вибори до Верховної Ради УРСР, які відбулися 24 лютого 1985 р.³⁹

У їх складі — такі відомі новатори й організатори виробництва, як голова колгоспу «Здобуток Жовтня» на Черкащині Герой Соціалістичної Праці Т. А. Гаврилова, ланковий механізованої ланки колгоспу «Іскра» на Хмельниччині Герой Соціалістичної Праці М. М. Янчук, доярка колгоспу «Ленінський шлях» на Ровенщині безпартійна Л. Д. Поліщук, оператор машинного доїння колгоспу ім. Кірова на Житомирщині комсомолка Л. Д. Яковенко, майстер машинного доїння колгоспу ім. Чапаєва Полтавської області Є. І. Кириак, бригадир овочеводів колгоспу «Заповіт Ілліча» Кримської області М. С. Кожушко, ланковий колгоспу ім. Котовського Вінницької області Герой Соціалістичної Праці Д. І. Васильківський і багато інших.

Аналогічними є показники представництва трудівників ланів у складі місцевих Рад республіки. Так, їх питома вага становить нині 38,3%⁴⁰. У Радах народних депутатів УРСР досить широко представлено й інші категорії трудящих. Наприклад, до Верховної Ради Української РСР робітників у 1975 р. було обрано 30,7%, в 1980 р. — 30,4%, а під час останніх виборів — 31,4%. Службовці ж відповідно становили: в 1975 р. 49,7%, 1980 р. — 50,4, а в нинішньому складі — 50,6%.

З урахуванням соціального складу населення формуються її місцеві органи влади. Серед депутатів цих Рад в 1977 р. налічувалося 33% робітників, 1981 р. — 33,7%, а в 1985 р. — 31,8%. В 1977 р. питома вага службовців у них дорівнювала 27,6%, в 1981 р. — 27,4%, а в 1985 р. — 34,3%.

Депутатська діяльність для трудівників громадських колгоспних господарств республіки, як і для інших обранців народу, вважається особливо почесним обов'язком, реальним втіленням на практиці ідеї про масове залучення трудящих до управління справами держави. За роки, що минули після схвалення Конституції 1936 р., у роботі цих органів взяли участь більш як 20 млн. чол., а в нашій республіці — близько 5 млн. Серед них налічувалося близько 2 млн. колгоспників, тобто кожний другий-третій трудівник ланів Української РСР⁴¹.

Питання про розвиток їх соціальної, громадсько-політичної активності, участь в державному будівництві та діяльності інститутів, що становлять політичну систему республіки, як і всієї країни, є об'єктом буржуазних фальсифікацій. В США створено спеціальний інститут

³⁷ Ленін В. І. Повне зібр. творів, т. 40, с. 182.

³⁸ Див.: Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки, с. 5.

³⁹ Див.: Развитие общественно-политической жизни современного села УССР, 1960—1984.— Киев, 1985, с. 94.

⁴⁰ Там же, с. 93.

⁴¹ Там же, с. 92; Коммунист Украины, 1980, № 1, с. 41.

ім. Кеннана, який координує «наукові дослідження» «радянологів». Він організовує різного роду конференції, публікує значну кількість антирадянських матеріалів. Подібні «заклади» існують в Англії, ФРН й інших країнах Заходу. Їх представники — Р. Даннелс, С. Томпкінс, Г. Кон, Д. Томашевич, М. Нікольсон та ін. намагаються протиставити партію і народ, перекручують і спотворюють сутність і основні положення Конституції РСРС. Вони твердять, що ця суть полягає в існуванні конституційної бюрократії, соціальної нерівності тощо. Все це — жалюгідні спроби показати радянську дійсність в кривому дзеркалі фальсифікаторів.

В нашому суспільстві процес розвитку політичної системи відбувається у взаємозв'язку з удосконаленням соціалістичної державності, яка сама зазнає принципово якісних змін. Найважливіша з них полягає в перетворенні диктатури пролетаріату в загальнонародну державу, функціонування якої здійснюється на основі сформульованих В. І. Леніним принципів народного представництва в органах влади. Він підкреслив, що необхідно залучати дедалі більше число громадян, а потім і «поголовно всіх громадян до безпосереднього і щоденного несення своєї частки тягот по управлінню державою»⁴². Яскравим прикладом цього є участь трудящих в різноплановій роботі Рад. В статті 9 Конституції Української РСР говориться про те, що основним напрямом удосконалення політичної системи нашого суспільства є даліше розгортання соціалістичної демократії; участь громадян в управлінні справами держави; підвищення ролі громадських організацій та посилення системи контролю, зміцнення правової основи суспільного життя, розширення гласності тощо⁴³.

Важливе значення на цьому шляху має діяльність депутатських комісій. Наприклад, у сільських, селищних і інших Радах республіки їх налічується 726 тис.⁴⁴ В їх роботі лише на селі беруть участь майже 83% депутатів та близько 227 тис. активістів.

Під час останніх виборів у республіці діяло 177 287 окружних, територіальних і дільничних комісій (1,8 млн. чол.). До їх складу входили 67,1% робітників і колгоспників, 56,9% безпартійних⁴⁵.

Показовим є представництво робітників, колгоспників, інтелігенції у складі Компартії України — керівної і спрямовуючої сили трудящих республіки. Так, перші з них у 1981 р. становили 44,1%, другі — 15,8, а треті — 40,1%⁴⁶. Цей факт свідчить про гармонічність розвитку основних класів нашого суспільства. В проєкті нової редакції Програми КПРС підкреслюється, що важливою закономірністю вдосконалення соціальних відносин на сучасному етапі є їх зближення, становлення безкласової структури суспільства при вирішальній ролі в цьому процесі робітничого класу⁴⁷.

Завдяки послідовному здійсненню аграрної політики партії сільськогосподарська праця перетворюється в різновид індустріальної, стираються істотні відмінності між містом і селом. Спосіб життя і характер праці колгоспників і робітників поступово зближуються. Успішне подолання цих відмінностей буде великим соціальним завоюванням. На вищій фазі комунізму завершиться становлення соціальної однорідності радянського суспільства.

⁴² Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 36, с. 71.

⁴³ Див.: Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки, с. 6.

⁴⁴ Див.: Некоторые вопросы организационной работы местных Советов народных депутатов: Стат. сб.— М., 1984, с. 27.

⁴⁵ Рад. Україна, 1985, 23 січ.

⁴⁶ Див.: Бойовий загін ленінської партії.— К., 1981, с. 19.

⁴⁷ Див.: Програма Комуністичної партії Радянського Союзу: (Нова редакція). Проєкт.— Рад. Україна, 1985, 26 жовт.

Л. Ю. Беренштейн. Реакційна сутність «радянологічної» концепції деколективізації в СРСР. Історичний досвід підтвердив, що колгоспно-радгоспний лад забезпечує динамічний, інтенсивний розвиток сільськогосподарського виробництва. Саме колгоспам і радгоспам належить вирішальна роль у реалізації Продовольчої програми. На долю суспільного сільськогосподарського виробництва в СРСР припадає близько 3/4 обсягу виробництва валової продукції сільського господарства і 88% її товарної продукції⁴⁸.

Ігноруючи відверто безперечні успіхи колгоспів і радгоспів, високу товарність їх виробництва, антикомуністи намагаються зобразити їх як нерентабельні господарства. «Продуктивність колгоспів і радгоспів,— пише, наприклад, «радянолог» Дж. Козлов,— не зростає відповідно формулюванням п'ятирічних планів»⁴⁹. Саме ця теза складає стрижень «радянологічної» концепції деколективізації в СРСР. Її антисоціалістична спрямованість знаходить своє втілення у провокаційних закличках буржуазних ідеологів ліквідувати колгоспи і радгоспи і відродити одноосібні селянські господарства. Ще у 50-х роках американський історик Ф. Шуман писав: «Продуктивність праці (мається на увазі у сільському господарстві в СРСР— Л. Б.) найбільш легко підвищити шляхом повернення до одноосібних господарств вільного підприємництва»⁵⁰. Буржуазний націоналіст П. Феденко у своїх «працях» відверто заявляє про доцільність створення в СРСР «приватних індивідуальних господарств», розвитку «приватної торгівлі», «підприємств персонального обслуговування»⁵¹. Нині концепцію деколективізації пропагують Л. Волін, Р. та Б. Леярди, С. Осовський та інші буржуазні «радянологи».

Спростовуючи наклепницькі твердження буржуазних ідеологів, перш за все необхідно показати спекулятивний характер вихідних посилок концепції деколективізації— тези про нерентабельний характер колгоспів і радгоспів. Її неспроможність переконливо доводить практика розвитку сільського господарства в СРСР.

Сучасні колгоспи— це великі, висококомеханізовані господарства, здатні нарощувати виробництво сільськогосподарської продукції. Виключно високою є питома вага їх товарної продукції. В 1983 р. вона становила (у %): в усій товарній сільськогосподарській продукції— 39, в продукції рослинництва— 47, бавовни— 66, цукрового буряка— 89, картоплі— 31, овочів— 29, в продукції тваринництва— 34 (в тому числі— м'яса— 32, молока— 54, яєць— 7, шерсті— 31). Високотоварними є радгоспи. В усій товарній продукції їх питома вага становить 48, в тому числі у рослинництві— 41, в тваринництві— 52%. В цілому питома вага колгоспів, радгоспів та інших виробничих сільськогосподарських підприємств у загальних закупках бавовни, цукрового буряка, соняшника становить 100%, картоплі— 75, молока— 99, худоби і птиці— 99, яєць— 97, овочів— 92, шерсті— 77%⁵².

Чистий прибуток колгоспів і радгоспів у 1983 р. досяг приблизно 24 млрд. крб., рівень рентабельності— майже 22%. По підсумках 1984 р., більш складного за погодними умовами цей прибуток становив близько 20 млрд. крб., рентабельність виробництва— 18%⁵³.

⁴⁸ Підраховано за кн.: Народное хозяйство СССР в 1983 году.— М., 1984, с. 210, 283.

⁴⁹ Koslov J. The despised and the damned: The Russian peasant through the ages.— New York; London, 1972, p. 157.

⁵⁰ Schuman F. Russia since, 1957: Four decades of Soviet politics.— New York, 1957, p. 89.

⁵¹ Феденко П. Соціалізм давній і новочасний.— Лондон; Париж; Мюнхен, 1968, с. 89.

⁵² Народное хозяйство СССР в 1983 году: Стат. ежегодник.— М., 1984, 217—218.

⁵³ Горбачов М. С. Нарощувати продовольчі ресурси: Виступ на нараді партійно-господарського активу областей Казахстану, країв та областей Сибіру і Уралу 7 вер. 1985 р.— К., 1985, с. 8.

Важливим показником рентабельності колгоспів і радгоспів є зростання їх доходів. У 1984 р. по всій діяльності вони становили понад 18 млрд. карбованців⁵⁴. Все це свідчить, що ці господарства в цілому виконують планові завдання, передбачені Продовольчою програмою, розвиваються як рентабельні, високоотоварні.

Намагаючись «обгрунтувати» концепцію деколективізації, «радянологи» оперують ще одним сумнівним аргументом — розмірковуваннями про існування в СРСР «приватної власності» на землю⁵⁵. Подібного роду твердження переконливо спростовуються положеннями радянського законодавства і фактичним станом у справі землекористування в нашій країні. У Конституції СРСР (ст. 12) і Основах земельного кодексу Союзу РСР і союзних республік юридично зафіксовано, що всі землі країни складають єдиний Державний земельний фонд Радянського Союзу. Це означає, що єдиним власником усієї землі в радянському суспільстві виступає соціалістична держава.

Всі землі сільськогосподарського призначення надаються у користування: а) колгоспам, радгоспам та іншим сільськогосподарським підприємствам і організаціям для ведення сільського господарства; б) науково-дослідним, учбовим закладам, дослідним станціям та іншим сільськогосподарським дослідницьким і учбово-дослідним установам для проведення польових досліджень, впровадження науки і передового досвіду, практичного навчання студентів і учнів, а також для виробництва сортового насіння, вирощування племінного молодняка тварин та інших виробничих цілей; в) несільськогосподарським підприємствам, організаціям і установам, які використовують надані їм землі для ведення підсобного сільського господарства з метою поліпшення постачання робітників і службовців, а також кращого забезпечення продуктами харчування їдалень, буфетів, дитячих установ, лікарень, профілакторіїв і будинків відпочинку; г) громадянам для ведення особистого підсобного господарства членами родини без застосування найманої праці.

Основними землекористувачами є колгоспи і радгоспи, у розпорядженні яких знаходиться понад 98% площ сільськогосподарських угідь нашої країни⁵⁶. В інтересах стабільного землекористування землі сільськогосподарського призначення закріплюються за ними в безплатне і безстрокове користування, згідно з Основним Законом СРСР.

Землі надаються у користування також підсобним господарствам підприємств, організацій і установ та громадянам для ведення особистого підсобного господарства. Але це не означає, що надані їм земельні ділянки стають приватною власністю. Вони залишаються власністю держави. Вказані категорії землекористувачів не мають права її продавати чи передавати у спадкоємність. До того ж, за рішенням відповідних радянських органів вони можуть бути позбавлені права користуватися закріпленою за ними землею.

Саме ці важливі фактори свідомо ігнорують «радянологи», які вбачають ознаки деколективізації в появі в СРСР так званого «незалежного сільського господарства». До нього вони відносять підсобні господарства підприємств і організацій, садово-огородні кооперативи трудящих, особисті підсобні господарства робітників, колгоспників, службовців. При цьому особисті підсобні господарства громадян зображуються антикомуністами як «приватні ділянки», «приватний сектор», «реліквія приватної власності». До того ж, особистим підсобним господар-

⁵⁴ Трудовий ритм п'ятирічки. Про підсумки виконання державного плану економічного і соціального розвитку СРСР у 1984 році: Повідомл. ЦСУ СРСР — Рад. Україна, 1985, 26 січ.

⁵⁵ Coexistence, 1982, vol. 19, N 1, p. 1.

⁵⁶ Здоровцев А. И., Касьянов Л. И., Грызенков В. М. Экономика сельского хозяйства. — Харьков, 1984, с. 54.

ствам приписуються виключні можливості: ефективність, високу продуктивність праці⁵⁷.

Вказуючи на неспроможність спроб «радянологів» відшукати ознаки деколективізації, слід підкреслити, що сучасне особисте підсобне господарство — це не залишок дореволюційного селянського наділу, а зовсім новий вид, викликаний до життя соціальними перетвореннями на селі. Його соціалістичний характер зумовлений кількома факторами. По-перше, воно ведеться на землі, яка знаходиться у власності держави. З 1052,2 млн. га землі, яка знаходиться у користуванні сільськогосподарських підприємств і господарств, використовуються як підсобні господарства населення 6,1 млн. га.⁵⁸ По-друге, колгоспники і робітники радгоспів працюють на присадибних ділянках у вільний від роботи час у суспільному господарстві. По-третє, особисте підсобне господарство підтримується колгоспами і радгоспами кормами, технікою, насінням, молодняком, ветеринарним обслуговуванням і т. п.

У цьому зв'язку велике значення надається посиленню інтеграції суспільних і особистих господарств, розширенню договірних відносин між ними, суттєвому підвищенню ролі споживчої кооперації, поліпшенню заготівель продукції у населення. На цій основі ще більше забезпечується соціалістичний характер розвитку підсобних господарств, посилюються передумови, які запобігають виникненню приватновласницьких тенденцій.

В особистих підсобних господарствах застосовується виключно праця членів родини. Як характер цих господарств, так і умови, в яких вони розвиваються, виключають експлуатацію чужої праці. Особисте підсобне господарство цілком і повністю включено в систему соціалістичного розширеного виробництва. В силу цього воно з'являється виробничою різновидністю особистої власності населення і специфічною соціалістичною формою господарювання по виробництву продукції сільськогосподарства.

І нарешті, користа неспроможності ще одного «аргументу», який намагаються використати антикомуністи на користь своїх антисоціалістичних розмірковувань. Це — спекуляції навколо ролі і функцій у складі колгоспів і радгоспів первинних трудових осередків — ланок. В антикомуністичній літературі їх намагаються зобразити у вигляді «ростків капіталізму». В зв'язку з цим буржуазні ідеологи плекають надії, що ланкова система може привести до послаблення контролю за індивідуальною працею селян.

Ці вигадки, перш за все, спростовуються тим, що ланки існують і діють в рамках єдиних соціалістичних сільськогосподарських підприємств — колгоспів і радгоспів. Членами бригад, ланок є колгоспники чи робітники радгоспів. Земля, техніка, які передаються бригадам, ланкам, є суспільною власністю (державною або колгоспно-кооперативною). Діяльність бригад, ланок здійснюється на основі єдиних планів розвитку колгоспів і радгоспів. Таким чином, за діяльністю бригад і ланок існує постійний контроль з боку правління колгоспів, дирекції радгоспів, партійних, громадських організацій, вони діють на основі положень, інструкцій, в яких визначені соціалістичні принципи господарювання.

Таким чином, саме життя підтверджує брехливість і неспроможність злісних вигадок антикомуністів про нібито існуючі передумови для деколективізації в СРСР. Навпаки саме на основі динамічного розвитку колгоспів і радгоспів невпинно зростає сільськогосподарське виробництво, підвищується його рентабельність.

⁵⁷ Ibid., 1984, vol. 21, N 1, p. 5.

⁵⁸ Народное хозяйство СССР в 1983 году, с. 230.

І. С. Корольов. До питання критики буржуазно-націоналістичних фальсифікацій марксистсько-ленінської теорії аграрного питання. Антикommуністичні фальсифікації марксистсько-ленінської теорії аграрного питання нині мають певні особливості, які, на наш погляд, слід враховувати в критиці ворожих нам ідей. Одна з них — це тісне співробітництво «радянологів» з буржуазно-націоналістичними ідеологами. Найбільш рельєфно це проявляється в пропаганді традиційної антикомуністичної тези про ворожість марксизму-ленінізму до селянства і його потреб. Так, К. Віттфогель стверджував, що прояви ворожості марксизму до селянства можна нібито знайти вже у «Маніфесті Комуністичної партії», в якому селянство розглядається як «ворожий клас»⁵⁹. Нічим не відрізняються в цьому плані і «ідеї» одного з претендентів на роль ідеолога українського буржуазного націоналізму В. Гришка, з точки зору якого в «Маніфесті» К. Маркс і Ф. Енгельс «не залишили для селянства місця ані в революційному процесі, ані в процесі будівництва комунізму»⁶⁰.

В даному випадку ідеологи антикомунізму свідомо перекручують оцінку К. Марксом і Ф. Енгельсом двоїстої природи селянина як трудівника і власника, а, отже, і обумовленої цим двоїстої ролі селянства в революційному процесі. З одного боку, вони абсолютизують і намагаються видати за головне у вченні класиків марксизму ідею про те, що селянство, як і інші середні верстви, займає проміжне становище між пролетаріатом і буржуазією і, блокуючись до певного часу з останньою, не може відігравати в цьому плані революційної ролі. А з другого боку, вони вперто замовчують марксистське положення «Маніфесту» про те, що з розвитком капіталізму середні верстви, в тому числі і селянство, розорюються й переходять в ряди пролетаріату, стають союзником пролетаріату в соціальній революції. Тому не випадково, К. Маркс і Ф. Енгельс наголошували, що вони рішуче виступають на «боці дрібного селянина»⁶¹. Ця ідея пронизує цілий ряд праць класиків марксизму і знайшла свій дальший розвиток в ленінському вченні про соціалістичну революцію.

Приписуючи основоположникам наукового комунізму ідею «ворожості» до селянства, «радянологи», в тому числі і українські буржуазні націоналісти, тим самим намагаються спотворити марксистську ідею союзу робітничого класу і трудового селянства в соціалістичній революції. Я. Стецько, М. Сціборський, А. Білінський та інші наклепники твердять про те, що В. І. Ленін, більшовики використали селянство лише в кон'юнктурних цілях з метою захоплення влади. «Для комуністів,— писав М. Сціборський,— селянство є чинником ворожим, або, як кажуть вони, контрреволюційним, є тільки погноєм для вирішення завдань пролетарської революції»⁶².

Подібні псевдонаукові писання українських буржуазних націоналістів є грубою фальсифікацією теорії наукового комунізму. К. Маркс і Ф. Енгельс, виходячи з аналізу революційного руху, глибоко обґрунтували ідею союзу робітників і селян, зробили висновок про те, що саме ця сила — союз робітників і селян — здатна знищити пануючий лад і створити нове суспільство⁶³.

В. І. Ленін відстояв і збагатив марксистську ідею союзу робітничого класу і селянства. В цьому союзі Володимир Ілліч вбачав головну умову революційного перетворення суспільства. «Послідовним борцем

⁵⁹ Handbuch des Weltkommunismus.— Freiburg; München, 1958, S. 428.

⁶⁰ Гришко В. Від «Маніфесту» до голокосту.— Сучасність, (Мюнхен), 1983. № 12, с. 77.

⁶¹ Енгельс Ф. Селянське питання у Франції і Німеччині.— Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 22, с. 493.

⁶² Сціборський М. ОУН і селянство.— Розбудова нації, 1933, с. 6.

⁶³ Маркс К. Класова боротьба у Франції.— Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 7, с. 80.

за демократизм може бути тільки пролетаріат,— писав В. І. Ленін.— Переможним борцем за демократизм він може стати тільки в тому разі, якщо до його революційної боротьби приєднається маса селянства»⁶⁴.

Ідея союзу робітничого класу і селянства стала наріжним каменем аграрної програми більшовиків. Програма Комуністичної партії і партійні документи з аграрного питання повністю спростовують антикомуністичні твердження українських буржуазних націоналістів про те, що з часу утворення партії і до 1917 р. більшовики «аграрному питанню майже не приділяли уваги»⁶⁵. Навпаки, аналіз цих документів свідчить, що теоретичні пошуки розв'язання аграрного питання в інтересах переважної більшості трудящого селянства ленінська партія тісно поєднувала з конкретною ідеологічною та організаторською роботою серед трудівників. Програма вимога партії конфіскувати всі поміщицькі, державні і церковні землі і передати в користування всім трудящим, знайшла реалізацію в ленінському «Декреті про землю».

Керуючись аграрною теорією К. Маркса і Ф. Енгельса, В. І. Ленін, наша партія висунула план докорінної перебудови сільськогосподарського виробництва — план його кооперування. Його здійснення в СРСР забезпечило стабільний розвиток сільського господарства на нових, соціалістичних засадах, створило небачені раніше соціально-економічні і політичні умови всебічного і гармонійного розвитку особи сільського трудівника. Провокаторсько-фарисейськими є намагання буржуазних ідеологів та їх підпісувачів з табору українських буржуазних націоналістів спотворити саму ідею кооперування. Вони силкуються довести, що виробниче кооперування, здійснене в нашій країні, суперечить марксистсько-ленінській теорії. А. Ноув, Ш. Був'є, М. Павлюк та інші фальсифікатори твердять, що К. Маркс і Ф. Енгельс підтримували ідею кооперування «тільки з тактичних міркувань», «на першому етапі диктатури пролетаріату», що В. І. Ленін взагалі був проти кооперації»⁶⁶. Між тим, класики марксизму-ленізму, віддаючи належне споживчо-збутовій кооперації, на перший план ставили кооперацію виробничу. Зокрема, К. Маркс і Ф. Енгельс, беручи до уваги обмеженість сфери дії кооперації в буржуазному суспільстві, виступали за її розширення і розвиток до національних розмірів, визнавали за цим процесом немінучу перемогу. Щоб визволити трудящі маси, писав К. Маркс, кооперативна праця повинна розвиватися в загальнонаціональному масштабі і на загальнонаціональні кошти⁶⁷. При цьому перемогу кооперативного руху К. Маркс зв'язував з завоюванням пролетаріатом державної влади і ліквідацією приватної власності на знаряддя і засоби виробництва. Кооперативна система, писав К. Маркс, ніколи не зможе перетворити капіталістичне суспільство без докорінних соціальних змін основ суспільного ладу, без переходу державної влади від капіталістів і землевласників до самих виробників⁶⁸. Що ж до використання кооперації при будівництві комуністичного суспільства, то Ф. Енгельс писав: «При переході до повного комуністичного господарства нам доведеться в широких розмірах застосовувати як проміжну ланку кооперативне виробництво,— у цьому Маркс і я ніколи не сумнівались»⁶⁹.

В свою чергу, В. І. Ленін не раз наголошував, що кооперація селян в сфері товарообороту і споживання — це необхідне і достатне

⁶⁴ Ленін В. І. Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції.— Повне збір. творів, т. 11, с. 44—45.

⁶⁵ Кононенко К. Україна і Росія: Соціально-економічні підстави української національної ідеї, 1917—1960.— Мюнхен, 1965, с. 228.

⁶⁶ Soviet Studies, 1965, vol. 18, N 4, p. 407; Павлюк М. Кооперація в СРСР.— Визвольний шлях.— (Лондон), 1959, № 9, с. 972.

⁶⁷ Маркс К. Установчий маніфест Міжнародного товариства робітників.— Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 16, с. 11—12.

⁶⁸ Маркс К. Інструкція делегатам тимчасової Центральної Ради з окремих питань.— Там же, т. 16, с. 194.

⁶⁹ Енгельс Ф. Августу Бебелю.— Там же, т. 36, с. 340.

«для побудови соціалістичного суспільства», але це «ще не побудова соціалістичного суспільства»⁷⁰. Він підкреслював: «Політика коопера- тивна, в разі успіху, дасть нам піднесення дрібного господарства і по- легшення його переходу, в невизначений строк, до великого виробницт- ва на началах добровільного об'єднання»⁷¹.

Творче втілення КППРС ленінського плану соціалістичного кооперу- вання селянства довело неспроможність тверджень буржуазних ідео- логів, які завжди посилено вихваляли стійкість і ощадливість інди- відуального селянського господарства, його мнимі переваги над круп- ним господарством, про несприйнятливність селян до соціалізму. Кому- ністична партія, враховуючи психологію селянства, його вікову прив'я- заність до індивідуального господарства, поступово, на основі прак- тичного досвіду, підводила селян до розуміння життєвої необхідності соціалістичного кооперування, цілою системою практичних заходів до- помогла їм перекопатися в перевагах великого, усуспільненого гос- подарства.

Досвід КППРС, інших комуністичних і робітничих партій країн со- ціалістичної співдружності в перебудові на колективних засадах сіль- ського господарського виробництва всупереч наклепницьким наскокам іде- ологів антикомунізму, в тому числі й українського буржуазного наці- оналізму, переконливо довів реалізм і життєдайну силу марксистсько- ленінської аграрної теорії, яка вказує єдино вірний шлях розв'язання аграрного питання. Свідчення цьому — незаперечні успіхи сільськогос- подарського виробництва в СРСР і соціалістичних країнах, а також багатьох країн, що розвиваються, де зроблено перші кроки по шляху перебудови сільського господарства на колективних засадах.

І. Ю. Чарських. Критика буржуазних фальсифікацій історії союзу робітничого класу з трудящим селянством і його ролі в колекти- візації сільського господарства. Для сучасної «радянології» характер- ним є зростання інтересу до цієї теми. Свідчення тому — розширення відповідних сюжетів у монографіях про соціалістичну реконструкцію СРСР, поява досліджень, автори яких спеціально розглядають взаємо- відносини робітників та селян під час колективізації, зосереджуючи увагу на головних аспектах цієї проблеми⁷².

Стрижень фальсифікації становлять намагання буржуазних ідео- логів, як вже зазначалося, протиставити усіх селян робітничому кла- су, село — місту. Характеризуючи селянство в початковий період соціалі- стичної реконструкції народного господарства, буржуазна історіо- графія заперече найявність в ньому соціальних груп, які склалися, і визнає лише майнову диференціацію. Неспроможність тверджень «ра- дянологів» про селянство як «сіру однорідну масу» переконливо дове- дена в марксистській літературі. Тому, не зупиняючись докладно на кри- тиці цієї антирадянської тези, хотілося б зробити одне уточнення. Де- які радянські дослідники вважають, що основні положення міфу про «однорідність» селянства були сформульовані в кінці 40-х років Н. Яс- ним⁷³. Як запеклий антирадянщик він дійсно докладав чимало зусиль для пропаганди цієї неправди. Але з'явилася вона значно раніше в 20-х—30-х роках в західних буржуазних газетах. Авторами антирадян- ських статей виступали американські репортери і представники держав- них установ⁷⁴.

⁷⁰ Ленін В. І. Про кооперацію.— Повне збір. творів, т. 45, с. 352.

⁷¹ Ленін В. І. Про продовольчий податок.— Там же, т. 43, с. 208.

⁷² Soviet Studies, 1984, vol. 36, N 2, p. 205—222.

⁷³ Изменения социальной структуры советского общества, Октябрь 1917—1920.— М., 1976, с. 89.

⁷⁴ Social conditions in Soviet Russia.— New York, 1931, p. 9—10.

Останнім часом найбільш активними проповідниками фальсифікаторської тези про однорідність доколгоспного села та про куркульство як найактивнішу частину селянства, яка «уособлювала селянство в цілому», є відомий англійський історик Р. Девіс із своєю школою та японський «радянолог» Ю. Таніучі⁷⁵.

Спростовуючи твердження «радянологів», слід відмітити, що незважаючи на значне вирівнювання у ході революції, на селі залишалась глибока соціальна диференціація навіть стосовно землі, а що до інвентаря,— нерівність залишалась надзвичайно великою. За даними селянських бюджетів у 1926/27 році вартість засобів виробництва типово незможного господарства становила 158 крб., середняцького 572 крб., а куркульського — 2594 карбованців⁷⁶. За переписом 1926 р. на селі було 791 тис. господарств, які систематично експлуатували працю наймитів (4,7 млн.)⁷⁷. Вибіркові селянські бюджетні обстеження свідчать, всупереч твердженням буржуазних істориків, про те, що куркульство вело переважно екстенсивне господарство, по-хижацькому витрачаючи дешеvu найману працю, і неохоче йшло на інтенсифікацію виробництва. Це, зокрема, підтверджується відсутністю витрат з їх боку на агрономічні введення та мінеральні добрива. Питома вага кваліфікованої робочої сили у приватновласницькому секторі сільського господарства за переписом 1926 р. не перевищувала 0,5%, в той час як на соціалістичних сільгосппідприємствах — 10,2%⁷⁸.

Сучасні буржуазні історики як головний аргумент «єдності» селянства висувують тезу про його «спільну класову свідомість». Але про яку спільну «селянську свідомість» другої половини 20-х рр. може йти мова, якщо сільська буржуазія вдавалася до організованого хлібного саботажу в 1927/28, 1928/29 рр., політичної агітації проти Радянської влади, яка виражала інтереси робітничого класу та трудового селянства, до прямого терору проти її представників. В 1926 р. в країні було зареєстровано 400 актів політичного терору з боку куркульства, в 1927—700, в 1928 — 1440⁷⁹. Все це є свідченням надуманості заяв Е. Мюлера та йому подібних про те, що «партія інспірувала класову боротьбу з куркульством»⁸⁰.

Ще в роки громадянської війни відбулось оформлення пролетарських прошарків на селі в силу, які усвідомлювали свої класові суперечності з сільською буржуазією, та необхідність згуртування із робітничим класом для боротьби проти спільного ворога. Яскравим втіленням зростання класової свідомості батрацтва були страйки 1929 р. проти куркулів.

Комуністична партія та Радянська держава своєчасно вживали заходів, щоб зламати опір куркульства та ліквідувати його як клас, що означало «штурм робітничого класу на останній оплот капіталістичної експлуатації в країні»⁸¹. Така політика була обумовлена історичною закономірністю: перемога соціалізму була несумісна з дальшим існуванням куркулів. Тому в цей час на перший план виступає насильницька функція держави диктатури пролетаріату при непорушності головного принципу — союзу робітничого класу та селянства, який має антикуркульську спрямованість.

⁷⁵ Davies R. W. *Industrialization of Soviet Russia*. Vol. 1. *The socialist offensive: The collectivization of Soviet agriculture, 1929—1930*.— London; Basingstoke, 1980, 429 p.; *Soviet Studies*, 1981, vol. 33, N 1, P. 518—547.

⁷⁶ *Изменения социальной структуры советского общества: (1921 — середина 30-х годов)*.— М., 1979, с. 99.

⁷⁷ Данилов В. П. *Советская доколхозная деревня: население, землепользование, хозяйство*.— М., 1977, с. 57—58.

⁷⁸ Там же, с. 61, 63.

⁷⁹ Кукушкин Ю. С. *Сельские Советы и классовая борьба в деревне (1921—1932 гг.)*.— М., 1968, с. 173.

⁸⁰ *Industrialisierung und Sozialer Wandel in Russland*.— Göttingen, 1979, S. 310.

⁸¹ КППС в резолюціях..., т. 4, с. 394.

Історіографічний аналіз буржуазної літератури про боротьбу проти куркульства в СРСР дає можливість виділити тут два підходи. Найбільш типовим для «радянології» є перекручене трактування історії ліквідації капіталістичних елементів на селі виключно як процес їх фізичного знищення. В працях представників сучасного неоконсервативного напрямку воно обросло чисельними атрибутами наукоподібності у вигляді різноманітних ілюстративних додатків, порівняльних таблиць та ін.⁸² Проте фальсифікаторська сутність їх тверджень залишається незмінною.

Поряд з пануванням постулатів «печерної антирадянщини» у публікаціях буржуазних ідеологів трапляються інші підходи до вказаної проблеми. В питанні про розкуркулювання та виселення сільських експлуататорів характерною є суперечлива об'єктивістська позиція Р. Девіса. Згущаючи барви у малюванні подій, він намагається виступити у ролі захисника куркулів. З іншого боку — визнає необхідність їх експропріації бо, «якщо куркулів зарахувати у колгосп, — пише Девіс, — вони принесуть туди капіталістичні відносини та свою ворожість. Якщо їх залишити на селі, вони будуть постійним джерелом занепокоєння»⁸³.

Не знищення, а поступове перевиховання колишніх експлуататорів, перетворення їх в рівноправних працівників було метою робітничого класу. Так, згідно з прийнятою вже у липні 1931 р. Президією ЦВК СРСР постановою «Про порядок відновлення у громадянських правах селян, які вислані», більша їх частина (640 тис.) була залучена до праці на промислових підприємствах та будовах, значна кількість (445 тис.) — у нестатутні сільгоспартілі⁸⁴. Конституція СРСР 1936 р. надала громадянські права усім колишнім експлуататорам.

Розглядаючи соціальні взаємовідносини під час соціалістичної реконструкції в СРСР, буржуазна історіографія намагається висунути як основне — питання про взаємовідносини робітників та міфічного «нового панівного класу». В дійсності ж саме питання про союз робітничого класу з селянством є, за визначенням В. І. Леніна, найбільш корінне, найбільш істотне питання нашої революції та усіх майбутніх революцій взагалі⁸⁵.

Питання про союз робітничого класу с трудящим селянством «радянологи» всіляко намагаються відсунути на задній план і грубо спотворюють його. Заперечується сама можливість такого союзу. Існує кілька способів такого заперечення.

По-перше, К. Марксу та Ф. Енгельсу приписують ворожість ідеї союзу, що не має нічого спільного з дійсністю. «...Селяни знаходять свого природного союзника і вождя в міському пролетаріаті, покликаному повалити буржуазний лад»⁸⁶, — вказував К. Маркс, пояснюючи необхідність цього союзу для селянства. Мета пролетаріату — в перевихованні селян, переконанні їх в тому, що капіталістичне виробництво так само розчавить їх дрібне господарство, як залізничний поїзд — ручну тачку, що селянське майно і землеволодіння можна врятувати тільки перетворивши їх у кооперативне володіння і кооперативне виробництво. Тому, зауважував Ф. Енгельс, ми ніколи не можемо обіцяти дрібним селянам підтримати їх одноосібну власність. Але пролетаріат рішуче стоїть на боці дрібного селянина, прагне до того, щоб його життя було «більш терпимим», зробить усе, щоб полегшити йому перехід до това-

⁸² Soviet Studies, 1981, vol. 33, N 1, p. 51—87.

⁸³ Davies R. W. The Socialist offensive, p. 409.

⁸⁴ Ивницкий Н. А. Классовая борьба в деревне и ликвидация кулачества как класса (1929—1932 гг.).— М., 1972, с. 245.

⁸⁵ Ленін В. І. IX Всеросійський з'їзд Рад 23—28 грудня 1928 р.— Повне зібр. творів, т. 44, с. 292.

⁸⁶ Маркс К. Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта.— Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 8, с. 199—200.

риства, коли він на це зважається, і навіть дасть йому відстрочку для роздуму, коли він відразу не зможе прийняти таке рішення⁸⁷.

По-друге, виходячи з трактування класів як груп, які ведуть боротьбу за привілеї, владу, «радянологи» заперечують можливість існування дружніх класів. Якщо радянські вчені констатують існування двох класів, вони повинні визнати й антагоністичні суперечності між ними, — такий зміст розумувань К. фон Бейме про «штучність» «парадокса неантагоністичних класів, який був вигаданий у 30-ті рр.»⁸⁸. Але робітничий клас та селянство — класи трудящі, їх союз проти експлуататорів є природним. До того ж, робітничий клас та селянство базують свою життєдіяльність на однаковій за типом — суспільній, соціалістичній власності. Обидві форми цієї власності виключають можливість існування за рахунок експлуатації, стверджують колективістський спосіб життя.

І нарешті, слід вказати на неспроможність «радянологів» протиставити робітничий клас селянству а) за допомогою посилення на «розрив у зарплаті» (У. Блеквелл та ін.), бо різниця в оплаті вводилася не між класами, а відповідно кількості та якості праці; б) за соціальним станом за допомогою твердження про меншу можливість селян для соціальної мобільності (Ш. Фіцпатрік), бо абсолютна більшість людей, які змінили своє соціальне положення за роки реконструкції, були виходці з селянства.

«Радянологи» традиційно заперечують керівну роль робітничого класу в соціалістичній перебудові сільського господарства СРСР. «Рушійною силою революції зверху (колективізації) був не суспільний (робітничий) клас, а партійна та державна машина», — такий лейтмотив їх висловлювань як у 30-ті, так і у 80-ті роки⁸⁹. Тобто заперечення це, як бачимо, базується на перекрученні сутності партії та держави, хибній трактовці їх як антиробітничої сили. Проте саме робітничий клас через свою Комуністичну партію та державу диктатури пролетаріату здійснював соціалістичну реконструкцію села, використовуючи найважливіші важелі: розвиток крупної машинної індустрії, яка постачала селу нову техніку; кооперацію селянських господарств, створення мережі колгоспів, радгоспів, МТС; фінансову допомогу колгоспному будівництву.

Міські робітники брали й безпосередню участь у соціалістичній перебудові села. Найбільш розповсюджена у «радянології» тенденція висвітлення історії робітничих бригад, двадцятип'ятитисячників та інше — це зведення їх діяльності до різновиду «репресивного контролю центру» за колгоспами. Безумовно, робітники виконували важливу контролюючу функцію, бо всі соціально-економічні трансформації в умовах диктатури пролетаріату повинні відбуватися тільки під контролем робітничого класу та його партії. Але головною метою руху двадцятип'ятитисячників було здійснення функції організаторської. Характерною тенденцією сучасної буржуазної історіографії є намагання заперечити позитивні результати роботи двадцятип'ятитисячників, негативно оцінити «зміну авангарду на селі». «Сільській місцевості, — пише, наприклад, Р. Девіс, — зараз бракувало тих селян, які процвітали економічно (куркулів), — ...городяни були неосвічені у сільському господарстві»⁹⁰. Відповідаючи на ту частину сентенції, яка стосується двадцятип'ятитисячників, слід зауважити, що, по-перше, практично всі вони пройшли підготовку на спеціальних курсах, а по-друге, робітники приїжджали у ролі не аг-

⁸⁷ Енгельс Ф. Маркс — Там же, т. 19, с. 332; Енгельс Ф. Селянське питання у Франції та Німеччині. — Там же, т. 22, с. 492—497.

⁸⁸ Marxism, Communism and Western society. — In: A comparative encyclopedia / Ed. by C. D. Kernig. Vol. 2. — New York, 1972, p. 14.

⁸⁹ Soviet Studies, 1981, vol. 33, N 1, p. 532.

⁹⁰ Davies R. W. Socialist offensive, p. 415.

рономів, а організаторів колгоспного руху. За короткий час вони показали себе «чудовими організаторами колгоспного господарства і здобули авторитет серед колгоспників, особливо в тих випадках, коли вони ставили своїм головним завданням допомагати вирощуванню нових кадрів з самих колгоспників»⁹¹.

О. Ф. Іванов. Критика буржуазних фальсифікацій об'єктивної обумовленості колективізації сільського господарства в СРСР. Спроби заперечити об'єктивну обумовленість курсу КПРС на здійснення колективізації в СРСР складають лейтмотив сучасних «радянологічних» інтерпретацій історії соціалістичних перетворень в нашій країні. Автори численних антикомуністичних видань намагаються нав'язати читачеві фальсифікаторську тезу про «волюнтаризм» аграрної політики Комуністичної партії, про її нібито «негативні» для сільського господарства наслідки.

При цьому слід зауважити, що пропаганда подібних домислів нині здійснюється на рівні державних установ, виступаючи своерідною «теоретичною» основою для обґрунтування реакційних зовнішньо-політичних акцій — здійснення економічних «санкцій» проти СРСР. Так, у листопаді 1983 р. до обговорення у сенатській комісії США по продовольству, сільському і лісному господарству проблем експорту зерна в СРСР було запрошено «радянологів» та «українознавців» — співробітника Гуверовського інституту війни, революції і миру Р. Конквеста, професора економіки Іллінойського університету Дж. Міллара, співробітника Інституту українських досліджень при Гарвардському університеті Дж. Мейса та ін. Лейтмотивом виступів цих «експертів» була фальсифікаторська теза про «відсутність економічних передумов» курсу партії на колективізацію, про «тоталітарний» характер цього процесу, про «експлуатацію» селянства і т. п.⁹²

Яким же чином намагаються «радянологи» довести свої фальсифікаторські висновки про «відсутність» об'єктивних передумов колективізації сільського господарства в СРСР? Розглянемо в зв'язку з цим хід розмірковувань співробітника Вільного університету Західного Берліну С. Мерля, викладені в статті під симптоматичною назвою — «Чи дійсно була необхідна колективізація в СРСР?» Неважко здогадатись, враховуючи політичну мету автора дискредитувати радянський досвід, яку він дає відповідь на поставлене питання. «Колективізація була самоціллю і обумовлена тільки характером політичної системи»⁹³, — пише С. Мерль.

Вказуючи на неспроможність подібних тверджень фальсифікаторів, необхідно підкреслити, що соціалістична перебудова сільського господарства в нашій країні була обумовлена економічними, соціальними і політичними факторами. Виходячи з їх всебічного аналізу, Комуністична партія і здійснювала свою політику на селі. Її політична стратегія також цілком відповідала марксистським ідеям про колективізацію. Як зазначав К. Маркс, для того щоб замінити одноосібну селянську працю колективною, необхідні дві речі — економічна потреба в такому перетворенні і матеріальні умови для його здійснення⁹⁴.

Історія нашої країни свідчить, що економічна потреба у соціалістичному перетворенні села виявила себе наприкінці 20-х років насамперед у хронічному відставанні сільського господарства від розвитку промисловості, його низькій товарності. Це, в свою чергу, на що неод-

⁹¹ КПРС в резолюціях..., т. 4, с. 437.

⁹² Collectivisation and its impact on the Ukrainian population and on Soviet agricultural productivity.— Washington, 1984.— 124 p.

⁹³ Osteuropa, 1984, N 5, S. 330.

⁹⁴ Маркс К. Начерки відповіді на лист В. І. Засулич.— Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 19, с. 393.

норазово вказувалось в партійних документах, зокрема рішеннях XV з'їзду КПРС⁹⁵, стримувало зростання життєвого рівня селянства, всіх трудящих, створювало труднощі на шляху прогресу радянського суспільства. Крім того, здійснювана партією і народом індустріалізація створювала необхідні матеріальні умови для колективізації сільського господарства. Отже, всупереч твердженням наших ідейних противників, курс партії на колективізацію сільського господарства був обумовлений об'єктивними потребами суспільного розвитку і здійснювався у відповідності з корінними інтересами трудового селянства, всіх трудящих радянського суспільства.

В. Г. Б о д р о в. Критика буржуазних фальсифікацій сучасної структури аграрних відносин в радянському суспільстві. В останні роки діяльність Комуністичної партії по дальшому вдосконаленню виробничих відносин в сільському господарстві знаходиться в центрі уваги буржуазної «радянології». Досить сказати, що ці питання були одними з центральних на міжнародних конференціях буржуазних спеціалістів по «східно-європейському і радянському сільському господарству» в Гессені (ФРН), Лондоні, Брюсселі, Чикаго, які відбулись в 1980—1984 роках.

Найхарактернішим для буржуазних тлумачень аграрних відносин в радянському суспільстві є вкрай спотворене трактування соціалістичної природи двох форм соціалістичної власності в сільському господарстві, повне заперечення соціально-економічної специфіки соціалістичних кооперативних підприємств, їх принципової відмінності від такого типу підприємств в інших суспільно-економічних формаціях. Американський економіст А. Екштейн, наприклад, розглядає кооперативні організації, незалежно від їх приватного або суспільного характеру, як спільну ознаку сучасного «індустріального ладу». Наявність кооперативних організацій у різних суспільно-економічних формаціях, в тому числі й при соціалізмі, він розцінює як «доказ» того, що «сучасна економіка характеризується швидше «змішаною», ніж чистою системою відносин власності»⁹⁶.

В таких поглядах легко простежуються спроби буржуазних економістів затушувати відмінності між капіталізмом і соціалізмом і відповідними їм формами власності в сільському господарстві. Але якщо А. Екштейн намагається ще якимось завуалювати тезу про «незмінність» і «вічність» приватної власності на засоби виробництва загальними псевдонауковими міркуваннями про нібито «змішаний» характер різних економічних систем і форм власності, то багато буржуазних теоретиків висловлюються з цього приводу більш визначено. Так, Д. Фусфельд (США) твердить, що «навіть у Радянському Союзі — країні, де суспільна власність набула найбільшого розвитку, є елементи приватної власності на засоби виробництва»⁹⁷. При цьому він також посилається на наявність кооперативно-колгоспної власності та існування особистих підсобних господарств у колгоспників. У такому ж плані висловлюються Р. Карсон (США), А. Ноув (Великобританія), К. Вадекін (ФРН) та інші буржуазні «радянологи»⁹⁸.

Спільним для таких тверджень є відверто позаісторичне, позакласове трактування кооперативної власності. Насправді ж суть кооперації, її класова природа визначаються виробничими відносинами, які па-

⁹⁵ Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, т. 4, с. 48—50.

⁹⁶ Eckstein A. Comparison of economic systems: Theoretical and methodological approaches.— Berkely etc., 1971, p. 6—7.

⁹⁷ Fusfeld D. R. Economics.— Lexington etc., 1972, p. 518.

⁹⁸ Carson R. L. Comparative economic systems.— New York; London, 1973, p. 26; Nove A. The Soviet economic systems.— London, 1977, p. 29; Osteuropa, 1981, N 9/10, S. 843.

нують у даному суспільстві, характером державної влади. В умовах капіталізму кооперація є складовою частиною пануючих тут виробничих відносин, формою колективної приватної власності. А в умовах соціалізму, де основні засоби виробництва належать усьому суспільству, кооперативні підприємства стають соціалістичними за своїм характером. Вони базуються на соціалістичній власності, що виключає будь-яку можливість експлуатації найманої праці, привласнення засобів виробництва і виробленого продукту окремими індивідуумами на шкоду інтересам усього суспільства. І виробництво, і розподіл у рамках кооперативно-колгоспної власності мають соціалістичний характер.

На відміну від державної соціалістичної власності, яка має загальнонародний характер, власність колгоспів та інших кооперативних підприємств є власністю окремих колективів, які розпоряджаються засобами виробництва, що їм належать. Однак ця власність соціалістичних кооперативних підприємств не має нічого спільного з формами колективної або групової власності в досоціалістичних формаціях, як це марно намагаються довести буржуазні теоретики.

Кооперативно-колгоспна власність є колективною і характеризується відповідними ознаками. Поряд з однаковим становищем щодо засобів виробництва всіх членів у своїх колективах, вони беруть рівноправну участь і в загальнонародному привласненні засобів виробництва. Та й сам колективний характер кооперативно-колгоспної власності не лишається незмінним і еволюціонує в напрямі її поступового переростання в загальнонародну власність.

Цей процес винятково складний і тривалий, він проходить цілий ряд ступенів у своєму розвитку. На цьому шляху виникає чимало труднощів і суперечностей. Їх прагнуть по своєму трактувати наші ідейні противники, які дають численні «рекомендації» і «поради» щодо «поліпшення економіки радянського типу». В основі їх «пропозицій» лежить намагання будь-якою ціною зганьбити в соціалістичному суспільстві аграрні відносини, видаючи переваги соціалістичного ведення сільського господарства за його недоліки. Так, австралійський «радянолог» Дж. Вільчинський вікрито ремствує з приводу «фактичної відсутності приватного підприємництва і конкуренції» в СРСР⁹⁹. Західнонімецький антикомуніст Г. Вагенленер, поділяючи його «стурбованість», заявляє, що «принципові недоліки радянського сільського господарства» можуть бути усунені «тільки із зміною структури радянської економічної системи»¹⁰⁰. На напрям такої «зміни» недвозначно вказує А. Ноув. Це — «розширення приватного підприємництва у сільському господарстві». Більше того, він навіть виявляє «значну приватну власність» у радянському сільському господарстві, маючи на увазі під нею особисте підсобне господарство колгоспників, робітників і службовців¹⁰¹.

Погляди А. Ноува поділяє і К. Вадекін. «Суті справи не міняє і той факт,— пише він,— що в комуністичних країнах поняття приватної власності і приватного виробництва, як правило, не вживаються і що офіційним терміном є поняття «особиста власність». Навіть якщо земля виступає власністю держави або колективу, інші засоби сільськогосподарського виробництва (домашня худоба, невеликі будови і виробничий реманент), як правило, є приватною власністю не тільки в реальній дійсності, але також і юридично»¹⁰².

У таких твердженнях проявляється вульгарно-аполегетичне ототожнення буржуазними «радянологами» понять приватної і особистої власності, перекручене трактування того очевидного факту, що особисте підсобне господарство відіграє сьогодні ще значну роль у виробництві сіль-

⁹⁹ Wilczynski J. Comparative monetary economics.— London, 1978, p. 226.

¹⁰⁰ Osteuropa, 1981, N 9/10, S. 773.

¹⁰¹ Nove A. The Soviet economic systems, p. 30.

¹⁰² Wadekin K. E. Agrarian policies in Communist Europe: A critical introduction.— London, p. 94.

ського господарської продукції і задоволенні потреб населення країни. На нього припадає 27% всієї валової продукції сільського господарства¹⁰³.

Враховуючи економічну необхідність особистого підсобного господарства, що дає змогу повніше задовольняти потреби суспільства у продуктах, яких ще не вистачає, КПРС приділяє велику увагу його підтримці і розвитку на сучасному етапі. Однак це не має нічого спільного з «надіями» ідеологів антикомунізму на «відновлення приватновласницьких тенденцій», «розширення приватного підприємства» в радянському сільському господарстві.

За своєю соціально-економічною природою, цільовим призначенням особисті підсобні господарства колгоспників, робітників і службовців виражають відносини не приватної, а особистої власності, виступають додатковою до суспільного виробництва формою діяльності. В умовах соціалізму особисте підсобне господарство трудящих функціонує в системі соціалістичних виробничих відносин, відчуває на собі визначальний вплив суспільної власності на засоби виробництва.

Обов'язковою умовою існування підсобного господарства є активна участь його членів у суспільному виробництві. Ведеться воно на державній землі, в суворо визначених розмірах, на основі особистої праці і при відсутності експлуатації. Як допоміжна форма виробництва сільськогосподарської продукції і джерело доходів трудящих воно спрямоване на виробництво додаткових продуктів споживання, а не на одержання прибутку, не виставляючи йому і категорія додаткової вартості.

Таким чином, особисті підсобні господарства не тільки не суперечать кооперативно-колгоспній власності як «приватний сектор», а існують на її основі при вирішальній ролі колгоспного і радгоспного виробництва. Нині особисте підсобне господарство мають 33 млн. сільських сімей, у розпорядженні яких 7,8 млн. га землі¹⁰⁴. В постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про додаткові заходи по збільшенню виробництва сільськогосподарської продукції в особистих підсобних господарствах громадян», прийнятій в січні 1981 р., партійним організаціям, керівникам колгоспів і радгоспів рекомендується приділяти більше уваги розвитку особистих підсобних господарств, щоб кожна сільська сім'я мала присадибну ділянку, утримувала худобу, що дасть змогу повною мірою використовувати місцеві ресурси для поліпшення постачання населенню продовольства¹⁰⁵.

Буржуазні «радянологи» продовжують проповідувати ідею «стійкості» дрібного селянського господарства, яка вже давно зжила себе, намагаючись тим самим штучно привнести в структуру аграрних відносин розвинутого соціалізму абсолютно чужі їй елементи приватної власності на засоби виробництва і довести «неспроможність» вирішення існуючих проблем у розвитку сільського господарства на основі соціалістичної власності. Однак реальна капіталістична дійсність спростовує міф про «живучість» дрібнотоварного селянського господарства, його пристосованість до різних суспільно-економічних умов.

Високий рівень концентрації сільськогосподарського виробництва, безпосереднє втручання в розвиток цієї галузі фінансового капіталу і буржуазної держави призвели до масового розорення дрібних селянських і фермерських господарств. Так, за повідомленням Комісії Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) кількість ферм у країнах ЄЕС скоротилася з 19 млн. у 1960 р. до 8,8 млн. у 1982 р.¹⁰⁶ Тільки у Франції планами «аграрної орієнтації» до 1985 р. передбачається знищення ще 600 тис. селянських господарств¹⁰⁷. У США, за даними са-

¹⁰³ Плановое хоз-во, 1983, № 5, с. 7.

¹⁰⁴ Під прапором ленінізму, 1983, № 23, с. 52.

¹⁰⁵ Рад. Україна, 1981, 10 січ.

¹⁰⁶ Бюл. иностр. коммерч. информ. (БИКИ), 1983, № 10, с. 5.

¹⁰⁷ Там же, 1980, № 47, с. 5.

мих американських економістів, за останні 30 років в наслідок розорення кількість фермерських господарств скоротилася на 3 250 тис.¹⁰⁸ Поглиблення кризи в сільському господарстві США викликане й політикою нинішньої адміністрації: президент Р. Рейган підписав законопроект, за яким передбачається на 30% скорочення асигнувань на субсидії фермерам і підтримання рівня закупочних цін¹⁰⁹.

Разуоче відрізняється від цих заходів аграрна політика в умовах соціалізму. Живим втіленням ленінських ідей про надійний продовольчий фонд країни і всебічний прогрес села в умовах зрілого соціалізму є Продовольча програма СРСР, виконання якої КПРС і Радянський уряд розглядають як найневідкладніше, найважливіше завдання.

Н. П. І с а к о в а. Критика буржуазних фальсифікацій ролі місцевих партійних організацій у реалізації Продовольчої програми. У здійсненні аграрної політики КПРС, реалізації Продовольчої програми СРСР значна роль належить місцевим партійним органам і парторганізаціям сільськогосподарських підприємств. «Ініціатива, глибоко продумана робота партійних організацій,— підкреслював М. С. Горбачов,— ...дає змогу підняти глибинні резерви виробництва, забезпечити високу віддачу від створеного на селі виробничо-економічного і кадрового потенціалу. Саме на цьому треба тепер зробити наголос... Хотів би у цьому зв'язку сказати про роль наших сільських райкомів партії. Їх сьогодні більше 3200... Центральний Комітет партії високо цінує діяльність цієї надзвичайно важливої ланки нашої партії, цінує той вклад, який вносять партійні комітети в реалізацію політичного курсу партії і, зокрема, у виконання Продовольчої програми»¹¹⁰.

Сільські райкоми партії здійснюють безпосередньо керівництво первинними партійними організаціями. Їх діяльність є виявом політичного керівництва, яке включає в себе цілеспрямовані практичні дії по реалізації політичного курсу КПРС, визначення і творче використання відповідних форм і методів його здійснення.

Сільські райкоми партії, відповідно з ленінськими настановами не підмінюють, а спрямовують діяльність радянських, господарських та інших органів на місцях. Значна роль в роботі районних партійних комітетів належить виборному активу (члени райкомів партії, члени парткомів і партбюро первинних і цехових парторганізацій, партторги, члени комісій по контролю адміністрації). Усі справи вирішуються колегіально на засіданнях бюро, пленумах райкому партії.

Сучасний антикомунізм перекинує питання про роль, форми і методи роботи цих найважливіших ланок партії. Буржуазні ідеологи намагаються довести, що райкоми партії не відіграють суттєвої ролі в діяльності партії взагалі і у здійсненні Продовольчої програми зокрема. З цієї метою широко експлуатується наклепницька теза про те, що нібито райкоми партії є лише механічними виконавцями рішень і політики центральних органів партії¹¹¹. В антикомуністичній літературі штатні працівники райкомів партії зображуються як особи з «мінімальними чи нульовими знаннями сільськогосподарських проблем», які до того ж зовсім не враховують пропозиції виборного активу та рядових комуністів¹¹².

Такі твердження радянологів не мають під собою ніяких підстав і повністю спростовуються практикою партійного життя. Сільські райко-

¹⁰⁸ Monthly Labor Rev., 1981, vol. 104, N 11, p. 12.

¹⁰⁹ Баштанник В. П. Сельское хозяйство: экономика и политика.— Киев, 1984, с. 36.

¹¹⁰ Горбачов М. С. Нарощувати продовольчі ресурси, с. 27—28.

¹¹¹ Brit. J. Polit. Sci., 1980, vol. 10, N 4, p. 461.

¹¹² Hedlund S. Crisis in Soviet agriculture?— Lund, 1983, p. 156.

ми партії організують і здійснюють політичне керівництво агропромисловими об'єднаннями відповідно з ленінськими принципами партійного життя і партійного керівництва. Вони забезпечують взаємодію всіх складових частин у районній ланці. Сільськогосподарські відділи при сільських райкомах партії головну увагу спрямовують на конкретну організаторську роботу первинних парторганізацій, що функціонують у районному агропромислому об'єднанні, на підвищення відповідальності керівників районних організацій і підприємств за своєчасне і повне використання передбачених планами та договірними зобов'язаннями обсягів робіт у колгоспах і радгоспах. Спираючись на допомогу позаштатних інструкторів, вони піклуються про підвищення ролі низових ланок партії у забезпеченні інтенсифікації виробництва, підвищенні його ефективності, проведенні цілеспрямованого навчання керівників. Таким шляхом вони домагаються більш ефективного використання землі, техніки, трудових ресурсів, збільшення виробництва сільськогосподарської продукції.

Велике значення для підвищення ролі райкомів партії, вдосконалення стилю і методів їх роботи відіграла постанова Центрального Комітету партії «Про роботу Глазунівського райкому партії Орловської області по виконанню рішень травневого (1982 р.) Пленуму ЦК КПРС»¹¹³. Центральний Комітет акцентує увагу партійних органів на необхідність більш компетентного керівництва роботою агропромислових об'єднань, доббором і вихованням кадрів, на організацію соціалістичного змагання, ідейно-політичне виховання трудівників сільського господарства.

У вирішенні цих завдань райкоми партії виявляють ініціативу, приймають рішення, здійснюють заходи з урахуванням місцевих особливостей. Це досягається завдяки тому, що вони укомплектовані кваліфікованими кадрами і широко залучають до партійно-політичної роботи виборний актив та рядових комуністів. Ось кілька прикладів. У Городищенському райкомі Компартії України Черкаської області всі 21 працівник мають вищу освіту, з них 4 — вищу партійну. Це спеціалісти промисловості і сільського господарства — інженери, агрономи, зоотехнік, економіст, а також вчителі, журналісти. До роботи в райкомі всі вони пройшли школу виробництва, працювали секретарями первинних парторганізацій, були на керівній комсомольській роботі. Ці кадри забезпечують кваліфіковане керівництво сільськогосподарським виробництвом. До партійно-політичної роботи райком партії залучає виборний актив, який бере участь у підготовці питань для розгляду на засіданнях бюро райкому партії, поданні конкретної допомоги первинним партійним організаціям у вдосконаленні форм і методів організаторської та ідеологічної роботи¹¹⁴.

У своїй повсякденній роботі Карловський райком Компартії України (Полтавська область) домагається, щоб на всіх ділянках партійної, державної, господарської діяльності стояли люди політично зрілі і високоморальні, компетентні та ініціативні, які мають організаторські здібності та володіють почуттям нового. В районі всі голови колгоспів і директори радгоспів мають вищу освіту. У 1983 р. в кожному колгоспі було 38 спеціалістів з вищою та середньою спеціальною освітою, радгоспі — 53. Більшість з них вміло та ефективно використовують землю, досягнення науки та передового досвіду, активно займаються соціальним перетворенням села, піклуються про потреби і запити людей. За пропозицією працівників райкому партії, партійних активістів в господарствах району впроваджено безплатну технологію обробітку ґрун-

¹¹³ Парт. життя, 1984, № 4, с. 13—14.

¹¹⁴ Москаленко О. Т. Турбота сільського райкому партії.— Комуніст України, 1983, № 7, с. 85—86.

ту. Це дало можливість підвищити врожайність зернових культур, особливо озимої пшениці¹¹⁵.

Успішна діяльність райкомів партії залежить від того, наскільки активно і творчо діють первинні партійні організації, які є основою партії і безпосередньо діють у трудових колективах, у гущі мас.

Антикомуністи намагаються зобразити справу так, що нібито у складі КПРС спадає роль колгоспних та радгоспних партійних організацій, що вони взагалі не мають ніякого впливу на стан справ в господарствах¹¹⁶.

Спростовуючи подібні твердження, слід насамперед підкреслити, що відповідно Статуту КПРС первинні парторганізації є загальною формою об'єднання всіх комуністів у партійні колективи за місцем роботи і об'єднуються в районні, міські та інші організації територіально. Вони — опорні пункти партії в масах. Будучи політичним ядром трудового колективу, вони у партії несуть відповідальність за всі сторони діяльності цього колективу, за створення в ньому здорового морально-політичного клімату, за вклад у загальну справу.

Первинні партійні організації колгоспів, радгоспів, міжгосподарських об'єднань, підприємств, які обслуговують аграрний сектор і займаються переробкою сільськогосподарської продукції, зосереджують зусилля трудівників на виконанні Продовольчої програми, підвищенні врожайності зернових культур, продуктивності тваринництва, дальшому зміцненні матеріально-технічної бази, впровадженні досягнень науки і передового досвіду, прогресивної технології.

Нині у складі КПРС діє понад 49 тис. колгоспних і радгоспних партійних організацій, які об'єднують 6,5 млн. комуністів. Це більше третини складу нашої партії¹¹⁷.

Надаючи важливого значення підвищенню виробничої та суспільно-політичної активності сільських працівників, Центральний Комітет партії прийняв постанову «Про роботу партійної організації колгоспу «Шлях до комунізму» Федіровського району Кустанайської області по виконанню рішень травневого (1982 р.) Пленуму ЦК КПРС»¹¹⁸. Цей документ спрямований на підвищення партійно-політичного впливу на хід виконання Продовольчої програми, активізує діяльність всіх виробничих сільських парторганізацій на використання резервів сільськогосподарського виробництва в умовах агропромислових об'єднань.

У 1984 р. в Українській РСР на підприємствах, в організаціях і установах, які входили до складу районних агропромислових комплексів, діяли 63 892 первинні парторганізації, з них у радгоспах — 2189, у колгоспах — 7448, середня чисельність парторганізацій становила у радгоспах — 69, у колгоспах — 60. Кожну третю колгоспну і радгоспну парторганізацію очолювали парткоми¹¹⁹.

Значний досвід організаторської та ідеологічної роботи нагромадили парторганізації радгоспу «Заря» Сімферопільського району Кримської області та парторганізації колгоспу імені ХХ з'їзду КПРС Комінтернівського району Одеської області та ін. Тут комуністи працюють на вирішальних ділянках виробництва. З їх ініціативи після травневого (1982 р.) Пленуму ЦК КПРС були впроваджені прогресивні технології, колективний підряд, почали краще використовувати техніку, розгорнуто соціалістичне змагання за досягнення високих результатів господарювання. Парткоми, партбюро цехових парторганізацій, партійні групи здійснювали дійовий контроль діяльності адміністрації, систематично обговорювали звіти комуністів про виконання ними Статуту партії, ви-

¹¹⁵ Слипченко Н. Повышаем деловитость и компетентность сельских кадров.— Парт. жизнь, 1983, № 18, с. 48—49.

¹¹⁶ Slav. Rev., 1965, vol. 24, N 2, p. 232.

¹¹⁷ Горбачов М. С. Нарощувати продовольчі ресурси, с. 27.

¹¹⁸ Парт. жизнь, 1982, № 24, с. 8—9.

¹¹⁹ Рад. Україна, 1985, 12 лют.

робничих і громадських обов'язків, соціалістичних зобов'язань. Все це сприяло поліпшенню справ у господарствах, підвищенню їх рентабельності¹²⁰.

Таким чином, місцеві партійні органи, первинні партійні організації здійснюють свою діяльність в двох напрямках: домагаються неухильного виконання рішень керівних органів партії, чого вимагає принцип її організаційної побудови — принцип демократичного централізму; виявляють широку ініціативу, творчий підхід до вирішення питань економічного і соціального розвитку.

К. П. Т а р а с о в. Буржуазна аграрна «радянологія» в стратегії антикомунізму. Буржуазна аграрна «радянологія» становить досить значний загін в загальному комплексі західних антикомуністичних пропагандистських сил. Досить сказати, що тільки в США питаннями розвитку сільського господарства СРСР займаються в 20 «радянологічних» установах, до числа яких входять такі відомі університети, як Колумбійський, Гарвардський, Вашингтонський, Каліфорнійський (Берклі), Індіанський, Нью-Йоркський¹²¹.

У Федеративній Республіці Німеччини фальсифікацією аграрної політики КППС займаються в тій чи іншій мірі 6 різноманітних центрів «радянології». Серед них слід виділити Федеральний Інститут міжнародних і східних досліджень в Кельні, Мюнхенський інститут по вивченню СРСР, Несенський університет та ін. Основною особливістю західнонімецької буржуазної «радянології» є її реакційний характер, який виявляється зокрема у прихильності до «тоталітарних» оцінок суті радянського аграрного устрою. Тон там задають представники консервативного напрямку Б. Майснер, Р. Фоссен, Б. Левицький та ін.

Зростає увага до проблем розвитку сільського господарства СРСР в «радянологічних» центрах Великобританії, Франції, Швеції, Ізраїля та інших країн. Особливо хотілось би акцентувати увагу на інтенсифікації «радянологічних» досліджень в Японії. По кількості «радянологів»-аграрників ця країна вийшла в останні роки на друге місце після США. Відповідно зросла доля спеціалістів в цій галузі в самій країні. Нині 30,8% (з загальної кількості) спеціалізуються на питаннях розвитку радянської економіки, з них 19% — сільського господарства СРСР¹²². З метою інтенсифікації «радянологічних» досліджень в 1972 р. заснована Японська асоціація досліджень Радянського Союзу і Східної Європи. З 1957 р. видається журнал «Слов'янські дослідження», а з 1980 — «Японські дослідження слов'янських і східноєвропейських країн». На сторінках його останніх номерів «радянологів» Ш. Такенамі і С. Отсу пророкують дальшу активізацію японської «радянології»¹²³.

Загальною рисою всіх національних загонів західної «радянології» є намагання її представників фальсифікувати досвід КППС по соціалістичному перетворенню сільського господарства. Особливо багато зусиль докладається, щоб перевернути сучасну аграрну політику партії, зокрема, її діяльність по вдосконаленню системи управління сільськогосподарським виробництвом, розвитку матеріально-технічної бази сільського господарства.

Свідченням посилення уваги «радянологів» до питань розвитку аграрного сектору радянської економіки є досить помітне зростання кіль-

¹²⁰ Залевский Л. Д., Хохлов В. А., Бажан В. М. Совершенствование структуры управления в совхозе «Заря» Крымской области. — В кн.: Совершенствование управления сельскохозяйственным производством в системе промышленного комплекса. Киев, 1984, с. 105—107; Постоенко В. Контроль действенности администрации в колхозе. — Парт. жизнь, 1983, № 24, с. 62—63.

¹²¹ Osteuropa, 1983, N 5, S. 400.

¹²² Ibid., 1982, N 10, S. 853.

¹²³ Jap. Slavic and East Europt. Stud., 1981, vol. 2, p. 81.

кості публікацій на Заході. Так, за останні 20 років в США, Англії, Канаді, Франції вийшло понад 60 монографій, кілька сот статей, захищено понад 50 дисертацій, в тій чи іншій мірі присвячених аграрній політиці КПРС¹²⁴.

Отже, активізація діяльності західної аграрної «радянології» потребує посилення уваги марксистської критики до аналізу антикомуністичної літератури, в якій фальсифікуються різні аспекти аграрної політики КПРС.

О. І. Осташко. Деякі особливості інтерпретацій французькою «радянологією» проблем аграрної політики КПРС. Як вже відзначалось, переважна більшість марксистської літератури присвячена критичному аналізу англо-американської і західнонімецької буржуазної історіографії. І це цілком закономірно, оскільки саме «радянологи» США, Англії і ФРН задають тон у наскоках на аграрну політику КПРС. Але не можна залишати поза увагою марксистської критики і друковану продукцію французьких буржуазних дослідників, які в останні роки активізували свою антисоціалістичну діяльність. В цьому зв'язку хотілося б висловити міркування з приводу деяких особливостей, що характеризують підхід французьких буржуазних «радянологів» до проблеми аграрної політики КПРС.

Питання розвитку сільського господарства СРСР досліджуються в тій чи іншій мірі в таких установах: Національний центр наукових досліджень, Центр досліджень слов'янських народів гуманітарних факультетів Паризького університету, Центр по дослідженню міжнародних відносин при національному фонді політичних наук, Паризький Інститут політичних наук, Центр по вивченню проблем СРСР і східноєвропейських країн при Страсбурзькому університеті. Школа вищих досліджень в галузі соціальних наук, Центр по дослідженню економіки соціалістичних країн та ін. Нині у Франції немає жодного університету, де б не діяли «російська кафедра» або науково-дослідницька група. Координацію «радянологічних» центрів в масштабах країни здійснює Інститут слов'янських досліджень, створений в 1921 р.¹²⁵

Характеризуючи ідейно-теоретичний спектр праць французьких «радянологів» з проблем аграрної політики Комуністичної партії Радянського Союзу, необхідно насамперед зазначити, що домінуюче місце, як і в інших країнах (США, Англія), займають представники консервативного напрямку — А. Безансон, Ж. Лукач, М. Восленські, М. Ферро, Е. К. д'Анкосс та ін. Їх праці побудовані на відверто антирадянській концепції «кризової моделі соціалізму», суть якої (якщо говорити про підхід «радянологів» до досліджуваної проблеми) становить фальсифікаторська теза про те, що «комунізм і сільське господарство ніколи не жили в згоді»¹²⁶.

Пропагуючи фальсифікаторську ідею про «кризу сільського господарства» в СРСР, французькі «радянологи» намагаються, навіть в більшій мірі, ніж їх колеги з США та ФРН, довести доцільність і необхідність повороту КПРС в бік розвитку «приватного сектору» в сільському господарстві. В концентрованому вигляді такий підхід викладений у спеціальному номері журналу «Політичні і соціальні проблеми», присвяченому розвитку промисловості і сільського господарства в СРСР. Апологетика «приватної ініціативи», з одного боку, і пропаганда міфу про «кризу колгоспно-кооперативного сектору», з другого, становлять, як свідчить резюме огляду, зміст вміщених в журналі матеріалів¹²⁷.

¹²⁴ Климкин И. И. Аграрная политика КПСС (1917—1937 гг.): действительность и буржуазные вымыслы.— Л., 1982, с. 10—12.

¹²⁵ Rus. Rev., 1979, vol. 38, N 1, p. 53—55.

¹²⁶ Mond, 1984, 24 oct., p. 1.

¹²⁷ Probl. Polit. Soc., 1982, N 447, p. 25.

Рівень аргументації на користь зазначеної тези про «кризу сільського господарства» в СРСР свідчить, що французька «радянологія» особливою оригінальністю, в порівнянні з своїми, скажімо, західнонімецькими колегами не відзначається. Так, «емпіричний» матеріал частогусто запозичується з наклепницьких видань різного роду «дисидентів», а «теоретичні» викладки — з праць ревізіоністів — Р. Гароді, Ж. Елленштейна та ін. Взагалі, для французької аграрної «радянології» характерним є широке запозичення ревізіоністських ідей. Існують у французькій «радянології» і вчені, які стоять на позиціях буржуазного об'єктивізму в своїх інтерпретаціях проблем аграрної політики КПРС (Шарвен Р., Лавінь та ін.). Але вони становлять меншість і не роблять нині погоди у французькій «радянології».

Таким чином, існує потреба в докладному критичному розгляді структури, функцій французької «радянології», її концептуального арсеналу. Вирішення цього завдання є, на наш погляд, необхідною умовою підвищення рівня критики підривної діяльності всієї буржуазної аграрної «радянології».

О. М. Семко. Основні напрями фальсифікацій аграрної політики КПРС в сучасній «радянології». Характеризуючи концептуальний арсенал «радянології», що використовується для фальсифікації аграрної політики КПРС, слід насамперед зазначити, що серед буржуазних ідеологів немає єдиного, загального підходу до проблеми розвитку сільського господарства в Радянському Союзі. Таке становище склалось в процесі еволюції «радянології» в останні два десятиріччя. Нині, в умовах ідеологічного наступу неоконсервативних сил на Заході, особливо в США, домінуюче місце в «радянології» займають представники її правого крила. Орієнтуючись на «тоталітарну» модель радянської економіки, буржуазні ідеологи (Г. Гросман, Ж. Марчевський, К. Буш, Г. Грір та ін.) відверто закликають у своїх публікаціях до ліквідації колгоспів і впровадження індивідуального фермерського господарства¹²⁸.

Зберігає певні позиції в «радянології» і другий, ліберально-об'єктивістський напрям, який склався в роки розрядки. Хоч його представники в значній мірі втратили свій вплив на дальший розвиток «радянологічних» досліджень, було б помилкою не враховувати їх погляди в процесі критичного розгляду писань буржуазних фальсифікаторів. Слід зазначити, що «об'єктивісти», орієнтуючись на неокейнсіанські постулати, часто виступають з менш упереджених позицій, ніж їх ортодоксальні колеги. Загальною для «радянології» антисоціалістичною тезою деколективізації вони пропагують у більш завуальованій формі. Наприклад, С. Ософські пропонує ідею перебудови колгоспів шляхом створення «мінікооперативів власників приватних наділів»¹²⁹. Тобто мова йде про підриив колективного способу виробництва в сільському господарстві з середини.

Такий підхід цілком витриманий в дусі концепції конвергенції. Його нині дотримуються в тій чи іншій мірі також Р. Стюарт, Дж. Міллар, А. Абугар, Д. Дайкер та ін.

Отже, незважаючи на те, що більшість «радянологів» займає вкрай праві позиції, слід враховувати в процесі аналізу «радянологічних» конструкцій і позицію прибічників «конвергенціоністських» ідей, які вважають, що хоронити концепцію «конвергенції» поки що передчасно¹³⁰,

¹²⁸ Soviet economic and political relation with the developing world.— New York, 1975, p. 56.

¹²⁹ Os of s ky S. Soviet agricultural policy: Towards the abolition of Collective farms.— London, 1981, p. 45.

¹³⁰ Developed socialism in the Soviet Bloc: Political theory and political riality.— Boulder (Col.), 1982, p. 21.

оскільки її постулати нібито підтверджуються соціально-економічним розвитком радянського суспільства¹³¹.

Існуючі відмінності між двома напрямками в «радянології» простежуються і в оцінках буржуазними ідеологами Продовольчої програми СРСР. Так, у працях ортодоксальних антирадянщиків застосовується давній і найпримітивніший метод фальсифікації — замовчування головного. Наприклад, у статті М. Голдмена, опублікованій у 1983 р. і присвяченій розвитку сільського господарства в СРСР, немає жодного слова про Продовольчу програму. Але зате публікація насичена бездоказовими розмірковуваннями про «непереборні» труднощі в аграрному секторі економіки Радянського Союзу. Замовчуючи зусилля партії, спрямовані на перебудову сільського господарства, «радянолог» дописався до тверджень, що нібито з кінця 20-х років в СРСР не проводилось «далекосяжних економічних реформ»¹³². Лише побіжно згадує про Продовольчу програму і Л. Браун, який теж орієнтується головним чином на «тоталітарні» постулати й антирадянські штампи¹³³.

Представники ж об'єктивістського напрямку пишуть про рішення травневого (1982 р.) Пленуму ЦК КПРС з меншою упередженістю і більш докладно. Свідчення тому, наприклад, праця шведського економіста С. Хедлунда, який детально викладає мету і шляхи виконання наших планів¹³⁴. Більш-менш реалістичні оцінки зустрічаються і у західнонімецького «радянолога» К. О. Вадекіна. Але він, застерігаючи своїх колег від надмірного скептицизму по відношенню до завдань Продовольчої програми СРСР, разом з тим намагається надто звузити її головну мету. З його точки зору вона полягає у зменшенні імпорту зерна¹³⁵. Безумовно, це важлива справа, але говорити про те, що тільки на її вирішення спрямована Продовольча програма, значить свідомо перекручувати реальну дійсність. Саме так і поступає К. О. Вадекін, хизуючись подекуди своїм об'єктивізмом.

Отже, критикуючи праці буржуазних дослідників сучасних аграрних проблем в СРСР, необхідно враховувати зміну співвідношення сил різних течій в «радянології», чітко простежувати відмінність в поглядах буржуазних ідеологів і в повній мірі використовувати їх в іманентній критиці наших ідейних противників.

Т. В. Орлова. Критика буржуазних фальсифікацій аграрної політики КПРС на сучасному етапі (До історіографії проблеми). Характеризуючи радянську історіографію, слід зазначити, що чільне місце в історико-партійній літературі займає викриття антикомуністичних фальсифікацій партійного керівництва сільським господарством на сучасному етапі. Досить сказати, що за період з 1960 по 1984 рік проблемам критики буржуазних перекирвань аграрних відносин в СРСР і керівництва партії розвитком сільського господарства на сучасному етапі присвячено 7 монографій, 7 брошюр, понад 80 статей. Серед них слід назвати насамперед монографію кафедри історії КПРС Української сільськогосподарської академії, публікації С. М. Грицяя, І. І. Кліміна, В. Д. Поліщука, Г. В. Шарапова¹³⁶.

¹³¹ Conyngham W. The modernization of Soviet industrial management.— Cambridge, 1982, p. 332.

¹³² Current History, 1983, vol. 82, N 486, p. 339.

¹³³ Brown L. United states and Soviet agriculture: The shifting balance of power.— Washington, 1982, p. 28.

¹³⁴ Hedlund S. Crisis in Soviet agriculture? — Lund, 1983.— 246 p.

¹³⁵ Soviet Studies, 1984, vol. 36, N 2, p. 298—299.

¹³⁶ Шарапов Г. В. Критика антикоммунизма по аграрному вопросу.— М., 1966, с. 101—191; Грицай С. М. Буржуазные и ревизионистские аграрные теории и их реакционная сущность.— Киев, 1975.— 181 с.; Поліщук В. Д. Критика буржуазной фальсификации аграрной политики КПСС на современном этапе (по материалам западно-германской литературы 60-х — середины 70-х гг.).— Саратов, 1982.— 225 с.;

В колективних монографіях «Реальный социализм в СССР и его буржуазные фальсификаторы» та «Критика буржуазных фальсификаций современной аграрной политики КПСС» аргументовано розкривається неспроможність методологічних засад буржуазної «критики» радянського аграрного устрою. Автори викривають буржуазні фальсифікації марксистсько-ленінського вчення про переваги колективізованого сільського господарства і необхідність застосування індустріальних методів в аграрному секторі економіки країни. Всебічній критиці піддаються широко розповсюджена наклепницька теза «радянологів» про ворожість політики КПРС селянству, фальсифікації основних напрямів аграрної політики партії, заперечення ними союзу робітничого класу і селянства, вигадки про місце і роль колгоспного селянства у радянському суспільстві, наклепи на соціалістичну демократію на селі та роль сільських партійних організацій¹³⁷.

Антикомуністична теза про «неефективність» колективізованого сільського господарства та «шкідливість» керівництва ним з боку КПРС спростовується в публікаціях М. П. Мікешина, В. О. Молібошко, В. О. Пшеничнова¹³⁸.

Проблеми критики буржуазних концепцій розвитку радянського сільського господарства займають значне місце у дослідженнях радянських економістів. Головна увага в них приділяється викриттю антикомуністичних наклепів на Продовольчу програму, вигадок про «неефективність» радянського колгоспного ладу, міфічну «продовольчу кризу» в СРСР. Грунтовній критиці піддаються спроби «радянологів» видати діяльність партії по вдосконаленню керівництва агропромисловим комплексом за волюнтаризм, їх брехливі твердження про «непріоритетність» сільського господарства в нашій країні, розвінчуються фальсифікації співробітництва країн — учасниць РЕВ у галузі сільського господарства, викриваються намагання імперіалістів втілити в життя настанову «продовольство — це зброя» та здійснити за допомогою ембарго політичний тиск на СРСР та братні країни¹³⁹.

Радянські дослідники піддають гострій критиці фальсифікації українськими буржуазними націоналістами аграрної політики КПРС та партійного керівництва сільським господарством, викривають їх спроби заперечити або всляко зменшити успіхи соціалістичного сільського господарства в СРСР і особливо на Україні¹⁴⁰. В ряді публікацій викриваються буржуазні фальсифікації успіхів інших союзних республік у розвитку цієї важливої галузі економіки¹⁴¹.

Найчисленнішу групу публікацій становлять статті. Серед їх авторів можна назвати Р. М. Агішева, А. Л. Айзенштадта, Ю. О. Заседателева, В. Д. Поліщука, О. М. Семко, М. В. Сівенка та ін. Важливо те, що дослідники йдуть шляхом поглиблення критичного аналізу, деталь-

Критика буржуазных фальсификаций современной аграрной политики КПСС.— Киев, 1983.— 179 с.; Климкин И. И. Критика буржуазных фальсификаций аграрной политики КПСС (1946—1980 гг.).— Л., 1985.— 119 с.

¹³⁷ Реальный социализм в СССР и его буржуазные фальсификаторы.— М., 1977, с. 205—235.

¹³⁸ Микешин Н. П. История против антиистории: Критика буржуаз. фальсификации послевоен. периода истории КПСС.— М., 1973, с. 50—60; Молібошко В. А. Критика буржуазной фальсификации вопросов партийного строительства КПСС.— Минск, 1977, с. 113—126; Пшеничнов В. А. Критика современных буржуазных фальсификаций руководящей роли КПСС в коммунистическом строительстве.— М., 1979, с. 30—36.

¹³⁹ Несостоятельность буржуазных трактовок экономических проблем развитого социализма.— Киев, 1983, с. 126—140; Критика буржуазных, мелкобуржуазных и ревизионистских теорий развитого социализма.— М., 1984, с. 326—341 та ін.

¹⁴⁰ Критика буржуазно-националистических та ревизионистских перекручен исторії КПРС.— К., 1975, с. 312—314.

¹⁴¹ Мумжи Н. Н. Факты и вымыслы: Критика фальсификаций процессов аграр. пром. интеграции и межхозяйств. кооперации в Молдавии.— Кишинев, 1978.— 52 с.; Аминова Р. Факты опровергают: Против извращения идеологами буржуазии аграр. политики КПСС в Узбекистане.— Коммунист Узбекистана, 1983, № 5, с. 84—90 та ін.

ного розгляду тих або інших питань даної проблеми, диференційованого підходу до буржуазних концепцій та авторів. Більш різноманітною і актуальною стає тематика статей, в них все більше уваги приділяється методологічним засадам «радянології». Грунтовніше розкриваються найважливіші напрями фальсифікацій та концепцій, за допомогою яких ці фальсифікації пропагуються.

Радянські історики показують антинаукову сутність «тоталітарно-командної», «плюралістичної» та «бюрократичної» моделей радянського сільського господарства, характеризують класову упередженість, суб'єктивізм і антикомунізм цих «радянологічних концепцій», доводять, що коренем домислів буржуазних ідеологів є перекручення соціалістичного характеру пануючих у радянському суспільстві виробничих відносин і суті партійного керівництва сільським господарством.

У ряді праць розкривається безпідставність буржуазних вигадок про «вторинне сільське господарство» в СРСР, про особисте присадибне господарство, намагань видати це господарство за приватне і розвінчується прагнення за допомогою фальсифікацій довести, що в радянській країні начебто немає «справжнього» соціалізму, що наше сільське господарство подібне до капіталістичного. Науковці показують неспроможність спроб «радянологів» спиратися в цьому на теорію «сімейної ферми» та збанкрутілу концепцію «стійкості» дрібного селянського господарства. Все більшу увагу приділяє радянська історіографія критиці спроб буржуазних ідеологів перекрутити суть аграрно-промислової інтеграції, що має нині місце, намаганням ототожнити її з капіталістичною концентрацією і інтеграцією.

За останні 20 років проблемам критики антикомуністичних фальсифікацій аграрної політики КПРС було присвячено 10 дисертацій, серед них 3 докторських.

Серед публікацій певне місце займають і методичні розробки з критики буржуазних фальсифікацій сучасної аграрної політики партії¹⁴².

Підбиваючи загальний підсумок, слід зазначити, що радянська історіографія дає рішучу відсіч спробам буржуазних ідеологів перекрутити аграрну політику ленінської партії на етапі розвинутого соціалізму. Радянські науковці переконливо показують, що метою керівництва партії у цій галузі є забезпечення динамічного розвитку сільського господарства для дальшого підвищення матеріального і культурного рівня селянства і всього радянського народу, поступової ліквідації істотних відмінностей між містом і селом. Така політика відповідає корінним інтересам як самого селянства, так і всього суспільства в цілому, і може успішно здійснюватися лише в союзі робітничого класу, селянства і інтелігенції. У працях радянських дослідників висвітлюється активна участь селянства в роботі органів управління на селі, організаційна, виховна і масово-політична робота сільських партійних організацій.

Разом з цим, існують і певні недоліки в літературі. Так, постійної уваги потребує проблема актуалізації досліджень. У ряді існуючих праць їх автори критикують публікації «радянологів», що вийшли у світ у 60-ті та 70-ті роки. У ряді публікацій 80-х років аналізуються західні джерела, що публікувалися 5—10 років тому.

Між тим, і це слід підкреслити особливо, зростає увага антикомуністичних ідеологів саме до питань діяльності КПРС по розвитку сільського господарства в останні роки. Це диктує необхідність активізувати критику буржуазних тлумачень Продовольчої програми СРСР, а також діяльності партійних організацій по її реалізації.

У деяких працях радянських суспільствознавців, особливо еконо-

¹⁴² Критика буржуазних фальсифікацій сучасної аграрної політики КПРС: Метод. розробка.— Київ, 1983.— 31 с.; Окороков В. Н., Бабашкин В. В. Критика буржуазних фальсифікацій нового етапу аграрної політики КПРС: В помощь лектору.— М., 1983.— 44 с. та ін.

містів, не завжди акцентується увага на тому, що фальсифікація аграрної політики — це один з шляхів компрометації керівної ролі КПРС у соціалістичному суспільстві. В зв'язку з цим, існує потреба у створенні комплексної монографічної праці, у якій силами істориків партії, філософів, економістів можна було б всебічно проаналізувати генезис, розвиток та сучасний стан (на середину 80-х років) «радянологічних» концепцій керівної ролі Комуністичної партії в цій важливій сфері суспільного життя.

Ю. І. Шаповал. Викриття буржуазних фальсифікацій аграрної політики КПРС і деякі питання контрпропаганди. Нині вимоги широкого розгортання контрпропагандистської роботи на міжнародній арені і всередині країни партія ставить у тісний зв'язок не тільки з необхідністю посилення критики буржуазних та опортуністичних теорій. Все більшого практичного значення набувають питання переконливого викриття побудованих на цих теоріях підривних акцій, оперативного озброєння радянських людей методикою спростування ворожих ідей¹⁴³. Такий підхід цілком відповідає ленінській вимозі вироблення у трудящих здатності і вміння «...відстоювати революційне будівництво, боротися проти буржуазії і воєнним шляхом і ще більш шляхом ідейним...»¹⁴⁴.

Розроблена в матеріалах червневого (1983 р.) Пленуму ЦК КПРС, наступних партійних документах концепція контрпропаганди створює необхідні умови для підвищення ефективності зусиль і у справі викриття «радянологічних» перекручень аграрної політики партії. Зокрема, в них наголошується, що наступальність у критиці ворожих поглядів — це не тільки розвінчання буржуазних міфів і стереотипів. Це, насамперед, утвердження наших ідеалів, історичних досягнень партії у справі розв'язання аграрно-селянського питання, пропаганда переваг радянського колгоспного ладу. Саме своєчасна і переконлива пропаганда ленінської аграрної політики, як правило, і викликає найбільше занепокоєння антикомуністів. Так, на думку А. Ноува, одним з найбільш важливих напрямів впливу радянських ідей на країни «третього світу» є «широко розповсюджена думка, що СРСР демонструє, як можна швидко перетворити селянську країну у велику індустріальну державу»¹⁴⁵.

В умовах посилення імперіалістичними колами підривних дій, коли на рівні буржуазних урядів і парламентів говориться про «нарощування ідеологічного контрнаступу проти червоних», про необхідність вести боротьбу «за душі людей в кожній країні світу, включаючи СРСР»¹⁴⁶, великого значення для всієї нашої контрпропагандистської діяльності набувають і специфічні завдання. Вони, зокрема, передбачають оперативний і систематичний аналіз ворожої пропаганди, більш ґрунтовне вивчення методів і засобів «психологічної війни», що її веде антикомунізм, розробку і здійснення заходів протидії — викриття класової мети, суті, механізму буржуазної пропаганди, максимальне врахування особливостей об'єкту ідеологічного впливу, глибину цього впливу та проникнення буржуазної ідеології, виховання у населення недовір'я до джерел ворожої пропаганди та ін. «Партійні комітети, — підкреслювалось на червневому (1983 р.) Пленумі ЦК КПРС, — повинні ясно уявляти: що, в якій формі і по яких каналах намагається протягти до нас противник, давати його вилазкам своєчасну і доказову відсіч»¹⁴⁷.

¹⁴³ Капто А. С. Место контрпропаганды в классовом воспитании. — В кн.: Контрпропаганда: вопросы теории и практики. — Киев, 1985, с. 21.

¹⁴⁴ Ленин В. И. Промова на Всероссийській нараді політосвіт губернських і повітових відділів народної освіти, 3 листопада 1920 р. — Повне зібр. творів, т. 41, с. 381.

¹⁴⁵ Цит. за: Реальный социализм в СССР и его буржуазные фальсификаторы. — М., 1977, с. 212.

¹⁴⁶ United States — Soviet Relations, 1982. — Washington, 1983, p. 38.

¹⁴⁷ Пленум Центрального Комітету КПРС 14—15 червня 1983 р.: Стеногр. звіт. — К., 1983, с. 28—29.

Свою участь у вирішенні цих завдань фахівці з проблем критики аграрної «радянології», на нашу думку, можуть значно посилити насамперед на шляхах координації зусиль з усіма ланцюгами системи контрпропаганди. Причому йдеться не просто про епізодичні взаємодії, а про довгострокове, планомірне співробітництво вчених і практичних партійних працівників, працівників засобів масової інформації, тих, хто безпосередньо організує контрпропагандистські акції. Такий підхід, зокрема, відкриває значні можливості для того, щоб положення наукових розробок, в яких аналізуються тенденції і характер публікацій «радянологів»-аграрників оперативної, при відповідній коректировці, використовувались у системі партійної освіти, лекційній роботі серед трудящих, повсякденній пропаганді. Це також сприяло б більш повному здійсненню попереджувальних функцій контрпропаганди, урахуванню нових напрямів ідеологічних диверсій ворога, вибору серед наклепницьких випадів саме тих, які потребують негайної відсічі.

Нині, наприклад, вже недостатньо обмежуватись лише критикою буржуазних фальсифікацій Продовольчої програми СРСР. Не можна не помічати, що акцент у підривних діях антикомуністів, особливо в зв'язку з підготовкою до чергового XXVII з'їзду партії, переноситься на питання наступності та новаторського характеру аграрної політики КПРС. Прагнучи вишукати у цій політиці «розбіжності» та «суперечності», «радянологія» разом з тим стверджує, ніби недоліки радянського сільського господарства «кореняться глибоко у системі»¹⁴⁸.

Ось чому, організуючи контрпропагандистські заходи, важливо підкреслювати, що стратегія партії у сфері аграрних відносин передбачає неодмінний рух уперед, виявлення і розв'язання нових проблем, усунення всього, що заважає розвитку. Квітневий (1985 р.) Пленум ЦК КПРС поставив завдання не тільки посилити роботу по виконанню Продовольчої програми, а й доповнити її серйозними заходами по розвитку переробних галузей агропромислового комплексу, наближенню їх підприємств до колгоспів і радгоспів, вказав на необхідність дальшого вдосконалення управління цими комплексами¹⁴⁹.

Про критичний, реалістичний характер партійних оцінок досягнутого у сільськогосподарському виробництві при викритті буржуазних фальсифікацій необхідно не забувати і з огляду на те, що саме на наших недоліках, окремих негативних явищах часто-густо і будує свої спекуляції аграрна «радянологія», вишукуючи заходи протидії революціонізаторському впливові СРСР. Крім того, буржуазні автори, що розробляють методологічні засади фальсифікації історії та політики КПРС (наприклад, західнонімецький «радянолог» Г. Зімон), пропонують своїм колегам концентрувати зусилля на проблемах, що з тих чи інших причин недостатньо вивчені радянською історичною наукою¹⁵⁰.

Важливо і надалі постійно зміцнювати прямий зв'язок наукової розробки проблем аграрної політики партії на всіх етапах її історії з критикою буржуазної історіографії, актуальними потребами контрпропаганди. Є необхідність більш повно використати переваги марксистсько-ленінської методології, можливості не тільки міждисциплінарної координації, а й координації дій окремих колективів і фахівців самої історичної науки.

Хотілося б, зокрема, поставити питання про необхідність послідовно простежити зв'язок між буржуазними перекинуттями аграрної та національної політики КПРС. В останні роки такий зв'язок найбільш рельєфно виявився у буржуазному «українознавстві», яке дедалі часті-

¹⁴⁸ Byrnes R. F. Determinanten der sowjetischen Politik der 1980er Jahre: Problemen und Prognosen.— Osteuropa, 1983, N 11/12, S. 835, 836.

¹⁴⁹ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС, 23 квітня 1985 р.— К., 1985, с. 13, 14.

¹⁵⁰ Simon G. Zeitgeschichtliche Phänomene, die es gar nicht gibt.— Köln, 1983, S. 6.

ше прагне довести, що з самого початку політика Комуністичної партії була «антиукраїнською». На хвилі такого роду націоналістичних теорій «антиукраїнізму» з'являються наклепницькі твердження, ніби на певних етапах політика партії щодо України виливалася навіть в «політику інтенсивного геноциду»¹⁵¹.

Аргументованому спростуванню цих вигадок може сприяти підготовка комплексних праць, які містили б показ історичної і теоретичної неспроможності «радянологічних» концепцій, всебічний аналіз об'єктивного характеру аграрної та національної політики партії, діалектики їх взаємозв'язку, взаємодії в тому числі в сучасних умовах, коли вирішується завдання прискорення соціально-економічного розвитку країни. Поява таких досліджень доцільна і з точки зору особливостей контрпропагандистської діяльності в нашій республіці, яка є об'єктом підвищеної уваги зарубіжних буржуазно-націоналістичних, сіоністських та буржуазно-клерикальних підривних центрів¹⁵².

Великі можливості у справі ефективного впровадження результатів наукової критики антикомуністичних перекирвань аграрної політики партії в практичні контрпропагандистські заходи відкриває посилення уваги вчених до розробки методики ідеологічної протидії. Потреба в цьому тим більша, що в цілому така розробка ще серйозно відстає від потреб практики¹⁵³.

Поліпшенню справи може сприяти більш активна участь суспільствознавців, які ведуть критику концепцій «радянологів»-аграрників, у роботі кабінетів та рад по контрпропаганді, узгодження тематики досліджень з конкретними запитами партійної пропаганди, планомірна взаємодія з відповідними підрозділами будинків політичної освіти та організаціями товариства «Знання», а також із засобами масової інформації.

Таким чином, зміцнення сплаву науки і контрпропаганди містить великий резерв вдосконалення протидії аграрній «радянології», сприяє виконанню настанов партії про те, щоб в пропаганді, ідеологічній роботі в цілому було «менше слів і більше діла»¹⁵⁴.

¹⁵¹ Chirovsky N. Introduction to Ukrainian History. New York, vol. 1, p. 28.

¹⁵² Кравчук Л. М. Совершенствование системы контрпропаганды.— Важное направление идеологической работы партийных организаций.— Идеол. работа: опыт, пробл., вып. 4, с. 193.

¹⁵³ Килимник Ю. В. Про деякі питання розробки науково-прикладних проблем контрпропаганди в радянській літературі.— Укр. іст. журн., 1984, № 8, с. 19.

¹⁵⁴ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КІРС, 23 квітня 1985 р., с. 21.

ПРОДОВОЛЬЧА ПРОГРАМА СРСР В УКРАЇНСЬКІЙ РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Неодмінною умовою соціально-економічного прогресу країни, підкреслюється в проєкті нової редакції Програми КПРС, є «дальше зміцнення і підвищення ефективності агропромислового комплексу, повне задоволення потреб країни в його продукції»¹. У розв'язанні поставлених Комуністичною партією завдань важливе місце належить Продовольчій програмі СРСР, над виконанням якої нині напружено працюють колгоспники і робітники радгоспів, спеціалісти і вчені, працівники промисловості, усі радянські люди. Як вказав Генеральний секретар ЦК КПРС М. С. Горбачов, працівникам агропромислового комплексу «...необхідно передбачити вихід на рубежі програми. Потенціал в агропромисловому секторі економіки створено величезний. Ми досягли тут оптимальних розмірів нарощування капітальних вкладень. Але віддача від них поки що недостатня»².

Центральний Комітет КПРС, ЦК компартій союзних республік приділяють цьому питанню неослабну увагу, здійснюють суворий контроль за його розв'язанням. За час, що минув після травневого (1982 р.) Пленуму ЦК КПРС, зростає бойовитість парторганізацій колгоспів, радгоспів та їх партнерів по агропромисловому комплексу, посилилася їх активність у здійсненні сучасної аграрної політики партії. З метою поліпшення управління агропромисловим комплексом в обласних і районних комітетах партії створено сільськогосподарські відділи. Відповідальні завдання покладено на нові органи управління АПК — обласні й районні агропромислові об'єднання (ОАПО і РАПО). Вже на 1 липня 1983 р. в УРСР діяло 479 РАПО³. Основна їх увага, як і ОАПО, концентрується на забезпеченні злагодженої роботи всіх партнерів АПК по виконанню планів соціального і економічного розвитку.

Значно зміцнено виробничо-економічний потенціал аграрного сектора економіки республіки. Так, з 1971 р. в сільське господарство вкладено 62 млрд. крб., фондозабезпеченість галузі підвищилася у 2,7, енергоозброєність праці в ній — у 2,4 раза⁴.

Вирішальною умовою підвищення стабільності сільськогосподарського виробництва є затверджена Політбюро ЦК КПРС і схвалена жовтневим (1984 р.) Пленумом ЦК КПРС Довгострокова програма меліорації земель. Основними напрямками цієї програми передбачається збільшити площу зрошуваних земель в УРСР до 2000 р. майже вдвое⁵.

Діяльність партійних організацій, Рад народних депутатів, господарських органів, громадських організацій, робітничого класу, колгоспного селянства, інтелігенції у втіленні в життя ленінської аграрної політики партії на сучасному етапі дістає відображення у рішеннях пленумів ЦК КПРС, Політбюро ЦК, сесій Верховної Ради СРСР, в інших партійних і державних документах. Вони є джерельною базою для вче-

¹ Рад. Україна, 1985, 26 жовт.

² Горбачов М. С. Корінне питання економічної політики партії: Доп. на нараді в ЦК КПРС з питань прискорення наук.-техн. прогресу, 11 черв. 1985 р.— К., 1985, с. 12.

³ Див.: СССР в цифрах и фактах в 1983 году.— М., 1984, с. 133.

⁴ Матеріали зборів партійно-господарського активу Української РСР, 25 травня 1984 року.— К., 1984, с. 9.

⁵ Там же, с. 15—16.

них-суспільствознавців, перед якими XXVI з'їзд КПРС поставив завдання — узагальнити історичний досвід партії, радянського народу у розв'язанні найважливіших народногосподарських завдань, дослідити соціально-економічні проблеми науково-технічного прогресу, питання аграрної теорії тощо⁶. На необхідності «...активізувати науковий пошук, забезпечити рішучий поворот наукових установ, усіх учених-суспільствознавців до ключових практичних завдань, які стоять перед країною», наголосив і червневий (1983 р.) Пленум ЦК КПРС⁷.

Ленінська теоретична спадщина з аграрно-селянського питання, рішення XXVI з'їзду КПРС, наступних пленумів її ЦК, матеріали Все-союзної економічної наради з проблем агропромислового комплексу, статті й промови Генерального секретаря ЦК КПРС товариша М. С. Горбачова, які є великим вкладом у теорію марксизму-ленінізму, — все це становить науково-теоретичну базу для дослідження основних напрямів розвитку радянського суспільства, в тому числі й у галузі сільського господарства, агропромислового комплексу.

Багатий фактичний матеріал з глибоким його аналізом міститься в виступах і статтях з питань здійснення Продовольчої програми, авторами яких є секретарі та завідувачі відділами ЦК Компартії України, міністри, керівники агропромислового комплексу республіки⁸. Значний інтерес у теоретичному і практичному аспектах становить, зокрема, книга кандидата у члени Політбюро, секретаря ЦК Компартії України Я. П. Погребняка⁹. В ній розглядається роль агропромислового комплексу в житті суспільства, значення його збалансованого розвитку, дальшого зміцнення матеріально-технічної бази, високоефективного використання виробничого потенціалу для якнайшвидшого і ефективного виконання завдань Продовольчої програми. Розкриваючи зміст роботи, що проводиться у цьому плані в республіці, автор зосереджує увагу на ще не розв'язаних проблемах, на завданнях підвищення виробництва зерна, м'яса, молока, цукрових буряків тощо, а також проведення меліорації земель, дальшого поліпшення побутових умов на селі. Я. П. Погребняк спиняється також на роботі парторганізації сільськогосподарських підприємств республіки по технічному переозброєнню галузі. Окремим напрямом діяльності Компартії України в справі реалізації завдань Продовольчої програми присвячені також статті А. Д. Коваленка та Л. М. Кравчука¹⁰. А. Д. Коваленко, зокрема, досліджує ряд питань, пов'язаних з підвищенням рівня партійного керівництва АПК республіки, практичного втілення партійними, радянськими, господарськими органами аграрної політики КПРС. У статті Л. М. Кравчука глибоко аналізуються питання добору, виховання й розстановки кадрів ідеологічних працівників на селі.

Ці праці націлюють науковців на поглиблене вивчення проблеми. У зв'язку із здійсненням Продовольчої програми СРСР, підкреслив академік С. Л. Тихвінський, «актуального значення набуло вивчення її історичного аспекту і насамперед — узагальнення досвіду нашої держави

⁶ Див.: Матеріали XXVI з'їзду КПРС.— К., 1981, с. 145.

⁷ Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС, 14—15 червня 1983 року.— К., 1983, с. 67.

⁸ Див.: Погребняк Я. П. Аграрному сектору економіки — високоефективну і надійну техніку.— Комуніст України, 1983, № 7, с. 54—64; Мозговий І. А. Реалізація Продовольчої програми — важливе завдання партії і народу.— Там же, 1984, № 10, с. 17—27.

⁹ Погребняк Я. П. Развитой социализм: экономика и народное благосостояние: О работе парт. орг. Украины по повышению нар. благосостояния.— Киев, 1985.— 262 с.

¹⁰ Коваленко А. Д. Реалізація комплексної програми розвитку сільського господарства УРСР в одинадцятій п'ятирічці.— Укр. іст. журн., 1984, № 7, с. 5—16; Кравчук Л. М. Идеологическим кадрам — повседневную заботу.— Идеол. работа: Опыт, пробл., 1983, вып. 3, с. 262—277.

в організації продовольчої справи»¹¹. В цьому плані також є певні досягнення. Розглядувана проблема дістає дедалі ширше відображення в узагальнюючих працях відомих дослідників у галузі історико-партійної та історичної науки¹², у тому числі й нашої республіки¹³.

Історіографічний огляд наукових праць істориків УРСР, присвячених висвітленню аграрної політики партії з часу від безрезневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС і по 1982 р. включно, був зроблений у змістовній статті В. П. Плисюка¹⁴. Мета пропонованої статті — проаналізувати історико-партійну, історичну та публіцистичну літературу з питань Продовольчої програми та її реалізації в Українській РСР за наступні роки.

Ознайомлення з публікаціями переконливо свідчить про те, що дана тема перебуває в центрі уваги багатьох авторів. Вони поглиблено вивчають теоретичну спадщину основоположників наукового комунізму з продовольчого й аграрного питань, роль партії, В. І. Леніна в розробці аграрної політики Радянської держави і розв'язанні продовольчої проблеми на різних етапах її історії. Червоною ниткою через усі праці проходить думка про посилення партійного керівництва розвитком сільського господарства, усього агропромислового комплексу. У цьому зв'язку слід зауважити, що форми партійно-політичної, організаційної та ідеологічної роботи парторганізацій АПК, спрямовані на дальше зміцнення матеріально-технічної бази сільського господарства, інтенсифікацію агропромислового виробництва, більш повне використання створеного наукового і виробничого потенціалу, впровадження досягнень науки і передового досвіду, на вдосконалення організації праці, досліджено ще недостатньо.

Не викликає сумніву важливість таких питань, як підготовка кадрів, удосконалення управління агропромисловим комплексом, соціальний розвиток села, піднесення активності робітничого класу, колгоспного селянства та інтелігенції у здійсненні Продовольчої програми. В перших публікаціях, виданих незабаром після її прийняття, історики Української РСР пропагували рішення травневого (1982 р.) Пленуму ЦК КПРС як нового прояву піклування партії про народний добробут, розкривали суть і зміст продовольчого питання в нашій країні на сучасному етапі, пояснювали завдання програми та шляхи її реалізації¹⁵.

¹¹ Тихвінський С. Л. Актуальні проблеми радянської історичної науки і деякі питання вдосконалення підготовки й атестації наукових кадрів.— Укр. іст. журн., 1985, № 2, с. 5—27.

¹² Трапезников С. П. Исторический опыт КПСС в осуществлении ленинского кооперативного плана.— М., 1965.— 616 с.; Трапезников С. П. Ленинизм и аграрно-крестьянский вопрос: В 2-х т.— М., 1983.— Т. 1. 653 с.; Т. 2. 591 с.; Тюрина А. П. Руководство КПСС социальными процессами в современной деревне.— М., 1978.— 64 с.; Боголюбов К. М. Верным курсом.— 2-е изд., дораб. и доп.— М., 1984.— 288 с.; та ін.

¹³ Гаврилюк А. Е. Социальная политика КПСС на селе: Из опыта работы парт. орг. Украины.— Киев, 1984.— 270 с.; Квартыра Н. Н. Роль рабочего класса в осуществлении задач развития сельского хозяйства на современном этапе: (На материалах Укр. ССР).— Львов, 1983.— 192 с.; Критика буржуазных фальсификаций современной аграрной политики КПСС.— Киев, 1983.— 137 с.; Панченко П. П. Развитие общественно-политической жизни современного села УССР, 1960—1984.— Киев, 1985.— 262 с.; Яремченко Б. П. Культурные преобразования советского села в современных условиях: Некоторые методол. пробл. кооперации учреждений культуры.— Киев, 1984.— 166 с.; та ін.

¹⁴ Плисюк В. П. Аграрна політика КПРС в умовах розвинутого соціалізму в радянській історичній літературі.— Укр. іст. журн., 1983, № 5, с. 135—143.

¹⁵ Див.: Панченко П. П. Травневий Пленум ЦК КПРС (1982 р.) — новий рубіж у розв'язанні продовольчої проблеми.— Там же, 1982, № 7, с. 14—26; Беренштейн Л. Е., Қиянчук Л. А. XXVI съезд КПСС: Ленин, стратегия и тактика развития сел. хоз-ва.— Науч. тр. по истории КПСС, 1982, вып. 120, с. 3—8; Михайловский И. Н., Гудь Б. В. Продовольственная программа СССР — важнейшая составная часть плана коммунистического строительства.— Вестн. Львов. политехн. ин-та, 1984, № 187, с. 13—20; та ін.

Як уже відзначалося, закономірним для вчених стало звернення до теоретичних основ аграрної і продовольчої політики, розробленої в працях В. І. Леніна, до заходів Комуністичної партії і Радянської держави по втіленню її у життя. В багатьох публікаціях дослідників показано, що сучасна аграрна політика КПРС є втіленням у нових умовах ленінського вчення про соціалістичні перетворення в сільському господарстві, новим етапом у розв'язанні продовольчої проблеми¹⁶.

Велика увага нині приділяється меліорації земель. Досвіду її здійснення в країні у цілому і в окремих регіонах республіки після жовтневого (1984 р.) Пленуму ЦК КПРС присвячено ряд статей місцевих партійних, радянських і господарських працівників¹⁷. Необхідно активізувати у цьому напрямі свої зусилля й історикам. Адже меліорація і підвищення ефективності використання меліорованих земель, як вказувалося на листопадовому (1984 р.) Пленумі ЦК Компартії України, базується на досвіді та кваліфікації, набутих працівниками у їх ході¹⁸. Досі узагальнюючих праць з цієї проблеми ще не створено.

Важливим напрямом діяльності КПРС і Радянської держави була і є організація продовольчої справи. В останні роки почали з'являтися праці, у яких на загальносоюзному матеріалі досліджуються окремі питання даної проблеми¹⁹. На жаль, у працях істориків республіки та публіцистів вони ще не розглядалися.

Успішне здійснення завдань Продовольчої програми прямо залежить від рівня організаторської й виховної роботи серед працівників АПК, яку здійснюють партійні організації, від уміння останніх мобілізувати трудові колективи на досягнення високих кінцевих результатів. Досвіду роботи обласних, міських, районних партійних комітетів по забезпеченню рішень травневого (1982 р.) Пленуму ЦК КПРС присвячено ряд книг, брошур, статей, авторами яких здебільшого виступають секретарі обкомів, міськкомів і райкомів Компартії України²⁰.

У реалізації Продовольчої програми беруть участь працівники різних галузей народного господарства. Однак основними її виконавцями є трудівники села, сільські комуністи. У колгоспах і радгоспах республіки нині працюють понад 480 тис. комуністів. Вони є авангардом у реалізації аграрної політики КПРС. Застосовувані ними нові форми й методи організаційної роботи потребують узагальнення. Досвід діяльності сільських партійних організацій, у тому числі й Компартії Украї-

¹⁶ Див.: Онищенко О. М., Сопільняк Ю. І. Розвиток агропромислового комплексу в одинадцятій п'ятирічці.—К., 1982.—71 с.; Охрімчук О. І. Розвиток продуктивних сил сільського господарства—основа виконання Продовольчої програми.—Вісн. АН УРСР, 1982, № 11, с. 87—92; Гаврилюк О. Ю., Кожукало І. П. Ленінський кооперативний план і сучасна аграрна політика КПРС.—Укр. іст. журн., 1983, № 12, с. 30—41; та ін.

¹⁷ Див.: Махлай В. О. Примножуючи сили землі.—Комуніст України, 1985, № 3, с. 50—55; Литвин Т. М. Ефект меліорації.—Там же, с. 55—60; та ін.

¹⁸ Ляшко А. П. Про довгострокову програму меліорації і підвищення ефективності використання меліорованих земель на дванадцяті п'ятирічку і на перспективу до 2000 року в Українській РСР: Доп. на листоп. (1984 р.) Пленумі ЦК Компартії України.—Під прапором ленінізму, 1984, № 23, с. 17—18.

¹⁹ Волков Н. М., Вьлцун М. А., Зеленин Г. П. Вопросы продовольственного обеспечения населения СССР (1917—1982 гг.).—История СССР, 1983, № 2, с. 3—34; Кузнецов Г. Я. Решение продовольственной проблемы в СССР.—М., 1984.—77 с.; та ін.

²⁰ Остапченко В. І. Випробування на діловитість.—К., 1982.—102 с. Павлюда В. Т. Райком і первинні парторганізації.—К., 1982.—72 с.; Тиховод Є. В. Складові діловитості.—К., 1982.—117 с.; Кориневич А. І. Мірило—кінцевий результат.—Львів, 1982.—71 с.; Дідик М. А. Удосконалюємо стиль господарювання.—К., 1983.—69 с.; Суховершко Г. В. Соціальні горизонти села.—К., 1983.—103 с.; Лук'яничук С. В. Ефективність виховної роботи.—Ужгород, 1984.—68 с.; Фоменко Л. Про досвід передовиків—конкретно, дохідливо.—Під прапором ленінізму, 1983, № 3, с. 25—27; Крижанівський В. За високий кінцевий результат.—Там же, № 23, с. 36—37; Фролов А. Вирішує організованість.—Там же, 1984, № 4, с. 13—20; Ковальчук З. С. Нарощуючи вклад у виконання Продовольчої програми.—Комуніст України, 1984, № 5, с. 44—53; та ін.

ни, висвітлюється, зокрема, в збірнику, випущеному 1984 р. у Москві²¹. Партиїно-політична робота серед колективів АПК УРСР аналізується в збірнику, того ж року випущеного Політвидавом України²². У ряді публіцистичних видань зроблено спробу узагальнити практику партійного керівництва колективами виробничих сільськогосподарських об'єднань, окремих колгоспів тощо²³. Головну увагу, підкреслюють автори книг, брошур і статей, партійні комітети, первинні парторганізації колгоспів, радгоспів та їх партнерів по АПК приділяють забезпеченню галузі висококваліфікованими спеціалістами. Нині 89% голів колгоспів і директорів радгоспів мають вищу освіту, тобто в 1,7 раза більше проти 1970 р. Водночас, як відзначив на зборах партійно-господарського активу УРСР (травень 1984 р.) член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький, значним недоліком є часта змінюваність керівників, невміння окремих парткомів працювати з резервом кадрів²⁴. Це питання розробляється у теоретичних працях та публіцистичних статтях. Однак кадрову та інші проблеми необхідно вивчати й узагальнювати також і в історичному плані.

У радянській історіографії на загальносоюзному матеріалі досліджуються різноманітні питання керівництва КПРС реалізацією Продовольчої програми²⁵. Активізували свої зусилля у цьому напрямі й історики республіки. Так, колектив авторів із Львівського університету на значному фактичному матеріалі 60-х—80-х років показав діяльність партійних організацій України у переведенні сільськогосподарського виробництва на інтенсивний шлях розвитку²⁶. Короткий історіографічний огляд праць, присвячених комуністичному вихованню трудівників села УРСР, підготував А. І. Романюк²⁷. Роботу партійних і громадських організацій по зміцненню співробітництва та взаємодопомоги братніх республік у здійсненні аграрної політики КПРС, удосконаленню економічних взаємовідносин у ході виконання договірних зобов'язань висвітлено в брошурах М. В. Троф'яка і О. Д. Зубалія та Л. О. Щирської²⁸.

Досвіду, нагромадженому парторганізаціями села в справі удосконалення форм трудового суперництва, присвячена брошура В. П. Цілуйка²⁹.

²¹ Партийная работа на селе: сельские парторганизации в борьбе за осуществление Продовольственной программы СССР / Сост.: М. И. Халдеев. Г. И. Кривошеин.— М., 1984.— 335 с.

²² Главная забота сельских коммунистов / Сост.: Е. Б. Ямпольский.— Киев, 1984.— 259 с.

²³ Четвертинковский И. А. В тесном взаимодействии.— Одесса, 1983.— 102 с.; Криворотов В. И. Тобой засеянная нива: Зап. председателя колхоза.— Киев, 1983.— 120 с.; та ін.

²⁴ Щербицький В. В. Про завдання партійних, радянських і господарських органів республіки по дальшому підвищенню стабільності виробництва зерна та інших сільськогосподарських культур і виконанню рекомендацій, висловлених на Всесоюзній економічній нараді з проблем агропромислового комплексу: Доп. на зборах парт.-госп. активу Укр. РСР 25 трав. 1984 р.— В кн.: Матеріали зборів партійно-господарського активу Української РСР 25 травня 1984 року. К., 1984, с. 28.

²⁵ Боголюбов К. М. Продовольственная программа СССР: Содержание и пути реализации.— М., 1983.— 191 с.; Боголюбов К. М. Продовольственная программа СССР—новый этап современной аграрной политики партии.— Коммунист, 1983, № 13, с. 33—46; та ін.

²⁶ Основні напрями аграрної політики КПРС: Діяльність парт. орг. України по переведенню с. г. вир-ва на інтенсив. шлях розвитку. Середина 60-х—80-ті рр.— Львів, 1984.— 165 с.

²⁷ Романюк А. И. Осуществление партийными организациями Украины комплексного подхода к коммунистическому воспитанию сельских тружеников: (Исторический обзор).— Вестн. Харьк. ун-та, 1984, № 257, с. 67—73.

²⁸ Троф'як М. В., Зубалій О. Д. Шляхом співробітництва і взаємодопомоги: КПРС—організатор. братер. співробітництва і взаємодопомоги рад. республік у здійсненні аграр. політики.— К., 1983.— 48 с.; Щирська Л. О. Співробітництво братніх республік у реалізації Продовольчої програми СРСР.— К., 1983.— 15 с.

²⁹ Цілуйко В. П. Соціалістичне змагання—школа комуністичного виховання трудящих: (з досвіду роботи парторг. на селі).— К., 1983.— 48 с.

Зроблено спробу узагальнити роботу сільських райкомів Компартії України, первинних партійних організацій колгоспів і радгоспів у перші два роки реалізації Продовольчої програми в розділах книги автора даної статті³⁰.

Зрозуміло, що дані, наведені у цих невеликих за обсягом працях, не дають повної картини процесів. Для їх поглибленого аналізу потрібне додаткове вивчення опублікованих і архівних джерел. Недостатньо поки що вивчено й питання запровадження на селі бригадного й колективного підряду та інших прогресивних форм організації праці, а також ідейно-виховної роботи по піднесенню організованості і дисципліни, трудової віддачі, кінцевих результатів праці. Отже, в цілому проблему діяльності парторганізацій по переведенню сільськогосподарського виробництва УРСР на інтенсивний шлях розвитку не розв'язано. Вона ще чекає на своїх дослідників.

У світлі настанов червневого (1983 р.) Пленуму ЦК КПРС засоби масової інформації і пропаганди, наукові установи та учбові заклади, усі соціальні інститути посилили свою діяльність по ідеологічному забезпеченню проблем економічного й соціального розвитку, у тому числі й виконання Продовольчої програми країни. До свідомості трудящих доводяться постанови партії і уряду, пропагується передовий досвід, шляхи й методи діяльності працівників агропромислового комплексу у справі реалізації аграрної та продовольчої політики. Нагромаджено великий досвід пропагандистами, лекторами, політінформаторами, агітаторами. Питань ідеологічного забезпечення реалізації Продовольчої програми торкаються більшість авторів наукових монографій і статей, розглядаючи їх у числі інших. У брошурі З. М. Бабія, зокрема, зроблено першу спробу узагальнити досвід як партійних, так і профспілкових та комсомольських організацій у справі поєднання ідеологічної роботи з організаційною та господарською³¹. Однак це питання ще потребує дальшої розробки.

В ідеологічному забезпеченні виконання Продовольчої програми важливу роль відіграють науково-популярні видання. У цьому плані слід відзначити книгу П. П. Панченка³², написану для учнів старших класів та сільської молоді. Наведені у ній яскраві факти здійснення аграрної політики КПРС, героїчної праці сільських трудівників збудять у юнацтва бажання примножувати славні традиції радянських хліборобів.

КПРС здійснює наполегливу роботу по вдосконаленню управління і господарського механізму в галузях АПК, розмежуванню функцій партійних і господарських органів. Як відзначив Генеральний секретар ЦК КПРС товариш М. С. Горбачов, «вжиті заходи створили в цілому сприятливу господарську ситуацію. Управління все більше спирається на економічні підйоми впливу на виробництво. Але це тільки початок перебудови»³³. У полі зору партійних організацій нині знаходяться питання поліпшення економічної роботи агропромислового комплексу, широке запровадження госпрозрахунку, колективного підряду, повніше використання всіх економічних важелів. Висвітленню досвіду діяльності в цьому плані обласних, районних комітетів Компартії України, первинних парторганізацій колгоспів і радгоспів присвячено ряд праць, авторами яких є секретарі обкомів і райкомів партії³⁴. Посилили увагу до діяль-

³⁰ Сургай Г. І. В ім'я вищої мети партії.— К., 1984.— 112 с.

³¹ Бабій З. М. Ідеологічне забезпечення Продовольчої програми.— К., 1984.— 48 с.

³² Панченко П. П. Сила ниви хліборобської.— К., 1984.— 120 с.

³³ Горбачов М. С. Доповідь на Всесоюзній економічній нараді з проблем агропромислового комплексу.— Сіль. вісті, 1984, 27 берез.

³⁴ Див., наприклад: Ковальчук З. С. Нарощуючи вклад у виконання Продовольчої програми.— Комуніст України, 1984, № 5, с. 44—53; Палажченко Л. Продовольча програма і промислові об'єднання.— Хлібороб України, 1983, № 9,

ності агропромислових об'єднань та їх рад й історики КПРС³⁵. Питання, пов'язані із становленням і розвитком ОАПО й РАПО, тією чи іншою мірою порушуються й істориками — авторами названих уже праць. Однак ця важлива проблема потребує, на наш погляд, спеціального, комплексного аналізу.

У розв'язанні накреслених Продовольчою програмою економічних і соціальних завдань відкривається велика перспектива для діяльності Рад народних депутатів, насамперед селищних і сільських. Серед публікацій, присвячених цьому питанню, слід виділити статтю Голови Президії Верховної Ради УРСР В. С. Шевченко³⁶, присвячену процесу перебудови роботи Рад народних депутатів республіки згідно з рішеннями травневого (1982 р.) Пленуму ЦК КПРС. Вдосконалення стилю і методів діяльності місцевих органів народної влади по керівництву АПК, посилення їх організаційно-контрольних функцій тощо висвітлюються в статті З. А. Павловича³⁷.

Ради покликані чіткіше розмежовувати функції між управліннями сільського господарства та АПК і їх радами. Ці питання, а також досвід роботи комуністів у Радах, керівництво з боку останніх діяльністю РАПО ще чекають на своїх дослідників.

Широке поле діяльності відкривається і перед найбільш масовими організаціями трудящих — професійними спілками. Нині в УРСР лише профспілка працівників сільського господарства об'єднує понад 3,7 млн. чол. Це найчисленніша профспілкова організація республіки. Загалом в усіх галузях АПК країни число членів профспілки становить більше як 45 млн. чол. (понад 33% загальної кількості членів профспілок СРСР)³⁸. В усіх Радах профспілок створені відділи з питань агропромислового комплексу. За час, що минув від травневого (1982 р.) Пленуму ЦК партії, ВЦРПС, Укрпрофрадою, зокрема, здійснено ряд заходів, спрямованих на те, щоб соціалізація охопила всі його галузі, стимулювало боротьбу за високу якість та ефективність сільськогосподарського виробництва. Підвищено дієвість трудового суперництва у колгоспах і радгоспах. Ці та інші питання дістали відображення у публіцистичних виступах керівників ВЦРПС³⁹, Укрпрофради⁴⁰. Посилюють увагу до питань узагальнення діяльності профспілкових, комсомольських організацій села, сільських і селищних Рад народних депутатів і історики. Насамперед слід відзначити змістовну монографію П. П. Панченка⁴¹. Висвітлюючи керівну роль КПРС у розвитку політичної активності сільських трудівників республіки, автор монографії на значному документальному матеріалі показав роль, яку відіграють у цій справі Ради, народний контроль, профспілки, комсомол. Першу спробу узагальнити діяльність партійних, профспілкових, комсомольських організацій, сільських і селищних Рад народних депутатів у піднесенні виробничої ак-

с. 2—5; Чепурной В. П. В ответе — каждый: Из практики руководства Славяно-серб. р-ма (Одес. обл.) КП Украины первич. парт. орг. агропром. об-ния).— Донецк, 1984.— 87 с.; та ін.

³⁵ Див.: Критика буржуазных фальсификаций современной аграрной политики КПСС.— Киев, 1983.— 137 с.; та ін.

³⁶ Шевченко В. С. Роль Рад народних депутатів республіки в реалізації Продовольчої програми СРСР.— Укр. іст. журн., 1983, № 1, с. 5—16.

³⁷ Павлович З. А. Місцеві Ради і агропромисловий комплекс.— Комуніст України, 1985, № 2, с. 36—43.

³⁸ Див.: Козлов С. Советские профсоюзы и реализация Продовольственной программы СССР.— Полит. самообразование, 1985, № 8, с. 21.

³⁹ Шалаев С. Советские профсоюзы в системе социалистического самоуправления.— Коммунист, 1985, № 10, с. 34—44; Козлов С. Советские профсоюзы и реализация продовольственной программы СССР.— Полит. самообразование, 1985, № 8, с. 21—29.

⁴⁰ Сологуб В. О. Економити — значить примножувати.— Комуніст України, 1985, № 6, с. 58—67.

⁴¹ Панченко П. П. Развитие общественно-политической жизни современного села УССР, 1960—1984.— Киев, 1985.— 262 с.

тивності трудівників села, виконанні завдань Продовольчої програми зробив у названій вище книзі й автор даної статті. Однак дослідження цієї важливої проблеми слід продовжувати. Історичний досвід переконливо свідчить про те, що сила масових організацій трудящих, зокрема, сільських працівників — у керівництві з боку КПРС. Партія приділяє величезну увагу дальшому удосконаленню й розвитку демократії, всієї системи соціалістичного самоврядування. Важливим завданням істориків КПРС є узагальнення досвіду партійних організацій по ідейному й організаційному керівництву профспілковими, комсомольськими, усіма масовими організаціями, трудовими колективами сільського господарства, агропромислового комплексу. На жаль, недостатньо дослідженою є і проблема партійного керівництва трудовим суперництвом на селі, Радами і громадськими організаціями, розвитком колгоспної демократії.

Господарські досягнення колгоспів і радгоспів є, як відомо, основою розв'язання й соціальних проблем. Райкоми Компартії України, парторганізації господарств, Ради народних депутатів нагромадили значний позитивний досвід по перебудові й благоустрою сіл та селищ УРСР. Культурні комплекси, створені в сільських місцевостях за рішенням XXVI з'їзду Компартії України, нині стали важливою ланкою в системі ідеологічної, політико-виховної роботи.

Огляд публікацій останніх років переконує у тому, що соціальні зміни сучасного села активно вивчаються історичною й історико-партійною наукою⁴². Особливий інтерес становлять книги й статті, в яких показано ті з них, що відбулися в ході реалізації рішень XXVI з'їзду партії, наступних пленумів ЦК КПРС. Так, у змістовній монографії О. Ю. Гаврилюка⁴³ не лише розкривається суть соціальної політики партії на селі, а й її практичне втілення парторганізаціями України. В книзі аналізується вплив науково-технічного прогресу на характер і зміст аграрної праці, на соціальну структуру сільського населення. П. П. Панченко у названій вище книзі більше спиняється на соціальних змінах та зближенні міста й села у процесі розвитку громадсько-політичної активності трудівників колгоспів та радгоспів республіки, що, безперечно, є одним з важливих питань зміцнення союзу робітничого класу, колгоспного селянства та інтелігенції в ході реалізації сучасної аграрної політики КПРС. Слід всіляко вітати дослідження вченими різних аспектів проблеми соціальних змін сучасного села, їх особливостей, динаміки й прогресивного характеру⁴⁴. При цьому Ю. О. Курносов, наприклад, звертає увагу на зростання у селі питомої ваги традиційно міської соціально-класової структури (робітничого класу та інтелігенції), а також вказує на тенденцію до зростання мішаної (колгоспно-державної і міжколгоспної) форми власності. Характеристику способу життя сільських трудівників та діяльності партії по його удосконаленню дав у своїй брошурі І. С. Лобода⁴⁵. Культурним перетворенням у сучасному радянському селі, а також методологічним проблемам об'єднання культосвітніх закладів присвятив свою монографію Б. П. Яремченко⁴⁶. Отже, в українській радянській історіографії досліджуються різноманіт-

⁴² Див.: Місто і село: подолання істотних відмінностей.— К., 1982.— 220 с.

⁴³ Гаврилюк А. Е. Социальная политика КПСС на селе: Из опыта работы парт. орг. Украины.— Киев, 1984.— 270 с.

⁴⁴ Див., наприклад: Гаврилюк О. Ю. Діяльність парторганізацій республіки по здійсненню перебудови і благоустрою сіл на сучасному етапі.— Укр. іст. журн., 1982, № 11, с. 14—24; Гаврилюк О. Ю. Розвиток соціальної структури сільського населення УРСР в умовах зрілого соціалізму.— Там же, 1983, № 9, с. 16—27; Курносов Ю. О. Соціальна структура міста і села Української РСР (проблеми зближення в умовах розвинутого соціалізму).— Там же, 1984, № 7, с. 17—29; та ін.

⁴⁵ Лобода І. С. Удосконалення способу життя трудівників села.— К., 1984.— 48 с.

⁴⁶ Яремченко Б. П. Культурные преобразования советского села в современных условиях: Некоторые методол. пробл. кооперации учреждений культуры.— Киев, 1984.— 166 с.

ні питання цієї проблеми. Однак головним недоліком є те, що більшість узагальнюючих праць побудовано на джерелах, які хронологічно охоплюють період до травневого (1982 р.) і жовтневого (1984 р.) пленумів ЦК КПРС. Назріла потреба дальшого поглибленого вивчення істориками як окремих елементів, так і загальної тенденції соціальної політики партії на селі.

Великий вклад у піднесення сільськогосподарського виробництва, народного добробуту вносить робітничий клас, працівники соціалістичної промисловості, а також наукових, проектних, конструкторських та інших установ. Вони, підкреслив член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький, «...повинні збільшувати випуск і поставки селу високопродуктивної техніки, добрив, інших матеріально-технічних засобів, розширювати шефську допомогу»⁴⁷. Серед досліджень, присвячених ролі робітничого класу УРСР у соціально-економічному, політичному й культурному розвитку села, слід відзначити монографію М. М. Кватири⁴⁸. На документальних матеріалах в ній показано роль керованого партією робітничого класу у підготовці кадрів сільських механізаторів, здійсненні механізації та електрифікації сільського господарства, підвищенні родючості земель. Автор висвітлив подану ним селянству допомогу в справі розвитку освіти, культури, налагодження побуту.

У процесі реалізації завдань Продовольчої програми в останні роки серед виробничих колективів міст, робітничої молоді республіки виникли нові форми трудового суперництва, шефської роботи на селі, які необхідно аналізувати й узагальнювати. Історико-партійною наукою ще недостатньо вивчено досвід партійних організацій по керівництву шефською роботою. Повільно досліджується також вклад вчених у розвиток агропромислового комплексу. У нинішній п'ятирічці тільки наукові установи Південного відділення ВАСГНІЛ виконують завдання з 7 загальносоюзних та 2 республіканських цільових комплексних, а також 16 найважливіших науково-технічних програм⁴⁹. КПРС поставила перед сільськогосподарською наукою завдання розширити сферу впливу на всі галузі АПК. Партійні організації академічних і галузевих науково-дослідних інститутів та вузів нагромадили чималий досвід мобілізації зусиль спеціалістів на розв'язання корінних завдань науково-технічного прогресу в сільському господарстві. Отже, ця тема є актуальною. Однак досі ще немає спеціальних досліджень партійного керівництва сільськогосподарською наукою та зміцнення її зв'язків з аграрним виробництвом.

Радянські історики, як і представники інших суспільних наук, посилили увагу до викриття буржуазних фальсифікацій Продовольчої програми СРСР та ходу її реалізації, керівної ролі КПРС у здійсненні аграрних перетворень. Цьому, зокрема, сприяло засідання «Круглого столу» з проблеми «Актуальні питання критики буржуазних і ревізіоністських фальсифікацій керівної ролі партії у радянському суспільстві», проведене 22 травня 1984 р. Інститутом історії партії при ЦК Компартії України — філіалом Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС спільно з редакцією «Українського історичного журналу»⁵⁰. Певний внесок у дослідження цієї проблеми зробив також авторський колектив на чолі з Л. Ю. Беренштейном⁵¹. У створеній ним книзі наведено нові дані про реакцію зарубіжних антикомуністичних центрів і окремих «дослід-

⁴⁷ Матеріали XXVI з'їзду Компартії України.— К., 1981, с. 32.

⁴⁸ Кватира Н. Н. Роль рабочего класса в осуществлении задач развития сельского хозяйства на современном этапе: (На материалах Укр.ССР).— Львов, 1983.— 192 с.

⁴⁹ Див.: Богданов Г. Аграрна політика КПРС.— Під прапором ленінізму, 1985, № 11, с. 30.

⁵⁰ Див.: Укр. іст. журн., 1984, № 8, с. 10—81.

⁵¹ Критика буржуазных фальсификаций современной аграрной политики КПСС.— Киев, 1983.— 137 с.; Див. також: Беренштейн Л. Ю. Критика буржуазных фальсификаций современной аграрной политики КПРС.— Укр. іст. журн., 1985, № 2, с. 104—111.

ників» на прийняття Продовольчої програми СРСР, аргументовано доведено наукову неспроможність домислів фальсифікаторів про особливості та соціальні наслідки науково-технічної революції у сільськогосподарському виробництві, форми ведення соціалістичного господарства, місце і роль колгоспного селянства в радянському суспільстві, про життєвий рівень трудівників села тощо. Певний інтерес у цьому плані становлять також брошури і статті, що належать економістам і фахівцям у галузі сільськогосподарської науки⁵². У брошурі доктора економічних наук В. Г. Єременка⁵³, наприклад, показано вплив прийнятої в СРСР програми на міжнародні аспекти продовольчої проблеми та піддано критиці антимарксистські концепції її розв'язання. У цьому зв'язку треба сказати, що історикам слід постійно посилювати наступальність своїх досліджень.

Зжиті партією заходи по нарощуванню виробничого потенціалу в аграрному секторі економіки країни дали можливість збільшити середньорічне виробництво сільськогосподарської продукції з 124 млрд. крб. у десятих'ятиріччі до 135 млрд. крб. у 1984 р. Зріс обсяг виробництва сільськогосподарської продукції і в Українській РСР. Відповідно збільшилися державна заготівля і споживання продуктів рослинництва й тваринництва. Підвищено рентабельність виробництва, зросли прибутки колгоспів і радгоспів, поліпшилося забезпечення радянських людей продовольством та промисловості сировиною⁵⁴. Ці й інші факти зводять нанівець фальсифікаторські потуги наших ідейних ворогів.

На нинішньому етапі партія ставить завдання закріплювати й примножувати позитивні зрушення у розвитку галузей агропромислового комплексу країни. КПРС виходить з того, що для перетворення сільського господарства у високорозвинутий і ефективний сектор соціалістичної економіки потрібно вирішити три взаємопов'язані завдання. Це, по-перше, зміцнення матеріально-технічної бази сільського господарства. Планомірне переведення його на переважно інтенсивний шлях розвитку. Не менш важливим є, по-друге, удосконалення виробничих відносин в аграрному секторі економіки, приведення їх у відповідність з якісно новим рівнем розвитку продуктивних сил. І, по-третє, серйозні завдання належить розв'язати по прискоренню соціальної перебудови села, становленню безкласового соціалістичного суспільства. Все це потребує активізації зусиль і науковців республіки, висновки і практичні рекомендації яких сприятимуть розв'язанню завдань сучасної аграрної політики КПРС, дальшим успіхам у реалізації Продовольчої програми.

Г. І. СУРГАЙ (Київ)

⁵² Див.: Васильєва Р., Бодров В. Неспроможність буржуазних перекручень аграрної політики КПРС на сучасному етапі.— Під прапором лєнінізму, 1983, № 23, с. 48—53; Баштанник В. П. Сельское хозяйство: политика и экономика.— Киев, 1983.— 48 с.; Жадан А. Продовольча програма СРСР: правда життя і неспроможність вигадок буржуазної пропаганди.— Під прапором лєнінізму, 1983, № 21, с. 36—40; та ін.

⁵³ Єременко В. Г. Міжнародне значення Продовольчої програми СРСР.— К., 1984.— 48 с.

⁵⁴ Див.: Богданов Г. Аграрна політика КПРС.— Під прапором лєнінізму, 1985, № 11, с. 27, 28.

3 Історії дружби народів та інтернаціональних зв'язків

СПІВРОБІТНИЦТВО ВУЗІВ СРСР ТА ІНШИХ КРАЇН СОЦІАЛІСТИЧНОЇ СПІВДРУЖНОСТІ (60-ті—80-ті рр.)

Н. Є. ІНДУТНА (Київ)

Міжнародні зв'язки вищої школи Союзу РСР становлять важливий за своїм обсягом і значенням напрям діяльності КПРС і Радянської держави. Дальший розвиток цих зв'язків, зокрема нарощування зусиль по підготовці національних кадрів для зарубіжних країн, партія та уряд нашої країни розглядають як виконання свого інтернаціонального обов'язку, реальний вклад у міжнародне співробітництво. На сьогоднішній день понад 200 тис. іноземних громадян з близько 150 країн світу закінчили радянські навчальні заклади. Успішно працюють у себе на батьківщині 18 тис. кандидатів і 50 докторів наук — випускників вузів СРСР¹.

Значний вклад у справу підготовки фахівців для багатьох країн світу вносить кожна радянська республіка, у тому числі Українська РСР, де навчання іноземних студентів здійснюється нині за 180 спеціальностями, які охоплюють важливі галузі сучасної науки та практики і становлять інтерес для кожної держави. Всього у вищих навчальних закладах України за період 1945—1984 рр. було підготовлено понад 60 тис. спеціалістів для зарубіжних країн, у тому числі понад 22 тис. чол. для країн соціалістичної співдружності².

Особливо багатогранно розвивається співробітництво між вузами соціалістичних країн — членів РЕВ. Ще на другій сесії Ради Економічної Взаємодопомоги були розроблені принципи взаємного сприяння в підготовці наукових кадрів у навчальних закладах держав — учасниць цієї організації, проведення спільних теоретичних і практичних конференцій тощо. Якісно новий етап у розвитку взаємозв'язків і співробітництва радянської вищої школи з вузами братніх країн соціалізму настав з початку 60-х років. Так, 3 серпня 1960 р. між Київським і Дебреценським (УНР) університетами був підписаний один з перших у практиці міжвузівських зв'язків братніх країн договір про співробітництво³. Тим самим було покладено початок розширенню взаємозв'язків між вищими навчальними закладами держав соціалістичної співдружності на основі договорів про науково-технічне й культурне співробітництво, що у свою чергу вело до вдосконалення і збагачення різних форм таких взаємозв'язків.

Зокрема, міжвузівські договори містять зобов'язання з питань навчання спеціалістів, підвищення їхньої кваліфікації, виконання спільної роботи по дослідженню наукових проблем, а також проведення наукових

¹ Правда, 1984, 23 лютого; Известия, 1985, 6 февр.

² Підрахунки автора за: Бульченко В. А., Кизченко А. Ф. Дружественные связи и сотрудничество высших учебных заведений. — В кн.: Порожденные социалистическим интернационализмом. Киев, 1980, с. 168; Поточ. арх. Мінвузу УРСР. Підсумкові інформ. звіти про наук.-техн. співробітництво вищ. учб. закладів УРСР з вузами зарубіж. країн у 1980—1984 рр.

³ Центр. держ. арх. Жовт. революції, вищих органів держ. влади і органів держ. упр. Укр. РСР (далі — ЦДАЖР УРСР), ф. 4621, оп. 12, спр. 973, арк. 26.

конференцій, симпозіумів, видання колективних наукових праць, підручників, навчальних посібників. Ці договори сприяють широкому обміну викладачами та студентами.

Нині братні партії взяли курс на розвиток і поглиблення спеціалізації та кооперації, міжнародного соціалістичного поділу праці, що знайшло відображення в документах 40-ї сесії Ради Економічної Взаємодопомоги (м. Варшава, червень 1985 р.). Зокрема, на порядок денний ставляться такі питання, як дальший розвиток прямих зв'язків між міністерствами, об'єднаннями і підприємствами, що беруть участь у кооперації, створення спільних фірм, вжиття ряду інших подібних заходів для успішного поєднання загальних зусиль.

Здійснення такого курсу вимагає від навчальних закладів Союзу РСР не лише підготовки відповідних наукових кадрів, а й спільних з побратимами розробок актуальних наукових проблем, що мають важливе народногосподарське значення для країн соціалістичної співдружності.

З кожним роком зростає кількість вищих навчальних закладів, факультетів, окремих кафедр, які співробітничать між собою. Так, нині 24 вузи УРСР мають прямі угоди про співробітництво з 65 зарубіжними вузами, у тому числі з 50 вузами соціалістичних країн⁴. Значно розширилися спільні наукові і науково-технічні дослідження в галузі природничих, технічних та суспільних наук по лінії міжвузівського співробітництва. Якщо у 1969/1970 навчальному році вищі навчальні заклади Української РСР проводили спільну розробку з відповідними вузами соціалістичних країн з 22-х тем⁵, а в 1975 р.—з понад 100⁶, то в 1984 р.—з 257 тем⁷, що мали важливе значення для удосконалення навчального процесу, виховання молоді, а також для розв'язання конкретних технічних й технологічних питань у різних галузях виробництва.

Активно здійснюють роботу по цих напрямках колективи Київського, Харківського, Львівського, Одеського, Ужгородського університетів, Київського, Харківського, Донецького політехнічних інститутів, київських інженерно-будівельного інституту та інституту народного господарства.

Результати міжвузівського співробітництва широко використовуються в практичній роботі по вдосконаленню навчального процесу, в підготовці дисертацій, монографій, наукових статей, у написанні курсових і дипломних робіт, а також дипломних проектів. Внаслідок такої спільної роботи лише в Українській РСР за період 1979—1984 рр., зокрема, було видано 19 монографій, 14 підручників, 262 навчальні посібники тощо⁸.

Значний вклад у міжнародне співробітництво між вищими навчальними закладами вносить Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка. З 1949 р. по 1984 р. вуз підготував 7914 спеціалістів для 111 країн світу⁹.

«Міцні узи,— відзначав член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький при врученні КДУ ордена Жовтневої Революції,— з'єднують наш столичний університет з усіма університетами країни, а також з 12 великими вузами зарубіжних держав»¹⁰. Серед останніх — 6 університетів з братніх країн соціалізму. У 1981—1984 рр. учені КДУ виконували наукові роботи із

⁴ Поточ. арх. Мінвузу УРСР. Звіт про роботу вищих учб. закладів Мінвузу УРСР по здійсненню наук.-техн. зв'язків із зарубіж. країнами в 1984 р. і ефективності використання результатів співробітництва, с. 3.

⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 4621, оп. 13, спр. 1083, арк. 29, 35, 100, 104, 133, 171, 181, 183.

⁶ Бульченко В. А., Кизченко А. Ф. Указ. соч., с. 177.

⁷ Поточ. арх. Мінвузу УРСР. Звіт про роботу вузів... в 1984 р., с. 91.

⁸ Там же. Підсумкові інформ. звіти... 1980—1984 рр. Підрахунки автора.

⁹ Там же. Звіт про роботу вузів... в 1984 р., с. 7.

¹⁰ Рад. Україна, 1984, 6 жовт.

зарубіжними партнерами по 45 темах¹¹, у тому числі спільно з університетами соціалістичних країн: Лейпцігським (НДР) — по 13, Дебреценським (УНР) і Загребським (СФРЮ) — 8, з Братиславським і Брненським (ЧССР) — 3, з Ягеллонським (м. Краків, ПНР) — 2 темах¹².

Активно співробітничали учені кафедр гуманітарних наук вузів-побратимів. Суспільствознавцями Київського та Лейпцігського університетів підготовлені колективні монографії «Банкротство буржуазних концепцій економічної системи соціалізму», «Соціалістична духовна культура», «Неспроможність буржуазних концепцій мирного співіснування».

Учені філологічного факультету КДУ спільно з колегами з Лейпцігського університету розробляють тему «Розвиток російської мови та її взаємодії з іншими мовами в радянський період». Внаслідок цих досліджень з'явилася монографія «Російська мова: предмет вивчення і зачіб виховання», видана в 1983 р. німецькою мовою в НДР¹³. А загалом з 1980 р. лейпцігські вчені, спираючись на розробки та досвід радянських колег, підготували до видання нові навчальні посібники більш як з 20 дисциплін¹⁴.

Плодотворно розвивається багаторічне співробітництво між ученими-істориками Київського та Лейпцігського університетів. Тут увійшли в практику спільне проведення наукових конференцій, взаємний обмін друкованою науковою продукцією, обмін викладачами і студентами, ділові зустрічі, наукове стажування тощо. Учені згаданих вузів-побратимів, а також Ленінградського держуніверситету й Інституту історії АН УРСР продовжують роботу по написанню спільних монографій «Ленінський план соціалістичного будівництва та його здійснення в СРСР і зарубіжних країнах Європи» та «Виникнення і розвиток міжнародних соціалістичних відносин»¹⁵.

Міжвузівські зв'язки сприяють дальшому удосконаленню виховної роботи з студентами. Посланці зарубіжних країн поглиблено засвоюють науковий світогляд, посилюється їхня політична і громадська активність, у дії утверджуються і проводяться принципи пролетарського інтернаціоналізму.

Значний економічний ефект, як відомо, приносить впровадження численних результатів спільних науково-технічних розробок у народне господарство. Харківський політехнічний інститут спільно з однопрофільними вузами УНР, НДР, ПНР, СРВ, ЧССР проводить дослідження з 26 тем¹⁶. Впровадження у виробництво результатів цих розробок дало у 1984 р. економічний ефект на загальну суму 1777 тис., а за період 1981—1984 рр.— 6436 тис. крб.¹⁷ У 1983—1984 рр. за матеріалами досліджень ученими Інституту отримано 15 авторських свідоцтв на винаходи, захищено 3 докторські і 16 кандидатських дисертацій, видано 10 навчальних посібників¹⁸.

Спільно з Вищою технічною школою м. Магдебурга (НДР) харків'янами проводилися роботи з теми «Вивчення нестаціонарних процесів і зменшення питомої затрати палива шляхом зменшення механічних витрат». Результати цих досліджень впроваджено на Харківському заводі тракторних і комбайнових двигунів, що дало економічний ефект 250 тис. крб.¹⁹. Кафедра турбобудування Харківського політехнічного

¹¹ Поточ. арх. Мінвузу УРСР. Звіт про роботу вузів... в 1984 р., с. 6.

¹² Див.: Чухно А. А. Развиваются многосторонние совместные исследования.— Вестн. высш. шк., 1983, № 6, с. 17.

¹³ Поточ. арх. Мінвузу УРСР. Звіт про роботу вузів... в 1984 р., с. 7—8.

¹⁴ Прапор комунізму, 1984, 2 груд.

¹⁵ Поточ. арх. Мінвузу УРСР. Звіт про роботу вузів... в 1984 р., с. 16.

¹⁶ Там же. Звіт Харк. ордена Леніна політехн. ін-ту ім. В. І. Леніна про ефективність міжнар. наук.-техн. співробітництва в галузі вищої освіти за 1984 р., с. 2.

¹⁷ Там же, с. 7.

¹⁸ Там же. Підсумковий інформ. звіт... за 1984 р., с. 36.

¹⁹ Там же, с. 37.

інституту проводить спільні наукові роботи з заводом енергетичного машинобудування концерну «Шкода» (ЧССР) з теми «Дослідження плинну пари і тепла в парових турбінах великої потужності». Успішне виконання таких робіт дало змогу створити високошвидкісний опорно-упорний підшипник ковзання підвищеної надійності та економічності. Впровадження останнього у виробництво дало економічний ефект на суму 1262 тис. крб.²⁰.

Учені Донецького політехнічного інституту спільно з партнерами з НДР, ПНР, ЧССР проводять дослідження з 33-х тем. Завершення частини з них і впровадження результатів наукових розробок у виробництво тільки у нашій країні протягом 1981—1984 рр. обумовило економічний ефект 1513 тис. крб.²¹. За той же час за матеріалами досліджень були підготовлені і видані 4 монографії, 23 навчальні посібники, опубліковано понад 100 наукових статей у радянських і зарубіжних виданнях, зареєстровано 22 винаходи²².

Внаслідок спільних розробок учених Донецького політехнічного інституту і Фрайберзької гірничої академії (НДР) теми «Мінарегенія областей тектоно-магнетичної активізації на прикладі Донбасу і НДР» у 1984 р. були проведені дослідження щодо аналізу геолого-геохімічних умов ендегенної мінералізації у Донбасі й Приазов'ї, вивчені та розроблені нові методи прогнозування, пошуку та розвідки різних корисних копалин у Приазов'ї, Печорському та інших районах. Економічний ефект від впровадження розробок з цієї теми в Приазовському економічному регіоні та виробничому об'єднанні «Полярвуглегеологія» становив у 1984 р. 103 тис. крб.²³.

На договірних основах про науково-технічне співробітництво Київський політехнічний інститут (КПІ) проводить спільні дослідження по 36 темах з п'ятьма вузами соціалістичних країн, що включають розробку та вдосконалення прогресивних машин і механізмів, автоматизацію виробничих процесів на основі досягнень науково-технічної революції тощо. Лише у 1984 р. за матеріалами співробітництва опубліковано 75 наукових статей у СРСР і за рубежом, видано 2 монографії, захищено 3 докторські та 3 кандидатські дисертації, отримано 22 авторських свідоцтва²⁴.

Спільні наукові дослідження учених КПІ та їхніх колег з Вищого машино-електротехнічного інституту м. Габрово (НРБ) здійснюються з 1968 р. Науковцями двох вузів розроблено близько 40 тем²⁵. Більшість результатів цих розробок впроваджено у народне господарство Радянського Союзу і Народної Республіки Болгарії. Вони принесли господарству обох країн значний економічний ефект.

Плодотворними є також взаємозв'язки учених Київського політехнічного інституту з колегами з Вищої технічної школи м. Брно (ЧССР) і Вроцлавського політехнічного інституту (ПНР).

Одеський держуніверситет та Сегедський університет (УНР) проводять дослідження з 16 тем. Економічний ефект від впровадження у виробництво результатів спільних розробок становив за період 1981—1983 рр. 633,9 тис. крб.²⁶ Разом з угорськими вченими були підготовлені та видані колективні монографії «Сучасний етап усунювання соціалістичного виробництва» та «Державно-правове управління якістю навколишнього середовища»²⁷.

²⁰ Там же.

²¹ Там же. Звіт про роботу вузів... в 1984 р., с. 9, 41.

²² Там же, с. 34.

²³ Там же, с. 33.

²⁴ Там же. Підсумковий інформ. звіт... за 1984 р., с. 11.

²⁵ Там же. Звіт про роботу КПІ ім. 50-річчя Великої Жовт. соц. революції по здійсненню і розвитку наук.-техн. співробітництва із зарубіж. країнами у 1984, р., с. 2.

²⁶ Там же. Підсумковий інформ. звіт... за 1983 р., с. 76.

²⁷ Там же. Звіт про роботу вузів... в 1984 р., с. 124.

Результатом наукових досліджень спеціалістів кафедри фізіології рослин Ужгородського і кафедри загальної біології Кошицького університетів стала розробка технології вирощування винограду з урахуванням сортових особливостей продуктивного процесу. Запровадження цієї технології в умовах радгоспу-заводу «Великолазький» і радгоспу ім. Фрунзе Ужгородського району дає щорічний додатковий прибуток на суму 45 тис. крб.²⁸

Ученими-суспільствознавцями названих вузів у 1983—1984 рр. були видані монографії «Чехословаччина у соціалістичній співдружності», «Борці партії», збірник статей «Досвід КПРС у боротьбі за перемогу диктатури пролетаріату, будівництво соціалістичного суспільства і його творче використання Компартією Чехословаччини»²⁹.

За останні роки дедалі ширше розвиваються не лише двосторонні, а й багатосторонні наукові зв'язки між вузівськими колективами, окремими підприємствами та фірмами. Таке співробітництво дає можливість більш широко використовувати науковий потенціал для потреб тих чи інших галузей народного господарства братніх країн.

Учені Ужгородського, Новосадського (СФРЮ) університетів, Сегедського і Ниредьгазького (УНР) педінститутів у 1980—1983 рр. брали участь у розв'язанні актуальної проблеми — «Комплексне дослідження водного режиму річки Тиси, рослинного і тваринного світу, вплив антропогенних факторів на сучасний стан води». Науковці дослідили рослинність заплави р. Тиси, рідкісні види тварин, зокрема ті, що зникають у басейні цієї річки, їхній сучасний стан і охорону. Спільно розробляється класифікація заплавної луки, проводиться детальний геоботанічний опис видового складу формацій луки з метою підвищення їхньої біологічної та господарської продуктивності³⁰.

Дніпропетровський металургійний інститут спільно з колегами з НРБ, НДР і ЧССР у 1983—1984 рр. продовжує виконання робіт з питань розробки інгібіторів й розробки конструкції залізничних коліс для високих швидкостей руху та збільшення осевих навантажень. У 1984 р. за розробку й освоєння залізничних коліс нових конструкцій одержано 3 авторських свідоцтва (одне спільно з спеціалістами ЧССР) і подано 2 заявки на винаходи (одну спільно з спеціалістами НДР)³¹.

У 1981—1985 рр. суспільствознавці КДУ брали участь у розробці 11 тем в плані багатостороннього співробітництва. Тему «Філософські проблеми природознавства» вони досліджують разом з колегами з Московського і Ленінградського, а також з Берлінського, Лейпцігського, Дрезденського (НДР) та Братиславського (ЧССР) університетів. Над темою «Зростання керівної ролі марксистсько-ленінської партії в умовах соціалістичного і комуністичного будівництва» працюють історики Московського, Ленінградського, Київського, Білоруського та Лейпцігського університетів, а також Вищої лісотехнічної школи у Зволени (ЧССР).³²

Важливою формою міжвузівського співробітництва є взаємний обмін викладачами та студентами. За весь період співробітництва вищих навчальних закладів Української РСР і соціалістичних країн, що здійснюється на договірній основі, з України було відряджено до братніх вузів понад 23,5 тис. викладачів та студентів. За той же період було прийнято навчальними закладами республіки більше як 23,8 тис. виклада-

²⁸ Там же. Звіт про ефективність наук.-техн. співробітництва Ужгород. ун.-ту із зарубіж. країнами у 1983 р., с. 12.

²⁹ Там же, с. 2—3.

³⁰ Там же. Дані про запровадження у нар. госп.-во в 1984 р. результатів наук.-техн. співробітництва з організаціями і фірмами соціалістич. і капіталістич. країн та країн, що розвиваються, вивчення досягнень і передового досвіду зарубіжної науки і техніки, с. 18.

³¹ Там же, с. 28.

³² Там же, с. 9.

чів та студентів з соціалістичних країн³³. Найбільша кількість викладачів вузів УРСР виїжджала за кордон з метою читання лекцій, спеціальних курсів, вивчення досвіду, збору наукових матеріалів для підготовки та захисту докторських і кандидатських дисертацій, підвищення кваліфікації. Між вузами здійснювався обмін студентами на обумовлений термін навчання, на переддипломну практику тощо. Дійовою формою удосконалення професійної підготовки майбутніх спеціалістів народного господарства є безвалютний обмін студентами вузів соціалістичних країн для проходження виробничо-ознайомлювальної практики. З 1978 р. по 1984 р. вищі навчальні заклади Української РСР здійснили обмін з вузами-побратимами більш як 12 тис. студентів³⁴. Такий обмін сприяє розширенню і поглибленню дружніх контактів, дає можливість краще ознайомитися з життям братніх країн та їх народів.

Значний вклад у справу розвитку міжнародних взаємозв'язків вузів Союзу РСР, зокрема на такій важливій ділянці, як підготовка кадрів спеціалістів для соціалістичних та багатьох інших країн світу, вносять найбільш досвідчені співробітники радянських навчальних закладів, науково-дослідних інститутів, насамперед академіки і члени-кореспонденти АН СРСР і АН УРСР, лауреати Ленінської та Державних премій СРСР та УРСР, а також тисячі кваліфікованих викладачів.

Чимало вузів республіки за заслуги у підготовці висококваліфікованих кадрів нагороджені високими урядовими нагородами зарубіжних держав. Так, орденом Кирила і Мефодія I ступеня Державна Рада НРБ нагородила Харківський (1981 р.) і Київський (1984 р.) держуніверситети, Київський інститут інженерів цивільної авіації (1982 р.). Львівський політехнічний інститут нагороджений у 1981 р. орденом Прапор Праці НДР, Харківський політехнічний інститут і Запорізьке міськпрофтехучилище № 6 нагороджені орденом Дружба СРВ відповідно у 1978 і 1979 рр. Понад 100 викладачів і співробітників вузів УРСР за активну участь у підготовці кадрів нагороджені зарубіжними орденами, медалями, удостоєні почесних звань зарубіжних вищих навчальних закладів.

Ефективності розширення і зміцнення міжвузівських зв'язків сприяють конференції ректорів тих вузів, що співробітничать між собою, а також міжнародні наради, на порядку денному яких розглядаються різні питання розвитку й удосконалення системи вищої школи, вищої освіти.

Велике значення у справі підбиття підсумків міжнародного наукового співробітництва вищих навчальних закладів і визначення основних його напрямів відіграють конференції, симпозиуми, що проводяться з участю вчених Радянського Союзу та інших соціалістичних країн, викладачів і студентів вузів. Ці заходи присвячуються обговоренню актуальних наукових проблем, а також визначним датам та ювілеям у житті братніх країн.

Наприклад, питання всебічної підготовки й виховання студентів стояло в центрі уваги симпозиуму вчених і викладачів Лейпцігського університету ім. К. Маркса і Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, що відбувся в Лейпцігу в грудні 1984 р.³⁵ з нагоди 575-річчя заснування Лейпцігського університету. Характерною особливістю розвитку двостороннього співробітництва в останні роки, відзначалося на зустрічі, є тісні контакти в галузі навчання і наукових досліджень, в розширенні і поглибленні зв'язків між спорідненими факультетами, кафедрами, окремими вченими.

³³ Підрахунки автора за: Бульченко В. А., Кизченко А. Ф. Указ. соч., с. 173; Поточ. арх. Мінвузу УРСР. Підсумкові інформ. звіти... за 1980—1984 р.

³⁴ Поточ. арх. Мінвузу УРСР. Підсумковий інформ. звіт... за 1984 р., с. 87.

³⁵ Прапор комунізму, 1984, 2 груд.

Багатогранне міжвузівське співробітництво соціалістичних країн є яскравим виявом втілення в життя принципів соціалістичного інтернаціоналізму і братерської взаємодопомоги. Воно активно сприяє розв'язанню народногосподарських завдань кожної соціалістичної держави зокрема і світової соціалістичної співдружності в цілому. В майбутньому, як свідчать документи, з якими Комуністична партія Радянського Союзу йде назустріч своєму XXVII з'їзду і які перебувають нині в центрі всенародного обговорення, це співробітництво набуде нових масштабів і сприятиме розширенню економічного і науково-технічного співробітництва між країнами — членами РЕВ на базі двосторонніх та багатосторонніх програм³⁶.

³⁶ Див.: Програма Комуністичної партії Радянського Союзу: (Нова редакція). Проект.— К., 1985, с. 64.

УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ РСР У СПІВРОБІТНИЦТВІ СРСР З ЄВРОПЕЙСЬКИМИ КРАЇНАМИ СОЦІАЛІЗМУ В ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ (70-і — ПОЧАТОК 80-х рр.)

М. В. ЗНАМЕНСЬКА (Київ)

Міжнародні туристські зв'язки є важливим засобом зміцнення довіря, взаєморозуміння й дружби між людьми з різних країн в інтересах миру і соціального прогресу. З середини 50-х років, коли в СРСР було покладено початок масовому туризму, нашу країну відвідали понад 70 млн. громадян із 162 країн світу¹. Вони ознайомилися не лише з визначними історичними пам'ятками, а й з досягненнями радянського народу в його економічній, соціальній та культурній сферах.

Зарубіжні туристські поїздки займають значне місце в системі радянського способу життя. Вони є важливим методом активного ідейно-політичного виховання, підвищення культурного й загальноосвітнього рівня трудящих. Перебування радянських туристів за рубежом сприяє кращому взаєморозумінню між народами, служить викорененню неправильного уявлення про соціалістичну дійсність. Лише протягом останніх десяти років близько 37 млн. громадян Радянського Союзу побували в зарубіжних країнах². Першорядного значення, підкреслюється в проекті нової редакції Програми КПРС, партія «...надає дальшому розвитку і зміцненню дружніх зв'язків між Радянським Союзом та іншими соціалістичними країнами»³.

Одним з найбільших туристських регіонів є Радянський Союз і європейські країни соціалізму, на частку яких у 1982 р. припадало понад 30% світового туристського обміну й понад 40% загального обсягу іноземного туризму в Європі⁴. Мета та ідеї обміну туристами в соціалістичних країнах відповідають духу Заключного акту загальноєвропейської Наради у Хельсінкі. Створенню умов для дальшого розвитку міжнародних туристських зв'язків сприяє політика мирного співіснування та співробітництва, яку проводять країни соціалізму. Програма миру, інші зовнішньополітичні документи КПРС та Радянського уряду, спрямовані на зміцнення загальної безпеки, внесли істотний вклад у дальше поширення міжнародного туризму. Ініціативи СРСР, пов'язані, зо-

¹ Внesh. торговля, 1985, № 5, с. 43.

² Там же.

³ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу (Нова редакція). Проект.— К., 1985, с. 63.

⁴ Путешествие в СССР, 1982, № 3.

крема, з розширенням міжнародних культурних зв'язків, розвитком туризму, є особливо актуальними сьогодні, в умовах загострення міжнародної напруженості, посилення ідеологічних нападок та підіривних дій антикомуністів усіх мастей.

У 1970—1980 рр. на розвиток туризму наша держава асигнувала понад 2,5 млрд. крб. Завдяки цьому значно поліпшилися умови перебування в СРСР іноземних гостей: з'явилися нові готелі, мотелі, кемпінги, готельні комплекси, національні ресторани, нові парки спеціальних автобусів та автомашин, створено широке обслуговування туристів. Значно зріс готельний фонд «Інтуристу». Кількість місць у готелях за останні 15 років зростає з 10 тис. до 55 тис.⁵ Зокрема, було відкрито комфортабельні готелі «Русь» і «Братіслава» в Києві, «Мир» — у Харкові, «Закарпаття» — в Ужгороді. Готельний комплекс «Ялта» у Криму споруджено разом з югославськими будівельними підприємствами Белграда й Загреба. В 1985 р. у 21 місті СРСР передбачалося ввести в дію ще 33 готелі на 40 тис. місць⁶.

У постійно зростаючому туристському обміні, зокрема, між державами соціалізму відбивається соціальна, суспільно-політична активність їх народних мас. Посилення останньої зумовлюється соціалістичним способом виробництва, міжнародним поділом праці та його вищою формою — соціалістичною економічною інтеграцією, а також інтернаціоналізацією усіх сфер життя цих країн. Економічна нарада країн — членів РЕВ на вищому рівні в Москві у червні 1984 р. виробила їх спільний курс на дальше поглиблення соціалістичної інтеграції, визначила стратегію взаємодії національних економік до кінця століття. Узгоджені дії братніх держав дістали конкретне втілення в різних формах дружніх взаємозв'язків, зокрема у дальшому розвитку й поглибленні співробітництва в галузі туризму.

Для керівництва різними державними та громадськими організаціями і координації їх дій у 1964 р. при Раді Міністрів СРСР було створено Управління по іноземному туризму (з 1969 р. — Головне управління). В 1983 р. замість нього організовано Державний комітет СРСР по іноземному туризму (Держкомінтурист СРСР). У союзних республіках також діють відповідні головні управління. Зокрема, створено Головне управління Української РСР по іноземному туризму⁷. Щороку розширює масштаби своєї діяльності також «Інтурист» — найбільша туристська організація в світі. Протягом 1975—1980 рр. «Інтурист» прийняв 25 млн. іноземних громадян. На початок 80-х років Держкомінтурист СРСР співробітничав з 700 зарубіжними туристськими та транспортними фірмами, а його Київське об'єднання — з багатьма фірмами більш як у 160 країнах світу⁸.

Туристський обмін між Радянським Союзом та іншими державами соціалізму проводиться на двосторонній і багатосторонній основах. Братні країни підписали п'ятирічні угоди про співробітництво у галузі туризму, згідно з якими передбачається збільшення обсягу туризму у 1981—1985 рр. на 20—25%. Складаються також перспективні плани розвитку туристських зв'язків на період 1990 р., в яких багато уваги буде приділено поїздкам до міст-побратимів, обміну спеціальними делегаціями та літаками дружби тощо⁹. В рамках Народи урядових органів по туризму й Народи бюро подорожей соціалістичних держав здійснюється координація обміну туристами з братніх країн. Так, у березні 1978 р. учасники ІХ засідання комісії по пропаганді та інформації Народи урядових органів по туризму — представники СРСР, НРБ,

⁵ Внеш. торговля, 1985, № 5, с. 44.

⁶ Путешествие в СССР, 1982, № 2, с. 18; Днес и утре (АПН), 1983, № 11, с. 16.

⁷ Веч. Київ, 1983, 1 груд.

⁸ Путешествие в СССР, 1983, № 2, с. 9; Прапор комунізму, 1981, 12 черв.

⁹ Путешествие в СССР, 1983, № 12, с. 12; № 4, с. 34.

УНР, МНР, НДР, ПНР і ЧССР — обговорили в Ялті питання обміну досвідом інформаційно-екскурсійної роботи, а також пропаганди та реклами туризму. «Для нашої країни, — заявив, зокрема, член Головного управління по іноземному туризму НДР Х. Шуберт, — робота у комісії дуже важлива. Під час обміну досвідом ми одержуємо багато корисного, особливо з проблем виховання та підвищення кваліфікації гідів-перекладачів. Радянський Союз передає щодо цього цінний досвід»¹⁰.

Українська РСР, як невід'ємна складова частина Радянського Союзу, бере найактивнішу участь у розвитку міжнародного туризму. Більш як третина всіх зарубіжних туристів, що відвідують СРСР, буває в нашій республіці. По її території проходить понад 80 всесоюзних та 230 місцевих туристських маршрутів. Від 2-х до 20-ти днів подорожують по них гості з-за рубежа. Щороку у середньому понад півмільйона їх відвідують 20 найбільших туристських центрів УРСР¹¹.

Успіхи трудящих Радянської України у прискоренні соціально-економічного розвитку республіки, поширення і поглиблення всебічного співробітництва між УРСР та іншими державами соціалістичної співдружності сприяють розвитку міжнародного туризму в республіці. Якщо у 1970 р. Українську РСР відвідали понад 163 тис. туристів з країн соціалізму, то в 1975 р. — у 4 рази більше.

Щороку десятки тисяч трудящих УРСР виїжджають у туристські подорожі до європейських соціалістичних держав. У 70-ті роки значно зросла кількість таких поїздок. Якщо в період дев'ятої п'ятирічки відповідна чисельність туристів з нашої республіки становила 254 тис. чол., то у 1976—1980 рр. — понад 418 тис.¹² Це свідчить про підвищення матеріального й культурного рівня життя трудящих Української РСР, збільшення їхнього вільного часу, бажання наочно переконатися в досягненнях у будівництві нового життя в братніх країнах соціалізму, поділитися з друзями досвідом у праці.

Питаннями обміну туристами з зарубіжними державами займається Головне управління УРСР по іноземному туризму, а також Центральна рада по туризму і екскурсіях Укрпрофради й Бюро міжнародного молодіжного туризму «Супутник» при ЦК ЛКСМУ. Велику громадсько-політичну роботу з іноземними туристами здійснюють Українське товариство дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами, Товариство «Україна», Український республіканський комітет захисту миру, інші громадські організації. Гостей, що приїждять по лінії спеціалізованого наукового туризму, приймає АН УРСР, спортсменів — Спорткомітет УРСР тощо.

Тісні взаємозв'язки Головінтурист УРСР здійснює з туристськими організаціями соціалістичних держав, зокрема з такими, як «Балкантурист» (НРБ), «Ібус» (УНР), «Рейзебюро» (НДР), «Орбіс» (ПНР), «Карпаць» (СРР), «Чедок» (ЧССР), «Путнік» (СФРЮ).

Співробітництво цих організацій братніх країн постійно вдосконалюється, збагачується новими формами. Це сприяє розширенню обміну досвідом у різних галузях народного господарства, поглибленню культурних зв'язків між трудящими. В 70-х роках значного поширення набули такі види туризму, як індивідуальний, груповий, поїзди дружби та миру, автобусні, повітряні й автомобільні маршрути, участь у днях, тижнях і місячниках дружби та культури, святкуванні річниць Великого Жовтня й соціалістичних революцій у братніх країнах, а також 1 Травня, 8 Березня, Нового року тощо.

¹⁰ Сов. Крым, 1978, 29, 31 марта.

¹¹ Веч. Київ, 1983, 26 верес.

¹² На магістралях дружби і братерства: Участь УРСР у співробітництві Рад. Союзу з європ. соц. країнами (1966—1970).—К., 1974, с. 351.

З початку 80-х років об'єднання Держкомінтуристу СРСР у Києві, Львові та Одесі розробили для гостей з братніх країн, крім традиційних автобусних екскурсій, пішохідні маршрути, під час яких вони знайомляться з історичним минулим, архітектурою, новобудовами цих міст¹³.

До республіки прибувають передовики і новатори виробництва — представники різних галузей народного господарства держав соціалізму, нагороджені турпутівками за відмінну працю, переможці соціалістичного змагання (у тому числі й інтернаціонального), вчені, ветерани партії, війни та праці, активісти товариств дружби, спілок молоді, піонери і школярі, учасники вікторини «Чи знаєш ти Радянський Союз?» та ін. У 1980 р., зокрема, в Українському товаристві дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами громадськість столиці республіки прийняла членів 30 туристських груп — активістів товариств дружби братніх держав¹⁴.

У 1980—1981 рр. актив Українського відділення Товариства радянсько-болгарської дружби в Києві брав участь у зустрічах з туристами з НРБ — активістами Руху за болгаро-радянську дружбу. Члени однієї з груп — борці проти фашизму й ветерани БКП — на знак непорушного братерства посадили біля будинку Українського товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами троянди, саджанці яких вони привезли зі своєї батьківщини¹⁵.

Для співробітництва УРСР і братніх країн соціалізму в галузі туризму у 70-х — на початку 80-х років характерна широка різноманітність заходів соціального, оздоровчого й культурного характеру. Багатим був вибір різних тематичних маршрутів та програм для туристів. Головінтурист УРСР постійно розширює географію туризму та види послуг зарубіжним гостям. З 1983 р. він пропонує такі тематичні поїздки по Україні, як «Райдуга» (народні промисли), «Сонечко» (життя радянських дітей), відвідання дитячих залізниць у Харкові, Ужгороді, Львові та Запоріжжі тощо¹⁶. Багато цікавого мають можливість побачити зарубіжні будівельники в Києві, машинобудівники — у Харкові, шахтарі — в Донецьку, металурги — у Запоріжжі. Спеціалісти-аграрники знайомляться з сільськогосподарськими підприємствами Київської, Вінницької, Запорізької, Полтавської, Херсонської, Кримської, Черкаської областей. Завжди популярні маршрути, до яких входить Київ — третій за величиною туристський центр СРСР.

У зв'язку з 1500-річчям столиці Радянської України у 1982 р. її відвідали туристи з 70 країн світу. Більшу їх частину становили гості із соціалістичних держав Європи. Їм були запропоновані тематичні екскурсії «Київ — столиця УРСР», «Києву — п'ятнадцять століть», «По стародавній столиці Київської Русі»¹⁷.

Особливою популярністю серед туристів користується пізнавальна програма «Київ — столиця УРСР», яка включає зустрічі з делегатами з'їзду КПРС і Компартії України, передовиками виробництва, діячами науки, культури, ветеранами праці та війни. Гості одержують при цьому вичерпну інформацію про різні сторони радянського способу життя.

Щороку Київ обмінюється туристськими групами, поїздами й авіарейсами дружби з великими культурними центрами братніх країн, містами-побратимами столиці України — Братіславою, Лейпцігом, Кра-

¹³ Прапор комунізму, 1981, 12 черв.

¹⁴ Поточ. арх. Укр. т-ва дружби і культ. зв'язку з зарубіж. країнами (далі — ПА УТДКЗ): Звіт про роботу відділу соц. країн за 1980 р., арк. 14; Київ. правда, 1979, 24 черв.

¹⁵ ПА УТДКЗ: Звіти про роботу Укр. від-ня Т-ва рад.-болг. дружби за 1980—1981 рр.

¹⁶ Путешествие в СССР, 1983, № 3, с. 35.

¹⁷ Там же, 1982, № 6.

ковом і Клузем. У 1974 р., наприклад, близько 2 тис. киян побували там за туристськими путівками¹⁸.

Значного поширення в УРСР та європейських країнах соціалізму набув спеціалізований туризм (за професійною ознакою). Цьому сприяло встановлення з кінця 50-х років дружніх побратимських зв'язків і співробітництва між республіками, країнами, областями й містами СРСР та областями, округами, воеводствами, повітами і містами європейських соціалістичних країн. Побратими мають багато спільного в розвитку народного господарства. Вивчення та взаємне використання позитивного досвіду у цій справі є ефективною формою спілкування трудящих, сприяє їх зближенню. Головна мета таких спеціалізованих поїздок — взаємні консультації, ознайомлення із сучасним рівнем розвитку виробництва, науки й техніки, мистецтва, обмін трудовим досвідом, укладання колективних договорів про соціалістичне змагання тощо.

Часто учасники таких поїздок є представниками заводів, фабрик, радгоспів, наукових, учбових і медичних закладів — колективних членів товариств дружби УРСР та європейських соціалістичних країн. Для активістів цих товариств готуються спеціальні програми з відвіданням організацій, що їх цікавлять. Так, на прохання Союзу чехословацько-радянської дружби для ряду туристських груп Українське відділення Товариства радянсько-чехословацької дружби організувало відвідання Миронівського науково-дослідного інституту селекції й насінництва пшениці. Вони цікавилися також ямпільським методом вирощування цукрових буряків, вивчали львівську систему управління якістю продукції¹⁹. Понад 15 тис. туристів з європейських соціалістичних країн відвідали у 1983 р. Харківську область, серед них з НДР близько 4 тис. чол. Вони побували в місцевому Клубі друзів Німецької Демократичної Республіки ім. Р. Зорге, члени якого листуються майже з 400 товаришами з братньої країни. Цей клуб настільки популярний у НДР, що при складанні туристських програм для груп, які виїждять до СРСР, Товариство німецько-радянської дружби заздалегідь просить «Рейзебюро» включити його відвідання до програми²⁰.

Для трудящих з європейських держав соціалізму обласні відділення Українського товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами разом з місцевими культосвітніми закладами розробляють спеціальні культурні програми. Так, самодіяльні й художні колективи підготували нові концертні номери для іноземних туристів, що прибувають до готельного комплексу «Ялта», зокрема, з поріднених з Кримською областю Русенського округу НРБ і Бач-Кішкунської області УНР. Провідними в репертуарі цих мистецьких колективів є теми творчої праці, боротьби за мир, протесту проти агресивної політики імперіалізму тощо²¹.

Значна кількість трудящих з братніх держав щороку відвідує такі порти, як Одеса, Ялта та Ізмаїл. Лише у 1982 р. в Ялті, зокрема, побували понад 40 тис. туристів з цих країн. Вони відпочивали на Чорноморському узбережжі Криму, зустрічалися з представниками радянської громадськості.

На одній з таких зустрічей, у якій взяли участь туристи з ЧССР, НДР, СФРЮ та Англії, Фінляндії, Франції й ФРН, відбувся широкий обмін думками з найактуальніших питань сучасності — збереження миру, ліквідації загрози ядерної війни²².

¹⁸ Кулинич І. М., Виднянський С. В. Киев и города-побратимы.— Киев, 1981, с. 14.

¹⁹ Інформ. лист. Укр. т-ва дружби і культ. зв'язку з зарубіж. країнами (далі — Інформ. лист. УТДКЗ), 1983, № 1/2, с. 4.

²⁰ Там же, № 11/12, с. 4—6.

²¹ Там же, 1984, № 2/3, с. 10—11.

²² Путешествие в СССР, 1983, № 1, с. 34.

Вже стало традицією запрошувати іноземних гостей на святкування національних свят, відзначення ювілейних дат, інших важливих подій у житті поріднених областей та міст-побратимів. Так, представники Ровно й Відіна, Полтави і Велико-Тирново, Ворошиловграда та Перніка (НРБ) разом відзначали в туристських подорожах річницю з дня народження В. І. Леніна, Великого Жовтня, національне свято Болгарії — День свободи, 100-річчя від дня народження Г. М. Димитрова тощо²³.

У 1977—1984 рр. нашу республіку відвідало багато угорських туристів, які побували переважно в Києві, Ужгороді, Львові, Одесі й Ялті. Трудящі Української РСР у свою чергу з задоволенням відвідують НРБ, НДР, УНР, СРР, ПНР, ЧССР та СФРЮ, зокрема, в складі спеціалізованих професійних груп. Лише за останнє десятиріччя кількість радянських туристів, які відвідали, наприклад, Угорщину, зростає втричі. Великою популярністю у трудящих ЧССР та НРБ користуються подорожі до нашої країни в складі поїздів дружби. Зокрема, у 1981 р. громадськість УРСР прийняла 21 такий поїзд з ЧССР, у 1982 р. — 24 з УНР та 10 з СРР²⁴.

Тепло зустрічають трудівники областей-побратимів поїзди дружби з європейських країн соціалізму. Так, у 1979 р. трудящі Магдебурзького округу НДР побували в 11 районах порідненої Донецької області, ознайомилися з роботою колективів Ясинуватського машинобудівного заводу та обласної сільськогосподарської дослідної станції. Зустрічі завершувалися, як правило, вечорами і концертами дружби. Того ж року Магдебурзький округ відвідали понад 300 шахтарів, металургів, машинобудівників та працівників сільського господарства Донеччини — активісти обласного відділення Радянського товариства дружби з НДР²⁵.

Туристи з ЧССР, що прибувають до нашої республіки у складі поїздів дружби, зокрема ветерани війни, колишні бійці корпусу, яким командував Л. Свобода, з великим інтересом відвідують місця боїв, а також музеї радянсько-чехословацької дружби в с. Соколове Готвальдського району Харківської області, місця поховання своїх співвітчизників у Білій Церкві, де покладають квіти на їх могили, зустрічаються з місцевою молоддю. Близько 2 млн. чол., у тому числі понад 100 тис. громадян ЧССР, відвідали названий музей²⁶.

У велике свято перетворилася зустріч трудящих Кримської області з активістками Товариства угорсько-радянської дружби, які прибули на святкування Міжнародного жіночого дня 8 Березня з порідненої БачКішкунської області. За успіхи в праці їх було нагороджено семиденними туристськими путівками до Криму. Угорські жінки побували на підприємствах, у палацях культури, цікавилися питаннями охорони здоров'я, будівництва житла, поділилися досвідом своєї роботи²⁷.

Давні традиції має туристський обмін між УРСР і Польською Народною Республікою. В другій половині 70-х років він значно зріс. При цьому більш як третину цього обміну становили молодіжні групи. Понад 20 різних маршрутів пропонували радянським трудящим туристські організації ПНР «Орбіс», «Альматур» та «Ювентур». Крім Варшави, гості з СРСР бувають у Катовіце, Вроцлаві, Любліні, Лодзі тощо. Тільки Краків — побратим Києва — щороку відвідують кілька десятків тисяч радянських туристів²⁸. Особливою популярністю в них користують-

²³ ПА УТДКЗ: Звіти про роботу Укр. від-ня Т-ва рад.-болг. дружби у 1981—1983 рр.; Червон. прапор, 1983, 13 лип.; Прапор перемоги, 1983, 10 верес.

²⁴ ПА УТДКЗ: Звіти про роботу відділу соц. країн за 1981—1982 рр.; Прапор комунізму, 1979, 4 трав., 15 черв.; Веч. Київ, 1983, 24 січ.

²⁵ Рад. Донеччина, 1979, 15 трав., 25 верес.

²⁶ Інформ. лист. УТДКЗ, 1983, № 1/2, с. 3.

²⁷ Крим. правда, 1978, 11 марта; Прапор комунізму, 1980, 11 берез.; Веч. Київ, 1980, 11 берез., 1 лип.

²⁸ Прапор комунізму, 1983, 11 жовт.

ся місця, пов'язані з перебуванням і революційною діяльністю В. І. Леніна. Це — Пороніно, Білий Дунаєць, Закопане.

Певна частина польських туристів, які прибували до СРСР у 70-х роках, формувалася за принципом спеціалізації — по підприємствах, учбових закладах тощо. Як показала практика, це сприяло підвищенню ефективності таких поїздок. Зокрема, в розглядуваний період поїздами дружби й окремими туристськими групами обмінялися 10 поріднених областей Української РСР та 24 воеводства ПНР. Серед них — Вінницька область і Вроцлавське воеводство, Полтавська область та Кошалінське й Слупське воеводства, Черкаська область і Бидгощське та Пільське воеводства. Туристські делегації колективів Черкащини, наприклад, які з нагоди 35-річчя Відродження Польщі й 20-річчя встановлення дружніх побратимських зв'язків у складі поїзду дружби відвідали підприємства та організації поріднених воеводств, підписали 28 договорів з ними про співробітництво і соціалістичне змагання. По приїзді на Батьківщину вони відзначали, що польські трудящі висловлювали гаряче прагнення до дальшого розширення й поглиблення співробітництва між СРСР та ПНР, до активізації дружніх зв'язків з побратимами, готовність до спільної з народами інших країн соціалізму боротьби за збереження і зміцнення миру на землі²⁹.

У зв'язку з кризисною політичною ситуацією, що склалася в ПНР у 1981—1982 рр., кількість її туристів до Радянського Союзу зменшилася. Проте це зовсім не означало, що інтерес трудящих братньої Польщі до СРСР зменшився. Починаючи з 1983 р., кількість туристів з ПНР до нашої країни знову зростає.

Вже традиційною стала взаємна участь туристів у проведенні місячників, днів та тижнів дружби поріднених областей і міст. Так, активісти братніх товариств дружби брали участь у Днях Херсонщини в області Зала (УНР) та у Днях області Зала на Херсонщині, текстильники Тернополя — в Днях Тернопільської області у Слівенському окрузі (НРБ) тощо. Побратими поглиблювали й встановлювали нові дружні зв'язки, організовували конкурси за професіями та ін. Багато радянських туристів відвідали НРБ у дні святкування 40-річчя соціалістичної революції й взяли участь у проведенні різноманітних заходів з нагоди ювілею³⁰.

Популярним видом туризму є також автобуси дружби. Ця форма спілкування братніх народів практикується з кінця 60-х років між прикордонними областями УРСР та областями, воеводствами й повітами УНР, ПНР, ЧССР і СРР. Під час таких поїздок, які тривають по кілька днів, гості знайомляться з історичними пам'ятками та з життям трудящих соціалістичних країн, діляться передовим виробничим досвідом. Так, у дні святкування 60-річчя Великого Жовтня в складі автобусів дружби на Волині побували понад 500 працівників різних галузей народного господарства Хелмського й Замосцьського воеводств ПНР. Стільки ж волинян відвідали своїх польських побратимів³¹.

Хороша організація відпочинку, посилення інтересу до історії, життя та праці народів братніх держав зумовлюють зростання кількості туристських поїздок трудящих Української РСР. Більша частина з близько 200 маршрутів для радянських мандрівників у європейських соціалістичних країнах є загальнотуристськими. Однак великою популярністю користуються також маршрути, пов'язані з визначними подіями в історії братніх держав. Так, «Балкантурист» пропонував екскурсії «По місцях бойової болгаро-російської й болгаро-радянської дружби», присвячені 100-річчю визволення країни від османського іґа. У 1983 р. ра-

²⁹ Робітн. газ., 1979, 24 трав.; Рад. Україна, 1978, 9 лип.; Зоря Полтавщини, 1978, 8 верес., 21 трав.; Информ. лист УТДКЗ, 1979, с. 3—5.

³⁰ Софійские новости, 1985, 9, 23 янв.

³¹ Рад. Волинь, 1976, 11, 31 лип.

дяньські туристи вперше побували на болгарських бальнеологічних курортах Девін, Кюстенділ, Санданскі. В 1985 р. «Балкантурист» запропонував для 245 тис. громадян з СРСР 58 маршрутів. Широку і цікаву програму підготували болгарські працівники у зв'язку з 40-річчям Перемоги над фашизмом. Активну участь у ній беруть окружні комітети БКП та болгаро-радянської дружби. В Благоевграді, наприклад, на урочистій зустрічі, присвяченій знаменному ювілею, у складі авіарейсу дружби побувала група радянських ветеранів війни³². В Угорщині у 1983 р. з'явилося 7 нових маршрутів для туристів з міст-побратимів, зокрема, Сегеда — Одеси і Кечкемета — Севастополя. У 1982 р. 2 нові маршрути відкрито в Югославії — по Чорногорії, з відпочинком на Адриатичному узбережжі, та по Словенії й Хорватії³³.

У 1979—1983 рр. до Румунії та Угорщини щороку в середньому відіждили понад 8 тис. туристів з Української РСР, які відпочивали на відомих курортах Єфоріє, Мамая і Мангалія, а також на озері Балатон. Румунська національна рада по туризму підготувала до сезону 1983 р. для зарубіжних гостей 300 тис. нових місць у готелях, кемпінгах та мотелях³⁴. У 70-х роках збільшився також туристський обмін між УРСР і СФРЮ. Групами туристів обмінюються, зокрема, міста-побратими Одеса й Спліт, Ялта та Рієка. Особливо багато гостей буває з Соціалістичної Республіки Хорватії, з якою Україна підтримує тісні дружні зв'язки.

Головне управління Української РСР по іноземному туризму представляє нашу республіку також на міжнародних ярмарках і виставках у Загребі, Берліні, Дрездені. Експонати цих виставок розповідають про досягнення трудящих Радянської України в усіх галузях життя, у тому числі й про географію туризму та види послуг іноземним гостям. Участь УРСР в Загребській міжнародній ярмарці, зокрема, сприяла поглибленню співробітництва з туристськими організаціями СФРЮ, зміцненню радянсько-югославської дружби.

З середини 70-х років дуже популярними серед туристів з європейських соціалістичних країн стали дунайські і дніпровські річкові й чорноморський морський круїзи. По Дніпру, зокрема, на території УРСР курсують комфортабельні теплоходи «Советская Россия» та «Евгений Вучетич», а з 1984 р. — «Академик Виктор Глушков». У ході десятиденної порожджі від Києва до Одеси трудящі з братніх держав відвідують Канів, Черкаси, Запоріжжя і Херсон, зустрічаються з представниками радянської громадськості, відпочивають на дніпровських пляжах, беруть участь у вечорах дружби. Так, у 1979 р. цим маршрутом проїхали понад 7 тис. туристів з НДР³⁵.

З 1982 р. туристи мають змогу подорожувати на комфортабельних теплоходах типу «річка-море-річка» з Києва до Русе (НРБ) та Джурджу (СРР) і назад. Це поки що єдиний у практиці світового туризму маршрут такого типу.

З 1 по 19 липня 1982 р. тривали два перші круїзні рейси дружби на новому теплоході «Николай Добролюбов», який узяв на борт 1161 чол. з ЧССР — інженерів, шахтарів, ткаль, учителів, активістів Товариства чехословацько-радянської дружби. Рейси дружби були присвячені 60-річчю утворення СРСР. В їх ході туристи дізналися, як трудящі республіки виконують рішення XXVI з'їзду КПРС та XXVI з'їзду Компартії України, довідалися докладніше про співробітництво країн соціалістичної співдружності у рамках РЕВ. Важливими політичними заходами під час рейсів стали також вечори радянсько-чехословацької друж-

³² Софийские новости, 1985, 16 янв.

³³ Путешествие в СССР, 1983, № 2, с. 12, 39; № 3, с. 34.

³⁴ Правда, 1983, 30 мая.

³⁵ Веч. Київ, 1980, 4 верес.; 1984, 12, 28 черв.; Черкас. правда, 1980, 18 трав.

би, які було проведено в Черкасах, Херсоні й Запоріжжі, а також вікторина «Що Ви знаєте про республіки СРСР?»³⁶.

Туризм є одним з масових видів відпочинку молоді. За ударну працю, відмінне навчання чи активну громадсько-політичну роботу юнаки і дівчата республіки часто одержують туристські путівки. Щороку по лінії Бюро міжнародного молодіжного туризму «Супутник» ЦК ВЛКСМ (БММТ «Супутник»), створеного в 1958 р., подорожують понад 3 млн. чол.³⁷ Бюро співробітничає з 550 партнерами у 88 країнах світу. За роки свого існування воно обслужило 40 млн. туристів, з них 7 млн. — зарубіжних³⁸. БММТ «Супутник» багато зробило для розвитку співробітництва та дружби між юними ровесниками з братніх європейських країн соціалізму. Воно є неодмінним учасником найбільших акцій борців за мир. У 1983 р., зокрема, бюро брало участь у проведенні «Маршу миру радянської молоді», естафети патріотичних справ юнаків і дівчат країн соціалістичної співдружності «Пам'ять»³⁹.

Більшість гостей «Супутника» — молоді туристи із соціалістичних країн. Вони прибувають групами, які формуються за професіями й інтересами в складі поїздів дружби.

БММТ «Супутник» ЦК ЛКСМУ, створене у 1973 р., співробітничає з більш як 500 молодіжними, студентськими, профспілковими, культосвітніми й туристськими організаціями 70 країн світу⁴⁰. В 1975—1980 рр. понад 114 тис. кращих представників республіканських комсомольських організацій виїжджали по його лінії до зарубіжних держав. Лише у 1982 р. в країнах соціалізму побували понад 18 тис. юнаків і дівчат з УРСР⁴¹.

Особливо тісне співробітництво БММТ «Супутник» ЦК ЛКСМУ налагодило з такими молодіжними туристськими організаціями, як «Орбіта» (НРБ), «Експрес» (УНР), «Югендтурист» (НДР), «Ювентур», «Альматур», «Харцтур» (ПНР), БТТ (СРР), Бюро подорожей молоді ЦКМ (ЧССР), «Наромтравел» (СФРЮ) та ін. Обмін по лінії цих організацій здійснюється на підставі двосторонніх п'ятирічних договорів, а також щорічних протоколів про співробітництво.

Молодіжні туристські центри соціалістичних країн мають комфортабельні бази, готелі, кемпінги, табори. Вони пропонують різноманітні культурні програми, цікаві маршрути, під час яких приїжджі мають можливість ознайомитися з комсомольськими й молодіжними будовами⁴². Великою популярністю в зарубіжних юнаків і дівчат користуються, зокрема, республіканські міжнародні молодіжні табори «Супутник» у Гурзуфі та «Верховина» в Ужгороді, де проводяться вечори та фестивалі інтернаціональної дружби, організуються лекторії, літературні свята, семінари обміну досвідом роботи, зустрічі з представниками підшефних комсомольських організацій промислових підприємств тощо. В 1983 р. вперше гостей з-за кордону прийняв новий міжнародний молодіжний табір у Каневі⁴³.

В кращих дитячих оздоровчих таборах, піонерських таборах, таборах праці й відпочинку по лінії поріднених областей і міст УРСР та братніх країн щороку відпочивають сотні піонерів і школярів, членів комуністичних спілок молоді соціалістичних держав Європи. Вони беруть участь в інтернаціональних походах, екскурсіях, вечорах дружби, диспутах, спортивних заходах тощо.

³⁶ Путешествие в СССР, 1982, № 4, с. 36.

³⁷ Правда, 1983, 8 авг.

³⁸ Під прапором ленінізму, 1984, № 7, с. 47.

³⁹ Сотрудничество общественных организаций стран социализма.— Киев, 1983, с. 130.

⁴⁰ Морган А. Д. По законам дружбы и братства.— Киев, 1983, с. 42.

⁴¹ Молодь України, 1982, 9 лют.; 1983, 19 лют.

⁴² Работническое дело, 1983, 28 нояем.

⁴³ Правда, 1983, 18 авг.

Спільні інтернаціоналістські заходи й акції молодих будівників соціалістичного суспільства братніх країн свідчать про соціальну, громадсько-політичну активність юнаків і дівчат, які є справжніми помічниками марксистсько-ленінських партій. Молоді туристи, які побували в нашій країні, розповідають у себе на батьківщині правду про радянську дійсність, про прагнення трудящих СРСР до миру в усьому світі.

Важливе місце в інформаційно-пропагандистській роботі туристських організацій європейських соціалістичних країн займає проведення рекламних виставок, прес-конференцій, семінарів, вікторин, демонстрування кінофільмів. Тільки у 1982 р. на замовлення Держкомінтуристу СРСР створено 10 нових туристських фільмів, у тому числі — «По Радянській Україні». З 80-х років значно розширилася така форма роботи, як спільна підготовка телевізійних програм про визначні туристські об'єкти держав соціалізму. В 1983 р., зокрема, були показані програми, створені спільно телебаченням СРСР та НРБ. Вони ознайомили глядачів з великими туристськими центрами Радянської України — Києвом і Ялтою⁴⁴.

З 70-х років у великих містах УРСР щороку організовуються рекламні фотовиставки, присвячені розвитку туризму в європейських соціалістичних країнах. Тільки у 1980 р. такі виставки з великим успіхом демонструвалися: чехословацька — в Чернігові, німецька — у Донецьку, польська — в Києві, румунська — у Києві та Одесі, угорська — у Львові, болгарська — в Ровно, Черкасах, Борисполі та Ялті. Виставку «НРБ — країна туризму, країна друзів» у 1981 р. відвідали тисячі жителів Харкова, Ужгорода, Хмельницького і Полтави⁴⁵. Дальшому зростанню туристського обміну між СРСР та ЧССР сприятиме виставка «ЧССР — країна туризму, країна друзів», що відбулася у Києві в червні 1985 р.⁴⁶

Новою формою організації подібних заходів стала туристсько-рекламна виставка «Зустріч друзів», проведена у січні 1983 р. в Києві Голвінтуристом УРСР і туристськими фірмами НРБ, УНР, НДР, ПНР та ЧССР. У рамках виставки організовувалися семінари й вечори дружби, на підприємствах демонструвалися туристські фільми, проводилися вікторини. Переможцям останніх були вручені безплатні туристські путівки до країн соціалізму.

Взаємний обмін туристами між дружніми соціалістичними країнами є прикладом спілкування народів-братів, об'єднаних єдиною марксистсько-ленінською ідеологією. Поширюючи та удосконалюючи цю форму єднання трудящих, держави соціалістичної співдружності показують приклад іншим народам, які дедалі більше переконуються в тому, що взаємовідносини між країнами соціалізму будуються на принципах дружби і товариської взаємодопомоги. Поступовий розвиток масового туристського руху між соціалістичними державами служить справі миру, процесу розрядки міжнародної напруженості, спростуванню наклепів і вигадок імперіалістичної пропаганди щодо соціалістичного способу життя.

* * *

⁴⁴ Путешествие в СССР, 1983, № 3, прил.

⁴⁵ Соц. Харківщина, 1981, 14 жовт.

⁴⁶ Робітн. газ., 1985, 7 черв.

МІЛІТАРИЗАЦІЯ ДЕРЖАВИ ІЗРАЇЛЬ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ І ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТИ

А. І. ШИРОКОВ (Київ), В. І. ШИЛОВ (Київ)

В сучасній напруженій міжнародній обстановці немає завдання важливішого й актуальнішого, ніж відвернення загрози ядерної війни, збереження миру для нинішнього і майбутнього поколінь. Войовничий курс найреакційніших сил сучасності на чолі з американським імперіалізмом нашоветься на зростаючу відсіч усієї прогресивної громадськості планети. «Ніколи не була такою грізною небезпека, що нависла над людством, — підкреслюється в проекті нової редакції Програми Комуністичної партії Радянського Союзу. — Але ніколи не були й такими реальними можливості збереження і зміцнення миру. Об'єднавши свої зусилля, народи можуть і повинні відвести загрозу ядерного знищення»¹.

Ці слова набувають особливої актуальності в наші дні, коли з вини найбільш агресивних кіл імперіалізму то в одному, то в іншому районі планети виникають небезпечні вогнища напруженості. Тяжкі випробування випали, зокрема, на долю близькосхідного регіону. На зустрічі радянського і сирійського керівництва, що відбулася в червні минулого року, було висловлено глибоку стурбованість вибухонебезпечною обстановкою, що зберігається в районі Близького Сходу через агресивні дії Ізраїлю, безпосередньо підтримуваного США².

Офіційною ідеологією Ізраїлю був і залишається сіонізм — найреакційніша форма єврейського буржуазного націоналізму. Він уособлює в собі усі характерні ознаки імперіалістичної реакції: агресію й мілітаризм, апартеїд і расизм, засуджені міжнародним співтовариством як злочини проти людства.

Не буде перебільшенням сказати, що сучасний Ізраїль — це держава, все соціально-економічне і політичне життя якої підпорядковане шаленому мілітаризму і воєнним авантюрам як ні в якій іншій країні світу. Виправдовуючи створення гігантського воєнно-промислового комплексу в Ізраїлі, який набагато перевершує оборонні потреби країни, сіоністські лідери спекулюють на вигаданих ними антинаукових концепціях («всесвітньої єврейської нації» і «вічності антисемітизму»), згідно з якими всі особи єврейської національності, незалежно від місця проживання, входять до якоїсь «екстериторіальної нації», яка є нібито об'єктом «ненависті» всіх інших народів³. Ізраїлю безпідставно приписується роль «гаранту безпеки євреїв та їх майбутнього». Один із «стовпів» сіонізму, перший прем'єр-міністр цієї країни Д. Бен-Гуріон проголосував: «Ми мали на меті створення держави, яка б стала головним інструментом для виживання значної більшості нашого народу»⁴.

Проте не «виживанням євреїв» занепокоєні сіоністи, розкручуючи маховик гонки озброєнь. Зростання витрат на воєнні цілі, нарощування виробництва озброєння не тільки зумовлені величезними прибутками монополій, а й перетворені в саму умову існування сіоністської держави. Мілітаризація країни — це матеріальна підготовка війни, свідчення зростаючої агресивності сіонізму, спрямованої на реалізацію маячного

¹ Проект Програми Комуністичної партії Радянського Союзу: (Нова редакція). — Рад. Україна, 1985, 26 жовт.

² Рад. Україна, 1985, 20 черв.

³ В радянській історичній та суспільно-політичній літературі дано ґрунтовну критику названих сіоністських концепцій. Див., наприклад: Ідеологія и практика международного сионизма: Крит. анализ.— М., 1978.— 271 с.; Государство Израиль: Экономика и политика.— М., 1982.— 197 с.; Корнеев Л. А. Классовая сущность сионизма.— Киев, 1982.— 263 с.; Стефанкин В. А. На службе агрессии: Полит. механизм и политика Израиля.— Киев, 1984.— 155 с.; та ін.

⁴ Ben-Gurion D., Goldman N. Israel: The first decade and the next.— New York, 1958, p. 27.

плану створення «великого Ізраїлю» «від Нілу до Євфрату». Саме політика сіоністського форпосту на Близькому Сході спричинила п'ять кровопролитних воєн, принесла смерть, горе і страждання арабському народу Палестини, сусіднім країнам. Той же Бен-Гуріон з граничним цинізмом заявив: «Ми створили динамічну державу, націлену на експансію»⁵. Ось це є справжньою причиною зростання військової машини Тель-Авіва, а не якась там «патологічна юдофобія» неєвреїв щодо «богообра-ного народу».

В Ізраїлі щороку на воєнні цілі витрачається третина бюджету і більше половини його у так звані періоди «конфронтації»⁶. Сюди ж можна віднести й ту третину бюджету, яка призначена для виплати заборгованості по зовнішніх займах, оскільки левова пайка їх також використовується на озброєння. Вже у 1981 р., констатує академік Є. М. Примаков, ця країна вийшла на перше місце у світі за видатками на воєнні цілі на душу населення. На соціальні витрати в ній асигнується лише 4% бюджету⁷.

По суті, Ізраїль перетворився на гарнізонну державу. Згідно з повідомленням американського журналу «Тайм», на початку 80-х років його збройні сили налічували 169 тис. чол. та ще 252 тис. резервістів, готових до мобілізації протягом 24—48 годин. Структура ізраїльської армії: 20 бронетанкових, 9 моторизованих, 9 піхотних дивізій і 5 бригад парашутистів. На її озброєнні — 750 бойових літаків (серед них F-15 і F-16), майже 4 тис. танків, 5 тис. бронемашин, 1,2 тис. артилерійських стволів⁸. У США закуплено 4 літаки-радары «Е-2с Хокай», які дають можливість фіксувати зліт літаків на відстані двохсот миль, визначати місцезнаходження радіолокаторів на позиціях зенітних ракет за їх випромінюванням і наводити на дану ціль свої власні винищувачі-бомбардувальники. На думку деяких органів преси, військова могутність Ізраїлю еквівалентна за озброєнням на лінії фронту Федеративній Республіці Німеччини⁹.

Воєнна промисловість Тель-Авіва, на відміну від цивільних галузей, які переживають кризу, є найбільш процвітаючою в його економіці. Її продукція на рівних змагається з найновішими системами озброєнь американських і західноєвропейських військових концернів. Ізраїль — єдина країна світу, де щороку виробляється по одному автомату на двох жителів¹⁰.

На підприємствах ізраїльської суто воєнної промисловості зайнято понад 20% всіх робітників країни. Та й загалом більшість робочої сили прямо чи посередньо працює на так звану оборону¹¹. Найбільшою за чисельністю персоналу і обсягом продукції є компанія «Ізраель ейркрафт індастріз», на заводах якої працює 21 тис. чол. Вона випускає літаки «Кфір», «Скаут», ракети «Габріель», «Барак», а на черзі — серійне виробництво винищувача-бомбардувальника «Лаві». Серед продукції компанії — бронеавтомобілі, системи наведення й управління для танків, так звані «командні комп'ютери». За останні десять років «Ізраель ейркрафт індастріз» вчетверо збільшила чисельний склад персоналу, а обсяг виробництва — в 13 разів¹².

З посиленням ядерних амбіцій правлячої сіоністської кліки мілітаристські приготування набули особливо зловісного характеру. В захід-

⁵ Осипов Г. В., Даднани Л. Я. Научная несостоятельность теоретико-методологических основ социальных и социологических концепций сионизма.— М., 1980, с. 48.

⁶ Financ. Times, 1985, Jan. 30.

⁷ Аргументы и факты, 1985, № 29, с. 7.

⁸ Time, 1981, May, 18, p. 26.

⁹ New York Times, 1982, Oct. 31.

¹⁰ Пробл. мира и социализма, 1985, № 2, с. 77.

¹¹ Покормяк Н. В. Израиль: курсом милитаризма и агрессии.— М., 1982, с. 90.

¹² Корнеев Л. А. Классовая сущность сионизма.— Киев, 1982, с. 175.

ній пресі час від часу з'являються повідомлення про створення Ізраїлем ядерної зброї. Розбіжності в цій інформації незначні і стосуються того, має Тель-Авів власний арсенал такої зброї чи перебуває на порозі його створення, а якщо має, то якої руйнівної сили. Багато спеціалістів схиляються до думки, що в Ізраїлі вже сьогодні є 30 боєголовок, кожна з яких дорівнює бомбі, скинутій на Хіросіму (12 кілотонн)¹³. У повідомленні центру стратегічних і міжнародних досліджень при Джорджтаунському університеті підкреслюється, що на ізраїльських атомних реакторах виробляється достатня кількість плутонію, щоб до кінця століття мати 100 ядерних боєголовок¹⁴.

Багато років уряди Ізраїлю хвалькувато заявляють про наявність у їх країні «ядерного вибору», не підтверджуючи при цьому з тактичних міркувань самого факту існування ядерної зброї в арсеналі своєї армії. Проте, на відміну від офіційного Тель-Авіва, сіоністські ультра, як, наприклад, біснுவатий рабин М. Кахане (засновник горезвісної «ліги захисту євреїв», лідер профашистської партії «Ках», в 1984 р. обраний до кнесету), погрожують арабам застосуванням ядерної, бактеріологічної і хімічної зброї¹⁵. Останнім часом політичні й військові «яструби» цієї країни проповідують «нову стратегію безпеки», згідно з якою Ізраїль, крім атомних бомб для тотального знищення арабських держав, повинен створити «тактичну» ядерну зброю для застосування на фронті під час «блискавичної» війни проти них.

Тель-Авів також володіє й засобами доставки ядерної зброї. Серед них — американські винищувачі-бомбардувальники F-16, ракети «Ієрихон», гармати для стрільби снарядами з ядерними боезарядами на відстань 40 км. Крім того, у тісному співробітництві з расистами Південної Африки Ізраїль розробляє крилаті ракети з радіусом дії 1500 морських миль, а також ракети, здатні влучати в ціль на відстані 2700 км. Таким чином, під прицілом сіоністів опиняються всі арабські країни. Не може не викликати тривогу миролюбного людства й те, що Тель-Авів уперто відмовляється підписати міжнародний Договір про нерозповсюдження ядерної зброї.

Ізраїльські правлячі кола з ентузіазмом відгукнулися на «стратегічну оборонну ініціативу» Рейгана, яку справедливо називають програмою «зоряних воєн». Це пояснюється як тим, що вони сподіваються одержувати прибутки й від мілітаризації космосу, так і своєрідним «моральним обов'язком» підтримати свого патрона. І це в той час, коли навіть партнери Вашингтона по НАТО ладні відмежуватися від гонки озброєнь в космічному просторі. Звичайно, десятки мільярдів доларів американської допомоги «маленькому Давидові» заслуговують на таку «вдячність». Справді, хіба можна уявити створення військової машини і політику перманентної війни Ізраїлю проти своїх сусідів, саме його існування без економічної, політичної й військової підтримки США. Вона становить щороку близько 13% валового національного продукту Тель-Авіва (675 доларів на кожного ізраїльтянина). В 1985 фінансовому році, на відміну від попередніх років, коли половина всієї американської військової допомоги подавалася у вигляді позик, всі 2,6 млрд. доларів були асигновані у формі безплатних субсидій. Проте й цього виявилось недостатньо для Ізраїлю. На наступний фінансовий рік він вимагає підвищити її до 4 млрд. доларів¹⁶. Тель-Авів поглинає від 1/4 до третини всієї допомоги США іноземним державам. Ще разючішою стає диспропорція, коли повести мову про воєнну допомогу. З 1951 р. по 1982 р. Ізраїль одержав 15 з 28 млрд. доларів американських позик іншим країнам на закупів-

¹³ Sunday Times, 1984, Apr. 15.

¹⁴ Wall Street J., 1984, Nov. 27.

¹⁵ Middle East Intern., 1984, N 218, p. 15.

¹⁶ Washington Post, 1984, Nov. 20.

лю зброї¹⁷. На озброєнні ізраїльської армії 85% літаків, 90% артилерії, половина танків виробництва США¹⁸.

Виникає закономірне запитання: звідки такі «щедроті» і «альтруїзм»? Невже мав рацію колишній прем'єр-міністр Ізраїлю М. Бегін, який пояснював американську підтримку «почуттям провини за катастрофу європейського єврейства»?¹⁹ Звичайно, ні. «Унікальні відносини» між Вашингтоном і Тель-Авівом, яким можуть позаздрити й союзники по НАТО, ґрунтуються на стратегічній концепції, застосовуваній імперіалізмом США уже з кінця 50-х років. Озброєний до зубів Ізраїль має бути головною перешкодою на шляху національно-визвольного руху арабських народів, гарантом інтересів заокеанських нафтових спрутів на Близькому Сході, bastіоном антикомунізму — таке основне спрямування даної концепції. «З цієї точки зору, — відзначає лондонська «Файненшл таймс», — Сполучені Штати одержують в галузі оборони на кожний вкладений в Ізраїль долар більшу віддачу, ніж від інших асигнувань, не ризикуючи при цьому життям жодного американця»²⁰.

Звідси й безпрецедентні відносини у військовій галузі, і пояснення того факту, що нерідко найновіші системи зброї, які лише планується взяти на озброєння американської армії, одразу ж потрапляють до заявочного списку ізраїльської місії. Відповідні компанії США мають право самі безпосередньо поставляти військову техніку для Тель-Авіва. В порту американського міста Х'юстона, через який проходить більша частина бойової техніки в Ізраїль, один з причалів належить останньому. В свою чергу ізраїльським компаніям надається право брати підряди по контрактах, укладених з Пентагоном. Справа спрощується і тим, що практично всі великі компанії в Ізраїлі є спільними, ізраїльсько-американськими. Так, американський концерн «Дженерал телефон енд електронікс корпорейшн» володіє 44,6% активів ізраїльської корпорації «Тадіран»²¹.

Воєнна й економічна допомога США, розгалужені зв'язки між американським та ізраїльським капіталом, збіг класових інтересів Вашингтона і Тель-Авіва стали міцною основою «стратегічного співробітництва». 30 листопада 1981 р. державний секретар США А. Хейг і міністр закордонних справ Ізраїлю І. Шамір підписали «Меморандум про стратегічне взаєморозуміння», який фактично рівноцінний воєнному союзу, спрямованому проти прогресивних сил арабського світу і проти СРСР. У преамбулі «меморандуму» прямо сказано про те, що «сторони визнають за необхідне посилити стратегічне співробітництво для того, щоб стримати загрозу, яка нависла над регіоном (Близьким Сходом. — Авт.) з боку Радянського Союзу»²².

Прикриваючись міфічною «радянською воєнною загрозою», партнери по зговору форсують мілітаристські програми і приготування. Практичним кроком по реалізації положень «меморандуму» стало, зокрема, створення в 1983 р. воєнно-політичного комітету США й Ізраїлю. Його функціями є: тісніша координація воєнних зусиль обох країн; організація спільних військових навчань; складування американської бойової техніки для інтервенціоністського корпусу сил швидкого реагування. Коментуючи американо-ізраїльський альянс, генеральний секретар ЦК Компартії Ізраїлю М. Вільнер заявив: «День підписання стратегічної угоди між Ізраїлем і Сполученими Штатами ми вважаємо чорним

¹⁷ За рубежом, 1982, № 34, с. 8. За період з 1967 р. по 1984 р. США подали Ізраїлю допомогу розміром 27 млрд. доларів (з них 18,7 млрд. — на воєнні цілі). — New York Times, 1985, May 30.

¹⁸ Новое время, 1982, № 36, с. 9.

¹⁹ Израиль сегодня, 1984, № 11, с. 14.

²⁰ Financ. Times, 1984, Jan. 17.

²¹ Middle East, 1983, March, p. 18.

²² Myths and Facts, 1982; A concise record of the Arab-Israeli conflict. — Washington, 1982, p. 241.

днем для нашої країни і всього регіону. Уряд блоку «лікуд» перетворює Ізраїль на американську військову базу номер один, націлену проти Радянського Союзу і всіх тих держав Близького Сходу, Персидської затоки й Африки, які не ідуть у фарватері політики Вашингтона. З цією метою ізраїльська армія може бути використана у будь-якій війні, що її розв'яжуть США»²³.

Певне занепокоєння висловили навіть деякі сіоністські діячі. Так, наприклад, І. Рабин, один з лідерів Партії праці Ізраїлю, яка тоді перебувала в опозиції, звинувачував М. Бегіна в тому, що через нього перед країною вперше в її історії відкрилася перспектива вести війну проти Радянського Союзу*.

Одним з наслідків американо-ізраїльської угоди є більш тісна координація зусиль між двома країнами у справі підтримки антинародних режимів і диктатур у Чілі й Сальвадорі, Гватемалі й ПАР, банд душманів в Афганістані, маріонеток з УНІТА в Анголі і т. д. Представник державного департаменту США Д. Фішер акцентував увагу на тому, що згаданий «меморандум» підготував ґрунт для «використання американських військових кредитів третіми країнами для придбання ізраїльських озброєнь»²⁴. Там, де США та інші держави НАТО змушені у зв'язку з протестами світової громадськості і прогресивних сил своїх країн на певний час обмежити або навіть припинити військові поставки реакційним режимам, на допомогу їм автоматично приходять Ізраїль.

Так було, зокрема, в Нікарагуа. Кривавий диктор Сомоса задовольняв свої потреби у зброї на 90% за рахунок поставок Тель-Авіва. Сьогодні, за даними Міжнародного інституту досліджень проблем миру (Стокгольм), ВПС сальвадорської хунти мають на своєму озброєнні 35 бойових літаків ізраїльського виробництва. Неповдалі від Сан-Сальвадора розташована секретна база, де 100 військових радників з Ізраїлю муштрують місцеві урядові війська і головорізів з «ескадронів смерті». Подібна картина спостерігається в Гондурасі й Коста-Ріці, які перетворені на плацдарми агресії проти революційної Нікарагуа²⁵.

Враховуючи вищесказане, не викликають подиву слова високопоставленого представника державного департаменту, який на запитання, чи схвалюють США присутність Ізраїлю в Центральній Америці, відповів: «Безумовно. Чому ми не повинні радіти з того, що вони (ізраїльтяни. — Авт.) виручають нас»²⁶.

До послуг антинародних режимів і реакційних угруповань широкий асортимент продукції ізраїльських військових концернів. Досить назвати «Кфір» — удосконалений варіант літака «Міраж-III» французької фірми «Дассо-Бреге», транспортний «Арава», літак-розвідник «Уестгінд», «Шаффір-3» — варіант американської ракети «Райттон АІМ 9В Суперсайдуіндер», ракету класу «корабель-корабель» «Габріель», автомат «Узі» (ним, до речі, озброєна особиста охорона Р. Рейгана), серію швидкохідних ракетних катерів, створених переважно на основі аналогічних англійських зразків, і т. д. Експорт зброї з Ізраїлю зріс з 10 млн. доларів у 60-ті роки до 1,3 млрд. доларів — на початку 80-х років. Нині він становить близько 40% всіх товарів, що їх вивозить ця країна. За експортом зброї вона міцно утримує 5 місце в капіталістичному світі після США, Франції, Англії та ФРН і продовжує тіснити своїх конкурентів у цій галузі²⁷.

²³ Междунар. жизнь, 1983, № 12, с. 67.

* Нині І. Рабин займає посаду міністра оборони в «коаліційному уряді» і наполегливо підкреслює «важливість» стратегічного альянсу з США.

²⁴ Israel and Palestine, 1983, N 100, p. 15.

²⁵ Рувинский Л. А. Сионизм на службе мировой реакции.— Одесса, 1984, с. 236, 237.

²⁶ Israel and Palestine, 1983, N 100, p. 15.

²⁷ Пробл. мира и социализма, 1985, № 2, с. 77.

В. І. Ленін відзначав, що мілітаризм — це «...військово-державний монополістичний капіталізм або, кажучи простіше і ясніше, військова каторга для робітників, військова охорона прибутків капіталістів»²⁸. На прикладі Ізраїлю це раз переконуюєшся у правоті ленінської думки. Справді, ескаляція озброєнь несе з собою неймовірні труднощі для рядових ізраїльтян. Роздмухування воєнних витрат веде до збільшення дефіциту бюджету, зменшення капіталовкладень у цивільні галузі промисловості, спричиняє перекося і диспропорції в економіці, не кажучи вже про інші негативні явища.

Рекордні воєнні витрати супроводжуються рекордним зростанням інфляції. Вперше вона дала про себе знати в 1974 р., після чергової (так званої «жовтневої») війни, коли Тель-Авів втратив валовий національний продукт за цілий рік. Відтоді інфляція зростає безупинно. На думку президента ізраїльського банку «Бенк Гапоалім» Дж. Левінсона, за темпами її зростання його країна лишила далеко позаду всі інші держави світу²⁹.

Під приводом боротьби з інфляцією уряд Ізраїлю скорочує програми в галузі освіти, професійної підготовки й медичного обслуговування, заморожує заробітну плату, скасовує субсидії на продовольчі товари, підвищує податки. Особливо негативно на становищі економіки відбилася п'ята близькосхідна війна — ізраїльська агресія в Лівані. Кожний день бойових дій коштував майже 100 млн. доларів. У країні було запроваджено цілу серію «додаткових» податків: податок «мир Галілеї», на електроенергію й телефон, на квитки в кінотеатри і товари тривалого користування (холодильники, пральні машини тощо). Була випущена також обов'язкова військова позика на 20 млрд. шекелів (800 млн. доларів). Астрономічної цифри — 30 млрд. доларів — досягає державний борг Ізраїлю. В перерахунку на душу населення він є найвищим у світі³⁰. Незважаючи на те, що майже 20% ізраїльтян перебувають в армії, постійним явищем стало безробіття. Як повідомляло в 1984 р. центральне статистичне бюро цієї країни, в ній налічувалося 70 тис. безробітних — 5,5% усього працездатного населення. Нині безробіттям охоплено вже 150 тис. чол.³¹

Соціально-економічна криза особливо відчутно позначається на становищі сефардів — євреїв — вихідців з держав Азії й Африки, які становлять більше половини жителів країни. «Капіталістичний лад в Ізраїлі, — підкреслюється в матеріалах XIX з'їзду Компартії країни, — при якому панує сіоністська ідеологія, породжує як політику національної дискримінації та гноблення арабського населення, так і політику обшійної дискримінації євреїв — вихідців з арабських та інших країн Азії і Африки»³². 300 тис. ізраїльтян живуть нижче офіційної межі злиднів, і 90% з них — це сефарди. Серед студентів ізраїльських університетів їх не більше 12%³³. Порівняно з ашкеназі — євреями з європейських країн сефарди одержують меншу заробітну плату, живуть у трущобах, дискримінуються у всіх сферах соціально-економічного, політичного і культурного життя.

Для того, щоб відвернути увагу трудящих від цих кризових явищ, приховати справжні причини погіршення їх становища, правляча кліка вдається до витонченої демагогії, розпалює шовіністичні настрої. Так, наприклад, сіоністська пропаганда всіляко нацьковує сефардів на ара-

²⁸ Ленін В. І. Загрожуюча катастрофа і як з нею боротися.—Повне збір. творів, т. 34, с. 181.

²⁹ Wall Street J., 1980, Nov. 21. Влітку 1984 р. ізраїльські оглядачі й економісти передбачали, наприклад, що рівень інфляції досягне 400%. Насправді ж, на початок 1985 р. вона становила 1000%!—Аргументы и факты, 1985, № 18, с. 7.

³⁰ Аргументы и факты, 1985, № 28, с. 4.

³¹ Jerusalem Post, 1984, Oct. 14; Аргументы и факты, 1985, № 29, с. 7.

³² XIX съезд Коммунистической партии Израиля.—М., 1982, с. 164.

³³ U. S. News and World Report, 1983, vol. 94, N 1, p. 27.

бів, намагаючись покласти на останніх «провину» за злиденне існування общини східних євреїв.

Мілітаризація країни, нагнітання воєнної істерії, постійні війни несуть з собою загрозу фашизму. «Ті, хто вважає, що «неможливо, щоб в Ізраїлі трапилось те, що мало місце в інших країнах, і фашизм прийшов до влади», просто ігнорують класові, соціальні й політичні корені, з яких виростає ракова пухлина фашизму в будь-якій капіталістичній країні»³⁴. Звичайно, помилкою є вважати, що в Ізраїлі існує фашистський режим. Не кожен атаку на демократичні права і свободи, не кожен реакційний режим слід розцінювати як фашистський. Проте помилково й небезпечно недооцінювати існуючу загрозу. «Історичні аналогії не завжди слушні, — підкреслюють ізраїльські комуністи, — але в даному випадку подібність очевидна. Між «третім рейхом» 30-х і «єретц Ізраель» — «великим Ізраїлем» 80-х. Між доведеними до відчаю натовпами німців, які «вмілою» рукою були перетворені на «гарматне м'ясо» для підкорення нових земель і нових прибутків для монополій, — і змученим кризою і нескінченними війнами, одурманеним шовіністичною пропагандою єврейським населенням Ізраїлю, яке ладне повірити самому дияволу, аби справитися з нуждою»³⁵.

Справжнім розсадником фашизму стали єврейські поселення на Західному березі річки Йордан (на сіоністському жаргоні Самарія і Іудея), а також в секторі Газа, що окуповані ізраїльськими агресорами в 1967 р. Погляди колоністів — це суміш фашизму, націоналізму й релігійного фанатизму. Для націоналістичних ультра з профашистських організацій «Гуш емумім», «Техія», «Ках» тощо навіть план «обмеженої автономії» для палестинців відповідно до кемп-девідської угоди являє собою «непомірну поступку». На рахунку сіоністських ультра численні криваві злочини проти арабського населення. Характеризуючи їх діяльність, товариш М. Вільнер підкреслював: «Це нагадує організацію ОАС французьких екстремістів в Алжирі. Вони (сіоністські колоністи. — Авт.) ладні чинити опір усіма засобами, включаючи насильницькі дії, відходять з будь-якої частини окупованих територій. Вони організовані в систему «місцевої самооборони»... з «легальними» військовими формуваннями, які озброєні «легальною», а також нелегальною зброєю..., з «легальними» офіцерами... Вони налагодили зв'язок з вищими армійськими офіцерами та іншими впливовими колами»³⁶. Колишній начальник генштабу генерал Р. Ейтан виступав у ролі негласного покровителя колоністів, а після виходу у відставку заснував нову екстремістську організацію — «Цомер» («Оновлений сіонізм»), яка ставить за мету максимально розширити зону єврейської колонізації, а в разі «необхідності» (!) фізично знищити палестинців. Коли 15 місяців тому 52-річний рабин М. Кахане (колишній лідер пресловутої «ліги захисту євреїв») був обраний до ізраїльського парламенту, мало хто сприйняв це всерйоз. Проте, згідно з останніми опитами громадської думки, керована ним профашистська партія «Ках» зможе завоювати 11 з 120 місць у кнесеті³⁷.

Воєнізовані сіоністські форпости все далі просуваються на споконвічні арабські землі. Якщо в 1972 р. на Західному березі проживало менше однієї тисячі єврейських поселенців, то в 1984 р. — понад 30 тис. Всесвітня сіоністська організація (ВСО) виступила з 30-річним планом «євреїзації» Самарії та Іудеї, згідно з яким уже в 1987 р. там повинні проживати 100 тис. поселенців, а в 2010 р. — понад один мільйон новоявлених «господарів» землі³⁸.

³⁴ XIX съезд Коммунистической партии Израиля, с. 127.

³⁵ Комс. правда, 1984, 23 окт.

³⁶ Inform. Bull. Communist Party Israel, 1982, N 1, p. 13.

³⁷ Израиль сегодня, 1983, № 21, с. 4; Jerusalem Post, 1985, June 21.

³⁸ Time, 1983, N 3, p. 6; Middle East, 1984, N 111, p. 23, 25.

Нерідко можна почути запитання: «Як трапилося, що євреї — жертви нацистського геноциду — самі чинять жахливі злочини проти іншого народу?» Насамперед тут слід підкреслити, що біля керма управління країною нині перебувають не ті євреї, які уціліли в гітлерівських концентраційних таборах. Смерть і розруху несе своїм сусідам молоде покоління, яке виховувалося на людиноненависницькому постулаті: «Що не дозволяється гоям у відношенні до євреїв, те дозволяється євреям у відношенні до гоїв». Роки окупації і пригноблення арабського народу Палестини сприяли вихованню ізраїльтянина з колоніальним складом мислення, здатного виправдовувати будь-які злочини свого уряду або ж у кращому випадку не протестувати проти такої політики.

Свого часу Гітлер говорив: «Ми виростимо молодь, перед якою здригнеться весь світ, молодь різку, вимогливу, жорстоку... Я хочу бачити в її погляді блиск хижого звіра». Саме таку молодь і виховують сіоністські правителі, вчорашні проповідники й виконавці індивідуального терору, які стали генералами та прем'єр-міністрами, плануючи насильство і терор вже на рівні державної політики. Не хто інший, як М. Бегін, повчав солдатів: «Ви, ізраеліти, не повинні бути жалісливими, коли вбиваєте свого ворога. Ви не повинні співчувати йому до того часу, поки ми не знищимо так звану арабську культуру, на руїнах якої побудуємо власну цивілізацію»³⁹.

В Ізраїлі існує ціла система виховання підростаючого покоління у відверто шовіністичному дусі. Вже в дитячому садку малюкам прищеплюють почуття ненависті до арабів. Головна тема літератури для дітей — прославляння насильства над представниками «нижчої раси».

Невід'ємною складовою частиною навчання в школі є військова підготовка, на яку відведено 272 години на рік. Практично всі учні 14—18-річного віку входять до «Гадни» («Молодіжного корпусу») — воєнізованої організації з мережею навчальних баз і таборів. Потім юнаки і дівчата включаються до складу мілітаристсько-націоналістичного підрозділу генерального штабу — «Нахал». Його особовий склад протягом трьох років живе на казарменому становищі у воєнізованих поселеннях, розташованих на окупованих територіях, і паралельно з бойовою підготовкою виконує сільськогосподарські роботи. Через «Нахал» пройшли спеціальну підготовку 2800 груп молоді, якими на Західному березі річки Йордан було засновано 120 поселень⁴⁰.

Остаточне «шліфування» «єврейської самосвідомості» відбувається у збройних силах і під час багаторічного перебування ізраїльтян в резерві. У солдатські голови наполегливо вбиваються сіоністські догми «єврейської зверхності», «богообраності єврейського народу», «месіанської ролі євреїв і держави Ізраїль».

В сіоністській ідеології перекручуються і втрачають будь-який позитивний зміст такі поняття, як «право», «суверенітет», «безпека кордонів» та ін., які шляхом тенденційних, демагогічних вправлянь перетворюються на знаряддя експансії й геополітики. Сіоністи ґрунтовно за своїли прийоми й методи геббельсівської пропаганди. А де в чому вони навіть перевершили своїх вчителів з «третього рейху». «Вільна, суверенна нація, що прагне миру і всією душею ненавидить війну, — лицемірно пророчив М. Бегін перед курсантами військового училища, — повинна в інтересах своєї безпеки створювати такі умови, коли війна, якщо в ній є **НЕОБХІДНІСТЬ** (?!), виникне не через відсутність альтернативи, а тому, що перемога може бути досягнута ціною незначних жертв»⁴¹.

³⁹ Воєн. знання, 1984, № 3, с. 16.

⁴⁰ Ізраїль сьогодні, 1984, № 9, с. 5.

⁴¹ Там же, 1982, № 16, с. 6.

Такий «слухний», з точки зору сіоністських лідерів, момент для досягнення агресивних намірів мав місце влітку 1982 р. 3 червня того року в Лондоні було вчинено замах на посла Ізраїлю Ш. Аргова. Організація визволення Палестини одразу ж заявила про свою непричетність до цього акту, що офіційно підтвердив і Скотланд-Ярд. Проте саме цей інцидент використали сіоністи як привід для вторгнення ізраїльських дивізій в сусідню суверенну країну⁴². А тим часом неспростовні факти свідчать, що агресія проти Лівану планувалася ще до події в Лондоні. Ще 14 травня генерал Р. Ейтан говорив: «Коли вже я створив військову машину вартістю в мільярди доларів, то я змушений використати її... Можливо, вже завтра я буду в Бейруті»⁴³.

Так почалася війна, яка несла страждання і смерть ліванцям та палестинцям. Агресор використовував проти мирного населення найруйнівніші види зброї. На густонаселені квартали міст і табори біженців скидалися касетні, фосфорні й вакуумні бомби. Перетворювалися в руїни пам'ятки світової культури — давні міста Тір, Сайда, Набатія. Керуючись настановами своїх лідерів, сіоністське воїнство без жалю вбивало навіть жінок, стариків і дітей. Палестинців примушували нашивати на спину чорні хрести. Це нагадувало страшне минуле, коли євреї носили жовту зірку Давида. В Сайді тисячі людей були зігнані на берег моря і протягом кількох днів їм не давали не тільки їжі, а й води. Ізраїльський полковник Д. Ірмія, який тоді перебував у цьому місті, а пізніше знайшов у собі мужність критично оцінити злочини воячини Тель-Авіва, писав: «Всюди я був свідком мерзенних акцій, які принижували людську гідність, жорстокості у ставленні до жінок і дітей»⁴⁴.

На півдні Лівану ізраїльтяни створили кілька центрів для допитів та концтаборів. Особливо зловісну «славу» здобув концентраційний табір «Ансар», де знемагали тисячі ліванських і палестинських патріотів. Звичайно, в ньому не було газових камер та крематоріїв. А загалом усі ці катівні мало чим відрізнялися від гітлерівських «фабрик смерті», особливо якщо зробити поправку на час і масштаби⁴⁵.

До якої межі морального падіння дійшли сіоністські варвари, красномовно свідчать і такі дані. Над Бейрутом та іншими містами розкидалися бомби і гранати, замасковані під дитячі іграшки. Палестинським підліткам ізраїльські кати відтинали пальці рук, щоб вони через деякий час не поповнили ряди палестинського опору.

Злочини сіоністів Тель-Авіва на ліванській землі викликали хвилю обурення у всьому світі. Навіть буржуазна «Інтернешнл геральд трибюн» писала в ті дні: «Можливо, Гітлер у пеклі... знайде спокій, дізнавшись, що євреї (читай: сіоністи. — Авт.) в Ізраїлі у кінцевому рахунку поділяють його точку зору»⁴⁶. В умовах загального осуду ізраїльського геноциду сіоністська пропаганда не знайшла нічого кращого, як знову вдатися до заяложеного трюку: звинуватити мало не весь світ в «антисемітизмі».

Давно відомо, що сіоністи намагаються набути політичний капітал, спекулюючи на пам'яті жертв гітлерівського геноциду. Так, наприклад, вони при будь-якій нагоді згадують про так звану «кришталеву ніч» (на 10 листопада 1938 р.) — акцію нацистів проти євреїв Німеччини, під час якої було вбито 34 чол. Проте ця акція блідне на фоні страшної різни, яку вчинила ізраїльська воячина та її агентура в таборах палестинських біженців Сабра й Шатіла в Західному Бейруті. 36 годин тривала кривава оргія, яка коштувала життя тисячам ні в чо-

⁴² У пресі було немало повідомлень про причетність до інциденту в Лондоні ізраїльської розвідки «Мосад». — Див.: Israel and Palestine Polit Rep., 1982, N 94, p. 9.

⁴³ Inform. Bull. Communist Party Israel, 1982, N 6, p. 42.

⁴⁴ Middle East, 1984, N 111, p. 13.

⁴⁵ У 1985 р. «Ансар» було закрито, а майже тисячу його в'язнів перевезено в Ізраїль.

⁴⁶ Commentary, 1982, vol. 74, N 3, p. 22.

му не повинних людей. «Ізраїль вчинив страшний злочин, — зазначалося в Заяві ТАРС від 19 вересня 1982 р. — Після того, як палестинські військові формування залишили Західний Бейрут, ізраїльські війська віроломно вдерлися в місто і вчинили там криваву різню мирного населення — палестинців і ліванців... Бійня в Бейруті стоїть в одному ряду з такими злочинними фашистів, як масове знищення людей у Бабиному Яру в роки другої світової війни»⁴⁷.

Ізраїльська агресія в Лівані з самого початку була задумана як акція для знищення цілого народу. В роки першої світової війни серед 10 млн. загиблих було 500 тис. мирних жителів, а в другій — 48% від 50 млн. чол. Американська воєнна авантюра у В'єтнамі встановила новий «рекорд» — 84%. Проте і його було перекрито. 90% жертв сіоністського геноциду — це мирне населення Лівану. Та й чи могло бути інакше, якщо прем'єр-міністр М. Бегін вимагав зруйнувати Бейрут, коли навіть при цьому разом з кожним палестинським бійцем загине 10 мирних ліванців і 5 палестинців⁴⁸.

Міжнародна комісія по розслідуванню злочинів Ізраїлю в Лівані, перше засідання якої відбулося у серпні 1982 р. в Нікосії, на основі неспростовних фактів, керуючись нормами міжнародного права, моралі й гуманізму, дійшла висновку, що держава Ізраїль та її сіоністське керівництво несуть відповідальність за такі злочини: 1) підрив миру і здійснення актів агресії; 2) воєнні злочини й нехтування всіма правилами ведення війни; 3) злочини проти людяності, одним з аспектів яких є масовий геноцид⁴⁹. Саме за аналогічні злочини зазнали заслуженої кари на Нюрнберзькому процесі нацистські ватажки.

Ізраїль, як удав, заковтує шматок за шматком арабські землі. А в перспективі вимальовуються ще зловісніші його плани на 90-ті роки. На сторінках органу Всесвітньої сіоністської організації — журналу «Ківунім» — з'явився своєрідний «стратегічний план» ізраїльської експансії проти сусідніх країн і народів. Ось деякі деталі цього «документа»: Ліван необхідно розчленувати на ряд маріонеткових міні-держав, а південь цієї країни, по річку Літані, включити до складу Ізраїлю. Сирія і Ірак також будуть розчленовані на основі етнічних і релігійних критеріїв. Однак спочатку необхідно розгромити ці держави. На лінії ізраїльського прицілу знаходиться й Іран. Не залишився без «уваги» і партнер по Кемп-Девіду — Єгипет. На думку сіоністських стратегів, він не становить особливої проблеми з воєнної точки зору. За кілька годин можна буде знову захопити Сінай, а з самого Єгипту створити кілька провінцій⁵⁰.

Існування подібних планів — наочне свідчення намірів сіоністської кліки продовжувати злочинний курс агресії та розбою. І їх реалізація, кінець кінцем, залежить не від конкретних виконавців, буде ним Бегін чи Шарон, Перес чи Шамір. Вони запрограмовані всією соціально-політичною доктриною сіонізму, цією «філософією» шаленого расизму і шовінізму, геополітики й експансії. Один із сіоністських ідеологів, Бен-Порат, без будь-якого мудрування, гранично стисло виклав спрямованість доктрини: «Справжня правда в тому, що немає сіонізму, поселень і єврейської держави без вигнання арабів та експропріації їх земель»⁵¹.

Своєю злочинною політикою сіоністські правителі Ізраїлю проти-поставили себе всім людям доброї волі, які відстоюють ідеали миру й добросусідства, гуманізму та соціального прогресу.

⁴⁷ Правда, 1982, 20 сент.

⁴⁸ Новое время, 1983, № 2, с. 24.

⁴⁹ Сионизм — правда и вымыслы: Сб. ст. М., 1983, вып. 3, с. 50—63.

⁵⁰ Middle East Intern., 1982, N 179, p. 10.

⁵¹ Liliental A. The Zionist connection: What price peace? — New York, 1978, p. 113.

Коли у 1947 р. в ООН розглядалося питання про долю Палестини, Радянський Союз підтримав ідею створення ізраїльської держави поруч з палестинською. Ця точка зору не змінилася й сьогодні. Та Ізраїль повинен бути миролюбною державою. «На жаль, усе, що робить Ізраїль протягом багатьох років,— підкреслював тов. А. А. Громико,— просто підрубує ту основу, політичну та історичну, яку взагалі захищали всі, хто стояв за створення Ізраїлю як самостійної держави»⁵².

Нарощуючи свій військовий потенціал, ізраїльська держава стає дедалі негативнішим фактором міжнародного життя. Кожний крок, спрямований на приборкання мілітаризму й агресії, досягнення практичних результатів у сфері співробітництва держав з різним суспільно-політичним і економічним ладом сіонізм зустрічає в штики. Саме він доклав чимало зусиль для погіршення відносин між СРСР і США, виступав і виступає натхненником антирадянських акцій та провокацій.

Мілітаризація Ізраїлю небезпечна не тільки для близькосхідного регіону, а й для всього світу. «Ізраїль, користуючись підтримкою США, — підкреслив Генеральний секретар ЦК КПРС М. С. Горбачов, — вже не обмежується агресивними діями проти сусідніх з ним держав. Цинічно зневажаючи всі норми міжнародного права, він здійснив бандитський наліт на столицю Тунісу — суверенної арабської країни, члена ООН, що знаходиться більш як за 2 тисячі кілометрів від його кордонів»⁵³. Авантюристична політика Тель-Авіва та його імперіалістичного заступника — США — може призвести до виникнення нової війни. Продовження агресивного курсу загрожує ізраїльській державі саможубством. Небезпека такої перспективи стає дедалі зрозумілішою навіть у цій країні. Її прогресивні сили, і насамперед комуністи, пропонують реальний вихід з воєн і кровопролиття. Це — створення незалежної палестинської держави поруч з Ізраїлем. Справедливий мир, і тільки він, відповідає життєвим інтересам народу й гарантує існування самої ізраїльської держави. Сучасна історія дає чимало прикладів того, що сталося з тими, хто робив ставку на знищення інших народів.

⁵² Правда, 1983, 3 апр.

⁵³ Там же, 1985, 12 окт.

ПЕРШІ ВТОРГНЕННЯ ОСМАНСЬКИХ ВІЙСЬК НА УКРАЇНУ В 1498 р.

В. А. КРОТ (Ворошиловград)

У другій половині XV ст. українські землі, що перебували в складі Польського королівства й Великого князівства Литовського, зазнавали спустошливих нападів з боку Кримського ханства. Вони посилилися після завоювання останнього Туреччиною (1475 р.) та перетворення його на османського васала. Кримчани постійно вторгалися на Галичину, Поділля і Волинь, грабували й палили міста та села, забирали у полон тисячі людей. Ці наскоки підтримували турецькі султани. Іноді вони організовувалися за їх безпосередньою вказівкою.

У 1498 р. Україна зазнала особливо страшного нападу з боку османської армії. В тому році тут уперше з'явилися турецькі війська, що діяли у союзі з кримчанами. Саме ці події є предметом нашого дослідження.

Джерела, що торкаються цієї теми, нечисленні. Вони висвітлюють османське вторгнення на українські землі побіжно. Це польські хроніки М. Меховського, Б. Ваповського, Бернардинська хроніка Яна з Коморова¹⁻². Свідчення про ці події у більш пізніх авторів — М. Кромера, М. Бельського, М. Стрийковського — взято «з других рук» і майже нічого до їх опису не додають³. Короткі згадки про вторгнення турецьких військ на Україну знаходимо в українських літописах⁴, а також у дипломатичному листуванні Івана III з кримським ханом Менглі-Гіреєм⁵.

Свідчення про напад Оттоманської Порти на українські землі можна почерпнути з турецьких джерел. Серед них найвідоміша хроніка Садеддіна «Вінець історії»⁶. Основою її були оповіді учасників подій. Автор досить докладно висвітлює перший напад на Україну в 1498 р. Він описує шлях просування османських військ, вказує назви міст і фортець (хоча й у спотвореній формі), які захопили турки, наводить дані про чисельність військ, кількість полонених. Однак слід враховувати, що в цій хроніці є неточності та навіть помилкові твердження, які можна виявити шляхом її порівняння з іншими джерелами. Для твору Садеддіна характерною є тенденційність у висвітленні подій. Він всіляко вихваляє одержані османськими військами перемоги, часто перебільшуючи їх значення, і лише побіжно згадує про поразки турків, а іноді їх зовсім замовчує.

¹⁻² Matthiae de Miechov: Cronicae Polonorum.— In: Skriptores rerum Polonicarum. Cracoviae, 1874, s. 262—263; Cronicorum Bernardi Vapovi partem posteriorem (1480—1535).— Ibid. t. 2, s. 33—36; Memoriale ordinis tratum minorum a fr. Ioanne de Comorowo, Compilatum.— In Monumenta Poloniae historica. Lwów, 1888, t. 5, s. 268, 274—275.

³ Kromer M. Kronika polska/Tlum z łaciny Błażowski.— Sanok, 1857, t. 2, s. 1337—1339; Bielski M. Kronika polska.— Sanok, 1856, t. 1, s. 903—905; Strykowski M. Kronika polska, litewska, żmódska i wszystkiej Rusi. Warszawa, 1846, t. 2, s. 305—306.

⁴ Густынская летопись.— В кн.: Полное собрание русских летописей (ПСРЛ). Спб., 1843, т. 2, с. 361.

⁵ Сб. императ. Рус. ист. о-ва, Спб., 1884, т. 41, с. 264.

⁶ Sadeddin Hoca efendi. Tac üt-tevarih.— Istanbul, 1863, с. 1—2, 1279. Автор користувався польським перекладом цього твору Сеньковським: Collectanea z dziejopisów tureckich.— Warszawa, 1824, t. 1, s. 72—81.

Великий інтерес для вивчення подій 1498 р. становить анонімна хроніка життя султана Баязіда II, яка називається «Менакіб»⁷. У ній дається опис обох турецьких нападів на українські землі в 1498 р., тоді як Садеддін висвітлює тільки перший з них, а про другий навіть не згадує. У «Менакібі» наводиться ряд хронологічних даних, відсутніх в інших джерелах. Це доповнює хроніку Садеддіна та дає можливість виявити помилки в останній. Цінність цього твору полягає й у тому, що він не має такого яскраво вираженого панегіричного характеру, як «Вінець історії», а також більш об'єктивно висвітлює хід історичних подій.

Деякі свідчення про турецькі вторгнення на українські землі можна почерпнути і з маловідомої Анонімної турецької хроніки XVI ст.⁸

Навесні 1498 р. сілістрійський паша Балі-бей Макоч-оглу за згодою султана Баязіда II здійснив великий похід на Галичину, яка перебувала тоді в складі Королівства Польського. Водночас на Україну напали й татари. За даними сучасника та очевидця подій Яна з Коморова, загальна чисельність ворожих військ становила 20 тис. чол.⁹ Садеддін і «Менакіб» наводять перебільшені дані про чисельність османської армії (Садеддін — 40 тис., «Менакіб» — 100 тис. чол.)¹⁰.

Наприкінці квітня 1498 р. турки розташувалися обозом на південному березі Дністра. Садеддін розповідає про спорудження мосту з човнів, зв'язаних мотузками, по якому все військо переправилося на північний берег ріки десь на околиці Хотина. Вступивши на українську землю, турки просувалися по ній з великою обережністю, виставивши попереду себе сторожову охорону¹¹. Спустошуючи всі населені пункти на своєму шляху, османські війська прямували до Кам'янця. Однак, одержавши звістку, що польський король Ян Ольбрахт перебуває у Кракові, вирішили його там захопити й повернули на захід¹². Перша фортеця, яку турки зустріли на своєму шляху, була Теркова (Чортків). За свідченням Садеддіна, ця фортеця, розташована на березі ріки, була добре укріплена і мала сильний гарнізон. Міст, що вів до неї, захищали великі гармати. Захопити їх вороги не змогли. Тоді вони переправилися через ріку вплав, напали на захисників мосту з тилу й увірвалися у фортецю¹³. Так описує Садеддін падіння Чорткова. Після цього османська армія рушила вглиб українських земель і захопила фортецю у Поможахнах. Далі Садеддін та автор «Менакіба» розповідають про завоювання турецькими військами місцевості, назву якої вони не вказують. «На берегах його (озера. — Авт.) було багато відомих міст. Раптово оволодівши ними, підійшли до найбільшого з них, що був оточений озером і неприступний з жодного боку»¹⁴. Садеддін знову перебільшує, щоб підкреслити значення османських перемог. «Величезне як море озеро» скоріше за все було ставом, що оточував замок, а відомі міста — навколишніми селами. Сама ж фортеця, як вважають польські історики, — це Рогатин¹⁵. У лісі турки знайшли міст, по якому військо підійшло до замку. Гарнізон фортеці, помітивши ворожий загін, здійснив вилазку, але змушений був відступити. Турки увірвалися до замку. Розпочалася жорстока сутичка. «Невірних вдалося перемогти й переможці негайно

⁷ Цю хроніку частково опубліковано польською мовою і прокоментовано О. Гуркою: Nieznany żywot Bajezida II źródłem dla wyprawy czarnomorskiej i najazdów Turków za Iana Olbrachta. — In: Kwartalnik historyczny. Kraków, 1938, s. 412—424.

⁸ См.: Семенова Л. Е. Из истории молдавско-польско-турецких отношений конца XV в. — В кн.: Россия, Польша и Причерноморье в XV—XVIII вв. М., 1979, с. 48—50.

⁹ Memoriale Ordinis fratrum minorum a fr. Ioanne de Comorowo, s. 274.

¹⁰ Collectanea z dziejopisów tureckich, s. 77; Nieznany żywot Bajezida II., s. 412.

¹¹ Collectanea z dziejopisów tureckich, s. 77.

¹² Nieznany żywot Bajezida II., s. 413.

¹³ Collectanea z dziejopisów tureckich, s. 78.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Spieralski Zd. Po klęsce łucowińskiej 1497 roku pierwsze najazdy Turków na Polskę. — In: Studia i materiały do historii wojskowości. Warszawa, 1963, t. 9, s. 50.

оволоділи фортецею. Забравши запаси, що там знаходилися (турки. — Авт.) спалили замок та місто, збудоване з дошок і колод, залишивши вітрам розвіювати попіл»¹⁶. Вірогідно, це була та пожежа, яку описує й автор «Менакіба». Вороги були так захоплені пограбуванням міста, що не помітили, як полум'я охопило фортецю з усіх боків і з неї неможливо було вибратися. З тис. турок, які перебували там, загинули¹⁷. Знесилена османська армія продовжувала похід. Проходячи повз Голгорів та Глинян, вона навіть не намагалася ними оволодіти, обмежившись пограбуванням навколишніх сіл¹⁸.

Через кілька днів, 13 травня, турки досягли стін міста, розташованого у мальовничій місцевості. Це був Іллі (Львів). Місто мало міцні укріплення з двома замками: верхнім і нижнім. Там знаходилися артилерія й військо, в якому, за свідченням турецьких авторів, налічувалося 4 тис. чол.¹⁹ Мабуть ця інформація була брехливою. Якщо якийсь загін і перебував у місті, він був нечисленним. Польський історик Зд. Сперальський вважає, що самі мешканці Львова пустили чутки про присутність війська в ньому²⁰.

Садеддін пише, що Львів було спалено, а жителів узято у полон²¹. Польські джерела, навпаки, стверджують, що турки містом оволодіти не змогли. Вони намагалися взяти його штурмом, але переконавшись у тому, що Львів можна захопити тільки після тривалої облоги, лише пограбували та спалили передмістя. Свідчення польських істориків²² збігаються з даними «Менакіба», що дає змогу зробити висновок про брехливу інформацію Садеддіна.

Хоча містом османська армія не оволоділа, та все ж вона захопила здобич. Садеддін розповідає, що найбагатші жителі Львова, взявши із собою коштовності, вирішили сховатися в чагарнику й печерах поблизу міста, але турки захопили їх у полон²³.

В той час як головні сили османського війська затрималися на околицях Львова, його передові загони просувалися двома групами на захід. Одна з них пішла через Дрогобич на Самбір, де з'явилася вже 14 травня²⁴, а потім захопила Санок²⁵. Опис взяття цього міста в турецьких джерелах аналогічний опису захоплення Чорткова і Рогатина²⁶. Інша група під командуванням Мустафи-бея підійшла до Радимно, але взяти його не змогла, оскільки місто було добре укріплене²⁷. Тому вона пішла через Ярослав, Пшеворськ та Ланцут до Віслока²⁸. Водночас з головними силами Балі-бея з'єдналися татари, які через Поділля й Волинь підійшли до околиць Львова²⁹.

Можна припустити, що останні раніше домовилися з турками про спільні дії. Порадившись, вони вирішили припинити просування вперед, «оскільки місце, де знаходився король, було ще далеко, коні дуже втомилися, а люди змучені... Раніше, ніж невірні нас наздоженуть, щоб з нами битися, ми вже повернемося до свого краю»³⁰. Отже, однією

¹⁶ Collectanea z dziejopisów tureckich, s. 79.

¹⁷ Nieznany żywot Bajezida II., s. 413.

¹⁸ Collectanea z dziejopisów tureckich, s. 79.

¹⁹ Górski K. Historia artylerii polskiej.— Warszawa, 1902, s. 220; Papée F. Historia miasta Lwowa w zarysie.— Lwów; Warszawa, 1924, s. 66.

²⁰ Spieralski Zd. Op. cit., s. 50.

²¹ Collectanea z dziejopisów tureckich, s. 80.

²² Croniconum Bernardi Vapovi, s. 33; Kromer M. Kronika., s. 1337; Zубицький D. Kronika miasta Lwowa.— Lwów, 1844, s. 128.

²³ Collectanea z dziejopisów tureckich, s. 80.

²⁴ Memoriale ordinis Fratrum minorum., t. 5, s. 268.

²⁵ Collectanea z dziejopisów tureckich., s. 80.

²⁶ Ibid., s. 80—81.

²⁷ Ibid.

²⁸ Croniconum Bernardi Vapovi., t. 2, s. 33; Kromer M. Kronika., s. 1337; Bielski M. Kronika., s. 903.

²⁹ Nieznany żywot Bajezida II., s. 414.

³⁰ Ibid.

з причин відступу загарбників було побоювання, що місцеве населення виступить проти них. За припущенням О. Гурки, до відступу османську армію спонукали татари, що добре орієнтувалися у місцевих умовах і знали, яка небезпека їм загрожувала³¹. Тому було вирішено при відступі палити всі села та містечка, що зустрічатимуться на шляху.

Три дні Балі-бей містився на місці, щоб дати перепочинок військам, а на четвертий — попрямував назад. За ним рушили татари, а потім і турецький загін, який ішов із Санка. Садеддін повідомляє, що османська армія вийшла до великої ріки (вірогідно Сан. — В. К.), міст через яку був зруйнований, а місцеві жителі, укріпившись в ущелині, через яку проходив шлях, підстерігали ворогів. За наказом Балі-бея було споруджено міст. Переправившись через ріку, турки намагалися захопити ці укріплення, споруджені із землі та каміння місцевим населенням. Однак тільки після дводенного штурму османські війська змогли добитися успіху. Та через кілька днів вони знову мали жорстоку сутичку з місцевим населенням, у ході якої зазнали значних втрат³².

Загін Мустафи-бея, який дійшов до Віслока, також мав кілька сутичок з місцевими жителями, а повернувшись до Сана, зустрів там військо, яке охороняло міст. За свідченням Садеддіна, воно налічувало 1500 чол. Османська армія, подолавши опір захисників мосту, перейшла ріку, пограбувала й спустошила Перемишль³³. Однак Садеддін перебільшує, коли стверджує, що 500 турків перемогли 1500 чол. «невірних». Важко також повірити, що 500 чол. могли з ходу взяти таку сильну фортецю, як Перемишль. Вірогідно, були спустошені лише її передмістя. Звідти загін Мустафи-бея рушив слідом за основними турецькими військами на чолі з Балі-беєм. Після відпочинку на Дністрі османська армія повернулася через Кілію в Константинополь.

Польські хроністи повідомляють про величезну кількість полонених, захоплених турками і татарами. Так, Кромер та Ваповський визначають їх чисельність у 100 тис. чол.³⁴ О. Гурка, аналізуючи похід османського війська, приходить до висновку, що кількість полонених становила 15—20 тис. чол.³⁵ Турки угнали численні гурти худоби, захопили багато цінного майна. Розташовані на їх шляху села перетворилися в згарища, міста були зруйновані³⁶.

Польські хроністи звертали увагу на майже повну безкарність іноземних завойовників, що грабували і спустошували Галицьку Русь, Поділля й Волинь. Кромер писав про паніку, що охопила Польщу. Ваповський та Меховський повідомляють, що знайшлися і такі, які були готові залишити батьківщину, рятуючись від турок³⁷. Мешканці Кракова укріпляли місто, побоюючись, що вороги можуть дійти до столиці. Однак не можна погодитися з тим, що завойовники зовсім не зустрічали опору. Гарнізони фортець чинили серйозний опір ворогу. Так, Садеддін писав про великі втрати, яких зазнало військо Мустафи-бея під час зіткнення з «невірними». Великі фортеці, такі, як Львів, Радимно, турки не наважувалися навіть облягати. Як свідчать османські джерела, у багатьох містах відбувалися також сутички між турками й місцевими жителями. Однак сил в останніх було дуже мало. Уряд майже не вживав ніяких заходів, щоб перешкодити просуванню турецьких і татарських військ по території українських та польських земель. Ф. Папе вважає,

³¹ Ibid., s. 417.

³² Collectanea z dziejopisów tureckich., s. 83—84.

³³ Ibid., s. 84—85.

³⁴ Croniconum Bernardi Vapovi, s. 33; Kromer M. Kronika., s. 1337; Bielski M. Kronika., s. 903.

³⁵ Nieznany żywot Bajezida II., s. 418.

³⁶ Bielski M., Kronika., s. 903; Strykowski M. Kronika., s. 305.

³⁷ Croniconum Bernardi Vapovi, s. 33; Matthiae de Miechov. Cronicae Polonorum, s. 262.

що король направив частину своєї гвардії під Перемишль³⁸, але це військо було невеликим — кілька сот чоловік, а ті 1500 воїнів, які зустріли турок у перепавах через Сан (якщо їх дійсно було стільки), являли собою місцеве ополчення, що приєдналося до королівської гвардії.

Проте на цьому справа не закінчилася. Татари, переконавшись у своїй безкарності, вирішили повторити напад. Залишивши здобич у Криму, вони в червні 1498 р. знову з'явилися на Україні, спалили Брацлав, зруйнували його околиці, а потім рушили на Поділля, Волинь і Червону Русь³⁹. Вороги просувалися так швидко, що того ж місяця підійшли до Львова⁴⁰. Для польського короля цей напад не був несподіваним. Ще у травні 1498 р. в листі до саксонського князя Фредеріка він повідомляв про турецький напад та додав, що очікує нової небезпеки⁴¹. Тому того ж місяця Ян Ольбрахт дав наказ про скликання посполитого рушення⁴² й звернувся по допомогу до угорського короля Владислава. Та поки шляхта збиралася і відбувалися переговори з останнім, татари, захопивши багату здобич, повернулися назад. На цей раз вони не просунулися так далеко на захід, як у травні. Шляхтичі ж розійшлися по околицях Сандомира й не менше, ніж кримчани, грабували місцеве населення, хіба що в полон не брали та не вбивали, як зауважує Кромер⁴³.

Населення українських земель у 1498 р. зазнало ще одного османського нападу. Про його загрозу Ян Ольбрахт був попереджений в серпні молдавським господарем Стефаном⁴⁴. Тому він не розпускав ополчення до вересня. Однак турки вторглися несподівано на українські землі наприкінці листопада того ж року. Їх військо становило 20 тис. чол.⁴⁵⁻⁴⁶ Йшли вони знову з боку Молдавії, але цього разу вибрали інший маршрут — через Галич, Жидачів, Дрогобич і Самбір. Це було, очевидно, пов'язане з бажанням пограбувати райони, що найменше потерпіли під час першого й другого вторгнень. Однак сподівання ворогів на велику здобич не справдилися. Попереджені молдавським господарем місцеві жителі сховалися у горах та фортецях⁴⁷. Турки, спустошуючи все на своєму шляху, дійшли до околиць Самбора, а деякі їх загони — до Львова⁴⁸. Особливо великих руйнувань зазнали Дрогобич і Судова Вишня⁴⁹. Взимку дальше просування загарбників припинилося, оскільки вони не звикли до суворого клімату й дуже терпіли від холоду. Край був спустошений, не вистачало продовольства. Наприкінці грудня почався голод. Внаслідок цього більша частина війська Балі-бея загинула⁵⁰. Коли ті, що залишилися в живих, переправлялися через Прут, їх несподівано атакували молдавани і завдали їм нищівної поразки. Це відбулося 5 січня 1499 р. Якщо вірити Ваповському, Стефан наказав переодягти своїх людей у польське вбрання, щоб увести в оману турків та зняти відповідальність з Молдавії за цей напад⁵¹. Слід погодитися з О. Гуркою, який вважає, що антитурецька акція молдавського господаря була продиктована прагненням захистити свої землі від османської навали й мала характер самооборони⁵².

³⁸ Parée F. Jan Olbracht.— Kraków, 1963, s. 161.

³⁹ Густынская летопись, с. 361; Matthiae de Miechov. Cronicae Polonorum, s. 263; Croniconum Bernardi Vapovi., s. 35.

⁴⁰ Zubrycki D. Kronika miasta Lwowa, s. 128.

⁴¹ Codex epistolaris saeculi XV, 1894, t. 3, N 428, 429.

* Шляхетське ополчення.

⁴² Matricularum Regni Poloniae Summaria (MRPS), 1907, t. 2, N 1214, 1220.

⁴³ Кромер М. Kronika., s. 1336.

⁴⁴ MRPS, t. 2, N 1265.

⁴⁵⁻⁴⁶ Анонимная турецкая летопись XVI в., с. 50.

⁴⁷ Tubero (SRP) 1874, t. 2, s. 339.

⁴⁸ Zubrycki D. Kronika miasta Lwowa, s. 128, 129.

⁴⁹ MRPS, t. 3, N 270, 275, 276.

⁵⁰ Nieznany żywot Bajezida II., s. 420.

⁵¹ Croniconum Bernardi Vapovi, s. 36; Кромер М. Kronika., s. 1336.

⁵² Nieznany żywot Bajezida II., s. 424.

Це підтверджує Анонімна турецька хроніка XVI ст. У ній розповідається, що в Молдавії зібралось велике військо, яке чинило опір османській армії, а місцеве населення знищувало всі припаси на шляху її просування⁵³. Ян з Коморова повідомляє, що з усього турецького війська уцілило лише 400 чол.⁵⁴

Цікаво, що турецькі хроністи намагалися відмежуватися від походу Балі-бея, що, як вони вважали, компроментував султанську Порту. Про це свідчить, зокрема, позиція автора «Менакіба». Невдачу походу він пояснював безбожністю його учасників. І жодним словом не згадав про їх поразку на Пруті.

Так закінчилися перші походи османських військ на українські землі в 1498 р. Вони являли собою звичайні грабіжницькі напади. Турецька армія налічувала всього не більше ніж 20 тис. чол. Якби королівський уряд добре налагодив оборону, вороги не змогли б просунутися так далеко вглиб українських земель. Однак її не існувало. Шляхетське ополчення було зовсім непридатне для ведення війни з стрімкою турецькою й татарською кіннотою. Воно збиралось дуже повільно, як правило, не в повному складі. Хоча Ян Ольбрахт двічі скликав ополченців у 1498 р., шляхта жодного разу так і не вступила в бій проти османської армії. Наймані ж війська, які за своїми бойовими якостями перевищували шляхетське ополчення, становили всього 2—3 тис. чол. Але в дійсності кількість воїнів була значно меншою. Так, кінна рота П. Мишковського повинна була мати 850 чол., а насправді в ній налічувалося лише 500—600 чол.⁵⁵ Цього було недостатньо для захисту українських земель. На утримання більш значних сил не вистачало коштів.

Плату солдатам видавали нерегулярно, й вони часто грабували місцеве населення⁵⁶. Прикордонні фортеці були у недбалому стані. В люстрації 1494 р., наприклад, відзначається багато дефектів як у побудові, так і в обороні замків⁵⁷. Захист та відбудову зруйнованих фортець уряд, як правило, покладав на місцеве населення. Отже, організація оборони не відповідала завданням, що стояли перед нею. Не будучи здатним захистити українські землі від турецьких і татарських нападів, польський король намагався розв'язати це завдання дипломатичними засобами. В 1503 р. було укладено договір між Польщею і Османською імперією⁵⁸. Однак це не позбавило українські землі від спустошливих татарських вторгнень. У рік укладання договору вороги вдерлися на Україну, спалили Белз, Ярослав, Ряшів, Радимне, Кунів, Лагів, Великий Опатів і з великою здобиччю повернулися додому⁵⁹. Наступного року татари тричі нападали на Поділля, Волинь, Галичину⁶⁰. Напади повторювалися й у 1506, 1507, 1508 роках. Вони завдавали величезних збитків населенню, затримували його економічний та культурний розвиток. У таких умовах єдиним захисником цих земель від османської Туреччини й її васала — Кримського ханства стало козацтво, зростання ролі якого припадає на кінець XV — першу половину XVI ст.

⁵³ Там же, с. 50.

⁵⁴ Memoriale Ordinis fratrum minorum a fr. Ioanne de Comorowo, s. 275.

⁵⁵ Рудницький Ст. Руські землі Польської корони при кінці XV ст.: Ворожі напади й орг. пограничної оборони.— Зап. Наук. т-ва ім. Шевченка, 1899, т. 31—32, с. 40.

⁵⁶ Там же, с. 42—47.

⁵⁷ Там же, с. 48.

⁵⁸ Historia dyplomacji polskiej. Warszawa, 1982, t. 1, s. 557.

⁵⁹ Bielski M. Kronika., s. 917; Strykowski M. Kronika., s. 318.

⁶⁰ Bielski M. Kronika., s. 919; Strykowski M. Kronika., s. 319.

ГЕРОІЧНА СТОРІНКА З ІСТОРІЇ МАШИНОБУДІВНИКІВ

М. С. Зинич.

*Трудовою подвиг робочого класу
в 1941—1945 гг.*

(по матеріалам отраслей машиностроения)

М., Наука.—232 с.

В рецензованому виданні розповідається про трудовий подвиг машинобудівників — одного з найбільш значних і кваліфікованих загонів робітничого класу. У суворі роки війни вони здійснили видатний трудовий подвиг, виявили найкращі риси радянського патріотизму.

Автор монографії широко використав документи центральних і місцевих архівів, статистичні збірники, періодичну пресу, а також залучив спогади безпосередніх учасників висвітлюваних у книзі подій. Значну частину цих матеріалів уперше введено до наукового обігу.

В досить ґрунтовному історіографічному огляді дослідник справедливо зазначає, що спеціальна література з історії машинобудування часів Великої Вітчизняної війни поки що є нечисленною. Але вона все ж таки дає можливість осягнути значення здійснюваної у передвоєнні п'ятирічки лінії на першочерговий розвиток цієї галузі, яка є ядром соціалістичної індустрії, основою зміцнення економічної та оборонної могутності країни. Вона займала перше місце серед підрозділів важкої промисловості за питомою вагою капітальних вкладень.

Спираючись на різноманітні документальні матеріали, автор висвітлює питання про перебудову провідних галузей машинобудування для задоволення потреб фронту та армії, боротьбу трудових колективів за розширення й удосконалення виробництва, а також про організаторську діяльність партійних, державних та громадських організацій, спрямовану на успішне вирішення цих завдань. Переорієнтування промислових підприємств на виконання замовлень оборонного значення вимагало серйозних змін у технологічних і трудових процесах, якнайшвидшого впровадження досягнень науки й техніки у практику. Ці питання знайшли певне висвітлення на сторінках праці.

В рецензованій монографії охарактеризовано й труднощі, які довелося переборювати під час евакуації та відбудови заводів, в умовах освоєння нової техніки, використання сировини й матеріалів. Незважаючи на несприятливу ситуацію, вкрай обмежені можливості, працівники верстатно-інструментальної, автомобільної, тракторної, котлотурбінної промисловості показали

приклад того, як можна було успішно мобілізувати внутрішні ресурси для задоволення потреб фронту й тилу.

В книзі проаналізовано й такі недостатньо розроблені в науковій літературі проблеми, як роль державного апарату в здійсненні економічної політики країни на прикладі роботи наркоматів; діяльність штабів галузей і підприємств, яка була спрямована на виконання розпоряджень уряду про відродження виробництва продукції мирного призначення; розвиток технічного прогресу у воєнний час і т. ін.

В рецензованому виданні вміщено значний фактичний матеріал про трудову активність робітників і службовців: рух багаточисельних бригад, тисячників, комсомольсько-молодіжних бригад, а також про їх участь у Всесоюзному соціалістичному змаганні й т. ін. Дослідник при цьому підкреслює думку про те, що їхня самовіддана праця з метою подання допомоги Збройним Силам країни, визволенням від ворога районам, а також успішне розв'язання кадрової політики мали особливості, пов'язані із специфікою та складними умовами виробництва, географією розміщення підприємств, частковою реорганізацією апарату управління й т. п.

Машинобудівники неодноразово висунули ініціаторами різних патріотичних починів. Позитивний досвід їх роботи, нагороджений у справі розвитку руху фронтових бригад, розробки й запровадження поточкових методів виробництва, став надбанням багатьох виробничих колективів країни. У рецензованій праці досить ґрунтовно розглянуто ці питання.

Автор приділив увагу дослідженню кількісних та якісних змін, що відбулися у складі промислово-виробничого персоналу, а також проблеми поповнення підприємств новими кадрами робітників, зрушенням у їх територіальному розміщенні в 1941—1945 рр. Розповідаючи про складності, з якими довелося зіткнутися на цьому шляху, зокрема про плінність робочої сили, М. С. Зинич веде мову про те, як наполегливо партійні організації, господарські органи вели боротьбу з цим негативним явищем. У монографії знайшли своє детальне висвітлення форми та методи навчання трудівників, що прийшли на заводи й фабрики замість тих, хто пішов на фронт, питання про підвищення кваліфікації жінок та молоді. Статистичний матеріал, використаний у праці, автор згрупував у таблицях. Це, звичайно, заслуговує схвалення.

Дослідник побіжно розглянув проблеми ідеологічної та культурно-масової роботи, яку серед працівників галузі провели партійні, профспілкові та комсомольські організації, показав, що це сприяло активі-

зації участі робітників і службовців у справі подання всенародної допомоги фронту.

На наш погляд, у рецензованому виданні недостатньо мірою розкрито роль комсомолу у відбудові зруйнованої гітлерівськими окупантами промисловості, трудовому й моральному вихованні молодого покоління. Більш конкретно можна було б сказати й про підготовку кадрів у системі державних трудових ресурсів. Крім того,

праця подекуди «перевантажена» технічною термінологією.

В цілому ж рецензована монографія — корисне наукове дослідження. Вона дає можливість доповнити картину безсмертного подвигу радянського народу у Великій Вітчизняній війні, відіграє певну роль у вихованні молоді на героїчних традиціях радянського робітничого класу.

П. М. КОБРИНЕЦЬ (Гродно)

ФАШИСТСЬКИЙ ТЕРОР НА УКРАЇНІ

Т. С. Першина.

*Фашистський геноцид на Україні.
1941—1944.*

Київ: Наук. думка, 1985.—170 с.

Неминуше значення мають уроки Великої Вітчизняної війни. Головний з них, підкреслюється в постанові ЦК КПРС «Про 40-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 років», полягає в тому, що проти війни треба боротись, поки вона не почалася. Це особливо важливо нині, оскільки для імперіалістичної реакції, як і раніше, характерні войовничий антикомунізм, шовінізм і расизм, стремління до світового панування ціною фізичного знищення мільйонів людей. Ось чому викриття антинародної, реакційної суті імперіалізму, аргументована відсіч вигадок наших ідеологічних противників, виховання високої політичної пильності, непримиренності до імперіалізму є найважливішими завданнями радянської історичної науки.

У цьому зв'язку слід відзначити актуальність монографічного дослідження Т. С. Першиної, яка новими фактами й обґрунтованими висновками збагатила арсенал аргументів у боротьбі проти зусиль реакційної буржуазної історіографії зняти з фашизму вину і відповідальність за вчинені ним злочини, повернути в небуття страхіття нацистського режиму, витравити їх з пам'яті покоління воєнних років. На відміну від праць, у яких розглядаються лише окремі аспекти політики фашистських загарбників на тимчасово окупованій ними території Української РСР, у рецензованій книзі проблему охоплено в цілому. Фізичне знищення людей, смертвіння їх голодом, епідеміями, рабською підневільною працею, навмисно створеними нестерпними умовами існування як для цивільного населення, так і для військовополонених — все це взаємопов'язані аспекти теми. І автор підходить до їх розгляду комплексно, як до нерозривного цілого. Це насамперед і є те нове, що вносить Т. С. Першина в практику розробки теми. Заслугує на увагу, зокрема, аналіз нею у вступі її правового аспекту, що дало можливість правильно визначити коло проблем, які стали предметом дослід-

ження. Такий підхід у свою чергу зумовив новизну його структури й розв'язання окремих конкретних питань.

Перша група розглядуваних у рецензованій праці питань пов'язана з показом теоретичного обґрунтування і планування геноциду німецькими фашистами. І хоч суть нацистської ідеології вже належним чином висвітлено в радянській історіографії, Т. С. Першина розкриває їх у плані поставленої проблеми. В основу аналізу ідеологічної підготовки нацистських злочинів проти радянського народу покладено правильну тезу: войовничий антикомунізм і антирадянське були фундаментом світогляду нацистів, невід'ємними елементами їх расової теорії, геополітики. В різних варіаціях нацистських пропагандистських формул, зокрема таких, наприклад, як «наш смертельний ворог — більшовізм», «радянська загроза», «нордична Європа з Німеччиною в центрі», «боротьба між Росією і Німеччиною — це боротьба між расами», містився заклик до знищення першої у світі соціалістичної держави, винищення її корінного населення з метою звільнення території для «народу панів».

Т. С. Першина робить обґрунтований висновок про те, що політичні, класові мотиви геноциду зумовили особливу ненависть, небачену жорстокість і безпощадність фашистів до радянських людей — носіїв комуністичної ідеології. Це дало їй можливість потім послідовно відображувати специфіку та особливості політики нацистського геноциду на окупованій ворогом території СРСР, порівнюючи з іншими країнами Європи, правильно визначити й глибоко розкрити головні напрями, методи та засоби винищувальної політики гітлерівців.

Автор аналізує «нову східну територіальну політику» нацистів, злочинні накази військово-політичного керівництва фашистського рейху, якими санкціонувалися кривавий терор і масові вбивства радянських людей, показує, як формувався терористичний апарат для їх здійснення.

У рецензованій праці докладно розкрито політику фашистського геноциду щодо цивільного населення. Це питання є у ній центральним, тому виправданий, на наш погляд, і значний обсяг розділу, йому присвяченого. Дослідниця чітко виділяє кілька взаємопов'язаних аспектів теми: фізичне знищення радянських людей, умерт-

віння їх голодом, навмисне поширюваними хворобами, каторжною виснажливою працею. З достатньою повнотою висвітлено злочини гітлерівців, спрямовані на винищення корінного населення окупованої території України.

Проаналізувавши велику кількість різноманітних видів джерел, Т. С. Першина правомірно виділяє і обґрунтовує принципово важливе положення: терористичні дії гітлерівських окупантів проти партійного, радянського й комсомольського активу, комуністів, керівних працівників у різних сферах державного й суспільного життя, проти передовиків промислового та сільськогосподарського виробництва були важливою складовою частиною програми геноциду. Винищення найпередовішої, ідейно загартованої, політично зрілої і активної частини радянського народу, підкреслює автор, гітлерівці вважали необхідною умовою досягнення німецьким імперіалізмом його головної політичної мети в агресивній війні проти Радянського Союзу.

Дослідниця зосереджує увагу на таких заходах фашистських загарбників, як масові езекуції, у ході яких було одночасно страчено десятки тисяч мирних громадян, як умертвіння так званих непотрібних ідців. Важливими аспектами в цьому плані є викриття геноциду, що застосовувався до робітників промислових центрів України, багатих своїми революційними традиціями і тому віднесених гітлерівцями до «політично небезпечних», а також до радянських дітей як радикального заходу для зменшення біологічної сили радянського народу «на далеке майбутнє».

Багато місця в книзі відведено викриттю злочинної системи заложників, яку гітлерівці запроваджували повсюдно на загарбаній ними радянській землі. Т. С. Першина справедливо відзначає, що «якщо в переважній більшості країн, поневолених фашистською Німеччиною, як заложників брали певну кількість найбільш відомих громадян, складалися й доводилися до відома населення списки заложників, які підлягали розстрілу у разі невиконання німецьких наказів, то на окупованій радянській території проводилися колективні репресії щодо всього населення» (с. 46). Оперуючи наказами військово-політичного керівництва фашистської Німеччини, аналізуючи значний фактичний матеріал, автор переконливо показує, що злочинна система заложників була одним з головних методів фізичного знищення населення.

Докладно аналізується в книзі питання про винищення гітлерівцями цивільного населення під приводом боротьби проти партизанів. Автор наводить відповідні накази та зізнання вищих чинів керівництва фашистської Німеччини, які були причетні до цього. Т. С. Першина досліджує це питання, як, до речі, й інші, у динаміці, що, безсумнівно, є її заслугою.

Переконаливий фактичний і статистичний матеріал використовує автор, викриваючи політику голоду на тимчасово окупованій радянській землі, навмисне поширення епідемічних захворювань, створення нестерпних умов існування. Т. С. Першина дохо-

дить правильного висновку: голод, хвороби, каторжні умови праці були зброєю фашистів в обезлюджуванні радянської території. При цьому читач дістає певне уявлення про злочинну суть поплічників фашистських катів — українських буржуазних націоналістів, які запламували себе співробітництвом з гітлерівськими вбивцями. Як свідчать дані, наведені в праці, націоналісти брали на себе функції безпосередніх виконавців політики геноциду проти українського народу.

Аргументовано викрито автором злочини гітлерівців проти полонених радянських солдатів і офіцерів. У книзі показано, що завовго до початку війни в директивах та наказах нацистської кліки було сформульовано програму фізичного знищення військовополонених. Висновок дослідниці про те, що ця програма стала складовою частиною фашистської політики геноциду щодо радянських людей, реалізацією уже в ході війни плану обезлюджування східноєвропейського простору (с. 151), є достатньо обґрунтованим. Справедливо підкреслюється, що знищення полонених червоноармійців гітлерівці обґрунтовували як політичними, так і расовими мотивами. Радянський військовополонений розглядався нацистами і як ідеологічний ворог, і як представник «нижчої раси», приреченої на фізичне знищення й вимирання.

Достить докладно в рецензованій праці висвітлено заключний період окупаційного режиму, що, як справедливо підкреслює автор, характеризувався новою хвилею масового терору і вбивств. Однак слід зауважити, що хоч Т. С. Першина спеціально й спиняється на заходах окупантів, вжитих ними для приховання своїх страхітливих злочинів, все ж треба було докладніше розкрити це питання. Адже воно має величезне значення для викриття намагань реакційних буржуазних істориків врятувати від справедливої кари нацистів.

До недоліків рецензованої книги слід віднести й недостатнє висвітлення автором протидії фашистському геноциду з боку радянських людей, партизанських формувань, підпілля. Хоч усім своїм змістом монографія спрямована проти домислів реакційної буржуазної історіографії з питань окупаційної політики гітлерівців на загарбаній радянській території, політична наступальність книги посилилася б, якби її автор вступила в пряму полеміку з фальсифікаторами історії.

Книга значно виграла б, якби історіографічна частина її вступу була написана повніше й містила докладніший порівняльний аналіз ступеню висвітлення того чи іншого питання.

На наш погляд, у рецензованій монографії, що має таку яскраво виражену політичну заогстрєненість, можна було б подати карти, фотознімки, додатки у вигляді нових документів з досліджуваної теми тощо. Це, безумовно, сприяло б підвищенню її науково-пропагандистської цінності.

В цілому книга є певним внеском у вивчення розглядуваної проблеми.

А. І. БАЙРАКІВСЬКИЙ (Київ)

ТРУДЯЩІ ПРИДУНАЙСЬКОГО КРАЮ У ВЕЛИКІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ВІЙНІ

А. Д. Бачинский

Непокоренный Дунай

Одесса: Маяк, 1985.— 194 с.

У сучасних умовах, коли на міжнародній арені проходить гостра ідеологічна боротьба між силами соціалізму та капіталізму, великої актуальності набуває викриття буржуазних фальсифікацій історії нашої країни і, зокрема, її вкладу в розгром німецького фашизму та японського мілітаризму. У зв'язку з цим привертають до себе увагу дослідження істориків, що вийшли у світ напередодні 40-річчя Великої Перемоги. Серед них праця А. Д. Бачинського, в якій вперше у широкому аспекті розглядається участь трудящих Придунайського краю у Великій Вітчизняній війні. У семи невеликих за обсягом, але змістовних розділах простежуються основні віхи боротьби трудящих придунайських районів з початку війни і до повного визволення від німецько-фашистських окупантів.

Для висвітлення цих питань автор залучив широке коло джерел: документи фондів центральних, республіканських, обласних партійних і державних архівів, значну кількість з яких уперше введено до наукового обігу, а також збірники документів і матеріалів, монографії, періодичну пресу воєнних і післявоєнних років.

Цілком закономірно, що виклад матеріалу автор розпочав з визволення у 1940 р. Бессарабії і Північної Буковини від іноземного поневолення. У книзі показано радянський патріотизм і пролетарський інтернаціоналізм робітників і селян Придунайського краю, ті величезні зрушення, які відбулися там за один передвоєнний рік. На великому фактичному матеріалі показано багатогранну діяльність партійних комітетів і організацій придунайських районів по здійсненню заходів для відсічі фашистським загарбникам у роки Великої Вітчизняної війни. Автор розповідає про мужність, героїзм і відвагу воїнів-чекістів, а також червоноармійців і командирів 25-ї Чапаєвської дивізії, льотчиків 96-ї окремої авіаескадрильї, моряків Дунайської військової флотилії. Під час війни яскраво виявилися патріотизм і відданість трудящих краю Радянській Вітчизні, їх тісна згуртованість навколо Комуністичної партії. У книзі широко висвітлено бойовий і трудовий подвиг бійців і командирів Червоної Армії, робітників, селян, радянської інтелігенції в період оборонних боїв, евакуації народного господарства у глибокий тил. Показано, роботу партійних і радянсь-

ких організацій по підготовці людських і матеріальних резервів для Червоної Армії, формуванню народного ополчення, винищувальних батальйонів, забезпеченню охорони прифронтового тилу.

Важливим завданням суспільствознавців є викриття злочинів фашизму проти радянського народу і народів інших країн. У цьому зв'язку важливо зазначити, що, використавши документи і матеріали ряду джерел, дослідник розповідає про кривавий терор і масові вбивства окупантами радянських людей, про використання у широких масштабах їх підневільної праці у своїх людинаненависних цілях.

Значну увагу у рецензованій праці приділено становленню і зміцненню на території придунайських районів партійного підпілля і партизанського руху. Показано величезну роботу ЦК КП(б)У, УШПР по організації всенародного опору фашистським загарбникам.

У книзі досить широко висвітлено діяльність підпільних організацій і груп, партизанських формувань, проаналізовано їх кількісний склад, етапи розвитку боротьби у ворожому тилу, а також основні форми і методи здійснення партизанами і підпільниками диверсій на комунікаціях і військових об'єктах фашистів, показано взаємодію патріотів з радянськими військами, що наступали. Останні два розділи рецензованої праці розповідають про визволення Червоною Армією території придунайських районів від німецько-фашистських загарбників, вклад трудящих краю у перемогу над ворогом.

Книга добре ілюстрована. Вміщені в ній примітки дають змогу читачеві орієнтуватися в змінах, що відбулися в адміністративно-територіальному поділі краю у післявоєнний період.

Високо оцінюючи рецензовану працю, хотілося б висловити деякі побажання і зауваження. На нашу думку, в передмові слід було б дати історіографічний та джерелознавчий огляди з розглядуваної проблеми. Висвітлюючи питання окупаційної політики німецько-фашистських загарбників на території придунайських районів, бажано було б акцентувати увагу на соціально-політичних і економічних аспектах цієї політики, показати їх на більш широкому фоні загарбницьких планів ворога.

У цілому книгу слід оцінити позитивно. Радянська історична наука збагатилася дослідженням, яке вперше охоплює весь період Великої Вітчизняної війни на придунайських землях, різнобічно показує участь трудящих краю у боротьбі проти окупантів. Вона, без сумніву, викличе інтерес не тільки спеціалістів, а й широкого кола читачів.

А. С. ЧАЙКОВСЬКИЙ (Київ)

З ДОСВІДУ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ

В. С. Лельчук

*Индустриализация СССР:
История, опыт, проблемы.*

М.: Политиздат, 1984.—304 с.

В останні роки історична література поповнилася рядом ґрунтовних досліджень, які розкривають закономірності і специфіку будівництва соціалізму в СРСР, сутність і характерні риси непу, основні етапи розвитку народного господарства. Одним з таких досліджень є рецензована праця, підготовлена з урахуванням новітніх досягнень радянської історичної науки. Центральне місце у книзі приділяється висвітленню діяльності Комуністичної партії, її Центрального Комітету, органів державної влади по виробленню і здійсненню політики соціалістичної індустріалізації. При цьому автор, використовуючи широке коло джерел, поглиблює розробку ряду питань і нерідко вносить в них істотні зміни і доповнення.

Суттєве значення має трактування В. С. Лельчуком питання про вихідний момент соціалістичної індустріалізації. На основі глибокого аналізу праць основоположників наукового комунізму, конкретно-історичного матеріалу автор переконливо доводить, що російський капіталізм, незважаючи на свою відносну відсталість, за своєю природою не відрізнявся від капіталізму західноєвропейського або американського. Хоча напередодні першої світової війни за обсягом промислової продукції Росія займала п'яте місце в світі, однак у загальному підсумку частка національного доходу, який створювався у промисловості і будівництві, становила лише третину. Процес перетворення країни із землеробської в промислово розвинуту був далеко не завершений. Аналізуючи стан промисловості Росії на початку ХХ ст., автор звертає увагу на те, що буржуазні ідеологи, виявляючи свою теоретичну неспроможність у питаннях політичної економії і класову обмеженість, не розуміли перспектив промислового розвитку країни. Вихваляючи фінансову і промислову могутність Заходу, вони виступали за аналогічний шлях розвитку Росії. Лише більшовицька партія, очолювана В. І. Леніним, мала на своєму озброєнні наукові висновки про закономірність і характер структурних змін в народному господарстві країни, про їх класову природу і соціальні наслідки.

Велика Жовтнева соціалістична революція відкрила безмежний простір для швидкого зростання продуктивних сил, заклала принципово нові основи індустріального розвитку країни. Першорядне значення в цьому відношенні мала націоналізація підприємств, створення соціалістичного сектора економіки, утвердження планового управління виробництвом. Автор ретельно досліджує процес вироблення політики індустріалізації соціалістичної держави, показує, як уміло партія визначала першо-

чергові завдання. У книзі наголошується, що рішення XIV з'їзду ВКП(б) знаменували собою початок якісно нового етапу в розробці теорії і практики соціалістичної індустріалізації, всебічно зображено боротьбу трудящих СРСР, насамперед робітничого класу, за соціалістичну реконструкцію народного господарства, звільнення країни від імпоротної залежності. Автор наводить ряд нових сюжетів, пов'язаних з питанням про джерела нагромадження, предметно аналізує процес розробки перших п'ятирічних планів, піддає аргументованій критиці позиції правих і «лівих» ухильників, які не вірили в можливість переможного будівництва соціалізму в СРСР. Докладно висвітлено питання про зародження і розвиток в країні масового соціалістичного змагання в роки перших п'ятирічок. Автор підкреслює, що дострокове виконання основних завдань першого п'ятирічного плану, пов'язане із загальним прискоренням процесу соціалістичної індустріалізації, привело до корінних змін у пропорціях між промисловістю і сільським господарством.

Звернувши увагу на те, що друга п'ятирічка висвітлена істориками значно бідніше, ніж перша, автор приділяє особливу увагу цьому періоду і, насамперед, індустріальному будівництву. У книзі відзначається, що європейська частина Російської Федерації і Україна становили опорну базу індустріалізації всього Радянського Союзу. На її основі прискореними темпами розвивалася економіка відсталих в минулому районів.

Автор показує, як гігантська діяльність Комуністичної партії, спрямована на масове запровадження сучасної техніки і на максимальне освоєння вже діючих підприємств, супроводжувалася в той час швидким зростанням виробничої кваліфікації робітників, підвищенням їх загальноосвітнього рівня, підготовкою численних кадрів, які оволоділи новими професіями. Поява цілої армії спеціалістів дала повноцінний ефект уже в роки другої п'ятирічки.

Розгляд процесів промислового перетворення країни і культурної революції в нерозривній єдності — позитивна риса рецензованої праці.

На багатому і різноманітному матеріалі розкривається провідна роль робітничого класу в будівництві соціалізму. Широко зображено трудовий героїзм робітників, у середовищі яких народжувалося багато трудових починів, спрямованих на підвищення продуктивності праці. Особливу увагу приділено виникненню і розвитку стахановського руху, 50-річчя якого нещодавно відзначила наша країна. Автор не лише розповідає про це, а й обґрунтовує закономірність нового піднесення творчої активності робітничого класу. В книзі показано, як партійні, професійкові, господарські органи і керівники підтримували і розвивали ініціативу мас, як переборювалися перешкоди і труднощі на шляху новаторів. Передумови і характер нового етапу трудової активності мас, який розпочався восени 1935 р., визначалися не лише широким впровадженням техніки і успіха-

ми в її освоєнні. Удосконалювався весь уклад радянського життя. Істотно змінювалося матеріальне становище робітників, помітно поліпшувалися умови праці й побуту. Завдяки ентузіазму мас у боротьбі за технічну реконструкцію, за оволодіння технікою корінним чином змінилося обличчя промислового виробництва. В історично короткий час Радянський Союз за найважливішими показниками зростання індустріального потенціалу вийшов на перше місце в Європі. Мирне економічне змагання двох систем піднялося на якісно новий щабель.

Завершує рецензовану працю розділ «Індустріалізація і науково-технічна революція», де дослідник проводить думку, що головним плацдармом науково-технічної революції є промисловість, сфера індустріального розвитку, ті ділянки народного господарства, які найбільш ґрунтовно і далеко просунулись вперед ще в умовах здійснення індустріалізації. Висвітлюючи історичний зв'язок індустріалізації і НТР, автор робить істотний внесок у ліквідацію прогалини в історичній літературі про соціалістичну індустріалізацію.

Лейтмотивом рецензованої праці є ідея дружби і братерства народів СРСР у будівництві основ соціалізму, здійсненні індустріалізації. Автор підкреслює, що непорушний союз і братерське співробітництво радянських республік стали однією з найважливіших рушійних сил соціалістичної індустріалізації, побудови соціалізму.

Великий інтерес викликають розповіді про діяльність Ф. Е. Дзержинського, В. В. Куйбишева, Г. К. Орджонікідзе, їх боротьбу за соціалістичну індустріалізацію. Читач дізнається про нові цікаві епізоди з життя і діяльності таких героїв соціалі-

стичного будівництва, як О. Г. Стаханов, М. О. Ізотов, М. М. Мазай, П. І. Коробов, А. Д. Брускін, П. Ф. Кривонос, К. Г. Петров, О. І. Семиволос та багатьох інших.

Слід також відзначити досить вдале художнє і поліграфічне оформлення монографії, живу, образну мову автора.

На наш погляд, автору доцільно було б докладніше спинитися на питаннях про соціальні наслідки соціалістичної індустріалізації, зокрема, себебічно проаналізувати корінні зміни в соціально-класовій структурі населення, виявити основні тенденції її розвитку. Адже відомо, що соціалістична індустріалізація відображала процес дальшого усупільнення праці, виробництва, всього життєвого укладу. На її основі відбувалося зближення умов праці в різних галузях господарства, побуту, інтенсивно зростав загальноосвітній і культурний рівень трудящих, прискорилися процеси урбанізації, інтернаціоналізації суспільного життя, інтеграції в галузі соціальних відносин, тобто поряд з оновленням соціально-класової структури населення країни зміцнювалися основи для щедалі тіснішого зближення робітничого класу, колгоспного селянства і народної інтелігенції.

Гострополітичний характер рецензованої монографії, високий науковий та ідейно-теоретичний рівень, тісний зв'язок з сьогоденням та його проблемами забезпечує їй успіх не лише серед спеціалістів, а й широких кіл читачів. Книга В. С. Лельчука дає багатий матеріал для критики фальсифікаторських концепцій буржуазних ідеологів, служить благородній справі комуністичного виховання трудящих.

В. М. ДАНИЛЕНКО (Київ)

НОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ РОБІТНИЧОГО РУХУ

Бич М. О.

*Рабочее движение в Белоруссии
в 1861—1904 гг.*

Минск: Наука и техника, 1983.— 280 с.

Протягом останніх 10—15 років з друку вийшло чимало праць з історії пролетаріату Росії, а також окремих її регіонів. Розгляд питань формування і розвитку робітничого класу, його боротьби проти експлуататорів тісно переплітається в них з висвітленням діяльності революційної соціал-демократії.

Серед регіональних досліджень широтою поставлених питань, органічним зв'язком між історією пролетаріату й соціал-демократичного руху, ґрунтовністю розробки матеріалу виділяється рецензована монографія. Вона є першою у радянській історіографії спеціальною працею, присвяченою комплексному висвітленню питань про чисельність, склад, становище та класову

боротьбу робітників Білорусії в 1861—1904 рр. Як географічні, так і хронологічні рамки дослідження обрано цілком правомірно, оскільки історія пролетаріату даного регіону у зазначений період до останнього часу залишалася недостатньо вивченою.

Рецензована праця ґрунтується на великому фактичному матеріалі, вміло проаналізованому автором, містить у собі вперше введені до наукового обігу дані про різні форми класової боротьби робітників, цікаві спостереження, важливі висновки, уточнення окремих положень.

В першому розділі монографії досліджуються передумови пролетарського руху, а у двох наступних — різні форми класової боротьби робітників у 1861—1904 рр.

Автор підкреслює, що особливості розвитку пролетарського руху в Білорусії, починаючи з 60-х років, були пов'язані із специфікою складу й становища місцевого пролетаріату, насамперед міського (переважання робітників, які працювали на дрібних підприємствах і в майстернях, а також у сфері обслуговування, жорстока

національне гноблення та ін.). Кількість фабрично-заводських пролетарів була відносно незначною, особливо до початку 80-х років XIX ст. Водночас десятки тисяч найбідніших селян працювали чорноробами на будівництві залізниць, яке тоді активно велось. Становище їх було значно гіршим, ніж інших загонів трудящих. Власне у цьому середовищі в 60—70-х роках XIX ст. відзначено перші виступи (стихийні заворушення) проти капіталістичної експлуатації, свавілля підприємців і властей. У книзі справедливо відзначається, що страйковий рух у Білорусії зародився з середини 80-х років — значно пізніше, ніж у промислових районах країни.

Піднесення робітничого руху в регіоні спостерігається з середини 90-х років. Воно відбувалося під впливом агітації з боку соціал-демократів та виступів пролетаріату промислових центрів країни. В Білорусії швидко зростала мережа робітничих організацій соціал-демократичного напрямку, більш активну участь у класовій боротьбі почали брати трудівники дрібної промисловості й ремісники. Значного поширення набули нелегальні професійні (цехові) страйкові каси. Автор вносить певний вклад у вивчення цієї недостатньо дослідженої форми організації пролетарів, докладно висвітлює також діяльність робітничої кооперації.

В книзі досліджуються різні політичні течії у робітничому середовищі Білорусії. В рецензованій монографії переконливо показано, що вирішальну роль у переборенні ідейно-організаційної кризи в соціал-демократичному русі регіону, як і всієї країни, відіграла лєнінська «Искра». Автор узагальнив усі відомі у літературі, а також встановлені ним нові факти розповсюдження цієї газети в Білорусії. Він виявив 25 населених пунктів краю, з яких надходили кореспонденції до «Искры». На підставі даних збірника документів «Переписки В. И. Ленина и редакции газеты «Искра» с социал-демократическими организациями в России» автор робить висновок про існування іскрівських груп у 1901—1903 рр. у Мінську та Гомелі.

Показавши певні успіхи іскрівців, автор разом з тим відзначає, що через складні умови, в яких їм довелося діяти, вони спочатку не змогли добитися у Білорусії завойовання місцевих соціал-демократичних комітетів, тобто розриву організаційних зв'язків останніх з Бундом і визнання «Искры» своїм керівним органом. Тому після виходу Бунду з РСДРП у регіоні знову постала необхідність створення соціал-демократичних організацій нового типу — інтернаціональних за складом й інтернаціоналістських за характером.

Необхідні передумови для цього підготувала лєнінська «Искра». Завдяки величезній роботі, проведеній нею, напередодні першої російської революції в Білорусії з'явилася досить розгалужена мережа соціал-демократичних організацій. Важливе значення мало, як відзначає автор, те, що у них досить сильним впливом користувалися більшовики. В питанні про скликан-

ня III з'їзду партії обидва місцеві комітети РСДРП — Поліський та Північно-Західний — на початку 1905 р. підтримали лєнінську платформу і направили своїх делегатів на нього. Ця обставина, безперечно, мала важливе значення для дальшого розвитку робітничого руху у краї.

Значна частина монографії присвячена аналізу різних форм цього руху в Білорусії у 1861—1904 рр. Автор навів статистичні дані про страйки, демонстрації, маніфестації, масовки трудящих. Вони складені з урахуванням рубрик офіційних матеріалів фабричної інспекції (галузі виробництва, географія, характер, результати страйкової боротьби пролетаріату тощо). Всього у книзі вміщено 22 статистичні таблиці, в яких наведено дані по роках про кількість страйків (політичних й економічних) та їх учасників, про різні форми політичної боротьби робітничого класу.

Аналіз всієї сукупності зібраних даних дав можливість автору показати динаміку пролетарського руху у Білорусії, зародження і розвиток основних форм класової боротьби робітників краю.

В рецензованій монографії значна увага приділяється висвітленню боротьби місцевих соціал-демократів за інтернаціональну єдність пролетаріату. Простежено зв'язки робітничого й соціал-демократичного руху Білорусії та України.

Розробка М. О. Бичем питань пролетарського руху і діяльності соціал-демократів Білорусії є істотним вкладом у дослідження проблеми. Проте в рецензованій книзі є також певні недоліки, неточності, упушення. Наприклад, неясним залишається питання, чому робітники залізничних майстерень, які йшли у 70—80-х роках в авангарді страйкового руху у Білорусії, в 1901—1904 рр. не брали в ньому участі. У кореспонденції з Петербурга йдеться про перші святкові демонстрації в день Першого Травня в ряді міст Росії, у тому числі названо й Гродно. Однак ніякими іншими даними це газетне повідомлення щодо цього міста не підтверджується. Тим часом автор книги вважає цей факт достовірним. Слід відзначити і те, що автор у 21—22-й таблицях навів дані про страйки та демонстрації в деяких пунктах не по окремих роках, а за 4 роки разом (1901—1904 рр.), а також безпідставно відніс до робітничого руху виступи представників сфери обслуговування. Щоправда, вони виділені в окремій графі. На с. 204 говориться, що перехід пролетаріату Росії до масової політичної боротьби відбувся у 1903 р., а насправді це сталося у 1901 р.

Відзначаючи використання автором широкого кола джерел, не можна не звернути уваги на те, що він не згадує «Полеский листок», «Неделю» та деякі інші нелегальні видання, які містять цікаві матеріали про робітничий рух у Білорусії. Однак вважаємо, що автор здійснив велику роботу у справі виявлення, систематизації й аналізу матеріалів з досліджуваної тематики.

М. В. ДЕМЧЕНКО (Київ),
Ю. І. КІР'ЯНОВ (Москва)

СОЦІАЛЬНИЙ
І НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД
НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

Макарчук С. А.

*Етносоціальне розвитие и національные
отношения на западноукраинских землях
в период империализма*

Львов. Высшая школа. Изд-во при Львов.
ун-те, 1983. — 255 с.

Серед проблем, які інтенсивно розробляються в повоєнній українській радянській історіографії, значне місце займає дослідження різноманітних аспектів історії західноукраїнських земель, становища й боротьби їх трудящих мас за соціальне і національне визволення та возз'єднання з УРСР.

Проте ще не всі сторони соціально-політичної історії Західної України в період імперіалізму всебічно вивчені, зокрема, етносоціальні процеси, національні відносини в цьому регіоні. А саме їх аналіз дає змогу глибше осягнути закономірності й особливості суспільних рухів, умови боротьби трудящих мас різних національностей проти буржуазного ладу, за встановлення Радянської влади на західноукраїнських землях.

Тому безперечний інтерес викликає монографія С. А. Макарчука про соціальний і національний склад населення регіону, його зміни під впливом різних економічних та соціальних факторів. До останнього часу це питання було прогалиною в радянській історіографії. Хронологічні рамки монографії охоплюють період імперіалізму — кінець XIX — першу третину XX ст. — до 1939 р., коли Західна Україна возз'єдналася з УРСР у єдиній радянській державі. Хоча в окремих випадках автор оперує фактами з історії всіх західноукраїнських земель, дослідження етносоціальних процесів здійснене в основному на матеріалах Галичини й Західної Волині, які в 1919—1920 рр. були загарбані буржуазно-поміщицькою Польщею. Що стосується політичних аспектів національних відносин, то вони вивчені автором на території Галичини з кінця XIX ст., а Західної Волині — лише з 1918 р. Таке обмеження хронологічних рамок відносно Волині потребує, на наш погляд, відповідного вмотивування.

Наукова і політична актуальність проведеного дослідження автором добре аргументована. Цілком слушно він зауважує, що «для правильного розуміння сучасних національних процесів, дальшого їх розвитку особливе значення має правильне пояснення минулого націй і національних відносин, зокрема попередні соціалістичної революції...» (с. 3). Вибір об'єкту дослідження є доцільним, оскільки в даному регіоні різноманітний етнічний склад населення позначався на характері суспільних відносин та класової боротьби. Правлячі кола Австро-Угорщини й буржуазно-поміщицької Польщі намагалися розпалювати між національними суперечностями в Західній Україні, силкуючись перешкодити об'єднанню трудя-

щих у боротьбі за соціальне й національне визволення.

Вивчення етносоціальних відносин на західноукраїнських землях дорадянського часу необхідне ще й тому, що буржуазні та буржуазно-націоналістичні ідеологи різних напрямів, користуючись слабкою дослідженістю цих проблем і недостатнім їх висвітленням в історичній літературі, у своїх агітаційних концепціях перекручують суттєво національного питання, ігнорують його соціально-класові аспекти, затушовують факти національного гноблення в Австрійській імперії й буржуазно-поміщицькій Польщі фальсифікують реальну етносоціальну обстановку в регіоні.

Праця написана у відповідності із сучасним тлумаченням радянської історіографією етносоціального організму, який складається з двох компонентів — етнічних та соціально-економічних. Виходячи з цих теоретичних настанов, автор визначив ряд важливих дослідницьких завдань, зокрема необхідність вивчення етносоціального складу населення та його динаміки (і тому числі процесів консолідації та асиміляції, різних міграцій тощо), економічних і політичних факторів, які впливали на зміни питомої ваги різних національностей краю та їх розселення, соціальну структуру етносів й ін.

Вирішення цих складних етносоціальних проблем стало можливим завдяки тому, що в основу своєї монографії автор поклав марксистсько-ленінський методологічний підхід до явищ суспільного розвитку, вчення В. І. Леніна з національного питання, зокрема його висновки про становище націй в Австро-Угорщині та буржуазно-поміщицькій Польщі. Кваліфікований історіографічний огляд у вступі розкриває досягнення радянської історичної науки в дослідженні історії західноукраїнських земель дорадянського часу.

Привертає увагу широка й різноманітна джерельна база монографії. Всебічно використані документи Комінтерну, КПРС, КПЗУ, а також центральних республіканських та обласних архівів. Багато місць відведено аналізові статистичних даних, особливо матеріалів переписів населення, проведених в Австрії (1900, 1910 рр.), Росії (1897 р.), Польщі (1921, 1931 рр.), що дало змогу відтворити реальну картину етносоціальних процесів у їх динаміці.

Архітектоніка монографії вмотивована. Їй властива струнка логіка висвітлення основних проблем етносоціальної ситуації даного регіону на різних етапах імперіалістичної стадії капіталізму. Монографія складається з двох структурних частин: перша охоплює період до розпаду Австро-Угорської монархії, друга присвячена вивченню тих же питань у період панування на західноукраїнських землях буржуазно-поміщицької Польщі.

На основі критично використаних переписів населення і публікацій поточної статистики, ретельних підрахунків характеризується чисельний, національний та соціальний склад жителів Волині й Галичини наприкінці XIX — на початку XX ст., їх територіальне розселення, особливості зайнятості

сті різних національностей. За підрахунками автора (с. 20, 36), українці становили абсолютну більшість населення регіону: 69,77% — у Західній Волині (перепис 1897 р.) і 63,48% — в Галичині (перепис 1900 р.).

Розглянуто також кількісний склад інших національностей та вивчено міграційні процеси у краї.

В монографії висвітлено політичні й економічні фактори, під впливом яких змінювалися чисельне співвідношення і соціальна структура різних етносів, зокрема, поглиблювалася масова диференціація населення всіх національностей. Автор показав, що кожна національність мала своїх експлуататорів у промисловій, кредитно-фінансовій сфері, домоволодінні тощо. Дослідник звернув увагу на те, що великі відмінності в соціальній структурі різних етносів спричинили глибоке переплетення національних суперечностей з класовими (с. 34). На конкретному матеріалі простежується активність української буржуазії Галичини наприкінці XIX — на початку XX ст., що виявлялося, зокрема, у збільшенні створюваних нею фінансово-кредитних організацій і товариств.

Ці складні етносоціальні процеси періоду 1918—1939 рр. також досліджені в монографії. На основі критичного аналізу документів буржуазної статистики автор виявив реальне кількісне співвідношення національностей на Західній Україні в 20—30-х роках XX ст. Так, у 1921 р. на території сучасних Волинської, Ровенської, Тернопільської, Івано-Франківської та Львівської областей українці становили 66,21%, а в 1931 р. — 63,34%, поляки, відповідно, 21,49% і 24,46% (с. 124, 125, 149). При цьому збільшення кількості останніх відбувалося за рахунок не лише природних, а й штучних міграційних процесів, спрямовуваних буржуазно-поміщицьким урядом: польської колонізації, військового осадництва тощо (с. 154). Наведені у монографії дані переконливо показують усю безпідставність намагань сучасних буржуазних фальсифікаторів заперечити історичну справедливості акту возз'єднання Західної України з УРСР у 1939 р. та існування сучасного кордону між СРСР і ПНР, який оптимально задовольняє інтереси українського й польського народів, є кордоном дружби та братерства між ними.

Автор з'ясував, що в 1931 р. серед промислових робітників Галичини українці становили 45,27%, поляки — 32,62%. Він показав також, що в результаті соціальної й національної політики польського уряду на державні оборонні, залізничні, поліграфічні та інші підприємства прийом українців вслякко обмежувався, їх першими звільняли з роботи (с. 153).

На широкій джерельній базі, з використанням офіційних документів і свідчень преси у монографії всебічно розкрито реакційну політику уряду буржуазно-поміщицької Польщі з національного питання. Предметній критиці піддані ідейні позиції та антинародна практика різних буржуазно-націоналістичних партій і політичних

угруповань у Галичині й на Волині, яка, в численних прикладах показана їх реакційна роль у долі українського народу, його соціально-визвольній боротьбі. Автор звернув увагу на таке важливе явище: в міру розгортання революційно-визвольного руху, боротьби трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною у складі СРСР українські буржуазно-націоналістичні партії неухильно деградували — легальні втратили останні крихти опозиційності й перетворилися на прислужників польських реакційних кіл, а нелегальні — на агентуру німецького фашизму. В монографії всебічно висвітлено згубний вплив антинародної діяльності українських і польських буржуазно-націоналістичних та клерикальних партій на національні відносини в краї, показано зрадницьку політику оунівців щодо українського народу.

Науковою новизною характеризується розділ монографії «КПЗУ в боротьбі за перемогу ленінської національної політики на Західній Україні». У ньому вперше дано узагальнення розвитку національної програми цієї партії протягом усього періоду її історії, висвітлено форми інтернаціонального виховання мас місцевими організаціями КПЗУ.

Монографія С. А. Макаруча є помітним явищем у радянській історіографії стосовно західноукраїнських земель. Його праця дає змогу в багатьох випадках по-новому, на широкій документальній базі з'ясувати ту основу соціальних і національних рухів у краї, яка раніше лише частково потрапляла в поле зору науковців. Дослідник виявив багато нових фактів та етносоціальних явищ, відомих раніше тільки у загальних рисах.

Відзначаючи новизну рецензованої монографії, слід зробити деякі зауваження. Праця подекуди перевантажена цифровим матеріалом, який іноді вимагає глибшого аналізу й інтерпретації (наприклад, с. 40, 125 тощо). Автор застосовує принцип визначення етнічних територій, запропонований В. І. Наулко та О. Я. Порницьким (с. 37), але не розкриває його суті. Окремі твердження потребують уточнення або пояснення (наприклад, теза автора: «Найменш розвинутою була соціальна структура українського населення» (с. 152). Варто було б розширити джерельну базу й кількість даних про стан освіти українського населення в Галичині й на Волині у період імперіалізму, використавши відповідні фонди ЦДІА УРСР у Львові, державних архівів Львівської, Ровенської, Волинської областей, австрійську статистику, пресу (наприклад, прогресивні газети «Сила», «Праця» та ін.), в яких наводяться яскраві свідчення дискримінації буржуазними урядами народної освіти трудящих Західної України. Не навів автор і важливих матеріалів із збірника «Двадцять років під ярмом польських панів» (Київ, 1940).

Загалом же монографія С. А. Макаруча заслуговує на позитивну оцінку.

М. П. КОВАЛЬСЬКИЙ
(Дніпропетровськ)

ЮВІЛЕЙНИЙ ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ЗБІРНИК

*Історія та історіографія України
Зб. наук. праць.*

Ред. кол.: Ю. Ю. Кондуфор (гол. ред.),
О. І. Гуржій (відп. секр.),
А. В. Санцевич, В. Г. Сарбей.
К.: Наук. думка, 1986.—183 с.

Однією з важливих і, на наш погляд, ефективних форм історичних публікацій є тематичні збірники, присвячені ювілеям видатних вчених. Великим успіхом користувалися збірники історичних праць, присвячені ювілеям таких відомих радянських вчених, як Б. Д. Греков, Є. В. Тарле, М. М. Дружинін, М. М. Тихомиров, М. В. Нечкіна, І. І. Мінц та ін. Слід встати, що ця цінна традиція радянської історіографії тепер поширилась і в нашій республіці. Вона започаткована випуском у світ першого ювілейного збірника «Історія та історіографія України», присвяченого 70-річчю з дня народження відомого українського радянського вченого, члена-кореспондента АН УРСР, доктора історичних наук, професора Івана Олександровича Гуржія. Всі статті збірника актуальні, написані на високому ідейно-теоретичному й професійному рівні, висвітлюють важливі проблеми української радянської історіографії.

Книга відкривається великою статтею А. В. Санцевича, в якій розповідається про життєвий шлях І. О. Гуржія та аналізується його творча діяльність. Наступні статті збірника написані учнями й колегами відомого вченого, які займаються проблемами, близькими до його наукових інтересів. Статті М. Ф. Котляра «Волинська земля. З історії складання державної території Київської Русі» та В. В. Грабовецького «Галицька трійця» XIII ст.—Тимофій, Авдій, Митуся» з нових позицій розкривають здалося б вже досить вивчені питання. Цінність цих досліджень полягає в новому тлумаченні найдавніших літописів та інших джерел, що дає можливість конкретніше висвітлювати історичний процес.

Співзвучними з проблематикою досліджень ювіляра є опубліковані у збірнику праці, присвячені соціально-економічному розвитку феодальної України. Це статті П. В. Михайлини «Політика адміністрації Речі Посполитої в містах України другої половини XVI—першої половини XVII ст.», Ю. А. Пінчука «Значення поняття «народ», «народні маси» при висвітленні визвольної війни 1648—1654 рр. за возз'єднання України з Росією», О. І. Гуржія «Займа і вільні військові села та містечка в загальному розвитку аграрних відносин на Лівобережній Україні (друга половина XVII—перша половина XVIII ст.)», І. Г. Шульги «Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Лівобережній Україні в другій половині XVIII ст.». До них примикає й стаття Ф. П. Шевченка «Вихіді з балканських країн на Запоріжжі в XVIII ст.».

На широкому колі першоджерел, в тому числі й архівних, П. В. Михайлина розкриває справжню суть політики польських феодалів на Україні в кінці XVI—першій половині XVII ст. Він показує, що необмежена влада феодалів призводила до зuboжіння місцевого населення, занепаду сільського господарства, промислів і торгівлі. Все це викликало піднесення визвольної боротьби народних мас проти загарбників. На жаль, автор не простежує, на якому ґрунті складався союз польських та українських поміщиків в їх гнобительській політиці.

Публікація Ю. А. Пінчука є логічним продовженням попередньої статті з виходом на теоретичне обґрунтування провідних понять визвольної війни українського народу з позицій марксизму-ленінізму. На наш погляд, автор цієї в цілому цікавої статті надто захопився загальними міркуваннями щодо понять «народ» і «народні маси», а конкретному їх аналізу на матеріалі визвольної війни 1648—1654 рр. приділив мало уваги. Неточним є й утвердження нібито академік М. М. Тихомиров у виданій в 1969 р. книзі першим засудив брехливість теорій про безкласовість українського народу (с. 51).

З належною допитливістю та досить глибоким розумінням соціальної історії Лівобережної України другої половини XVII—першої половини XVIII ст. О. І. Гуржій аналізує «займанщину» як форму тогочасного феодального права, що «на першому етапі розвитку аграрних відносин давала достатню підставу на набуття землі, користування нею та передачу в спадщину» (с. 65). На жаль, автор не простежує еволюцію «займанщини» від її початку і до припинення.

Аналізуючи розвиток товарного виробництва в сільському господарстві, промислів та торгівлі І. Г. Шульга показує процес розкладу феодально-кріпосницького господарства і зародження в його надрах капіталістичних відносин. Розкривається місце економіки України в господарському житті всієї Росії в II половині XVIII ст., в дальшому розвитку всеросійського ринку. Глибоке і доказове дослідження читається б ще краще, коли б численні цифрові показники хоча б частково були зведені у статистичні таблиці.

У невеликій за розмірами статті Ф. П. Шевченка переконливо показано, що в другій половині XVII—XVIII ст. на Запорізьку Січ систематично прибували втікачі з Балкан, що в той час існували «глибокі життєдайні зв'язки і підтримувалась дружба між українським, молдавським, сербським, болгарським та іншими народами» (с. 73). У статті Г. Я. Сергієнка простежуються політичні зв'язки Харківсько-Київського таємного товариства з революційними силами Росії, розкриваються традиції революційної єдності гуртків, їх прагнення до створення спільного революційного центру і посилення боротьби проти царизму та кріпосництва. В. Г. Сарбей у своїй багатій на глибокі роздуми й узагальнення статті показує, як поряд з величезною політичною діяльністю

В. Д. Бонч-Бруєвич вів досить значну наукову роботу.

Досить яскраво розкриті особливості селянського руху на Україні в роки революції 1905—1907 рр. у статті М. Н. Лещенка «Селянські напади на маєтки та повстання на Україні — важлива форма боротьби в роки першої російської революції». Відзначаючи ґрунтовність опису подій і широку джерельну базу висвітлення теми, хотілося б звернути увагу на те, що автор не розкрив послідовно поляризацію сил — куркульства і біднішого селянства, що особливо яскраво виявилось у кривавому придушенні селянського повстання в селі Вихвостіві на Чернігівщині.

Останні дві статті збірника — А. В. Лихолата «Українська соціалістична нація — складова невід'ємна частина нової історичної спільності людей — радянського народу» та Р. Г. Симоненка «Про авантюристичну діяльність українського буржуаз-

ного націоналізму на міжнародній арені в 1917—1918 рр.» характеризуються великою злободенністю. Вони яскраво висвітлюють гострі політичні, ідеологічні проблеми.

Високо оцінюючи збірник, не можна не звернути увагу й на деякі редакційні огріхи. Так, на с. 4 ми читаємо: «Віроломний напад німецько-фашистської Німеччини...» Вряд чи вдало перекладено Мстислав «Удалой» як Мстислав «Удатний» (с. 33). На с. 140, говорячи про фальсифікаторську діяльність А. Сенна, автор пише: «Цей автор колись займався литовським націоналізмом». Таке формування думки залишає бажати кращого.

В цілому рецензований збірник наукових праць, присвячений пам'яті І. О. Гуржія, вносить гідний вклад в розкриття багатьох досить складних проблем історії та історіографії республіки.

М. М. ЛИСЕНКО (Київ)

СТАНОВЛЕННЯ НОВОГО ТИПУ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

*СССР и страны народной демократии.
Становление отношений дружбы
и сотрудничества 1944—1949 гг.*

*Ответственные редакторы В. К. Волков,
В. Я. Сиполь.*

М.: Наука, 1985. — 480 с.

Всесвітньо-історичною перемогою у Великій Вітчизняній війні Радянський Союз вніс вирішальний вклад у визволення народів Європи від нацистського рабства, у врятування світової цивілізації від мракобісся гітлеризму. «Розгром німецького фашизму і японського милітаризму, — записано у проєкті нової редакції Програми КПРС, — відкрив нові можливості для боротьби народів за мир, демократію, національне визволення і соціалізм»¹. Внаслідок соціалістичних революцій, що відбулись у ряді країн Центральної й Південно-Східної Європи, від капіталістичної системи відпали Албанія, Болгарія, Польща, Румунія, Угорщина, Чехословаччина, Югославія. Шлях революційних перетворень відкрився перед народом проголошеної 7 жовтня 1949 р. НДР — першої в історії Німеччини держави робітників та селян. Як підкреслював Генеральний секретар ЦК КПРС М. С. Горбачов, у післявоєнні роки «сформувався і пройшла великий шлях світова система соціалізму, утворилася співдружність соціалістичних держав... Держави великої співдружності мають неocenний досвід і налагоджений механізм погодження своєї політики. Вони виступають єдиним фронтом в міжнародних питаннях, послідовно відстоюють справу

миру і роззброєння, принципи мирного співіснування»².

Авторський колектив видання — провідні вчені інститутів історії СРСР та слов'янознавства й балканістики АН СРСР при участі співробітників Історико-дипломатичного управління МЗС СРСР — своє основне завдання вбачав, по-перше, в проведенні комплексного аналізу становлення між Радянським Союзом і європейськими народно-демократичними країнами принципово нових відносин, що ґрунтуються на ленінських принципах пролетарського інтернаціоналізму, та, по-друге, у вивченні багатостороннього складного процесу народження й розвитку світової соціалістичної системи — найвизначнішої за своїм значенням після Великого Жовтня історичної події.

В рецензованій книзі глибоко досліджено співвідношення внутрішніх і зовнішніх факторів, які визначили розвиток революційного процесу у східноєвропейських країнах. При цьому, не принижуючи значення передумов внутрішнього характеру, автори переконливо показали всебічну підтримку та допомогу цим країнам з боку СРСР, благодійну визвольну місію Радянської Армії.

В праці аргументовано проілюстровано цілковиту ідеологічну неспроможність буржуазних фальсифікацій про так званій «експорт революції», який нібито здійснював Радянський Союз у визволених від гітлерівської тиранії східноєвропейських державах. Кардинальні революційні соціально-економічні перетворення в цих країнах знаменували перемогу там нової форми диктатури пролетаріату — народної демократії. Здійснилося на практиці геніальне ленінське пе-

¹ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу: (Нова редакція). Проєкт.— К., 1985, с. 9.

² Сорокаріччя перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. Документи і матеріали. — К., 1985, с. 27—28.

редбачення про те, що перехід від капіталізму до соціалізму й комунізму... «не може не дати величезного багатства і різноманітності політичних форм, але суть буде при цьому неминуче одна: диктатура пролетаріату»³.

Проте, як справедливо зазначають автори, перемога нового суспільного ладу не означала автоматичного утвердження між соціалістичними країнами взаємовідносин нового типу (с. 443). Потрібна була величезна цілеспрямована робота КПРС, інших комуністичних та робітничих партій для того, щоб єдність і згуртованість на марксистсько-ленінській основі, які існували між ними, поступово трансформувались у сферу міждержавних відносин.

Здійсненню цього заважав ряд обставин як суб'єктивного, так й об'єктивного плану. Це рівень та темпи розвитку революційного процесу, ступінь консолідації демократичних сил, а також гострота опору представників експлуататорських класів у кожній країні.

Західні держави всіляко намагалися зірвати революційні перетворення в країнах Центральної й Південно-Східної Європи. Так, Сполучені Штати свого часу відмовили СФРЮ у постачанні необхідного озброєння на основі ленд-лізу, довгі роки не повертали югославський золотий запас, позбавляли можливості народну владу закупати зерно та машини⁴. Вашингтон і Лондон намагалися також використати підготовку мирних договорів з Румунією, Угорщиною й Болгарією з метою здійснення широкої політичної та економічної експансії у цих країнах. І тільки завдяки твердій позиції СРСР на міжнародних форумах (сесіях Ради міністрів закордонних справ, Паризькій мирній конференції) розрахунки імперіалізму було зірвано. У редакційній статті «Правды» зазначалося: «Радянська громадськість від душі бажає успіху в справі післявоєнного відродження країнам, які віднині і фактично, й юридично перейшли на мирне становище, тим країнам, які рішуче та навки порвали з минулим, зміцнюють дружні відносини з Радянським Союзом»⁵. Як зазначається у монографії, для держав народної демократії настійною необхідністю стало їх зближення і союз із СРСР та між собою (с. 445).

³ Ленін В. І. Держава і революція. Вчення марксизму про державу і завдання пролетаріату в революції. — Повне збір. творів, т. 33, с. 34.

⁴ Правда, 1947, 9 авг.

⁵ Там же, 17 сент.

Підписані протягом 1943—1948 рр. договори про дружбу, співробітництво й взаємодопомогу надали новим відносинам, які встановлювалися між СРСР та державами народної демократії, міжнародно-правову основу. «Соціалізм викликав до життя новий, небачений раніше тип міжнародних відносин, що складаються між соціалістичними державами, — говориться у проекті нової редакції Програми КПРС. — Їх міцний фундамент — марксистсько-ленінська ідеологія; класова солідарність; дружба, співробітництво і взаємодопомога в розв'язанні завдань будівництва і захисту нового суспільства; рівноправність, поважання незалежності і суверенітету кожної держави»⁶.

Характерно, що із самого початку світова система соціалізму створювалась як союз рівноправних народів, як співдружність братів по класу. При цьому особливо слід підкреслити атмосферу виняткової великодушності, безкорисливості, повного розуміння становища своїх друзів з боку Радянського Союзу.

Рецензована книга побудована на багатій джерельній базі. У ній широко використані новітні документальні публікації й архівні матеріали дипломатичних відомств СРСР і ряду зарубіжних країн, різноманітні періодичні видання, дослідження та меморіальна література.

Разом з тим монографія, на наш погляд, не позбавлена й деяких недоліків. Так, хронологічні рамки праці (1944—1949 рр.) додержуються не в усіх розділах. Розгляд подій здебільшого завершується 1948 року. Більшість авторів в основному досліджують сферу воєнно-політичного та економічного співробітництва, і тільки деякі приділяють увагу науковим та культурним зв'язкам. Зустрічаються також неточності у написанні власних імен і прізвищ. Так, на с. 239 пишеться «Медар Штюлла» замість «Бехар Штюла», на с. 200 — «М. Ролю» замість «М. Роля-Жимерський» та ін.

Однак зазначені недоліки істотно не впливають на позитивну оцінку даного фундаментального видання, яке містить важливі теоретичні висновки й узагальнення, становить значну методологічну цінність.

А. Ф. КІЗЧЕНКО (Київ)

⁶ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу: (Нова редакція). Проект с. 13.

ПРОТИ БУРЖУАЗНИХ ВИКРИВЛЕНЬ
КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

В. Н. Ткаченко.

*Критика буржуазних фальсифікацій
розвитку культури Української РСР.**Київ, Наукова думка, 1984. — 160 с.*

Розробка загальної теорії культури, дослідження її місця і ролі в суспільному процесі, вивчення соціальних закономірностей її функціонування й розвитку стали предметом особливої уваги радянських вчених. Посилилася й ідеологічна боротьба навколо вказаних проблем. Різке «поправління» й політизація буржуазної ідеології, створення горезвісного «політико-академічного комплексу», який поєднує теоретичні антимарксистські конструкції з любовними атаками на соціалізм — усе це зусиллями правлячих кіл західних держав перетворило боротьбу ідей на відверту психологічну війну. Основний акцент у ній робиться на «моральне переозброєння», зміну політичних переконань і поглядів людей.

Розглядові місця й ролі культури в сучасній ідеологічній боротьбі, критиці основних концепцій «радянознавства», спрямованих на фальсифікацію проблем і здобутків соціалістичної культури і, насамперед, культури Української РСР, присвячена рецензована праця В. М. Ткаченка. Виходячи з аналізу конкретного історичного досвіду УРСР, автор розглядає основні напрями буржуазних фальсифікацій культури, аргументовано спростовує їх. Вказуються джерела та рушійні сили культурного прогресу нашої країни, ґрунтовно розглянуто участь у ньому всіх класів та соціальних груп соціалістичного суспільства.

Чимало уваги приділено критиці антикомуністичних концепцій політичної культури трудящих в умовах розвинутого соціалізму, намагань наших ідейних ворогів заперечити демократичний характер влади соціалістичної держави, спотворено витлумачити діалектику демократії та дисципліни, протиставляти державні та громадські начала в управлінні радянським суспільством. Автор слушно зазначає, що головною тезою антикомунізму у фальсифікації політичної культури соціалізму є протиставлення КПРС іншим елементам соціалістичної демократії, нападки на керівну роль Комуністичної партії з позицій концепції вигаданого апологетами капіталістичного ладу «комуністичного тоталітаризму».

Особливий інтерес привертає розділ, присвячений викриттю буржуазних фальсифікацій співвідношення національного та інтернаціонального в соціалістичній культурі розвинутого соціалізму, спекуляцій на складності й неоднозначності цього процесу. Аргументовано критикуються концепції «культурної асиміляції», «уніфікації культури», «насиленої русифікації» національних культур, «етнічної стратифікації» та ряду інших, за допомогою яких буржуазні ідеологи силкуються викрити сутність національних відносин у нашій країні.

У праці показані успіхи Української РСР в братній сім'ї народів Радянського Сою-

зу, соціально-економічні та духовні здобутки республіки. На фоні цієї реальності особливо непривабливий вигляд має метушня буржуазних ідеологів навколо модернізації форм і методів так званого «українознавства», пристосування їх до запитів сучасного антикомунізму. Автор приділив спеціальну увагу викриттю спроб антикомуністів використати канали міжнародного культурного обміну для проникнення ідеологічної контрабанди на територію СРСР. Поряд з цим ґрунтовно розкривається облудність буржуазних фальсифікацій ролі Української РСР в міжнародному культурному обміні Радянського Союзу.

У праці піддано критичному аналізу цілий ряд публікацій буржуазних «радянознавців» і водночас з чітких марксистсько-ленінських позицій викладено суть, характер і шляхи розвитку культури Української РСР в умовах реального соціалізму. Аналіз проблем, порушених автором, свідчить, що він успішно справився з розглядом основних напрямів буржуазних фальсифікацій культури Української РСР, викрив неспроможність їх методології, залежність буржуазного світогляду від характеру соціально-економічних відносин капіталістичного суспільства.

Отже, враховуючи посилення нападок антикомунізму, українського буржуазного націоналізму на реальний соціалізм, його культурний прогрес, рецензована праця має значний науковий інтерес і практичну цінність.

Варто зауважити, що підхід автора до висвітлення деяких питань має не безспірний характер, хоч це й не слід вважати недоліком книги, оскільки окремі полемічні положення пробуджують творчу думку, ставлять перспективи дальших наукових досліджень. Зокрема, йдеться про ставлення автора до тих чи інших визначень культури, розроблених у рамках марксистсько-ленінської методології. Здійснена в праці спроба розглянути неоднакові підходи різних радянських науковців до розуміння сутності й функцій культури вирішується В. М. Ткаченком шляхом прийняття багатозначності тлумачень поняття культури в залежності від конкретної ситуації й різних пізнавальних завдань тієї чи іншої галузі суспільних наук (с. 7—9). Очевидно, ця конструктивна варіантність потребує ґрунтовнішої аргументації.

Привертає увагу й багатоплановість аспектів розгляду культури Української РСР, прагнення вийти за традиційні рамки трактування культури як переважно сфери освіти, науки, літератури, мистецтва. З одного боку, це, безумовно, дало позитивний ефект комплексності в підході до проблеми, що заслуговує схвалення. Однак, з другого боку, доводиться констатувати не завжди всебічну аргументованість ряду вичлених питань, певну фрагментарність викладу. Зокрема, слід ґрунтовніше проілюструвати конкретними матеріалами процес зближення класів і соціальних груп за тими чи іншими культурними характеристиками. Докладнішим хотілось би бачити аналіз конституційних основ культурної політики Радянської держави, відображення в законо-

давчих актах якісно нового підходу до проблеми культури в умовах розвинутого соціалізму.

В цілому ж монографія вирізняється новаторським характером, глибоким науковим аналізом та узагальненнями, комплексним підходом до критики буржуазних фальсифікацій розвитку культури Української

РСР. Книга написана на високому науково-теоретичному та ідейно-політичному рівні. Вона зацікавить як науковців, так і масового читача, допоможе з класових позицій проаналізувати буржуазні «радянознавчі» концепції.

ХИЖНЯК І. А. (Київ)

**ІМПЕРІАЛІСТИЧНА РАДЯНОЛОГІЯ —
ЗНАРЯДДЯ БУРЖУАЗНО-
НАЦІОНАЛІСТИЧНИХ
ФАЛЬСИФІКАЦІЙ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

Н. Н. Варварцев.

*Национализм в обличье советологии
(критика современной
буржуазной историографии Украины).*

Киев: Наук. думка, 1984. — 262 с.

Одним з найважливіших завдань радянських суспільствознавців є посилення боротьби з підступами буржуазної пропаганди, широке розгортання наступальної контрпропагандистської роботи, спрямованої насамперед на викриття справжньої суті буржуазного націоналізму — головної на сучасному етапі ідеологічної зброї імперіалізму. В зв'язку з цим заслуговує на увагу рецензована монографія М. М. Варварцева, в якій на основі вивчення численних історичних джерел і літератури здійснено критичний аналіз сучасної буржуазної і буржуазно-націоналістичної історіографії в плані її політизації, показано, що за умов загострення ідеологічної боротьби між двома світами буржуазна суспільна наука, зокрема так зване «українознавство», стає знаряддям політичних маніпуляцій і складовою частиною державно-монополістичного механізму.

Автор переконливо показує, що класовою основою і рушійною силою «українознавства», як і раніше, залишається імперіалістична буржуазія. Як соціальний замовник концепцій «українознавства» вона виступає завдяки посередництву державно-монополістичного апарату, насамперед через органи вищої політичної влади. Сучасне «українознавство» використовується переважно агресивно настроєними угрупованнями правлячих класів імперіалістичних держав, їх розвідувальними і пропагандистсько-підривними службами. В рецензованій праці аргументовано викривається зв'язок авторів «українських досліджень» з психологічною війною, яку нині розгортає міжнародний імперіалізм проти Радянського Союзу, інших соціалістичних країн, усіх прогресивних сил світу.

Саме різноманітним «українознавчим» організаціям — від політизованих, відверто націоналістичних до «академічних» — імперіалістичні кола дають замовлення на вироблення тенденційних концепцій з питань сучасного розвитку й історії Української РСР. Однак перед світовою громад-

ськістю подібні фальсифікаторські твердження подаються як самодіяльність вихідців з України та їх «етнічних» організацій, а їх відповідні інтерпретації — як такі, що нібито збігаються з «національними інтересами» США та інших держав. Імперіалізм, як показує проведений автором аналіз, намагається використати «українознавство» для розколу національно-визвольного, антиімперіалістичного руху, для перекручення миролюбного зовнішньополітичного курсу Радянського Союзу. Звідси випливає цілком правомірний висновок — про актуальність непримиренної боротьби з буржуазним націоналізмом, на який сьогодні робить ставку імперіалістична реакція.

Автор уперше в радянській історіографії ґрунтовно розкриває роль так званих «українських досліджень» у системі політико-академічного комплексу США та інших імперіалістичних держав. Він показує, що нині такі «українознавчі» інтерпретації розробляються в головних центрах буржуазної науки США. Тому саме автори американських радянологічних «досліджень» визначають засоби трактування всією буржуазною суспільствознавчою наукою історичного і сучасного розвитку нашої республіки.

У книзі наведено численні факти, які свідчать, що останнім часом «українознавству» відводиться роль своєрідного інтерпретатора, що має задавати тон у вивченні ряду проблем історії нашої країни і навіть історії Східної Європи, насамперед національних відносин у СРСР та інших соціалістичних країнах. Все це зумовило потребу встановлення контактів між «українознавцями» і значним колом представників буржуазної історіографії та суміжних дисциплін, які постачають «матеріали» для рупорів імперіалістичної пропаганди.

В зв'язку з цим слід назвати також центри, які виникли після війни на емігрантській етнічній основі (так звані українська вільна академія наук, наукове товариство ім. Шевченка, український вільний університет тощо) і перетворилися в засіб поширення найбільш примітивних реакційних концепцій. Кадри «науковців» для цих центрів комплектуються переважно з членів різних націоналістичних угруповань. Але, як слушно зазначає М. М. Варварцев, те, що називають у США, Канаді, інших капіталістичних країнах «вільною українською наукою», створено і створюється згідно з планами офіційно імперіалістичної радянології. Ідейний ба

гаж старої української буржуазно-націоналістичної історіографії, «школи» Антоновича—Грушевського, яка відображала інтереси експлуаторських класів на Україні, нині служить цілям монополістичної буржуазії США та інших імперіалістичних держав.

Водночас, підкреслює автор, буржуазне «українознавство» не змогло повністю монополізувати тематику з історії України. Адже дослідницьку роботу в цій галузі проводять і прогресивні історики, представники сил, що ведуть боротьбу за розрядку міжнародної напруженості і мир у всьому світі. Вони вивчають історію трудової еміграції, аргументовано викривають злочинницьку діяльність буржуазних націоналістів на Україні та за її межами в роки другої світової війни і повоєнний період, суть буржуазно-націоналістичних фальсифікацій минулого і сучасного українського народу. Їх діяльність — вагомий фактор протидії фальсифікаторам історії нашої Вітчизни.

Важливе місце у рецензованій монографії відведено викриттю фальсифікацій сучасної історії Української РСР у центрах імперіалістичної радянології, їх намаганням протиставити історію українського народу історії братнього російського й інших народів Союзу РСР. До числа подібних фальсифікацій відносяться: концепція так званого «європеїзму» — своєрідне пристосування до історії нашого народу геополітичних схем; намагання протягнути наскрізь фальшиву тезу про «колоніальне» становище УРСР і тезу про «завоювання» українського народу Радянською Росією в 1917—1919 рр.; намагання всіляко принизити і перевернути досвід побудови соціалізму в СРСР, утворення Союзу РСР та об'єднавчий рух на Україні за утворення СРСР; спроби всіляко фальсифікувати історію індустріалізації, колективізації та культурної революції в нашій країні, зокрема протягнути вигадану тезу про «де-націоналізацію» та «насильницьку русифікацію» тощо. Таким чином, зазначає М. М. Варварцев, тісно зв'язана з політикою і пропагандистськими центрами імперіалізму буржуазна історіографія яскраво відображає процес поглиблення кризи ідеології експлуаторського ладу на сучасному етапі світового розвитку. Її методологічною основою є суб'єктивізм, що заперечує єдино правильне, матеріалістичне розуміння історії.

Для буржуазно-націоналістичної історіографії характерний антиісторизм. Націона-

лістичні автори скочуються на позиції прибічників суб'єктивно-буржуазної концепції презентизму (популярного у США), щоб всіляко «модернізувати» історичне минуле українського народу на потребу сучасним планам реакції. Націоналізм оголошується ними головною рушійною силою історії і сучасного розвитку українського народу. Для «обгрунтування» цієї антинаукової тези проводиться вкрай тенденційний підбір тем «досліджень» і спотворюються історичне минуле і величезні досягнення, яких добилися трудящі УРСР за роки Радянської влади. У процесі «вивчення» відповідно підібраних проблем реакційні дослідники мають «довести» якусь «природну» прихильність українського народу до капіталістичного ладу, що зумовлюється нібито самою (індивідуалістською) «природою» українців. М. М. Варварцев аргументовано показує, що спроби представників політизованої буржуазної історіографії пояснити певні історичні події і сучасну дійсність Радянської України з позицій апології ворожих нашому народу сил свідчать про їх цілковиту неспроможність. Лише керуючись марксистсько-ленінською методологією, можна розкрити справжні закономірності історичного розвитку.

На нашу думку, автору рецензованої праці, що загалом заслуговує позитивної оцінки, слід було б наголосити, що сучасне «українознавство» (в особі представників його етнічного крила), будучи одним з підрозділів буржуазної радянології, намагається не лише прислужувати імперіалістичним колам, а й водночас підкреслити свій національний і «незалежний» статус, а, отже, й право ідейно впливати на маси зарубіжних українців у країнах їх поселення шляхом організації різних курсів, семінарів тощо. Однак їх намагання не дають бажаних результатів і навіть викликають протести з боку прогресивно настроєних кіл еміграції, зокрема молоді. Тому варто було б розкрити в монографії й цей аспект діяльності «українознавців». Текст книги переважаний іноземними термінами, що певною мірою утруднює її читання.

Написана на високому науковому рівні, з позицій наступальної боротьби проти буржуазних фальсифікаторів, позначена оригінальним підходом до важливої і актуальної проблеми монографія М. М. Варварцева стане в пригоді всім, хто вивчає проблеми ідеологічного протиборства в історичній науці.

Л. Г. МЕЛЬНИК (Київ)

VIII З'їзд ГЕОГРАФІЧНОГО ТОВАРИСТВА КРАЇНИ

У Києві відбувся VIII з'їзд Географічного товариства СРСР. Його організували Академія наук СРСР та Географічне товариство СРСР. У роботі з'їзду взяли участь відповідальні працівники ЦК Компартії України, керівники ряду союзних і республіканських міністерств та відомств, науковці, вчителі, студенти, а також визначні вчені з братніх соціалістичних країн.

З'їзд вступним словом відкрив президент Географічного товариства, акад. О. Ф. Трешников. З привітаннями до його учасників звернувся член Політбюро ЦК Компартії України, Голова Ради Міністрів УРСР О. П. Ляшко, президент АН УРСР, акад. Б. Є. Патон і головнокомандуючий Військово-Морським Флотом СРСР Адмірал флоту Радянського Союзу С. Г. Горшков.

На пленарних засіданнях з доповідями виступили радянські вчені. В них були сформульовані актуальні і перспективні завдання географії, її значення у вивченні навколишнього середовища, природокористуванні, реалізації Продовольчої та інших комплексних програм СРСР, основних напрямів картографічного забезпечення народного господарства у дванадцятій п'ятирічці, а також шляхи підвищення ефективності викладання географії в середній і вищій школах.

На з'їзді працювало чотири секції: 1. Географічні дослідження для цілей планування, проектування, розробки і реалізації комплексних програм; 2. Роль географічної науки в реалізації Продовольчої програми; 3. Географічні проблеми Світового океану; 4. Географія і проблеми ідейно-політичного виховання, освіти і культури.

Значний інтерес викликали доповіді на засіданні 4-ї секції канд. техн. наук А. М. Комкова — «Радянська географія фронту і тилу в роки Великої Вітчизняної війни», д-ра географ. наук В. С. Преображенського — «Особливості сучасного етапу ідейно-політичної боротьби і завдання критики буржуазних концепцій у географії», канд. техн. наук В. М. Гохмана — «Географія і проблеми війни та миру», канд. географ. наук В. О. Колосова — «Політична географія на передових рубежах ідейно-політичної боротьби», д-ра географ. наук Л. В. Смирнягіна — «Класова суть регіональної політики адміністрації Рейгана», д-ра географ. наук П. С. Кузнецова — «Важлива умова підвищення світогляду і методологічної підготовки студентів», канд. географ. наук О. О. Євтеєва — «Картографічне забезпечення вищої школи — сучасний стан і перспективи» та ін. Доповідачі всебічно розкрили внесок картографії в Перемогу радянського народу над фашизмом у 1941—1945 рр., головні напрями ідейно-політичної боротьби в світовій географії на сучасному етапі.

Крім пленарних доповідей, були і стендові, які умовно можна поділити на дві групи.

Перша — «Роль географії в формуванні комуністичного світогляду». У зв'язку з реформою загальноосвітньої і професійної школи та поліпшенням підготовки кадрів у вузах доповідачі приділили багато уваги формуванню світогляду і діалектичного мислення учнів, висвітленню методології науки, розкриттю неспроможності неопозитивістських поглядів географів Заходу і викриттю мілітаристського характеру сучасних геополітичних доктрин, поліпшенню підготовки та ідейно-політичного виховання спеціалістів, використанню в ідейно-політичному і трудовому вихованні молоді історико-картографічних творів ідейно-політичної тематики, зокрема, атласів і карт про життя й діяльність К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна, історію Комуністичної партії Радянського Союзу, комсомолу і Всесоюзної піонерської організації, Велику Вітчизняну війну СРСР 1941—1945 рр. та ін.

Друга група доповідей присвячена ролі радянської географічної науки в боротьбі проти буржуазної ідеології. Тут висвітлювалися питання про західні методологічні концепції взаємодії суспільства і природи, філософсько-методологічні суперечності «гуманістичного» напрямку географії Заходу, ідейно-політичні аспекти вивчення внутрішньої політичної географії Франції, різні соціальні концепції географії Японії, проблема капіталістичного господарства, політичної географії прилеглих до СРСР країн, що розвиваються, тощо.

У доповідях, присвячених культурним функціям географії, розглядалися стан і перспективи системи документальної географічної інформації, пропаганда географічних знань у центральному лекторії ім. Ю. М. Шокальського, географічні проблеми розвитку мережі природничонаукових музеїв РРФСР, інформаційно-бібліографічне забезпечення наукових досліджень тощо.

У дискусіях й обговореннях доповідей виступаючи одностайно висловили думку про необхідність більш тісної координації зусиль науковців у сфері розробки проблем географії, її історії, картографії у боротьбі проти буржуазних фальсифікаторів, особливо напередодні XXVII з'їзду КПРС.

Крім наукової програми на з'їзді були обговорені шляхи дальшого поліпшення роботи Товариства, внесені зміни та доповнення до його статуту. Учасники мали можливість ознайомитися з картографічною і книжковою виставками та з експозицією космічних знімків. Крім того, вони відвідали визначні місця й околиці м. Києва, Канева і Димера.

О. Є. МАРКОВА (Київ)

НОВІ КНИГИ

Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС, 15 жовтня 1985 р.—К.: Політвидав України, 1985.—16 с.

ГОРБАЧОВ М. С. Сибіру — прискорений крок: Виступ на нараді партійно-господарського активу Тюменської і Томської областей 6 вересня 1985 року.—К.: Політвидав України, 1985.—30 с.

БЕССОНОВ Б. Фашизм: Идеология, политика.—М.: Высш. шк., 1985.—279 с.

БАКЛАНОВ Г. В. Вітер воєнних років.—К.: Політвидав України, 1985.—304 с.

ВОЛКОВ О. О., СОЛОВЬЕВ О. А., СТРОМОВ А. Ю. Внешнеэкономические связи СССР.—М.: Знание, 1985.—63 с.

Воспитание молодежи в труде: (Единство проф. подготовки и формирование марксистско-ленинского мировоззрения).—Львов: Вища шк. Изд-во при Львов. ун-те, 1985.—175 с.

ГАНДИ И. Мир, сотрудничество, неприсоединение: Избр. статьи, речи, интервью о внешней политике Индии и советско-индийских отношениях, 1982—1984.—М.: Прогресс, 1985.—430 с.

ДАНЧЕНКО Н. И. Правовая охрана труда женщин в СССР.—Киев: Наук. думка, 1985.—156 с.

Древнейшие государства на территории СССР: Материалы и исследования. 1984 год.—М.: Наука, 1985.—262 с.

Дружба, сотрудничество и братская взаимопомощь: Трудящиеся Одесской обл. в соц.-экон. и культ. сотрудничестве народов СССР: Документы и материалы, 1917—1982.—Одесса: Маяк, 1985.—232 с.

Европа XX века: проблемы мира и безопасности.—М.: Междунар. отношения, 1985.—269 с.

ЖУКОВ Ю. Нищие духом: Записки полит. обозревателя.—М.: Правда, 1985.—367 с.

ЗАЙЦЕВ Е., ТАМГИНСКИЙ И. Япония: снова путь милитаризма.—М.: Мысль, 1985.—181 с.

Звід законів Української РСР: Т. 2.—К.: Політвидав України, 1985.—536 с.

ЗЕМЛЯНОЙ С. Н. Духовный прогресс советского общества и формирование нового человека.—М.: Знание, 1985.—64 с.

Как делается президент.—М.: Прогресс, 1985.—311 с.—(США 80-х: взгляд изнутри).

КЕЛДЫШ М. В. Избранные труды. Общие вопросы развития науки.—М.: Наука, 1985.—703 с.

ЛЕВИ Е. И. Оливия: Город эпохи эллинизма.—Л.: Наука, 1985.—152 с.

ЛЕЛЬЧУК В. С., АЗИЗОВ Ю. М. Шаги советской индустрии: К 60-летию XIV съезда ВКП(б).—М.: Знание, 1985.—65 с.

ЛИХАЧЕВ Д. С. Прошлое — будущему: Статьи и очерки.—Л.: Наука, 1985.—575 с.

МИГОЛАТЬЕВ А. А. Империализм: ставка на войну.—М.: Воениздат, 1985.—240 с.

НИКИФОРОВ Л. А., ОСТРОВИДОВ Ю. П. Социалистическая Федеративная Республика Югославия: Справочник.—3-е изд., доп.—М.: Политиздат, 1985.—127 с.

ПОРТНОВ В. П., СЛАВИН М. М. Правовые основы строительства Красной Армии. 1918—1920 гг.: Историко-юридические исследования.—М.: Наука, 1985.—288 с.

РАЗИНА М. М. Партийный комитет и социальная активность женщин.—М.: Политиздат, 1985.—63 с.

Распространение марксизма в России и группа «Освобождение труда». 1883—1903 гг.—Л.: Лениздат, 1985.—271 с.

Республика Зимбабве: Справочник.—М.: Наука, 1985.—216 с.

Русский посол в Стамбуле: Петр Андреевич Толстой и его описание Осман. империи нач. XVIII в.—М.: Наука, 1985.—160 с.

Созвездия Черноморья.—Симферополь: Таврия, 1985.—168 с.

СПИРИН Л. М., ЛИТВИН А. Л. На защите революции: В. И. Ленин, РКП(б) в годы гражданской войны. Историкографический очерк.—Л.: Лениздат, 1985.—270 с.

СССР — Куба: Документы дружбы и солидарности.—М.: Политиздат, 1985.—63 с.

СТЕПАНЯН Ц. А. Диалектика становления коммунистической формации: Теоретико-методолог. проблемы.—М.: Наука, 1985.—408 с.

ФИРСОВ Ф. И. Ленин, Коминтерн и становление коммунистических партий.—М.: Политиздат, 1985.—359 с.

Формации и социально-классовые структуры.—М.: Наука, 1985.—317 с.

Формирование системы научно-технических программ в УССР на двенадцатую пятилетку: Материалы респ. семинара.—Киев: Наук. думка, 1985.—208 с.

Харьковский политехнический институт, 1885—1985. История развития.—Харьков: Вища шк. Изд-во при ХГУ, 1985.—223 с.

ХОЛИН А. Т. Радисты фронта.—М.: Воениздат, 1985.—199 с.—(Воен. мемуары).

ШИРЯЕВ П. Ю. Современные формы сотрудничества стран — членов СЭВ в сфере материального производства.—М.: Высш. шк., 1985.—119 с.

ШУБИН В. Г. Социал-демократия и борьба против колониализма и апартеида.—М.: Наука, 1985.—191 с.

ШУМИХИН В. С. Подвиги героев Советского Союза.—М.: Знание, 1985.—64 с.

ЭЙМОНТОВА Р. Г. Русские университеты на грани двух эпох: От России крепостной к России капиталистической.—М.: Наука, 1985.—350 с.

Япония: культура и общество в эпоху научно-технической революции.—М.: Наука, 1985.—318 с.

Даниленко В. М. РАБОЧИЙ КЛАСС И КУЛЬТУРНА РЕВОЛЮЦІЯ НА УКРАЇНІ.—
18 л.—3 р.

В монографії (на матеріалах Української ССР) досліджується вклад робочого класу СРСР і його авангарда — Комуністическої партії в проведення культурної революції: розвиток і зміцнення матеріально-технічної бази культури, підвищення загальноосвітнього рівня трудящихся, формування кадрів радянської інтелігенції, зміцнення культурних зв'язків радянських республік. Широко освітлюється науково-технічне, художнє і літературне творчість робітників.

Для наукових працівників, викладачів і студентів вузів, пропагандистів.

Попередні замовлення на книгу приймають магазини книгорозпродажу, споживчої кооперації, «Книга — поштою» і «Академкнига».

Просимо користуватися послугами магазину видавництва «Наукова думка» (252001 Київ, 1, вул. Кірова, 4), а також магазинів — опорних пунктів видавництва: Будинку книги (330048 Донецьк 48, вул. Артема 147а), «Книжкового світу» (310003 Харків 3, пл. Радянської України, 2/2) і магазину науково-технічної книги № 19 (290006 Львів 6, пл. Ринок 10).

Магазини в Києві та Львові надсилають книги іногороднім замовникам післяплатою.

До уваги авторів

«Український історичний журнал» приймає рукописи в двох примірниках у такому обсязі: статті — до 1 авт. арк., повідомлення — 20 сторінок, замітки — 12—15, матеріали в розділ «Наш календар» — 8—10, рецензії — 6—7, хроніка та інформація — 2—3 сторінки машинопису.

Матеріали мають бути надруковані через два інтервали (включаючи науковий апарат).

Рецензії приймаються разом з рецензованою книгою.
